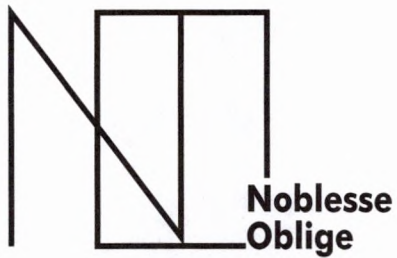

Кнут Гамсун

Гамсун занадта арыгінальны, яго пераймальнікі заўжды будуць смеху вартымі. Ён піша так, як гаворыць, як думае, як марыць.

Аляксандр Купрын

Серыя «Noblesse Oblige»

КНУТ ГАМСУН

ГОЛАД

Збор твораў

Пераклад з нарвежскай

Мінск
Выдавец А. М. Янушкевіч
2017

УДК 821.113.5-31
ББК 84 (4Нор)-44
Г18

Серыя заснавана ў 2017 годзе

Рэдактар серыі Сяргей Макаравіч

Пераклад з нарвежскай

Лявона Баршчэўскага і Лідыі Ёхансэн паводле выданняў:

Knut Hamsun. Sult. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2009.

Knut Hamsun. Pan. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2009.

Knut Hamsun. Victoria. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2009.

У афармленні вокладкі выкарыстаны фрагмент карціны
Пітэра Брэйгеля-старэйшага «Трыумф смерці» (1562 г.)

Гамсун, К.

Г18 **Голад : збор твораў / Кнут Гамсун ; пер. з нарв. Лявона Баршчэўскага, Лідыі Ёхансэн. — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. — 364 с. — (Серыя «Noblesse Oblige»).**
ISBN 978-985-7165-10-0.

У кнігу знакамітага нарвежскага пісьменніка, лаўрэата Нобелеўскай прэміі 1920 года Кнута Гамсуна (1859–1952) увайшлі тры сусветна вядомыя раманы. «Голад» — гісторыя маладога валацугі, чыя свядомасць спазнае страшэнную метамарфозу ад галоднага існавання. Гэты наватарскі твор прынёс аўтару еўрапейскую вядомасць. «Пан» — лірычны апавед пра веліч прыроды і трагедыю неўзаемнага кахання, у якім спалучыліся скандынаўскія сентыментальнасць і нянавісць, дзівацтвы і пакуты, а фонам з’яўляецца суровая прыгажосць паўночнага ўзбярэжжа. «Вікторыя» — праніклівы раман пра чулівае і пшчотнае каханне, якое суправаджаюць гонар і годнасць, хвароба і смерць...

**УДК 821.113.5-31
ББК 84 (4Нор)-44**

ISBN 978-985-7165-10-0

© Баршчэўскі Л.П., Ёхансэн Л., пераклад на беларускую мову, 2016

© Выданне на беларускай мове, афармленне.
Выдавец А.М. Янушкевіч, 2017

Голад

Раман

Сцэна першая

Было тое ў часы майго першага галадавання і бадзяння па Хрысціянні — гэтым дзіўным горадзе, што на кожным пакідае свой адбітак...

Я ляжаў і не спаў на сваім паддашку, чуў, як гадзіннік падамною прабіў шэсць разоў. Ужо ладна развіднела, і людзі пачалі хадзіць сюды-туды па сходах. Паблізу дзвярэй у маю каморку, наўсуцэль абклееную старымі нумарамі газеты «Моргенбладэ», я мог без цяжкасцяў прачытаць абвестку дырэктара партовага маяка, а крыху лявей — рэкламу свежага хлеба з пякарні Фабіяна Ольсэна.

Расплюшчыўшы вочы, я паводле старой завядзёнкі пачаў думаць, ці мяне ў гэты дзень можа чакаць хоць штосьці прыемнае. Апошнім часам усё ў мяне ішло абы-як, і я мусіў насіць свае рэчы адну за адною ў ламбард «да дзядзькі». Я быў раздражнёны і лёгка губляў кантроль над сабою, а пару разоў нават мусіў застацца на цэлы дзень у ложку: у мяне моцна круцілася ў галаве. Толькі зрэзчас мне шэнціла атрымаць якія пяць крон за артыкул, надрукаваны ў той ці іншай газеце.

Дзень усё больш убіраўся ў сілу, і ў мяне ўжо лёгка атрымлівалася чытаць абвесткі на самым нізе дзвярэй — нават самыя здзекліва-драбнючкія літаркі: «Бялізна для нябожчыкаў ад панны Андэрсэн, праваруч ад брамы». Гэта займала маю ўвагу досыць доўга, аж пакуль я не пачуў, што гадзіннік падамною прабіў восем разоў, і ўжо тады я ўстаў ды апануўся.

Я расчыніў акно і выглянуў на двор. Я добра бачыў вяроўку ад бялізны і кавалак пустой прасторы; далей можна было ўгледзець чорную пляму рэштак згарэлай кузні, расчысткай якіх займалася некалькі рабочых. Абапёршыся локцямі аб падаконне, я выглянуў на двор. Дзень, відавочна, меўся быць ясны. На дварэ ўжо стаяла восень — цудоўная халаднаватая пара

года, калі ўсё мяняе свае колеры і прамінае. Вулічная гамана, што ўжо добра-такі была чутна, пацягнула мяне з пустога пакоя, падлога ў якім, вельмі падобная да вільготнай, вусцішнай дамавіны, зыбалася, колькі разоў па ёй ні ступі. У гэтым пакоі не было ані сур'ёзнага замка, ані печкі, звычайна я клаў нанач шкарпэткі пад сябе, каб яны да раніцы хоць крыху падсохлі. Адзінай рэччу, што стварала мне тут хоць нейкую прыемнасць, было маленькае старое крэсла-качалка, на якім я драмаў вечарамі ў роздуме пра самыя розныя рэчы. Калі на дварэ дзьмуў моцны вецер, а брама стаяла адчыненая, цераз падлогу і сцены даносіўся дзіўнаваты посвіст, а на газеце, што вісела ўнізе на дзвярах, з'яўляліся разрывы велічынёю не менш як з далонь.

Я ўстаў з месца і падышоў памацаць скрутак у куце пакоя, спадзеючыся знайсці ў ім што-небудзь, каб з'есці на сняданак, але ў скрутку анічога не было, і я вярнуўся да акна.

Бог ведае, падумаў я сабе, ці мне хоць калі-кольвечы шанцуе ў пошуках сталага занятку! Мне гэтулькі разоў адмаўлялі ці давалі палавіністыя абяцанкі, а то і казалі наўпрост «не», столькі было выгадаваных і марных спадзяванняў, новых спробаў, якія не мелі аніякага выніку, — усё гэта конча пазбавіла мяне ўсялякае адвагі. Апошнім часам я дамагаўся пасады інкасатара, але з гэтым запазніўся і, акрамя таго, не меў чым сплаціць пяцьдзясят крон закладу. Увесь час узнікалі нейкія перашкоды. Я спрабаваў таксама ўладкавацца ў пажарную ахову. Паўсотні мужчын стаяла ў вестыбюлі і напінала грудзі, каб стварыць уражанне велізарнай фізічнай сілы і мужнасці. Упаўнаважаны службовец учыніў агляд прэтэндэнтаў: абмацваў іх цягліцы і задаваў розныя пытанні; ён прайшоў паўз мяне, паківаўшы галавою і сказаўшы, што я не прыдатны да гэтае службы, бо нашу акуляры. Я прыйшоў яшчэ раз, ужо без акуляраў, стаяў там, насупіўшы бровы, імкнуўся ўдаваць, што мае вочы маюць зрок, востры, як нож, службовец ізноў прайшоў паўз мяне, адно толькі ўсміхнуўся, відавочна, угледзеўшы знаёмага. Горш за ўсё было іншае: мая вопратка зрабілася за ўвесь гэты час такой паношанай, што я ўжо анідзе не мог выглядаць прыстойным чалавекам.

Як жа аднастайна і нязменна плыў мой час! Урэшце я застаўся без нічога: у мяне не было нават грэбня, нават кніжкі,

за якой я мог бы забыцца на свае турботы. Усё лета я выходзіў на розныя могількі або ў Замкавы парк, дзе сядаў і пісаў артыкулы ў газеты, слупок за слупком, пра самыя разнастайныя рэчы, дзіўныя вынаходніцтвы, прыдумкі, навароты майго неспакойнага розуму; у роспачы я, бывала, звяртаўся да вельмі далёкіх мне тэмаў, што забірала ў мяне доўгія гадзіны высылкаў, але гэтых рэчаў потым ніхто не прымаў. Скончыўшы з адным артыкулам, я браўся за наступны, каб не аказацца ў дэпрэсіі пасля чарговай адмовы рэдактара, я ўгаворваў сябе, што некалі свайго ўсё ж дамагуся. І праўда, здаралася, што мне шэнціла, і я атрымліваў пяць крон за паўдзённую працу.

Я зноў адышоўся ад акна, зачарпнуў крыху вады з мядніцы і пырснуў ёю на зацёртыя калені сваіх штаноў, каб надаць ім хоць крыху навейшы выгляд. Зрабіўшы гэта, я, як звычайна, засунуў паперу і аловак у кішэню і рушыў да выхаду. Каб не прыцягваць увагі гаспадыні дома, я ціхенька саслізнуў уніз па сходах: прайшло ўжо колькі дзён, як я павінен быў заплаціць за кватараванне, а грошай ужо не было.

На гадзінніку была дзявятая. Грукат павозак, людская гамана запаўнялі паветра: гэта быў гучны ранішні хор, у які таксама ўпляталіся крокі пешаходаў, ляскатанне рамізічкіх пугаў. Уся гэтая несціханая гамана тут жа мяне ажывіла, і я крыху павесялеў. У мяне было ў галаве нешта зусім іншае, як проста прайсціся па свежым паветры. Чым тое паветра магло дапамагчы маім лёгкім? Я ж быў дужы, нібы волат, і мог адным плячом спыніць цэлую павозку. Мяне ахапіла радаснае, дзіўнаватае адчуванне поўнай бесклапотнасці. Я разглядаў людзей, якія праходзілі паўз мяне і паўз якіх праходзіў я, чытаў плакаты на сценах будынкаў, уражваўся ад нечага позірку, знянацку кінутага з трамвая, што праязджаў побач, дазваляў уздзеінічаць на мяне кожнай драбніцы, што траплялася па дарозе, каб неўзабаве знікнуць з віду...

Ах, калі б у гэткі пагодны дзень чалавеку было што з'есці! Уражанне ад вясёлага ранку авалодала мною, я адчуў велізарнае задавальненне і неяк сам сабою пачаў напяваць нешта пад нос. Каля разнічкай крамы стаяла кабета з кошыкам, вытаргоўваючы сабе кілбас на абед; калі я праходзіў каля яе, яна зірнула мне проста ў вочы. Спераду ў яе ў роце тырчаў

адзін-адзіны зуб. Апошнія дні зрабілі мяне знерваваным і моцна ўразлівым, таму твар кабеты выклікаў у мяне агіду: той вялікі жоўты зуб вытыркаўся са сківіцы, не раўнуючы як той мезенец, а позірк, якім яна мяне акінула, зірнуўшы ў мой бок, значыў толькі адное — кілбасы. Я імгненна страціў апетыт, і мяне ледзьве не пацягнула на ваніты. Дайшоўшы да базарчыкаў, я напіўся халоднай вады са студні, а потым зірнуў угару: на вежы царквы Збаўцы была дзясцятая.

Я без усялякай мэты рушыў далей, ні з таго ні з сяго прыпыніўся на рагу вуліцы, а потым ад няма чаго рабіць завярнуў у бакавы завулак. Мяне, бесклапотнага, як бы несла хваляю, ускалыханаю вясёлым ранкам, разам са шчасным людам; паветра было празрыстым і светлым, а майго гумору нішто не зацяняла.

Цягам дзясці хвілін я ішоў услед за кульгавым мужчынам, які пружыўся ўсім сваім целам наперад. У яго ў руцэ быў нейкі клунак, ён намагаўся ісці як мага хутчэй. Я чуў, як ён засопся ад напругі, і мне прыйшло ў галаву, што я мог бы дапамагчы яму паднесці той клунак. На вуліцы Грэнсэн я спаткаў Ханса Паўлі, які павітаўся са мною і заспяшаўся далей. Куды ж ён гэтак ляцеў? Я ж не збіраўся прасіць у яго пазычыць якую крону і меў намер праз пару дзён вярнуць пазычаную колькі тыдняў таму коўдру. Як толькі я выкараскаюся з галечы, я больш не дазволю сабе пазычаць у каго-кольвечы коўдру, можа, нават сённа я сяду пісаць артыкул пра злачынствы будучыні або пра свабоду волі... што-небудзь, вартае чытання, за што я змагу атрымаць сама меней дзясцятая крон... Думка пра будучы артыкул надала мяне такога запалу, што я гатовы быў тут жа ўзяцца за яго, карыстаючыся тым, што мая галава перапоўненая рознымі ідэямі; мне трэба было знайсці добрае месца ў Замкавым парку і пісаць, не спыняючыся, аж пакуль я не скончу гэты артыкул.

Але той кульгавы чалавек чыкільгаў і чыкільгаў перада мною: нязграбныя рухі гэтага калекі пачалі ўсё болей цвяліць мяне. Мне ўжо здавалася, што гэтай вандроўцы не будзе канца: можа, ён ішоў туды, куды і я, то значыць, я ўвесь час мусіў трымаць яго перад вачыма. Раздражнёнаму, мне здавалася, што ён свядома спыняецца на кожным скрыжаванні і гля-

дзіць, куды я збіраюся ісці далей, а потым бярэцца зручней за свой клунак і налягае на хаду, каб не даць абагнаць сябе. Я іду і гляджу на гэтую вартую жалю істоту, і злосць усё больш і больш ахоплівае мяне, я адчуваю, што ўсе вабноты свежага і гожага ранку пачынаюць знікаць і ператварацца ў брыдоту. Гэты чалавек выглядаў як вялікая жамыра з пашкоджанай лапкаю, што гвалтам імкнецца ўзбіцца на нейкі шлях у свеце і заняць увесь дарэшты ходнік. Выйшаўшы на самае высокае месца, я ўжо не хацеў пагаджацца з гэтым станам рэчаў: я спыніўся каля вітрыны і хацеў перачакаць, каб ён адышоўся як мага далей. Але калі я рушыў далей, я зноўку ўбачыў кульгавага мужчыну проста перад сабою, бо ён таксама, аказваецца, тады стаяў як укапаны. Я інстынктыўна зрабіў тры-чатыры хуткія крокі наперад, дагнаў яго і моцна штурхнуў у плячо.

Ён тут жа спыніўся. Нейкую хвілю мы стаялі, утаропіўшыся адзін у аднаго.

— Адзін шылінг на малако! — прамовіў ён нарэшце, пахіліўшы галаву ўбок.

Вось я дык трапіў! Я пачаў шукаць у сябе у кішэнях, а потым сказаў яму:

— На малако... гм... ну добра... Цяпер неяк цяжкавата з га-тоўкаю, да таго ж я не ведаю, ці гэта вам так пільна патрэбна.

— Я з учарашняга дня, як пайшоў з Драмена, анічога не меў у роце, — сказаў чалавек, — у мяне няма аніводнага эрэ, і працы ніякай я так і не здолеў знайсці.

— Вы, відаць, рамеснік?

— Ага, ігольшчык.

— Як-як?

— Игольшчык. Але ж я ўмею і боты шыць.

— Ну, дык так бы і сказалі, — прамовіў я. — Пачакайце тут хвіліну-другую. Я пашукаю вам грошай, колькі эрэ.

Я падбегам паляцеў па Пілестрэдэт, дзе, як мне было вядома, на другім паверсе жыў чалавек, які браў рэчы пад заклад; зрэшты, я ў яго раней ніколі не бываў. Зайшоўшы ў браму, я хуценька зняў камізэльку і, згарнуўшы, сунуў пад паху. Потым рушыў угару сходамі, пастукаў у дзверы. Зрабіўшы лёгкі паклон, я паклаў камізэльку на прылавак.

— Паўтары кроны, — прамовіў ліхвар.

— Добра, дзякуй, — адказаў я.

Калі б яна не ціснула мне ў баках, я б нізашто з ёю не развітаўся.

Я атрымаў грошы і квіт і пайшоў на ранейшае месца. Задума з камізэлькаю была напраўду дасканалаю: у мяне яшчэ застануцца грошы на добры сняданак, а да вечара я магу скончыць свой трактат пра злачынствы будучыні. У той хвілі жыццё пачало мне здавацца весялейшым, і я заспяшаўся да кульгавага чалавека, каб як найхутчэй яго пазбыцца.

— Вось, калі ласка! — сказаў я, падышоўшы да яго. — Я рады, што вы сама перш звярнуліся да мяне.

Чалавек узяў грошы і пачаў дапытліва разглядаць мяне. Чаго ён так у мяне ўталопіўся? У мяне было ўражанне, што ён уважліва разглядае мае пацёртыя на каленях штаны, і праз яго бессаромнасць нейкая стома навалілася на мяне. Ці гэты тыпус мяркуе, што я і сапраўды гэтакі бедны, як цяпер выглядаю? Хіба я, так бы мовіць, не пачаў пісаць артыкул, за які мне заплацяць дзесяць крон? Зрэшты, наконт будучыні я не турбаваўся: маё жалеза яшчэ плавілася ў печы. І як магло абыходзіць гэтага зусім чужога мне чалавека, што такім пагодным ранкам я як хачу, так і раздаю міласціну? Ягоны выраз твару раззлаваў мяне, і я вырашыў паставіць яго на месца, перш чым пайду прэч. Сцепануўшы плячыма, я сказаў яму:

— Чалавеча, у вас ёсць дрэнная звычка вылуপлівацца на калені таго, хто вам дае цэлую крону.

Ён прытуліўся галавою да сцяны і разавіў рот. Яго жабрачыя мазгі ліхаманкава строілі версіі (я гэта выразна бачыў), ён урэшце прыдумаў сабе, што я гэтакім чынам адно хачу пацвяліцца з яго, і вярнуў мне манету.

Я тупнуў нагою і накрычаў на яго, каб ён тут жа браў грошы назад! Ці ён сабе мяркуе, што я проста так узяў на сябе гэтулькі клопату? Хто ведае, можа, я быў яму тую крону вінны... Я згадаў пра адну даўнюю неаддадзеную пазыку, я сказаў, што ён мае тут дачыненне з прыстойным чалавекам, без ніякай заганы. Адным словам, грошы належалі яму... О, няма за што дзякаваць, гэта мне толькі ў радасць! Да пабачэння.

Я пайшоў. Нарэшце мне ўдалося пазбыцца гэтага дакучлівага чалавека, што цягнуў з мяне жылы, і я адчуваў сябе воль-

ным птахам. Я зноў рушыў уніз па Пілестрэдэт, спыніўся перад харчовай крамаю. У вітрыне было поўна розных прадуктаў, я вырашыў зайсці і купіць сабе нешта на дарогу.

— Кавалак сыру і французскую булку! — прамовіў я і кінуў свае паўкроны на прылавак.

— Сыру і булак на ўсе грошы? — спытала з іроніяй у голасе прадаўшчыца, нават не зірнуўшы на мяне.

— На ўсе пяцьдзясят эрэ, на ўсе дарэшты, — адказаў я спакойна.

Я атрымаў тое, што прасіў, пасля як мага больш ветліва сказаў «дзень добры» старой і тлустай жанчыне і скіраваўся найпрост цераз Замкавую гару да парка. Там я знайшоў пустую лаўку і прагна пачаў з’ядаць свой харч. Пайшло мне вельмі добра: мінула нямала часу, калі я апошні раз мог гэтак уволю пад’есці, і цяпер ува мне ўсё мацнела і мацнела адчуванне сытага спакою, якім яно бывае, прыкладам, пасля доўгага плачу. Я зрабіўся зусім адважным, мяне цяпер не задаволіў бы артыкул пра нешта такое простае і зразумелае, як злачынствы будучыні, — да гэтага мог бы дадумацца ці знайсці нешта ў кніжках хто заўгодна. Я адчуў, што здольны на большае, што ўва мне ёсць сіла пераадолець любыя цяжкасці; урэшце я вырашыў напісаць трохчасткавы трактат пра філасофскае пазнанне. Натуральна, што гэта дасць мне нагоду ўшчэнт разбіць некаторыя з вартых жалю Кантавых сафізмаў... Калі, аднак, я, сабраўшыся пісаць, выцягнуў пісьмовыя прылады, выявілася, што ў мяне больш не было алоўка: ён застаўся ў кішэні камізэлькі, пакінутай у ліхвяра.

Божа-божа, як жа ўсё ў мяне пайшло не тым бокам! Я колькі разоў вылаяўся, потым пачаў ліхаманкава хадзіць сюды-туды па сцэжцы. Навокал стаяла поўная цішыня, толькі недзе паводдаль, паблізу альтанкі каралевы, нейкія мамкі каталі немаўлят у вазках, а больш нідзе не было відаць нікога. Мяне разбірала зло, і я, як шалёны, лётаў вакол сваёй лаўкі. Як жа недарэчна, што ні кажы, усё паварочвалася! Трэхчасткавы артыкул мог быць не напісаны з тае простае прычыны, што ў мяне ў кішэні не было алоўка за якія дзесяць эрэ! А што, калі вярнуцца на Пілестрэдэт і папрасіць вярнуць мне аловак? Мне яшчэ хопіць часу, каб напісаць вялікую

частку задуманага, перш чым у парку будзе поўна пешаходаў. Ад гэтага трактата пра філасофскае пазнанне шмат што залежала... можа быць, шчасце многіх людзей — хто ведае? Я сказаў сабе, што, напісаўшы яго, я здолею сур'ёзна дапамагчы не аднаму маладому чалавеку. Паразважаўшы, я вырашыў не закранаць Канта — гэтую праблему я мог бы абмінуць, незаўважна перавёўшы размову на пытанні часу і прасторы, — але ж за Рэнана, за гэтага старога вясковага папа Рэнана я заступацца не буду... У кожным разе, я мусіў напісаць працу на столькі і столькі калонак тэксту: неаплачанае жылло, пільны позірк гаспадыні дома ўранку, калі я збягаў сходамі паўз яе, даймалі мяне цэлы дзень і нават аднекуль усплывалі ў радасныя хвілі, калі змрочных думак у галаве нібыта і не было. Гэтаму трэба было пакласці канец. Я шпаркімі крокамі выйшаў з парка і пашыбаваў да ліхвяра, у якога застаўся мой аловак.

Спусціўшыся з Замкавай гары, я дагнаў дзвюх дам. Абмінаючы іх, я дакрануўся да рукава сукенкі аднае дамы, я паглядзеў на яе: яна мела паўнаваты, крыху бледны тварык. І раптам яна заліваецца чырванню і робіцца надзвычай прыгожаю — напэўна, пад уражаннем слова, пачутага ад прахожага, а можа, проста ад думкі, што раптоўна прамільгнула ў яе галаве. А ці не таму, што я да яе дакрануўся? Яе высокія грудзі пачалі гожа ўздымацца, гэта доўжылася нейкія хвілі, рука мацней сціснула парасонік. Што з ёю сталася?

Я спыніўся і прапусціў абедзвюх дам зноўку наперад, у мяне на хвілю як бы адняліся ногі, усё падалося мне нейкім надзвычай дзіўным. Я адчуў сябе ўзбуджаным, прытым моцна злаваў на сябе праз гісторыю з алоўкам, да таго ж мне крыху не пайшла яда на галодны страўнік. І раптам дзіўны паварот маіх думак надаў мне дзіўнаватага жадання папужаць тую дамачку і пазлаваць яе сваёй учэпістасцю. Я зноўку даганяю яе, абмінаю, потым гляджу ёй проста ў твар. Стаю, зазіраю ў вочы і прыдумляю сабе нейкае дзіўнае, ніколі не чутае імя, што вымаўляецца як бы послізгам: Юляялі! Калі яна зноў апынаецца амаль што побач, я ёй кажу:

— Паненка, вы згубіце сваю кніжку!

Прамаўляючы гэта, я чуў, як б'ецца маё сэрца.

— Кніжку? — пытаецца яна ў сваёй спадарожніцы. І ідзе далей.

Але злосная ўпартасць не пакідала мяне, і я пайшоў услед за імі. Вядома, у той момант я добра ведаў, што я раблю вар’яцкія рэчы, але быў не ў змозе пераадолець сваіх памкненняў, хваляванне вабіла мяне наперад, прымушала рабіць недарэчныя рухі, і я ўжо не валодаў сабою. Колькі я сабе ні казаў, што раблю як ідыёт, — анічога не дапамагала, і я ўвесь час строіў за спінаю дамы дурнаватыя грывасы, а абагнаўшы яе, гучна кашлянуў. Цяпер я павольна ішоў паперадзе, трымаючыся за некалькі крокаў ад яе, адчуваў яе погляд у сябе на спіне і міжволі апускаў галаву ад сораму, што гэтак брыдка сябе з ёю паводжу. Паступова мною авалодвае дзіўнае адчуванне, што я дзесьці далёка адсюль, у мне нараджаецца цьмянае пачуццё, што не я, а нехта іншы ідзе па гэтых каменных плітах, патупіўшы зрок.

Праз некалькі хвілін, калі дама падышла да кнігарні Пашы, я ўжо стаяў каля першай вітрыны. Я зрабіў крок ёй насустрач і паўтарыў:

— Паненка, вы згубіце сваю кніжку!

— Але якую кніжку? — пытаецца яна спалохана. — Пра якую кніжку ён кажа?

І яна спыняецца. Я злацешна пасміхаюся, бачачы яе збянтэжанасць; разгубленасць у яе вачах захапляе мяне. Ёй аніяк не зразумець той распачы, што рухае мною, у яе няма абсалютна ніякай кніжкі, ніводнага аркуша якой-кольвечы кніжкі, але яна ўсё ж такі нешта шукае ў сваіх кішэнях, глядзіць сабе на рукі, круціць галавою, азіраецца, напружвае свае далікатныя мазгі, спрабуючы зразумець, пра якую гэта кнігу я кажу. Яна то чырванее, то палатнее, адзін выраз твару змяняецца на іншы, я чую, як цяжка яна дышае, і нават гузікі з яе сукенкі глядзяць на мяне, нібы спалоханыя вочы.

— Не зважай ты на яго, — кажа яе спадарожніца і цягне яе за руку. — Бо ён жа п’яны! Хіба ты не бачыш, што гэты чалавек п’яны?

Як ні быў я ў той хвілі далёкі ад самога сябе, цалкам пачалены дзіўным і нябачным сілам, аднак тое, што дзеялася навокал, не магло выслізнуць з-пад маёй увагі. Вось вялікі

рыжы сабака пабег цераз вуліцу да бульвара, а адтуль далей уніз, у бок Тывалі; на ім быў вузкі мельхіёравы аброжак. Крыху далей, на гэтай самай вуліцы, адчынілася акно на другім паверсе, адтуль высунулася пакаеўка і, закасаўшы рукавы, пачала церці звонку шыбіну. Нічога не выпадала з-пад маёй увагі, я быў абсалютна прытомны, розум мой быў ясны, усе ўражанні адбіваліся ў маёй свядомасці дакладна і выразна, нібы яркія ўспышкі святла. У абедзвюх дам, што стаялі перада мною, былі сінія пёры на капелюшах і шатландскія шаўковыя шалікі на шыі. Мне падалося, што яны сёстры.

Яны адышлі прэч, спыніліся каля нотнай крамы Сіслера і пачалі міжсобку размаўляць. Я таксама спыніўся. Потым яны абедзве павярнулі назад, абмінуўшы мяне, завярнулі на Універсітэцкую, а пасля скіраваліся да плошчы Святога Улафа. Я ўвесь час імкнуўся ісці за імі ўслед, наколькі мне гэта ўдавалася. Адзін раз яны абярнуліся, паглядзелі на мяне спалохана і ў той жа час з цікаўнасцю, прытым я ж бачыў, што яны не хмурыліся і твары іх не былі злоснымі. Яны гэтак цярпліва трывалі маю назойлівасць, што я ўрэшце засаромеўся і апусціў вочы долу. Мне не хацелася больш дакучаць ім, і я ўжо адно з пачуццём удзячнасці глядзеў ім услед, чакаючы, што вось зараз яны куды-небудзь зойдуць і знікнуць з маіх вачэй.

Каля вялікага чатырохпавярховага дома пад нумарам два яны абярнуліся яшчэ раз, потым увайшлі туды. Я прытуліўся да газавага ліхтара побач з фантанам і пачаў прыслухоўвацца да іхніх крокаў на сходах: крокі сціхлі на другім паверсе. І вось я адыходжу ад ліхтара, гляджу ўгару на вокны. І тут здзяйсняецца цуд: там, наверх, калышуцца фіранкі, потым акно на вуліцу адчыняецца, адтуль выглядае твар, і яе цудоўныя вочы спыняюцца на мне. «Юлаялі!» — шапчу я і адчуваю, што пачынаю чырванець. Чаму яна не паклікала на дапамогу? Чаму не скінула мне на галаву нейкі вазон з кветкаю або не паслала каго-небудзь прагнаць мяне? Мы абое не рушым з месца і глядзім адно аднаму ў вочы, гэта доўжыцца з хвіліну, думкі мітусяцца на прасторы ад акна да ходніка, але мы не кажам ані слова. Яна адварочваецца, і гэта адгукаецца ў мяне ў душы штуршком, ледзь улоўнымі дрыжыкамі, я бачу яе плячо, потым спіну, і яна знікае ў пакоі.

Знікае павольна, і рух яе пляча — нібы знак мне, усёю сваёю істотай я адчуў гэтае цудоўнае вітанне, і мяне захліснула светлая радасць. Праз нейкую хвілю я павярнуўся і пайшоў уніз па вуліцы.

Я не наважваўся азірнуцца і не ведаў, падыходзіла яна яшчэ раз да акна ці не. Разважаючы пра гэта, я ўсё больш нерваваўся і не знаходзіў сабе месца. Магчыма, у гэты самы момант яна назірала за кожным маім рухам, і мне было невыносна ведаць, што за мною сочаць. Я трымаўся як мага больш выпрастаным і ішоў не спыняючыся, ногі мае дрыжалі, хада зрабілася няўпэўненай — менавіта таму, што я хацеў ісці як мага больш зграбна. Імкнучыся здавацца спакойным і абьякавым, я недарэчна размахваў рукамі, сплёўваў і высока задзіраў нос, але дарэмна. Я ўвесь час адчуваў дапытлівы позірк у сябе за спінаю, і па целе маім прабягаў халадок. Нарэшце я схваўся ў бакавой вулачцы, адкуль накіраваўся на Пілестрэдэт, каб забраць свой аловак.

Атрымаць яго назад я здолеў без усялякіх цяжкасцяў. Ліхвар сам прынёс мне камізэльку і папрасіў мяне тут жа абшукіць яе; я знайшоў яшчэ некалькі закладных квітоў, сунуў іх у кішэню і падзякаваў ветліваму гаспадару за яго далікатнасць. Ён падабаўся мне ўсё больш і больш, і мне тут жа захацелася зрабіць на яго добрае ўражанне. Я падаўся да выхаду, але зноў вярнуўся да прылаўка, быццам забыўся на нешта, мне здавалася, што я абавязаны растлумачыць, паведаміць яму падрабязнасці, і я стаў ціхенька напываць, каб забраць яго ўвагу. Потым я падняў аловак, які трымаў у руцэ.

— Мне і ў галаву не прыйшло б цягнуцца ў такую далеч па гэты няшчасны аловак, — сказаў я, — але тут іншая рэч, зусім асаблівы выпадак. Хоць гэты агрызак алоўка і мае мізэрны выгляд, дзякуючы яму я стаў тым, чым я ёсць, знайшоў, так бы мовіць, сваё месца ў жыцці...

Я змоўк. Гаспадар падышоў да самага прылаўка.

— Праўда? — сказаў ён і з цікаўнасцю паглядзеў на мяне.

— Гэтым алоўкам, — працягваў я спакойна, — напісана маё трохтомнае сачыненне пра філасофскае пазнанне. Няўжо вы не чулі пра гэта?

І гаспадару падалося, што ён чуў імя, назву.

— Сапраўды, — сказаў я, — гэта мой твор! Таму не дзіўна, што я захацеў атрымаць назад гэты агрызак алоўка: ён мае для мяне занадта вялікую цану, ён для мяне ўсё роўна што маленькі чалавечак. Я вельмі ўдзячны яму за добрае стаўленне да мяне і не забуду гэтага, так, так, напраўду, не забуду, даю слова, такі ўжо я чалавек, а ён гэтага цалкам заслужыў. Да пабачэння.

Я пайшоў да дзвярэй з такім выглядам, нібы я ў гэтай хвілі мог кіраваць чалавечымі лёсамі. Ліхвяр два разы ветліва пакланіўся мне ўслед, а я зноўку павярнуўся да яго і прамовіў: «Да пабачэння!»

На сходах мне напаткалася жанчына з валізкаю. Бачачы маю самазадаволеную фізіяномію, яна нясмела саступіла ўбок, я ж інстынктыўна стаў мацаць у кішэні, каб даць ёй што-небудзь: нічога не знайшоўшы, я апусціў галаву і прайшоў міма. Крыху пазней я пачуў, як яна стукаецца да ліхвяра: на ягоных дзвярах былі сталёвыя краты, і я адразу пазнаў гук — так яны бразгочуць, калі па іх стукаюць сагнутымі пальцамі.

Сонца свяціла з паўднёвага боку, быў прыблізна поўдзень. Народу на вуліцах паболела, надышоў час праходак, і натоўпы людзей, раскланьваючыся, з усмешкамі на тварах, нібы тыя хвалі, каціліся па вуліцы Карла Юхана. Я расставіў локці ў бакі, увесь сцяўся ў камяк і праслізнуў паўз купку знаёмых, што стаялі непадалёк ад універсітэта і глядзелі на натоўп. Потым я пайшоў вуліцаю ўгару, у палацавы парк, дзе аддаўся глыбокаму роздуму.

Як жа весела і лёгка ўсе гэтыя прахожыя круцяць галовамі, якія светлыя іхнія думкі, як свабодна слізгаюць яны па жыцці, нібы па паркеце бальнай залы! Ні ў кога з іх я не бачу смутку ў вачах, на іх плячах не вісіць ніякага цяжару, у іх ціхамірных душах, здаецца, няма ані змрочнага клопату, ані ценю таемнай пакуты. А я блукаў сярод тых людзей, малады чалавек, які ледзьве пачаў жыць і які забыўся ўжо, што такое шчасце! Гэтая думка не пакідала мяне, і я адчуваў, што стаўся ахвяраю жahlівай несправядлівасці. Чаму ў апошнія месяцы мне живецца гэтак невыносна цяжка? Маю неазмрочаную душу нібы падмянілі. Мяне ўсюды падпільноўвалі адно горкія расчараванні. Варта было мне прысесці на лаўку або зрабіць хоць крок, як на мяне адразу абвальваліся нейкія бязглуздыя і нікчэмныя недарэчна-

сці, яны ўрываліся ў мой унутраны свет, змушалі папросту марнаваць сілы. Сабака, які прабег побач, жоўтая ружа ў пятліцы якога-небудзь спадара маглі абудзіць ўва мне думкі і доўгі час займаць мяне. Што ж са мною здарылася? Няўжо ксты Боскія паказалі на мяне? Але чаму на мяне? Чаму не на якога-небудзь іншага чалавека, які жыве хай сабе ў Паўднёвай Амерыцы, калі ўжо на тое пайшло? Чым больш я думаю, тым больш беспасцігальным мне ўяўлялася, што менавіта я абраны Богам за аб'ект ягоных выпрабаванняў! І як жа дзіўна выглядала, што ва ўсім свеце ён знайшоў менавіта мяне — ёсць жа, прыкладам, гандляр кнігамі Паша альбо параходны агент Хэнхен.

Я ішоў далей, разважаючы пра гэта, і нічога не мог надумаць, я знаходзіў самыя важкія прэрэчэнні супраць такога самавольства з боку Госпада, які змушае мяне расплачвацца за грахі ўсіх. Калі я знайшоў свабодную лаўку і сеў, гэтае пытанне ўсё яшчэ займала мяне і перашкаджала мне думаць пра штокольвечы іншае. З таго самага травеньскага дня, калі пачаліся мае ліхтугі, я адчуваў, як мною паступова авалодвае слабасць, я зрабіўся занадта млявым, страціў волю і мэтанакіраванасць, нібы зграя нейкіх дробных драпежнікаў ўсялілася ў мае цела і грызла яго знутры. А што, калі Бог папросту вырашыў мяне загубіць? Я ўстаў і пачаў хадзіць каля лаўкі.

У гэтай хвілі ўся мая істота была запоўненая няцярпнымі мукамі, нават рукі пакутліва нылі, і я не ведаў, куды мне іх падзець. Да таго ж я нядаўна так добра пад'еў, што мне было моташна: я пераеў і вось, не знаходзячы сабе месца, няўцямна таптаўся каля лаўкі, людзі праслізгвалі паўз мяне, з'яўляліся і знікалі, нібы тыя здані. Нарэшце на маю лаўку селі двое мужчын, яны прыпалілі цыгары і сталі гучна размаўляць, я раззлаваўся і хацеў зрабіць ім заўвагу, але замест таго павярнуўся і пайшоў у другі канец парка, дзе знайшоў сабе пушту лаўку. Я зноўку сеў.

Думка пра Бога пачала зноў круціцца ў мяне ў галаве. Я быў перакананы, што з яго боку было ў найвышэйшай ступені недаравальна ўмешвацца кожнага разу, калі я спрабаваў знайсці працу, разбураць мае планы, хоць я прасіў адно толькі хлеба штодзённага. Я заўважыў, што варта мне пагаладаць некалькі дзён запар, як мой мозг пачынае нібы выцякаць з галавы, і яна

пусце. Галава робіцца лёгкаю і як бы адсутнаю, я ўжо не адчуваю яе на плячах, і мне здаецца, што, калі я на каго-небудзь гляджу, вочы мае расплюшчваюцца да неверагоднасці шырока.

Я сядзеў на лаўцы і думаў пра гэта, усё больш наракаючы на Госпада за такія няспынныя пакуты. Калі ён, выпрабоўваючы мяне і ставячы на маім шляху перашкоду за перашкодаю, хоча гэтак наблізіць мяне да сябе, ачысціць маю душу, то я прагнуў бы яго запэўніць, што ён памыляецца. Я падняў вочы да неба, ледзь не плачучы ад абурэння, і раз і назаўсёды выказаў яму ўсё, каб зрабіць палёгку сваёй душы!

Згадалася тое, чаму мяне вучылі ў дзяцінстве, у вушах загучаў ціхі голас, які чытае Біблію, і я пачаў размаўляць сам з сабою, насмешліва нахіліўшы галаву ўбок. Навошта мне турбавацца пра тое, што мне есці і піць і што пачапіць на гэты мяшок з вантробамі, які завецца тленным целам? Хіба Айцец Нябесны не сілкуе мяне, як сілкуе птушак, і не аказаў мне асаблівай міласці, абраўшы за нікчэмнага раба свайго? Божыя ксты крануліся маіх нерваў, ледзь прыкметна парушыўшы лад у іх вузлах. А потым Госпад выцяг ксты свае — і вось на іх засталіся абрыўкі нітак і камячкі маіх нерваў. І таксама засталася зеўраць дзірка ад кстоў яго, кстоў Божых, а яшчэ — рана ў маім мозгу. Але, крануўшыся мяне кстамі правай рукі сваёй, Госпад пакінуў мяне і не чапаў больш, і не было мне ніякага зла. Ён адпусціў мяне з мірам, адпусціў з адкрытаю ранай. І не было мне ніякага зла ад Бога, бо ён — Госпад наш на векі вечныя...

Вецер данёс да мяне музыку і спевы студэнтаў, — значыць, ужо была трэцяя гадзіна. Я дастаў аловак і паперу, хацеў напісаць што-небудзь, і раптам з кішэні ў мяне выпала кніжачка з талонамі на галенне. Я палічыў талоны: іх заставалася шэсць.

— Дзякуй Богу! — міжволі выгукнуў я. — Яшчэ тыдзень-другі я магу галіцца ў цырульніка і мець прыстойны выгляд!

Гэтая маленькая знаходка адразу змусіла мяне акрыяць духам, я старанна разгладзіў талоны і схваў кніжачку ў кішэню.

Але пісаць я не мог. Напісаў некалькі радкоў, а больш нічога не прыходзіла ў галаву, думкі мае былі недзе далёка, і я не мог засяродзіцца. Усё мяне адцягвала, даймала, з усіх бакоў падступалі новыя ўражанні. Мухі і маленькая заедзь садзіліся на паперу і перашкаджалі мне, я дзьмуў на іх, каб

прагнаць, дзьмуў з усяе моцы, але дарэмна. Гэтая жамяра мітусілася, круцілася, тулілася да паперы, упіралася так, што тонкія лапкі гнуліся. Ад яе проста немагчыма было пазбавіцца. Яна заўсёды знойдзе, за што зачапіцца, яна шукае шурпатасці і няроўнасці на паперы і сядзіць да таго часу, аж пакуль ёй самой не захочацца паляцець прэч.

Пэўны час гэтыя маленькія крывасмокі займалі мяне, я закінуў нагу на нагу і даволі доўга назіраў за імі. А потым да мяне даляцелі гукі кларнета, і ад гэтага думкі мае скіраваліся ў іншы бок. Наракаючы на сябе, што ніяк не атрымліваецца напісаць артыкул, я сунуў паперу ў кішэню і адкінуўся на спінку лаўкі. У такія хвілі мая галава бывае гэтка ясная, што мяне наведваюць самыя цудоўныя думкі, і я, разважаючы, нізвання не стамляюся. Я сяджу, адкінуўшыся назад, пазіраю на свае грудзі, на ногі і бачу, як яны час ад часу кратваюцца суладна з ударамі майго пульсу. Я прыўзнямаю галаву, мяне ахоплівае нейкае дзівоснае, небывалае адчуванне, па маіх нервах прабягае нейкая дзіўная хваля, нібы трапяткі прамень святла раптоўна успыхнуў ува мне. Я гляджу на свае чаравікі і быццам сустракаюся са старым сябрам, быццам нейкая часцінка маёй істоты зноў вяртаецца да мяне, пачуццё яднання заклістае мне душу, вочы напаўняюцца слязьмі, і мае чаравікі нібы аддаюцца ўва мне ціхім звонам. «Гэта слабінка! — сурова кажу я сам сабе і, сціснуўшы кулакі, паўтараю: — Слабінка».

І тут я пачаў смяяцца з гэтых недарэчных пачуццяў; я наймысна здэкаваўся з сябе; я прамаўляў цвёрдыя і разумныя словы, моцна прыжмурваючыся, каб прагнаць слёзы. І нібыта ніколі раней не бачыўшы сваіх чаравікаў, я пачаў прыглядацца, якія яны на выгляд, як яны мяняюцца пры кожным руху маёй ногі і якая ў іх форма, як пацерлася іхняя скура, і тут я бачу, што складкі і белаватыя швы надаюць ім своеасаблівы выраз, што ў іх як бы ёсць твар. Нейкая часцінка маёй істоты перайшла ў гэтыя чаравікі, ад іх на мяне ішоў подых нечага блізкага, нібы тое было маё ўласнае дыханне...

Я доўга аддаваўся гэтым адчуванням, — пэўна, што не менш за гадзіну. А потым прыйшоў і прысеў на другі канец лаўкі маленькі дзядок; сядваючы, ён цяжка ўздыхнуў і сказаў:

— Але ж-ж-ж, вось як яно ёсць!

Ледзьве толькі я пачуў яго голас, як у галаве ў мяне нібы ўзняўся віхор, я пакінуў чаравікі ў спакоі, і мне нават здалося, што збянтэжаны настрой, якім я толькі што быў апанаваны, належаў да нечага даўняга, з тых часоў, мабыць, прайшоў год ці два, а цяпер ён памалу сцёрся ў маёй памяці. Я, зручна ўладкаваўшыся, глядзеў на старога.

Што мне было да гэтага маленькага чалавечка? Абсалютна нічога! Мяне турбавала толькі тое, што ў руцэ ён трымаў газету, стары нумар са старонкаю абвестак, і ў яе, відаць, было нешта загорнутае. Мною авалодала цікаўнасць, і я не мог адарваць вачэй ад газеты, у галаву мне прыйшла вар'яцкая думка, што гэта выдатная газета, абсалютна ўнікальная, мая цікаўнасць узрастала, і я пачаў соўгацца сюды-туды на лаўцы. Там маглі быць дакументы, небяспечныя паперы, выкрадзеныя з якога-небудзь архіва. І мне пачала мірсціцца патаемная задума, змова.

Дзядок сядзеў ціхенька і пра нешта думаў. Чаму ён не трымае газету як усе, а загарнуў яе так, што не відаць загалюка? Што гэта за падкопы такія? Ён, відаць, нізавошта на свеце не хацеў выпусціць гэты скрутак з рук. Ён, мабыць, не наважваўся нават пакласці яго ў кішэню. Я гатовы быў даць адсячы сабе галаву, што гэта быў не просты скрутак.

Я глядзеў у паветра. Ужо само тое, што не было аніякае магчымасці пракрасціся ў гэтую таямніцу, да ачмурэння распальвала ўва мне цікаўнасць. Я шнарыў у кішэнях, хацеў прапанаваць што-небудзь гэтаму чалавеку, уступіць з ім у размову, намацаў кніжачку з талонамі, дастаў і тут жа зноў схаваў яе. Раптам я асмялеў, паляпаў сябе па пустой бакавой кішэні і сказаў:

— Ці не магу я прапанаваць вам цыгарэту?

Вядома, дзякуй, але ж ён не курыць: давялося кінуць праз хваробу вачэй, ён амаль аслеп. Зрэшты, вялікі дзякуй!

— А ці даўно ў вас хворыя вочы? Напэўна, вам зусім нельга чытаць? Нават газет?

— На жаль, нават газет!

Дзядок павярнуўся да мяне. На яго хворых вачах былі відны бельмы, з гэтае прычыны вочы, здавалася, ашклянелі, пагляд з-пад белаі павалокі быў непрыемны да агіды.

— Вы не тутэйшы? — спытаў ён.

— Але...

Няўжо ж ён не можа прачытаць нават назву газеты, што ў яго руках?

— З цяжкасцю...

Зрэшты, ён адразу зразумеў, што я не тутэйшы, здагадаўся з вымаўлення. Гэта так проста, бо ў яго вельмі тонкі слых. Нача­мі, калі ўсе спяць, ён нават дыханне ў суседнім пакоі чуе...

— Але я вось што хацеў спытаць: вы дзе жывяце?

Мне адразу ж захацелася зманіць. Я схлусіў міжволі, сказаў без намеру і задняе думкі:

— На плошчы Святога Улафа, дом два.

— Праўда?

А ён жа ведае на плошчы Святога Улафа кожны камень. Там ёсць фантан, некалькі ліхтароў, дрэвы, ён усё памятае...

— Каторы, вы казалі, нумар?

Я, змучаны дакучлівай думкай пра газету, вырашыў па­класці гэтаму канец і ўстаў. Таямніца абавязкова павінна бы­ла раскрыцца.

— Раз вам няможна чытаць газеты, навошта ж...

— Вы, здаецца, казалі, што жывяце ў доме нумар два? — працягваў ён, не заўважаючы майго хвалявання. — Свайго часу я ведаў усіх жыхароў у гэтым доме. Як завуць вашага гаспадара?

Каб адчапіцца ад яго, я сказаў першае, што прыйшло ў га­лаву: прозвішча прыдумаў тут жа, на месцы, каб гэты назола супакоіўся.

— Хапалаці, — сказаў я.

— Ну так, Хапалаці, — кіўнуў ён і дакладна паўтарыў гэтае цяжкое прозвішча.

Я са здзіўленнем глядзеў на яго: ён сядзеў з вельмі сур'ёз­ным выглядам, і твар у яго быў задумены. Не паспеў я вы­мавіць гэтае дурнаватае прозвішча, якое раптоўна прыйшло мне ў галаву, як чалавек асвойтаўся з ім і зрабіў выгляд, што чуў яго раней. Між тым, ён паклаў свой скрутак на лаўку, і я адчуваў, як хваля цікаўнасці захліствае мяне. Я заўважыў, што на газеце былі дзве тлустыя плямы.

— А ваш гаспадар не мараход? — спытаў дзядок, і ў голасе яго не было і ценю кпіны. — Мне памятаецца, нібыта ён матрос!

— Матрос? Прабачце, але, пэўна, вы ведаеце яго брата, а гэты — гандлёвы агент, Ю. А. Хапалаці.

Я думаў на гэтым скончыць размову, але дзядок ахвотна верыў ва ўсё.

— Я чуў, нібыта ён спраўны чалавек? — працягваў ён свае асцярожлівыя роспыты.

— Тое праўда. Кемлівы спадар, выдатны дзялок, — адказаў я. — Агент па продажы ўсялякага ўсяго: брусніцаў з Кітая, пер’я і пуху з Расіі, скуры, драўніны, чарніла...

— Ха-ха, чорт яго бяры! — жвава перапыніў мяне стары.

Гэта рабілася пацешным. Я захапіўся і прыдумляў адну хлусню за другою. Я зноў сеў, забыўся на газету, на таямнічыя паперы, пачаў гарачыцца і перабіваць суразмоўцу. Даверлівасць гэтага маленькага дзядка абудзіла ўва мне нейкае ідыёцкае нахабства: мне нясцерпна хацелася патאпіць яго ў хлусні, зламаць ягоны супраціў.

— А ці не даводзілася вам чуць пра электрычны малітоўнік, які вынайшаў Хапалаці?

— Электры... як вы казалі?

— Пра малітоўнік з электрычнымі літарамі, што свецяцца ў цемры! Гэта грандыёзная справа з абаротным капіталам на шмат мільёнаў крон: там працуюць уласныя ліцейні літарай, велізарная колькасць механікаў з вялікімі заробкамі... ці не семсот чалавек, як я чуў.

— А я што казаў... — ціха прамовіў стары.

І пасля гэтага ён змоўк, ён верыў кожнаму майму слову, не задумваючыся, і прытым не здзіўляўся. Гэта трохі расчаравала мяне: я спадзяваўся, што мае выдумкі адаб’юць у яго ўсялякую ахвоту яшчэ што-кольвечы казаць.

Я распачна прыдумаў чарговыя дзве байкі, увайшоў у азарт і шапнуў, што Хапалаці цэлыя дзевяць гадоў быў міністрам у Персіі.

— Вы, мабыць, і ўявіць сабе не можаце, што гэта значыць — быць міністрам у Персіі? — спытаў я. — Там міністр важнейшы, чым у нас кароль, гэта амаль усё роўна што султан, калі вы ведаеце, хто гэта такі. Але Хапалаці быў на вышыні і ані разу не схібіў.

І я расказаў пра Юлаялі, яго дачку, чараўніцу, прынцэсу, якая мела трыста рабыняў і спачывала на ложку з жоўтых ружаў; яна была найпрыгажэйшай істотаю, якую я калі-небудзь бачыў, — хай мяне Бог пакарае, — роўнай з ёю я не сустракаў у жыцці!

— Тое значыць, што яна была гэтка прыгожая? — разгублена запытаў стары, апусціўшы вочы.

— Прыгожая? Яна непараўнальная, панадліва салодкая! Вочы ядвабныя, рукі — нібы з бурштыну выштукаваныя!

Адзін позірк яе спакушаў, як пацалунак, і калі яна клікала мяне, яе голас, як струмень віна, п'яніў маю душу. Ды і чаму б ёй не быць гэткай пекнай? Ці ён мяркуе, што яна якая-небудзь пасыльная з касы або служыць у якім-небудзь пажарным ведамстве? Ды яна — проста нябесная істота, нешта казачнае.

— Ага, вядома, — прамовіў ён, крыху агаломшаны.

Яго спакой надакучыў мне, я быў усхваляваны сваім голасам і казаў зусім сур'эзна. Я не думаў больш пра скрадзеныя паперы, пра змову на карысць якой-небудзь замежнай дзяржавы. Маленькі, пляскаты скрутак ляжаў паміж намі на лаўцы, але ў мяне ўжо не было аніякага жадання зазірнуць у яго і даведацца, што ў ім ляжыць. Я быў захоплены ўласнымі думкамі, перад вачыма ў мяне праносіліся дзівосныя вобразы, кроў ударыла мне ў галаву, і я смяяўся з усяе моцы.

А стары быццам збіраўся сыходзіць. Ён прыпыніўся і, каб не адразу скончыць размову, спытаў:

— Напэўна, у гэтага Хапалаці велізарныя багацці?

Як мог гэты сляпы агідны стары распараджацца чужым прозвішчам, якое я прыдумаў, — так, нібы яго можна было ўбачыць на кожнай шыльдзе ў горадзе? Ён ані разу не запнуўся, не перакрывіў аніводнага гуку, прозвішча адбілася ў яго памяці і трывала ўкаранілася там. Я злаваўся і злаваўся на гэтага чалавека, якога нішто не магло збянтэжыць або выбіць з раўнавагі.

— Не ведаю, — адказаў я раптам. — Зусім не ведаю! Але хай будзе вам вядома, што клічуць яго Юхан Арэнт Хапалаці, калі меркаваць з ініцыялаў.

— Юхан Арэнт Хапалаці, — паўтарыў стары, крыху збянтэжыўшыся ад маёй запальчывасці. Потым ён змоўк.

— Вы б паглядзелі на яго жонку, — працягваў я, выйшаўшы з сябе. — Гэта такая таўстуха... Вы, мажліва, не верыце, што яна вельмі тоўстая?

Не, гэтага ён, вядома, не мог адмаўляць: у такога шаноўнага пана... чаму не?

На кожную маю выхадку стары адказваў лагодна і ціха, узважаў словы, быццам баяўся сказаць лішняе і раззлаваць мяне.

— Што за д'ябал, вы, напэўна, думаеце, што я ўзяўся тлуміць вам галаву? — закрычаў я, губляючы кантроль над сабою. — Вы, пэўна, думаеце, што спадара па прозвішчы Халалаці і ў прыродзе няма? Першы раз у жыцці бачу такога ўпартага і зласлівага старога! Якая муха вас, пане, укусіла? Вы яшчэ, чаго добрага, палічылі мяне за жабрака, які надзеў святочную вопратку, а ў самога нават партабаку, поўнага цыгарэтаў, няма? Я не прывык да такога стаўлення да сябе, магу вас запэўніць, і, далібог, ні ад кога гэтага не пацярплю, хай вам будзе вядома!

Стары ўстаў з месца. Разявіўшы рот, ён моўчкі выслухоўваў мае тырады, потым схапіў свой скрутак з лаўкі і пашыбаваў амаль што падбегам, драбнюткамі старэчымі крокамі па дарожцы. Я ж усё сядзеў і глядзеў, як ён аддаляецца і спіна яго горбіцца ўсё больш і больш. Не ведаю, адкуль узялося гэтае ўражанне, але мне падалося, што я ніколі яшчэ не бачыў такой ганебнай, такой нікчэмнай спіны, і мне было зусім не сорамна, што я пры канцы гэтак аблаяў яго...

Ужо вечарэла, сонца заходзіла, на дрэвах ціхенька зашамалацела лісце, і нянькі, што сядзелі каля шаста канатаходцаў, ужо выпраўляліся з дзеткамі дадому. Я быў спакойны, у гуморы. Маё нядаўняе хваляванне памаленьку аціхала, я пачынаў расслабляцца, адчуваць млявасць, мне захацелася спаць, і хоць у той дзень я з'еў занадта шмат хлеба, наступствы гэтага ўжо амаль не адчуваліся. У найлепшым настроі я адкінуўся на спінку лаўкі і заплюшчыў вочы, спаць хацелася ўсё мацней, я вадзіў носам і зусім ужо быў заснуў, але тут вартаўнік паклаў мне руку на плячо і сказаў:

— Тут спаць нельга.

— Ага, вядома, — адказаў я і адразу ж падняўся.

І тут жа становішча маё зноў падалося мне зусім безнадзейным. Трэба было нешта зрабіць, нешта прыдумаць! Мне не ўдалося знайсці месца, рэкамендацыі, якія я паказваў, былі задаўненымі, і пад імі стаялі подпісы нікому не вядомых людзей, так што на іх спадзявацца не даводзілася, да таго ж я гэтулькі разоў за гэтае лета атрымліваў адмовы, што страціў

усякую ўпэўненасць у сабе. Але як бы там ні было, я не заплаціў свечасова за кватэру, і гэтыя грошы я павінен быў здабыць у кожным выпадку. Усё астатняе як-небудзь ды будзе.

Машынальна я зноў узяў у рукі аловак і паперу, сеў і напісаў на кожным беражку аркуша: «1848». Калі б хоць якая натхнёная думка прыйшла мне ў галаву ды падказала мне хоць адно слова! Бо раней не-не ды надараліся такія хвіліны, калі я без ніякай цяжкасці мог скласці доўгую рэч, проста бліскуча выдаць яе!

І вось я сяджу на лаўцы і ўсё малюю на паперы «1848»; я пішу гэты лік уздоўж і ўпоперак, на тысячу розных ладоў, і чакаю, ці не наведе мяне выратавальнае натхненне. Плойма ўрыўкавых думаў тоўпіцца ў галаве, настрой сутоння наганяе сум, абуджае ўва мне сентыментальнасць. Восень ужо надышла, яна пачынае ўсё хіліць да сну, мухі і казуркі ўжо адчулі яе подых, у лістоце дрэў і на зямлі чуцён шоргат — гэта жыццё не хоча скарацца, яно неспакойнае, шумнае, няўрымслівае, яно ў сваім змаганні супраць памірання не шкадуе сілы. Усе паўзучыя істоты зноў высоўваюць жоўтыя галовы з імху, варушаць канцавінамі, абмацваюць зямлю доўгімі вусікамі, а потым раптам падаюць, перакульваючыся дагары лапкамі. Кожная былінка набывае асаблівае, непаўторнае адценне, адчуўшы подых першых халадоў, бледнаватыя сцябліні цягнуцца да сонца, апалае лісце шамаціць на зямлі, нібы тыя чарвячкі-шаўкапрады. Восеньская пара, карнавал тлення, крывава-чырвоныя пялёсткі руж маюць колер хворага цела, палыхаюць цудоўна-знішчальным бляскам.

Я сам адчуваў сябе не раўнуючы як чарвяк, які гінуў сярод гэтага свету, гатовага пайсці ў спячку. Ахоплены неспасціжым страхам, я ўскочыў і вялікімі крокамі пачаў бегаць па дарожцы. «Не! — крыкнуў я і сціснуў кулак. — Так далей быць не можа!» І зноўку сеў, узяўся за аловак, вырашыў высліціцца і напісаць артыкул. Я не меў права апускаць рукі: кошт платы за кватэру стаяў у мяне перад вачыма.

Павольна, вельмі павольна думкі мае прыходзілі да ладу. Я засяродзіўся і, не спяшаючыся, узважваючы кожнае слова, напісаў дзве ўступныя старонкі. Яны маглі быць уводзінамі да чаго заўгодна: да дарожных нататак або да палітычнага

агляду — як яно мне заманецца. Гэта быў выдатны пачатак і да таго, і да другога.

Потым я пачаў шукаць змястоўнага стрыжня — каго-небудзь ці што-небудзь, пра што варта было б напісаць, — але нічога такога не мог знайсці. Гэтыя марныя высілки прывялі да таго, што мае думкі зноў пачалі блытацца, я адчуў, як мазгі адмаўляюцца працаваць, галава робіцца пустою, і вось я ўжо зноў зусім не адчуваю яе на плячах. Гэтую пустэчу, што зеўрала ў мяне ў галаве, я адчуваю ўсёю сваёю істотаю, мне здаецца, што ўвесь я выпетраны з галавы да ног.

— Божа, Божа ты мой! — выгукнуў я ў распачы, а потым усклікнуў яшчэ і яшчэ раз, не могучы вымавіць ні слова болей.

Вецер шамацеў лістотаю, насоўваліся хмары. Я пасядзеў яшчэ крыху, задуменна гледзячы на паперу, потым склаў яе і, не спяшаючыся, схаваў у кішэню. Зрабілася холадна, а ў мяне цяпер не было камізэлькі; я зашпіліў куртку да самага верху і засунуў рукі ў кішэні. Потым я ўстаў і пайшоў.

Хоць бы гэтым разам мне пашчасціла, толькі гэтым разам! Гаспадыня ўжо разы са два глядзела на мяне, моўчкі патрабуючы грошай, а я вымушаны быў, збянтэжана пакланіўшыся, праслізнуць міма. Больш я так не магу: калі яна зноў акіне мяне такім позіркам, я шчыра прызнаюся ва ўсім і адмоўлюся ад кватэры, бо ўсё роўна далей гэтак нельга.

Дайшоўшы да выхаду з парка, я зноў убачыў дзядка, які быў уцёк, напалоханы маёй раз'юшанасцю. Таямнічы скрутак быў разгорнуты і ляжаў каля яго на лаўцы: там была разнастайная ежа, і ён прагна паглынаў яе. Я хацеў падысці да яго і папрасіць прабачэння за свае паводзіны, але не здолеў — так агідна ён еў: маршчыністыя старэчыя пальцы, нібы дзесяць агідных кіпцюроў, уціналіся ў тоўстыя бутэрброды; мне зрабілася моташна, і я моўчкі прайшоў міма. Ён не пазнаў мяне: яго вочы слізганулі па мне, і на яго твары гэта аніяк не адбілася.

Я пайшоў далей.

Паводле сваёй звычкі, я спыняўся перад кожнаю вывешанай газетай, чытаў аб'явы з прапановамі працы і вельмі ўзрадаваўся, калі знайшоў адно месца, што магло б мне падысці: гандляр на Грэнланслерэт шукае рахункавода на двухгадзінную працу вечарамі, плата паводле дамовы. Я запісаў адрас

і ў думках падзякаваў Богу; я пагаджуся на самую нікчэмную плату, мне хопіць і пяцідзесяці эрэ; будзе дастаткова нават са-рака; я згодны на любыя ўмовы.

Калі я вярнуўся дадому, на маім стале ляжала цыдулка ад гаспадыні, у якой яна патрабавала альбо выплаціць за пакой наперад, альбо вызваліць яго як мага хутчэй. Яна прасіла не злавацца: яна вымушаная гэтак рабіць. «З вялікай павагай, мадам Гунэрсэн».

Я напісаў ліст аптоваму гандляру Крысці на адрас: Грэн-ланслерэт, 31; паклаў допіс у канверт і кінуў у скрыню на рагу вуліцы. Потым я зноў падняўся да сябе, сеў у качалку і задумаўся; змрок між тым усё больш гусцеў. Цяжкая стомленасць адольвала мяне.

* * *

Назаўтра я прачнуўся рана. Калі я расплюшчыў вочы, было яшчэ зусім цёмна, і толькі праз пэўны час я пачуў, як унізе пра-біла пяць. Я хацеў заснуць зноў, але сон не прыходзіў, я не мог нават задрамаць, тысячы розных думак лезлі мне ў галаву.

Раптам у мяне сфармулявалася некалькі добрых фраз, што падыходзяць для нарыса або фельетона: то была выдатная слоўная знаходка, якой мне яшчэ ніколі не ўдавалася зрабіць. Я ляжу, сам сабе паўтараю гэтыя словы і адчуваю, што яны проста цудоўныя! Неўзабаве за імі ідуць іншыя, я раптам зусім прачынаюся, устаю, хапаю са стала, што стаіць у нагах майго ложка, паперу і аловак. Ува мне быццам пачынае бруіць крыні-ца, адно слова цягне за сабой наступнае, усе яны звязна кладу-цца на паперу, узнікае сюжэт, змяняюцца эпизоды, у галаве міль-гаюць рэплікі і падзеі, я адчуваю сябе абсалютна шчаслівым. Як апантаны, я спісваю старонку за старонкай, не адрываючы алоўка ад паперы. Думкі прыходзяць так хутка, абвальваюцца на мяне з такой шчодрасцю, што я выпускаю мноства падра-бязнасцяў, якія папросту не паспяваю запісаць, хоць імкнуся з усяе сілы. Я напоўнены гэтым, увесь захоплены тэмай, і кожнае слова, напісанае мною, нібы выліваецца само па сабе.

Гэта дзівосны стан доўжыцца, доўжыцца бясконца, і калі я нарэшце перапыняюся і адкладаю аловак, на маіх кале-

нях ляжаць пятнаццаць, а то і ўсе дваццаць спісаных старо-
нак. Калі толькі гэтыя лісткі сапраўды чаго-небудзь вартыя,
я ўратаваны! Я саскокваю з ложка і хуценька апранаюся. Усё
больш і больш бярэцца на дзень, ужо амаль можна прачытаць
аб'яву наглядчыка маяка ўнізе дзвярэй, а каля акна ўжо так
светла, што пісаць — адно задавальненне. І я адразу пачынаю
перапісваць паперы начыста.

Мае фантазіі аздобленыя дзіўнай шчыльнай смугою, вы-
тканай са святла і фарбаў; я ледзьве паспяваю здзіўляцца
сваім удачам і кажу сабе, што лепшага за гэта я яшчэ нічога
ніколі не чытаў. Шчасце ап'яняе мяне, радасць проста шугае
ў маёй душы, я адчуваю велізарны ўздым; узважыўшы пачак
лісткоў у руцэ, я тут жа ацэньваю іх на пяць крон, калі браць
прыблізна... Бо за пяць крон анікому ў галаву не прыйдзе
таргавацца: наадварот, можна смела сказаць, што, улічваючы
змест майго рукапісу, нават дзесяць крон — нікчэмны кошт.
Я не збіраўся рабіць гэткую выключную працу задарма; на-
колькі мне вядома, такія раманы не валяюцца на дарозе.
І я вырашыў прасіць дзесяць крон.

У пакоі рабілася ўсё святлей; я зірнуў у бок дзвярэй і без аса-
блівых намаганняў прачытаў тонкія, падобныя да шкілетаў
літары, якія абвяшчалі, што «ў пані Андэрсэн, праваруч ад бра-
мы, можна набыць найлепшы пахавальны саян»; да таго ж
гадзіннік унізе ўжо досыць даўно прабіў сем разоў.

Я адышоў ад акна і спыніўся пасярод пакоя. Калі ўсё до-
бра ўзважыць, мадам Гунэрсэн вельмі дарэчы мне адмовіла.
Гэты пакой зусім не для мяне; тут такія просценькія зялёныя
фіранкі на вокнах, а ў сцены загнана так мала цвікоў, што
няма куды вешаць вопратку. Крэсла-качалка ў куце, шчыра
кажучы, толькі пародыя, вартае жалю падабенства качалкі,
смех дый годзе. Акрамя таго, крэсла занадта нізкае як на да-
рослага чалавека і да такой ступені вузкае, што з яго даво-
дзіцца самога сябе выцягваць, нібы тую нагу з цеснага бота.
Адным словам, гэты пакой не прыдатны да разумовай працы,
і мне ўжо не хацелася заставацца ў ім. Ні ў якім разе не хаце-
лася! Занадта доўга я маўчаў, цярпеў і трываў у гэтай халупе.

Акрылены надзеяй і радасцю, усё яшчэ поўны думак
пра свой выдатны твор, які я раз-пораз выцягваў з кішэні

і перачытваў, я вырашыў, не губляючы часу, збіраць рэчы. Я дастаў вузельчык — пару чыстых каўнерыкаў, загорнутых у вялікую чырвоную насоўку, і скамечаную газетную паперу, у якой я прыносіў дадому хлеб, — згарнуў сваю коўдру, прыхапіў увесь запас паперы для пісання. Потым я прадбачліва абшнарыў усе куты, каб пераканацца, ці не забыўся я чаго-небудзь, і, не знайшоўшы нічога, выглянуў у акно. Раніца выдалася пахмурнай і вільготнай; у згарэлай кузні не было ніводнае душы, а вяроўка, што цягнулася ад сцяны да сцяны, набрыняла вадою. Усё гэта я бачыў і раней, таму адышоў ад акна, узяў коўдру пад паху, пакланіўся аб'яве наглядчыка маяка, а таксама пахавальным саянам пані Андэрсэн і адчыніў быў дзверы...

Тут я ўспомніў пра гаспадыню — трэба было паведаміць ёй пра свой ад'езд: няхай ведае, што яна мела дачыненне з прыстойным чалавекам. Акрамя таго, мне хацелася падзякаваць ёй у цыдулцы за тых некалькі дзён, што я карыстаўся пакоем звыш тэрміна. Усведамленне таго, што цяпер я на пэўны час забяспечаны, было такім моцным, што я нават паабяцаў гаспадыні ў найбліжэйшыя дні занесці пяць крон; мне хацелася асабліва падкрэсліць, які шляхетны чалавек жыў пад яе дахам.

Цыдулку я пакінуў на стале.

Каля дзвярэй я зноў спыніўся і абярнуўся. Светлае пачуццё вяртання да жыцця адраділа мяне, я быў удзячны Богу і ўсяму свету; я ўкленчыў каля ложка і гучна падзякаваў Усявышняму за вялікую ласку, якую ён паслаў мне гэтае раніцы. Я ведаў, сапраўды ведаў, што гэты толькі што перажыты і перанесены на паперу штуршок натхнення быў цудам, які адбыўся ў маёй душы з волі неба ў адказ на мой учарашні крык аб дапамозе. «Гэта Госпад! Гэта Госпад!» — выгукваў я і плакаў, радасна замілаваны сваімі словамі; раз-пораз я змаўкаў і прыслухоўваўся, ці не ідзе хто па сходах. Нарэшце я ўстаў, нячутна спусціўся і, нікім не заўважаны, дабраўся да парадных дзвярэй.

Брукаванка блішчала ад дажджу, што выпаў на досвітку, над горадам павісла цяжкае і нізкае неба, сонца не прабіваўся скрозь хмары. Каторая была гадзіна? Паводле сваёй звычкі, я пайшоў да ратушы і ўбачыў, што на гадзінніку па-

лова дзявятай. Значыць, мне трэба было блукаць ладныя дзве гадзіны, бо не мела сэнсу прыходзіць у рэдакцыю раней за дзесяць ці нават да адзінаццатай, а пакуль даводзілася бадзяцца вуліцамі і разважаць, якім чынам здабыць сабе што-небудзь на сняданак. Зрэшты, я не баяўся ў той вечар застацца без яды; гэтыя часы, дзякуй Богу, прамінулі! Усё тое ўжо перажытае, скончылася, як кепскі сон, цяпер мае справы пайшлі ўгару!

Пад пахай у мяне была зялёная коўдра, і праз гэта я адчуваў сябе няёмка: проста наймаверна нязручна насіць такі скрутак на вачах у людзей. Што яны сабе падумаюць? Я пачаў шукаць месца, дзе можна было б пакінуць яго на час. Раптам мне прыйшло ў галаву, што я магу зайсці ў краму да Семба і папрасіць загарнуць коўдру ў паперу; мой скрутак адразу займее прыстойны выгляд, і мне няма чаго будзе саромецца. Я зайшоў у краму і звярнуўся са сваёй просьбаю да аднаго з прыказчыкаў.

Ён зірнуў спачатку на коўдру, потым на мяне; мне здалося, што ён пагардліва паціснуў плячыма, прымаючы скрутак. Гэта мяне зачাপіла.

— Памалу, чорт пабірай! — усклікнуў я. — Тут загорнутыя дзве каштоўныя вазы, бо гэтая пасылка адправіцца ў Смірну.

Мая прыдумка ўдалася як найлепей. Цяпер у прыказчыка быў вінаваты выгляд: ён нібы маліў дараваць яму тое, што ён не адразу зразумеў, які гэта каштоўны скрутак. Калі ён скончыў, я падзякаваў яму з такім выглядам, нібы ўжо не раз пасылаў у Смірну ўсялякія каштоўнасці; прыказчык нават праводзіў мяне да парога і адчыніў перада мною дзверы.

Я адправіўся на Вялікі рынак і пачаў блукаць у натоўпе, імкнучыся трымацца бліжэй да жанчын, што прадавалі кветкі ў вазонах. Цяжкія, чырвоныя ружы, якія вільготна пунсавелі ў ранішнім паветры, цвялілі мяне, выклікалі спакусу сарваць адну кветачку, і я пытаўся пра цану, карыстаючыся нагодаю падысці бліжэй. Калі б у мяне былі грошы, я купіў бы ружу, не задумваючыся: каб кампенсаваць такія выдаткі, я мог бы ў чым-небудзь абмежаваць сябе.

Была ўжо дзясятая, і я пайшоў у рэдакцыю. Чалавек-нажніцы корпаецца ў жмуце старых газет, рэдактар яшчэ не пры-

ходзіў. Мне прапануюць пакінуць мой грунтоўны рукапіс, а я даю зразуменьце, што гэта не нейкая звычайная пісаніна, таму пераканаўча прашу перадаць яе рэдактару проста ў рукі. Пазней, на працягу дня, я сам зайду па адказ.

— Добра! — сказаў чалавек-нажніцы і зноў узяўся за свае газеты.

Мне падалося, што ён паставіўся да справы занадта спакойна, але я прамаўчаў, з удаванай абьякавасцю кіўнуў яму і пайшоў.

Цяпер у мяне было шмат вольнага часу. Хоць бы неба паяснела ці што! Надвор'е брыдкае, ані ветру, ані марозу, дамы прадбачліва раскрылі парасоны, а капелюшы на галовах у мужчын маюць смешны і сумны выгляд. Я зноў іду на рынак, разглядаю зеляніну і ружы. Раптам хтосьці кладзе мне руку на плячо, і я азіраюся: гэта той, што мае мянушку Паненка, жадае мне добрага дня.

— Добры дзянёк? — паўтарыў я, быццам пытаючыся і прагнучы як найхутчэй ад яго пазбавіцца. Я недалюбліваў Паненку.

Ён з цікаўнасцю глядзіць на вялікі, ладны скрутак у мяне пад пахай і пытаецца:

— Што гэта ў вас?

— Я быў у Семба і купіў сёе-тое сабе на вопратку, — абьякавым тонам адказваю я. — Мне надакучыла хадзіць у гэткім паношаным адзенні. Няможна ж бясконца грэбаваць сваім абліччам.

Ён глядзіць на мяне са здзіўленнем.

— Ну, а наогул як маецяся? — пытаецца ён, памаўчаўшы.

— Лепшага і жадаць немажліва!

— Ці знайшлі сабе які-небудзь занятак?

— Занятак? — паўтараю я з наўмысным здзіўленнем. — Хай будзе вам вядома, што я служу бухгалтарам у аптовай фірме Крысці.

— Вось як! — кажа ён, падаючыся назад. — Ах ты Божа, да чаго ж я рады за вас! Глядзіце ж, не раздавайце грошай усялякім жабракам. Усяго добрага!

Адышоўшы крыху, ён зноў вяртаецца, паказвае кійком на мой скрутак і кажа:

— Дазвольце рэкамендаваць вам майго краўца. Больш спраўнага краўца за Ісаксэна вам не знайсці. Скажыце, што вы ад мяне.

І навошта яму спатрэбілася соваць нос у мае справы? Што яму да таго, да якога краўца я пайду? Я раззлаваўся: гэты пусты вымаднены чалавек раздражняў мяне, і я досыць груба нагадаў яму пра тыя дзесяць крон, якія ён неяк у мяне быў пазычыў. Але не паспеў ён адказаць, як я пачаў шкадаваць, што запатрабаваў у яго пазыку, збянтэжыўся і апусціў вочы. У гэты час паўз нас праходзіла дама, я адступіўся, каб прапусціць яе, і скарыстаўся выпадкам сысці.

Куды мне падацца, дзе чакаць? Ісці ў кавярню з пустой кішэню я не мог, і да знаёмых у гэты час дня не было як зазірнуць. Я задуменна паклыпаў па горадзе, паміж рынкам і вуліцай Грэнсэн, прачытаў «Вячэрнія навіны», толькі што вывешаныя на дошцы, прайшоўся па вуліцы Карла Юхана, потым павярнуў і накіраваўся да царквы Збаўцы, дзе знайшоў спакойнае месцейка на могілках, каля самай капліцы.

Паветра тут было вільготнае, я сядзеў у цішыні, думаў, паціху пачынаў драмаць і ладна такі мерзнуць. Час ішоў. Ці можна быць упэўненым, што мой фельетон — гэта хоць і маленькі, але натхнёны шэдэўр? Бог ведае, ці няма ў ім памылак! Калі добра падумаць, яго могуць і зусім не прыняць, проста не прыняць! Мабыць, ён і праўда пасрэдны, а то і безнадзейна дрэнны; хто можа даць мне гарантыю, што яго ўжо не выкінулі ў кошык для паперы?.. Мой душэўны спакой быў парушаны, я ўскочыў і кінуўся прэч з могілак.

На Акерсгатэн я зазірнуў праз вітрыну ў краму і ўбачыў, што на гадзінніку толькі пачатак на першую. Гэта мяне дарэшты знервавала, бо я быў упэўнены, што ўжо далёка за поўдзень, а ісці да рэдактара раней за чацвёртую было бессэнсоўна. Ува мне ўзнікала змрочныя прадчуванні што да лёсу майго фельетона, чым больш я думаў пра гэта, тым мне ўяўлялася ўсё больш неверагодным, што я мог напісаць нешта больш-менш уцямнае ў такім парыве, амаль ува сне, калі мае мазгі ліхаманіла і думкі недзе блукалі... То быў, вядома, проста самападман, і, значыцца, усю тую раніцу я радаваўся дарэмна! Дзіва што!.. Я хутка ішоў па Улевольсвеен, паўз пагорак свя-

тога Яна, прамінуў пусткі, пабадзяўся вузкімі, дзіўнаватымі вуліцамі, прылеглымі да Сагена, рушыў паўз будоўлі і агароды і апынуўся нарэшце на вялікім гасцінцы, якому не відаць было канца.

Тут я спыніўся і вырашыў павярнуць назад. Хада сагрэла мяне, і я ўжо ішоў павольна, зусім павесіўшы нос. Мне сустрэліся два вазы з сенам. Вазакі ляжалі дагары нагамі на сене і спявалі, абодва босыя, з круглымі, бестурботнымі тварамі. Ідучы ім насустрач, я думаю, што яны загавораць са мною, зробіць якую-небудзь заўвагу або пачнуць смяяцца, і калі я падышоў да іх досыць блізка, адзін з іх гучна запытаўся, што ў мяне пад пахай.

— Коўдра, — адказаў я.

— А колькі цяпер часу? — спытаў ён.

— Дакладна не ведаю, напэўна, недзе каля трэцяй.

Тады яны абодва засмяяліся і паехалі далей. Але раптам мяне абпёк боль ад удару пугай па вуху, капялюш зляцеў з галавы: гэтыя хлопцы не маглі ўтрымацца, каб не паздэкавацца з мяне. Абураны, я схапіўся за вуха, падабраў капялюш на ўзбоччы канавы і пайшоў прэч. Каля ўзгорка святога Яна я спытаўся ў сустрэчнага прахожага, колькі часу, і ён адказаў, што ўжо мінула чацвёртая гадзіна.

Чацвёртая мінула! Пачалася пятая! Я заспяшаўся, амаль падбегам паляцеў у бок горада, да рэдакцыі. Рэдактар, мабыць, даўно там, а можа быць, ужо нават сышоў! Я то цягнуўся павольна, то бег, ледзь не трапляючы пад колы, абганяў мінакоў, імчаўся навывперадкі з коньмі, выбіваўся з сілы, як вар'ят, — толькі б паспець своечасова. Зайшоўшы ў будынак, я некалькімі скачкамі пераадолеў сходы і пастукаўся ў дзверы.

Адказу не было.

«Ён сышоў! Сышоў!» — мільганула думка. Я тузаю дзверы, яны не зачыненыя, стукаюся яшчэ раз і ўваходжу.

Рэдактар сядзіць за сталом, тварам да акна, у руцэ ў яго пяро, ён нешта сабе піша. Я вітаюся, з цяжкасцю пераводзячы дых, ён абарочваецца, глядзіць на мяне і трасе галавою.

— У мяне яшчэ не было часу прагледзець ваш нарыс.

Моцна ўзрадаваны, што ён, прынамсі, пакуль што не адхіліў маю працу, я кажу:

— Ну вядома, я ж разумею. Дый тут спяшацца не да чаго. Можа быць, я зайду дні праз два ці...

— Вядома, вядома, я пагляджу. Зрэшты, у мяне ж ёсць ваш адрас.

І тут я забыўся сказаць, што ў мяне больш няма ніякага адрасу.

Аўдыенцыя скончылася, я з паклонамі адступаюся назад і сыходжу. Душа мая зноў поўная надзеі: яшчэ нічога не страчана, наадварот, я яшчэ магу шмат чаго дамагчыся, калі ўжо на тое пайшло. І ў галаве ў мяне нараджаюцца ўсялякія фантазіі, мне здаецца, што на нябёсах ужо вырашана ўзнагародзіць мяне дзесяццю кронамі за мой фельетон...

Толькі б знайсці які-небудзь прытулак на ноч! Я разважаю, дзе мне лепш за ўсё значаваць, гэтае пытанне так займае мяне, што я спыняюся пасярод вуліцы. Я забываю, дзе я, стаю, як самотны бакен ў моры, а вакол плёскаюцца і ўздываюцца хвалі. Газетчык працягвае мне «Вікінга». Цікава, вельмі цікава! Я падымаю галаву і ўздрыгваю: перада мной зноў крама Семба.

Я хутка адварочваюся, імкнуся як найхутчэй схаваць скрутак і, разгублены, спяшаюся ўцячы па Кіркегатэн, баючыся, як бы мяне не ўбачылі з вокнаў. Я праходжу паўз Інгебрэт, абмінаю тэатр, каля Логена паварочваю і рухаюся ў бок набярэжнай, да фартэцыі. Знайшоўшы вольную лаўку, я зноў аддаюся разважанню.

Дзе, халера ясная, мне знайсці хоць які прытулак на ноч? Ці няма якой-небудзь дзіркі, дзе я мог бы схавацца да раніцы? Гонар не дазваляў мне вярнуцца назад, у ранейшы свой пакой: я і думкі не дапускаў, каб адмовіцца ад сваіх слоў, я з абурэннем адмахнуўся ад гэтага і адно збянтэжана ўсміхнуўся, яшчэ раз згадаўшы маленькую чырвоную качалку. Воляю ўяўлення я раптам апынуўся ў вялікім, з двума вокнамі, пакоі на Хэгдэхаўген, дзе калісьці жыў: на сталі я ўбачыў спод са мноствам бутэрбродаў, якія змянялі свой выгляд, аж пакуль не ператварыліся ў біфштэкс — спакуслівы біфштэкс; побач з'явіліся беля сурвэткі, горы хлеба, срэбраны відэлец. І тут адчыніліся дзверы, увайшла мая гаспадыня; яна прапанавала мне яшчэ кубачак гарбаты...

Марныя відзежы і сны! Я пачаў пераконваць сябе, што, калі б я цяпер здабыў якой ежы, галава мая зноў зрабілася б ненармальнаю, мне б давялося змагацца з тою ж ліхаманкаю ў думках, з наплывам вар'яцкіх фантазій. Такі ўжо я быў: ежа прыносіла мне шкоду, гэта было маё дзівацтва, мая асаблівая ўласцівасць.

Магло стацца, што я яшчэ знайшоў бы сабе прытулак пазней, пад вечар. Спяшацца не было куды: у самым кепскім выпадку я мог бы знайсці сабе месцейка дзе-небудзь у лесе, усе гарадскія наваколлі былі да маіх паслуг, марозу ж як бы і не чакалася.

А мора замерла ў цяжкай нерухомасці, караблі і нязграбныя, тупаносыя буксіры рабілі барозны на яго бязмежнай свінцовай роўнядзі, наганялі пену на вадзе з абодвух бартоў, плылі ўсё далей і далей наперад, дым, нібы той пух, ляцеў угару, грукаталі машыны, скаланаючы глухімі ўдарамі золкае паветра. Сонца было схаванае за хмарамі, вецер аціх, дрэвы ў мяне за спінаю здаваліся мокрымі, а лаўка пада мною была вільготная і халодная. Час ішоў, я пачаў драмаць, з'явілася стомленасць, халадок прабегае па спіне, неўзабаве я адчуў, што вочы ў мяне зусім зліпаюцца. І я заплюшчыў іх...

Калі я прачнуўся, было ўжо зусім цёмна. Ачмурэлы спра-сонку і азяблы, я ўскочыў, схпіў свой скрутак і пайшоў прэч. Я ішоў усё хутчэй і хутчэй, каб сагрэцца, я махаў рукамі, цёр ногі, якія ў мяне нібы адняліся, і ўрэшце апынуўся каля пажарнай каланчы. Была дзевятая, то значыць, я праспаў некалькі гадзін.

Куды ж мне падзецца? Трэба ўсё-ткі знайсці месца, дзе заначаваць. Я стаю, гляджу на пажарнае дэпо і думаю, а ці не ўдасца мне праслізнуць у якія-небудзь дзверы, счакаўшы, калі ахоўнік страціць пільнасць. Я падымаюся па прыступках і спрабую завязаць з ім размову, ён адразу ж бярэ сваю алебарду на каравул і гатовы мяне слухаць. Гэтая паднятая алебарда, звернутая да мяне халодным лязом, нібы сячэ мяне па нервах, я нямею ад страху перад узброеным чалавекам і міжволі адступаю. Я маўчу, толькі адыходжуся ўсё далей і далей; ратуючы годнасць, я праводжу рукою па лбе, быццам забыўся нешта, і ўрэшце выходжу з будынка. Апынуўшыся

зноў на ходніку, я адчуваю палёжку, быццам я і праўда пазбег сур'ёзнай небяспекі. І я спяшаюся прэч.

Халодны і галодны, усё больш падаючы духам, я паклыпаў па вуліцы Карла Юхана; пры гэтым я гучна ляўся, не турбуючыся, што хто-небудзь можа мяне пачуць. Каля будынка стортынга, побач з першым львом, зноў-такі воляю ўяўлення, я згадваю знаёмага мастака — маладога чалавека, якога я аднойчы быў выратаваў у Тывалі ад аплявухі, а потым неяк заходзіў да яго. Весела пстрыкнуўшы пальцамі, я адпраўляюся на Турдэншэльдсгатэн, знаходжу дзверы з шыльдачкай «К. Захарыя Бартэль» і стукаюся.

Ён адчыніў дзверы сам; ад яго жажліва патыхала півам і тытунём.

— Добры вечар! — сказаў я.

— Добры вечар! Гэта вы? Чорт пабірай, што гэта вам прыйшло ў галаву зайсці да мяне гэтак позна? Бо пры святле лямпы на маёй карціне абсалютна нічога не відаць. З часу вашага мінулага наведвання я дамаляваў стог сена і сёе-тое перарабіў. Прыходзьце ўдзень, а зараз глядзець няма ніякага сэнсу.

— Усё ж такі дазвольце мне зірнуць! — прамовіў я. Зрэшты, я не памятаў, пра якую карціну ішла гаворка.

— Гэта немагчыма! — адказаў ён. — Усё будзе здавацца жоўтым! І, акрамя таго... — панізіўшы голас да шэпту, ён падышоў да мяне шчыльна-шчыльна, — пусціць да сябе вас аніяк не магу: сёння тут у мяне адна дзяўчына.

— Ну, у такім выпадку, напраўду, куды ж...

Я падаўся назад, пажадаў яму добрай ночы і пайшоў.

Заставалася толькі адно — ісці ў лес. Ах, калі б зямля не была гэткай мокраю! Я пагладжваў сваю коўдру і патроху звыкаўся з думкаю, што буду начаваць пад адкрытым небам. Пошукі начлегу ў горадзе былі такімі доўгімі і пакутлівымі, што я стаміўся і мне ўсё абрыдла; так соладка было адчуць заспакаенне, змірыцца і плесціся па вуліцы без адзінай думкі ў галаве. Праходзячы паўз універсітэт, я падняў галаву, убачыў, што ўжо адзінаццатая гадзіна, і накіраваўся да ўскрайны горада. На Хэгдэхаўген я спыніўся перад харчовай крамай, каля вітрыны. Побач з французскай булкаю спала котка, тут жа была бляшанка са здорам і слоікі з крупамі. Я пастаяў

трохі, глядзячы на гэта багацце, але паколькі грошай у мяне не было, я адварнуўся і пайшоў далей. Я ішоў вельмі павольна, прамінуў заставу, тупаў далей, усё далей, гадзіну за гадзінаю, аж нарэшце дабраўся да прыгараднага лесу.

Тут я збочыў з дарогі і прысеў адпачыць. Потым пачаў шукаць якое-небудзь хоць трохі адпаведнае месца, сабраў крыху верасу і ядлоўцу, зладзіў ложак на маленькім пагорку, дзе было крыху сушэй, разгарнуў свой скрутак і выцягнуў коўдру. Я быў зусім знясілены пасля доўгай дарогі і адразу ж лёг. Шмат разоў я варочаўся з боку на бок, круціўся і сяк і так, аж пакуль не ўладкаваўся нарэшце ямчэй; вуха ў мяне злёгка пабольвала, яно нават распухла ад таго ўдару пугаю, і я мог ляжаць толькі на адным баку. Чаравікі я зняў і паклаў пад галаву, загарнуўшы ў паперу ад Семба.

Усе вакол было ахінутае цемраю, стаяла цішыня, поўная цішыня. Адно ў вышыні гучала вечная песня паветраных стыхій, далёкі, манатонны гул, што ніколі не сціхае. Я так доўга прыслухоўваўся да гэтага бясконцага, тужлівага гучання, што мне зрабілася моцна не па сабе, бо гэта былі сімфоніі сусветаў, што каціліся праз мяне, гэта быў спеў, які інтанавалі зоркі...

— Не, гэта, напэўна, нейкае д'ябальскае насланне! — прамовіў я і, каб падбадзёрыцца духам, гучна засмяўся. — Гэта начныя пугачы крычаць аб зямлі Ханаанскай!

Я ўстаў, лёг і зноў устаў, абуўся, пачаў блукаць у цемры, потым зноўку лёг і ажно да самага світання змагаўся са злосцю і страхам; толькі на золку сон нарэшце змарыў мяне.

* * *

Калі я расплюшчыў вочы, было зусім светла, і мне падалося, што час ужо набліжаецца да поўдня. Я абуўся, зноў загарнуў коўдру ў паперу і пайшоў назад у горад. Сонца, як і ўчора, было схаванае за хмарамі, і я замерз як сабака, ногі ў мяне пакалелі, а вочы слязіліся, нібы аслепленыя звычайным дзённым святлом.

Была трэцяя. Голад пачынаў даймаць мяне мацней, я нешта аслабеў. Я ішоў, мне рабілася млосна і раз-пораз ванітава-

ла. Пасля я завярнуў да кухні-сталоўкі, прачытаў там меню, што было вывешанае на дошцы, і сутаргава паціснуў плячыма, быццам ялавічына ды свініна мне не падыходзілі; адтуль я скіраваўся на Вакзальную плошчу.

У галаве ў мяне моцна круцілася, я ішоў далей і намагаўся не зважаць на гэта, але галавакружэнне рабілася ўсё мацнейшым, і нарэшце мне давялося прысесці на нейкіх сходах. Усё ўнутры мяне змянілася, нібыта зрушылася з месца, альбо нейкая заслона, нейкая тканіна лопнула ў мяне ў мазгах. Разы са два я ледзьве не задыхнуўся і сядзеў збіты з тропу. Я не губляў прытомнасці, выразна адчуваў, як у мяне з учорашняга дня пабольвала вуха, і калі побач прайшоў знаёмы, я адразу пазнаў яго, устаў і пакланіўся.

Што гэта за новае, пакутлівае адчуванне дадалося цяпер да астатніх? Няўжо прычына ў тым, што я спаў на голай зямлі? А можа, я адчуваю сябе так таму, што яшчэ не снедаў? Наогул кажучы, было абсурдна тое, як я павінен жыць: бачыць Бог, я рашуча не разумеў, за што мне пасланая гэтая кара! І я падумаў, што вельмі нават проста магу зрабіцца лотрам, магу занесці да «дзядзькі» ў заклад коўдру. Я атрымаю за яго крону, і гэтага мне хопіць, каб тры разы добра паабедаць, я пратрымаюся колькі магчыма, аж пакуль не падвернецца што-небудзь іншае, а Ханса Паўлі я як-небудзь падману. Я ўжо накіраваўся да ліхвяра, але спыніўся перад дзвярыма, няпэўна страсянуў галавою і завярнуў назад.

Чым далей я адыходзіў, тым радасней мне рабілася ад думкі, што я пераадолеў гэтую цяжкую спакусу. Я думаў пра тое, што застаўся сумленным чалавекам, што ў мяне цвёрдая воля, што я — як той зырккі маяк, што ўзвышаецца над каламутным людскім морам, дзе плаваюць рэшткі караблёў, якія пацярпелі крушэнне, і цешыўся з гэтага. Закласці чужую рэч, толькі каб паабедаць, паступацца сумленнем праз кожны кавалак, ляяць сябе, называючы лотрам, саромецца перад самім сабою — не, ніколі! Ніколі! Такая думка не магла прыйсці мне ў галаву па-сур'ёзнаму, яе, можна сказаць, зусім і не было, а за выпадковыя ды мімалётныя думкі чалавека і вінаваціць нельга — асабліва калі нясцерпна баліць галава і ты да смерці стамляешся ўвесь час цягаць з сабою чужую коўдру.

Рана ці позна абавязкова знойдзецца якое-небудзь вый-сце! Вось, скажам, гэты гандляр на Грэнланслерэт... я прапанаваў яму свае паслугі лістом, але хіба я абіваў яго парог? Хіба я тэлефанаваў яму з раніцы да вечара і атрымліваў адмовы? Я тады проста не прыйшоў да яго, таму і не ведаю адказу. Магчыма, з гэтага выйдзе што-нішто, магчыма, гэтым разам шчасце ўсміхнецца мне, шчасце часам ходзіць вельмі пакручастымі шляхамі. І я вырашыў пайсці на Грэнланслерэт.

Апошнія турботы неяк мяне выпетрылі: я ледзьве перастаў ляў ногі і прыдумляў, што ж мне сказаць гэтаму гандляру. Напэўна, у яго добрая душа: калі ён будзе ў гуморы, то ахвотна дасць мне крону наперад за працу, нават прасіць не давядзецца — у такіх людзей часта бываюць самыя мілыя дзівацтвы.

Я праслізнуў у браму, паслініў пальцы і трохі пацёр імі свае штаны на каленях, каб надаць ім больш прыстойны выгляд, потым засунуў коўдру за скрыню ў цёмным куце, перасек вуліцу і ўвайшоў у невялічкую краму.

Унутры нейкі чалавек клеіў пакеты са старых газет.

— Мне б хацелася бачыць спадара Крысці, — прамовіў я.

— Гэта я, — азваўся ён.

— Вельмі прыемна!

Мяне завуць так і так, я меў гонар лістом прапанаваць яму свае паслугі, і вось хачу даведацца, ці можна мне на што-кольвечы разлічваць?

Ён некалькі разоў паўтарыў маё імя і засмяўся.

— Вось паглядзіце, як вы абыходзіцеся з лікамі, шаноўны спадар. Вы пазначылі свой ліст тысяча вясямсот сорок васьмым годам.

І тут ён на ўсё горла зарагатаў.

— І праўда, гэта не надта добра, — збянтэжана адказаў я. — Я гатовы прызнаць, што быў крыху рассяяным, няўважлівым...

— Мне, няхай будзе вам вядома, патрэбны чалавек, які ніколі не робіць памылак у ліках, — сказаў ён. — А папраўдзе, мне дык шкада: у вас такі выразны почырк, і наогул ваш ліст мне спадабаўся, але ж...

Я пачакаў трохі: мне цяжка было паверыць, што гэта яго апошняе слова.

Ён зноў заняўся сваімі пакацімі.

— Сапраўды, гэта прыкра, вельмі прыкра, але паверце, та-
кое ніколі больш не паўторыцца, бо нельга ж праз нязначную
апіску лічыць мяне зусім непрыдатным да працы бухгалтара.

— Я гэтага і не лічу, — адказаў ён. — Але ў тую хвіліну я на-
даў гэтаму такое значэнне, што адразу ўзяў на працу іншага.

— Гэта значыць, што месца занятае? — спытаўся я.

— Зянятае.

— Ах ты Божа ж мой, значыць, нічога ўжо не зробіш!

— Нічога. Мне вельмі шкада, але...

— Бывайце! — сказаў я.

Звярыная лютасць авалодала мною. Я забраў сваю коўдру са схованкі, сціснуў зубы, паляцеў прэч, штурхаючы звычай-
ных людзей на вуліцы і не просячы ў іх прабачэння. Калі ж
нейкі спадар спыніўся і зрабіў мне досыць суровую заўвагу,
я павярнуў да яго галаву і выгукнуў яму проста ў вуха ней-
кую бязглуздзіцу, патрос кулакамі перад самым яго носам
і пайшоў далей, аслеплены шаленствам, якому быў не ў змо-
зе даць рады. Ён паклікаў паліцыянта, і ў гэтай хвілі мне
больш за ўсё захацелася справакаваць з тым паліцыянтам
бойку: я наўмысна запаволіў крокі, каб мяне маглі дагнаць,
але паліцыянт не з'явіўся. Ці быў ва ўсім гэтым хоць які сэнс,
калі ўсе мае самыя гарачыя, самыя рашучыя спробы нешта
зрабіць заканчаліся няўдачай? Чаму я напісаў тое 1848?
На што здаўся мне гэты пракляты год? Цяпер я быў такі га-
лодны, што ў мяне кішкі пачыналі маршы граць, пры гэтым
мне не даводзілася і спадзявацца, што сёння я здабуду хоць
крыху якой ежы. І чым даўжэй я знаходзіўся ў гэтым стане,
тым больш я адчуваў сябе вычарпаным і духоўна, і фізічна;
усё гэта мацней і мацней схіляла мяне да не надта годных
учынкаў. Я хлусіў не міргнуўшы вокам, я не выплаціў беднай
жанчыне належнай сумы за кватэру, мне нават прыйшла
ў галаву паскудная думка скрасці чужую коўдру — і ў мяне
не было аніякага раскаяння, ані каліва сораму. Я пачаў рас-
кладацца знутры, ува мне разрасталася нейкая чорная цвіль.
А там, на нябёсах, сядзеў Госпад і не спускаў з мяне вачэй,
ён сачыў, каб мая пагібель адбылася паводле ўсіх правілаў —
павольна, паступова і няўхільна. Але ў пекле мітусіліся зла-
слівыя д'яблы: яны проста шалелі ад нецярплівасці, бо я так

доўга не здзяйсняў смяротнага граху, за які Бог па справядлівасці зрынуў бы мяне ў пекла...

Я паскорыў крокі, мала што не пабег, потым нечакана завярнуў налева і ў дзікім абурэнні апынуўся перад ярка асветленым, прыгожым пад'ездам; я не спыніўся, не апамятаўся ні на хвіліну, але дзіўная пышнасць пад'езда імгненна адбілася ў маёй памяці: кожная драбязя, усе аздобы стаялі ў мяне ўваччу, пакуль я бег сходамі ўгару. На другім паверсе я рэзкім рухам пазваніў. Чаму я спыніўся менавіта на другім паверсе? І чаму я схпіўся за самы далёкі ад сходаў званок?

Маладая дама ў шэрай сукенцы з чорнай аблямоўкаю адчыніла дзверы. Пэўны час яна здзіўлена глядзела на мяне, потым патрэсла галавой і сказала:

— Не, сёння ў нас нічога няма.

І хацела зачыніць дзверы.

Чаму менавіта ёй наканавана было апынуцца перада мною? Яна палічыла мяне за жабрака, а я раптам стаў разважлівы і спакойны. Я зняў капялюш, пашанотна пакланіўся і, быццам не пачуўшы яе слоў, сказаў з надзвычайнай пачцівасцю:

— Прашу прабачэння, шануюная пані, што я так раптоўна пазваніў: я не прызвычайна да вашага званка. Здаецца, тут жыве хворы, і ён шукае чалавека, які б перавозіў яго ў калясцы?

Нейкую хвілю яна стаяла, як бы ацэньваючы маю недарэчную выдумку і, мабыць, не ведаючы, што пра мяне думаць.

— Не, — сказала яна нарэшце. — Ніякі хворы тут не жыве.

— Хіба? Такі пажылы спадар, якога трэба вазіць па дзве гадзіны ў дзень, за сорок эрэ ў гадзіну.

— Не.

— Тады яшчэ раз прашу прабачэння, — сказаў я. — Відавочна, гэта павінна быць на першым паверсе. Я толькі хацеў рэкамендаваць яму аднаго чалавека, свайго знаёмага, чый лёс мне не абыякавы. Мяне клічуць Ведэль-Ярльсберг.

Я зноў пакланіўся і зрабіў крок назад, дама залілася чырванню, ад збянтэжанасці яна не магла зрушыцца з месца і стаяла, глядзячы мне ўслед увесь час, пакуль я спускаўся сходамі.

Спакой зноў вярнуўся да мяне, і галава мая была ясная. Словы пані, што ёй няма чаго падаць мне сёння, падзейнічалі на мяне як халодны душ. Я ўжо дайшоў да таго, што кожны

мог, паглядзеўшы на мяне, у думках сказаць: «Вунь ідзе жабрак, ён выпрошвае ў людзей сабе на харч!»

На Мёлергатэн я спыніўся каля сталеўкі і стаў уцягваць ноздрамі апетытны пах смажанай ялавічыны. Я ўжо быў узяўся за клямку і хацеў увайсці, сам не ведаючы дзеля чаго, але своечасова задумаўся над тым, што адбываецца, і сышоў. Выйшаўшы на плошчу, я стаў шукаць месца крыху перадыгнуць, але ўсе лаўкі былі занятыя, і я марна блукаў вакол царквы ў пошуках ціхага месцейка, дзе я мог бы прысесці. «Ну вядома ж! — сурова сказаў я сам сабе. — Вядома! Вядома ж!» І я пайшоў далей. Каля фантана на рагу базару я спыніўся, выпіў вады, зноў пайшоў, ледзьве цягнучы ногі, я падоўгу стаяў каля кожнай вітрыны, праводзіў вачыма кожную павозку, што праязджала побач. Галава ў мяне палала, у скронях чуўся нейкі дзіўны стук; выпітая вада не пайшла на карысць, і час ад часу я з цяжкасцю стрымліваў сябе, каб не званітаваць. Нарэшце я дабраўся да могілак каля царквы Збаўцы. Я сеў, упёрся локцямі ў калені і апусціў галаву на рукі — калі я гэтакім чынам скурчыўся, мне зрабілася лепш, і я ўжо не адчуваў калацця ў грудзях.

Нейкі каменячос поўзаў па гранітнай пліце непадалёк ад мяне, высякаючы надпіс, ён быў у цёмных акулерах і раптам нагадаў мне аднаго майго знаёмага, пра якога я амаль забыўся: той чалавек служыў у банку, і я сустрэўся з ім неяк у кавярні «Опланске».

Калі б толькі я мог пераадолець свой сорам і звярнуцца да яго! Сказаць яму ўсю праўду пра тое, як мне цяпер цяжка, як цяжка здабываць сабе на пражыццё! Я мог бы аддаць яму кніжку з талонамі на галенне... Ах, чорт, я зусім забыўся пра гэтую кніжку! А там талонаў амаль што на цэлую крону! Усхваляваны, я пачынаю шукаць свой скарб. Не знайшоўшы талоны адразу, я ўскокваю з месца, абмацваючы ўсё і заліваючыся ад страху халодным потам, і нарэшце знаходжу іх на дне бакавой кішэні разам з чыстымі і спісанымі лісткамі, якія не маюць аніякай каштоўнасці. Я некалькі разоў пералічваю гэтыя шэсць талонаў ад пачатку, потым ад канца, мне яны не надта і патрэбныя: я больш не хачу галіцца, такі ўжо ў мяне капрыз, фантазія. Мяне выручыла б палова кроны,

бліскачая манетка з конгсбергскага срэбра! Банк зачыняецца а шостай, я магу дачакацца свайго знаёмага каля кавярні «Опланске»: ён прыйдзе а сёмай ці а восьмай гадзіне.

Я некалькі хвілін цешыўся з гэтай думкі. Час ішоў, у каштанах вакол мяне шамацеў лісцем вецер, дзень хіліўся да вечара. Але ж хіба не сорам совацца з шасцю талончыкамі да маладога чалавека, які служыць у банку? Хто ведае, можа, у яго цэлыя дзве тоўстыя кніжкі ў кішэні, а талоны ў іх прыгажэйшыя і чысцейшыя за мае. І я шнарыў па кішэнях у спадзяванні знайсці яшчэ што-небудзь прыдатнае і аддаць яму як дадатак, але нічога не знайшоў. А што, калі прапанаваць яму мой гальштук? Я выдатна магу абысціся і без яго: варта толькі на ўсе гузікі зашпіліць куртку, а мне ўсё адно даводзіцца гэта рабіць, бо ў мяне няма камізэлькі. Я зняў завязаны вялікім бантам гальштук, які напалову захінаў мае грудзі, старанна пачысціў яго і разам з кніжкаю загарнуў у кавалак белай паперы. Потым я пакінуў могількі і пайшоў у горад.

Гадзіннік на ратушы паказваў сёмую. Я трымаўся наўпоблізь ад кавярні, хадзіў сюды-туды ўздоўжкі жалезных кратаў і ўважліва аглядаў усіх, хто заходзіў і выходзіў. Нарэшце каля восьмай я ўбачыў маладога чалавека, чыста і з густам апранутага, які накіроўваўся да дзвярэй кавярні. Калі я яго ўгледзеў, сэрца забілася ў мяне ў грудзях, нібы той птах, і я, не вітаючыся, накінуўся на яго.

— Калі ласка, стары сябра, дайце паўкроны! — з нахабным выглядам сказаў я. — А вось гэта вам у заклад. — І я сунуў маленькі скрутак яму ў руку.

— Не магу! — сказаў ён. — Бог сведка, у мяне нічога няма! — І ён вывернуў увесь свой кашалёк проста перад маім носам. — Учора ўвечары я крыху павесяліўся і цяпер сяджу без нічога. Паверце, у мяне нічога няма.

— Ну, не бяда, даражэнькі, вядома ж, вядома ж! — адказаў я, паверыўшы яму на слова.

Бо ён, вядома, не стаў бы хлусіць праз такую драбязу, мне нават падалося, што яго шэрыя вочы ледзьве не поўніліся слязьмі, калі ён корпаўся ў кішэнях і нічога не знаходзіў. Я адышоў.

— У такім выпадку, прабачце! — сказаў я. — Проста я аказаўся ў цяжкаватай сітуацыі.

Я ўжо адышоў быў досыць далёка, калі ён паклікаў мяне, нагадваючы пра забыты мною скрутак.

— Пакіньце, пакіньце яго сабе! — адгукнуўся я. — Зрабіце мне ласку! Там некалькі драбнюткаў рэчаў... а і ледзьве не ўсё, што ў мяне ёсць на гэтым свеце.

Я быў расчулены сваімі словамі: яны прагучалі гэтак безнадзейна-роспачна ў вечаровым змроку, і тут я заплакаў...

Вецер свяжэў, хмары шпарка неслія па небе, і з надыходам сутоння мне рабілася ўсё халадней. Я ішоў па вуліцы і плакаў, усё больш і больш шкадуючы сябе; раз-пораз у мяне вырываўся колькі слоў, воклічы, ад якіх быццам ужо ўтаймаваныя слёзы зноў пачыналі засціць вочы:

— Божа, як жа мне цяжка! Божухна, як цяжка!

Прайшла гадзіна, яна цягнулася так павольна, што здавалася бясконцаю. Я бадзяўся на Торвгатэн, потым сядзеў на прыступках каля дзвярэй, хаваўся за брамамі, калі хто-небудзь праходзіў побач, бессэнсоўна глядзеў праз асветленыя вітрыны крамаў на пакупнікоў, што завіхаліся, маючы грошы і трымаючы ў руках тавары; нарэшце я знайшоў утульнае месца за штабелем дошак, паміж царквою і базарам.

У лес я ісці не мог нават пад страхам смерці — у той вечар у мяне не было сілы, а дарога здавалася такой бясконца доўгаю. Я вырашыў, што як-небудзь пратрываю ноч тут, нікуды не пайду, калі ж мяне адолее холад, дык пахаджу сабе вакол царквы: саромецца тут асабліва няма чаго. Я прыхіліўся да дошак і задрамаў.

Навокал патроху рабілася цішэй, крамы зачыняліся, крокі прахожых чуліся ўсё радзей, нарэшце, у вокнах пагасла святло...

Я расплюшчыў вочы і ўбачыў перад сабою нейкага чалавека: бліскучыя гузікі кінуліся мне ў вочы, і я зразумеў, што гэта паліцыянт; твару, аднак, відаць не было.

— Добры вечар! — сказаў ён.

— Добры вечар! — спалохана адказаў я. І тут жа ўстаў, адчуваючы няёмкасць.

Паліцыянт пастаяў крыху, не робячы аніякіх рухаў.

— Дзе вы жывяце? — спытаў ён.

Паводле старой звычкі я, не задумваючыся, назваў свой стары адрас, дзе жыў нядаўна ў каморцы на гарышчы.

Ён яшчэ трохі пастаяў моўчкі.

— Я зрабіў што-небудзь кепскае? — са страхам спытаў я.

— Што вы, я пра гэта не казаў! — запярэчыў ён. — Але вам усё-ткі лепш пайсці дадому: тут вы замерзнеце.

— І праўда, я адчуваю, што сёння халаднавата.

Я сказаў яму «дабранач» і міжволі накіраваўся да свайго ранейшага жытла. Калі ісці асцярожна, я мог бы прабрацца наверх, нікога не патрывожыўшы: сходы мелі восем прыступак, і толькі дзве верхнія маглі пагрозліва зарыпець.

Каля брамы я зняў чаравікі і пайшоў далей. У доме было ціха: на другім паверсе я пачуў прыглушанае ціканне гадзінніка і нягучны плач дзіцяці, больш не было чуваць ані гуку. Я знайшоў свае дзверы, крыху прыпадняў іх на завесах, адчыніўшы, як звычайна, без ключа, зайшоў у пакой і ціхенька зачыніў дзверы за сабою.

У каморцы нічога не памянлася, фіранкі на вокнах былі рассунутыя, ложка пусты. На сталае я ўбачыў паперку, відэавочна, гэта была мая цыдулка — напэўна, гаспадыня нават не зазірнула сюды пасля майго адыходу. Я абмацаваю рукою белы квадрацік і са здзіўленнем разумею, што гэта ліст. Але ад каго? Я нясу яго да акна, разбіраю ў прыцемках крамзолі і нарэшце знаходжу сваё імя. «Ага! — думаю я. — Напэўна, гэта ад гаспадыні: яна забараняе мне заходзіць у пакой, калі я надумаюся вярнуцца!»

І павольна, вельмі павольна я зноўку сыходжу, несучы чаравікі ў адной руцэ, ліст у другой і коўдру пад пахай. Я іду на дыбачках, сціскаю зубы, калі ступаю на рыплівыя прыступкі, шчасліва пераадольваю сходы і апынаюся ў пад'ездзе.

Я зноў нацягваю чаравікі, доўга завязваю шнуркі, сяджу колькі хвілін, бессэнсоўна глядзячы перад сабою і трымаючы ліст у руцэ.

Потым я ўстаю і сыходжу.

На вуліцы мігціць газавы ліхтар, я іду бліжэй да святла, кладу скрутак каля слупа і павольна, вельмі павольна разрываю канверт.

Усярэдзіне ў мяне быццам успыхвае полымя, я чую свой слабы крык, бессэнсоўны, радасны вокліч. Ліст ад рэдактара: мой фельетон прыняты і ўжо адпраўлены ў друкарню!

«Некалькі дробных паправак... дзве-тры выпадковыя апіскі... вельмі таленавіта... будзе надрукавана заўтра... ганарар дзесяць крон».

То смеючыся, то плачучы, я кінуўся бегчы па вуліцы, потым спыніўся, укленьчыў і, уздымаючы позірк да неба, пачаў невядома на што і на каго лаяцца... А час ішоў.

Усю ноч да раніцы я хадзіў па вуліцах, ашалеўшы ад радасці, і паўтараў:

— Напісана таленавіта — значыцца, маленькі шэдэўр, геніяльная рэч... І дзесяць крон ганарару!

Сцэна другая

Прайшло тыдні два, і аднойчы ўвечары я пайшоў з дому.

Я зноў сядзеў на могілках і пісаў артыкул у адну з газет. Я прапрацаваў да дзесяці, надышла цемень, неўзабаве вартаўнік павінен быў зачыніць браму. Мяне даймаў голад, моцны голад. Тых дзесяці крон, на жаль, хапіла ненадоўга: я ўжо не еў два, амаль што тры дні і адчуваў слабасць, мне нават цяжка было вадзіць алоўкам па паперы. У кішэні ў мяне быў зламаны сцізорык і ключы, але не было аніводнай манеткі.

Калі браму могілак зачынілі на замок, мне, вядома, варта было пайсці дадому, але праз неўсвядомлены страх перад сваім жыллом, дзе было цёмна і пуста, перад закінутай майстэрняю бляхара, дзе мне ўрэшце дазволілі мець часовы прытулак, я пацягнуўся куды папала, паўз ратушу, да набярэжнай, і далей, да вакзала, дзе я нарэшце сеў на лаўку.

Чорныя думкі ў гэтай хвілі выветрыліся ў мяне з галавы, я забыўся на ўсе свае нягоды, супакоены відовішчам марской гавані, гэткай ціхамірнай і цудоўнай у вячэрнім прыцемку. Паводле завядзёнкі я хацеў перачытаць тое, што нядаўна напісаў: майму хвораму ўяўленню гэта здавалася найлепшым з маіх твораў. Я дастаў рукапіс з кішэні, паднёс яго да самых вачэй, каб лепш бачыць, і пачаў перачытваць старонку за старонкаю. Урэшце я стаміўся і зноў сунуў паперы ў кішэню. Усё было ціха, мора адлівала перламутравай сінечай, наўкола з месца на месца пераляталі малюпасенькія птушкі. Крыху ўбаку хадзіў паліцыянт, апроч яго не было відаць аніводнае душы, і над усёю гаванню панавала маўчанне.

І вось я зноў перабіраю свае багаці: зламаны сцізорык, ключы, але не знаходжу ніводнага эрэ. Раптам я хапаюся за кішэню і зноў выцягваю паперы. Гэта было неяк машынальна, несвядомы нервовы жэст. Я знаходжу чысты, не спісаны

аркушык і — Бог ведае, чаму мне ў галаву прыйшла гэтая думка, — раблю скрутачак, акуратна загінаю краі, каб здавалася, быццам у ім нешта ёсць, і кідаю яго далёка на брук. Апісаўшы паўкола ў паветры, скрутачак падае на зямлю і застаецца нерухома ляжаць.

Голад зрабіўся невыносным. Я глядзеў на белы скрутачак, раздзьмуты, нібы поўны срэбных манет, і мне самому пачынала здавацца, што ён зусім не пусты. Я цешыўся і спрабаваў адгадаць, колькі ж там грошай, — калі дакладна адгадаю, яны будуць мае! Я ўяўляў сабе маленькія, цудоўныя манеткі па дзесяць эрэ на самым дне скрутачка і самавітыя, чаканныя кроны зверху — цэлы скрутак, набіты грашыма! Я ўтаропіўся ў яго, і мне карцела падысці і падняць скрутак.

Раптам я чую кашаль паліцыянта, — і чаму гэта мне тут жа прыходзіць у галаву кашлянуць таксама? Я падымаюся з лаўкі і кашляю: раблю гэта тры разы, каб ён пачуў. Калі ж ён наблізіцца, ён абавязкова кінецца падымаць скрутачак! Я быў усцешаны гэтым прыдуманым жартам, паціраў рукі ад захаплення і ляўся да самазабыцця. Як жа ён, сабака, ашалее ад здзіўлення! Няхай трапіць у самую апраметную праз сваю зладзейскую выхадку! Ад голаду я нібы захмялеў, нават ладна ап'янеў.

Праз колькі хвілін паліцыянт падыходзіць бліжэй, азіраючыся па баках; жалезныя падкоўкі на яго абцасах грукаюць па бруку. Ён не спяшаецца, у яго цэлая ноч наперадзе, ён заўважае скрутак, толькі падышоўшы зусім блізка. Але нарэшце ён спыняецца і глядзіць на паперку. А скрутак так надліва бялее на бруку, мабыць, там кругленькая сума, га? Кругленькая сума срэбрам? І ён падымае папяровы скрутачак. Гм! Там нешта лёгкае, вельмі лёгкае. Можа быць, каштоўнае пяро для капелюша... Сваімі вялікімі рукамі ён асцярожна разгортвае скрутак і зазірае ў яго. А я рагачу, рагачу як вар'ят і пляскаю сабе па каленях. Але ніводнага гуку з майго горла не вырываецца: мой смех бязмоўны, ён падобны да прытоенага спазматычнага рыдання...

Зноў чуецца грукат абцасаў па бруку, і паліцыянт ідзе далей па набярэжнай. Я сяджу са слязьмі ўваччу і задыхаюся ад ліхаманкавай весялосці. Потым я пачынаю размаўляць уголас, расказваю самому сабе пра скрутачак, перакрываючы

чы беднага паліцыянта, я зазіраю сабе ў пустую жменю, зноў і зноў паўтараю сам сабе: «Ён кашлянуў, калі кінуў скрутачак! Кашлянуў, калі кінуў!» Крыху пазней я дадаю да гэтай фразы яшчэ некалькі вострых слоўцаў, перарабляю яе, і цяпер яна гучыць куды больш дасціпна: «Ён кашлянуў разок — хха-ха!»

Гэтая слоўная гульня мяне знудзіла, яна доўжылася да позняга вечара, і ўрэшце мая весялосць сышла на нішто. Мною авалодаў санлівы спакой, надышла прыемная млосць, і я не супраціўляўся гэтаму. Змрок зрабіўся непраглядным, падзьмуў лёгкі ветрык, і перламутравая роўнядзь мора ўся пайшла рабізнаю; мачты караблёў выразна вымалёўваліся на фоне неба, а самі іх чорныя постаці былі падобныя на маўклівых натапыраных пачвараў, якія стаіліся і падпільноўвалі мяне. Скруха мая прайшла, яе заглушыў голад — цяпер я адчуваў у сабе прыемную пустэчу, нішто мяне не трывожыла, і я цешыўся са сваёй адзіноты. Я залез на лаўку з нагамі і прылёг — так мне зручней за ўсё было атрымліваць асалоду ад адзіноты. Аніводная хмарка не азмрочвала маю душу, у мяне не было цяжкіх прадчуванняў, і мне здавалася, што спраўдзіліся ўсе мае мары і жаданні. Я ляжаў з расплюшчанымі вачыма, нібы забыўшыся на самога сябе, у думках я знаходзіўся далёка-далёка, і тое было цудоўна.

Па-ранейшаму ніводзін гук не парушаў майго спакою, мяккі змрок хаваў ад маіх вачэй увесь свет, і я пагрузіўся ў глыбокую цішу — адно неспакойны шоргат штэлю сваёй аднастайнасцю пачынаў ціснуць мне на вушы. Калі надьдзе ноч, гэтыя цёмныя пачвары паглынуць мяне і панясуць далёка, за мора, у чужыя краіны, дзе ніхто не жыве. Яны прынясуць мяне да замка прынцэсы Юлаялі, дзе мне падрыхтаванае такое хараство, якога яшчэ не бачыў свет. І сама яна будзе сядзець у зіхатлівай зале, дзе ўсё зроблена з аметысту, на троне з залацістых ружаў, і, калі я ўвайду, яна падасць мне руку і гучна вымавіць прывітальныя словы, як толькі я падыду блізка і ўкленчу перад ёю: «Вітаю цябе, рыцар, у маім палацы і ў маіх уладаннях! Я чакала цябе дваццаць гадоў, я клікала цябе ўсе гэтыя светлыя ночы, і калі ты пакутаваў, я плакала, а калі ты спаў, я сваім подыхам насылала на цябе цудоўныя сны!..» І вось прыгажуня бярэ мяне за руку, паказвае дарогу,

вядзе доўгімі калідорамі, дзе велізарныя натоўпы крычаць «віват!», цераз светлыя сады, дзе гуляюць і смяюцца тры сотні маладзенькіх дзяўчат, у іншую залу, дзе ўсё зроблена з прамяністага смарагду. Тут усё залітае сонцам, у галерэях і калідорах чуюцца салодкія спевы, на мяне аднекуль павяявае пахкімі водарамі. Я трымаю яе руку ў сваёй і адчуваю, як мая кроў запальваецца вар'яцкімі, вядзьмарскімі чарамі, я абдымаю яе, і яна шэпча: «Не тут, хадзем далей!» І мы ўваходзім у пунсовую залу, дзе ўсё выштукавана з рубіну, — я патанаю ў харастве, якое ахоплівае мяне ўсяго... І я адчуваю, як яе рука абдымае мяне, яе дыханне сагравае мяне, і я чую шэпт: «Вітаю цябе, мой каханы! Цалуй мяне! Яшчэ... яшчэ...»

З лаўкі мне відаць зоркі, што ззяюць перад маімі вачыма, і мая думка імкліва нясецца прэч разам з віхураю святла...

Я заснуў, лежачы на лаўцы; праз нейкі час прыйшоў паліцыянт і разбудзіў мяне. Мяне бязлітасна змусілі і далей гібець у жабрацкім жыцці. Першым маім пачуццём было тупаватае здзіўленне, што я апынуўся пад голым небам, але яно хутка змянілася горкай тугой: я гатовы быў плакаць ад прыкрасці, што я ўсё яшчэ жывы. Покуль я спаў, прайшоў дождж, вопратка мая прамокла да ніткі, і я адчуваў золкі холад ва ўсім целе. Змрок зрабіўся яшчэ гусцейшым, і мне з цяжкасцю ўдалося разгледзець твар паліцыянта.

— Та-а-ак! — прамовіў ён. — А цяпер падымайцеся!

Я адразу ўстаў; калі б ён загадаў мне зноў легчы, я таксама б падпарадкаваўся. Я быў прыгнечаны і дашчэнтку знясілены, а да таго ж мяне адразу пачаў зноўку мучыць голад.

— Дурны чалавеча, пачакайце! — выгукнуў паліцыянт. — Вы забылі свой капялюш. Та-а-ак, цяпер ідзіце!

— Мне таксама здалася, што я... што я забыўся... — бязладна прашаптаў я. — Дзякуй, дабранач!

І я паклыпаў далей.

Ах, калі б цяпер у мяне быў хоць кавалачак хлеба! Цудоўны кавалачак чорнага хлеба, які можна грызці, блукаючы па вуліцах! І я думаў, што бывае гэтка асабліва смачны чорны хлеб, і добра было б ім пачаставацца. Голад мучыў мяне, мне хацелася памерці, і я проста плакаў ад лішку пачуццяў. Гора маё было бязмежнае. Раптам я спыніўся пасярод вуліцы, затупаў нагамі

і пачаў выкрыкваць праклёны. Як ён мяне абазваў? Дурным чалавекам? Ну, то я пакажу гэтаму паліцыянту, як называць мяне дурным! Тут я кінуўся назад. Я ўвесь кіпеў ад злосці. На вуліцы я спатыкнуўся і ўпаў, але не звярнуў на гэта ўвагі, падхапіўся і пабег зноўку. Дабраўшыся да Вакзальнай плошчы, я так стаміўся, што ў мяне ўжо не было сілы бегчы яшчэ і да прыстані, акрамя таго, злосць мая, пакуль я ляцеў, сунялася. Нарэшце я спыніўся і перавёў дух. Хіба мне не ўсё роўна, што там сказаў нейкі паліцыянт? Так, але я ж не збіраўся трываць усё гэта! Ну, вядома, перапыніў я сам сябе. Але што з яго возьмеш!.. І гэта прабачэнне здалася мне дастатковым, я паўтараў пра сябе, што з яго няма чаго ўзяць. І я зноў павярнуў назад.

«Божухна, вось пакаранне, — з горыччу думаў я. — І прыйдзе ж у галаву такое — бегаць, высалапіўшы язык, па мокрых вуліцах у такую цёмную ноч!» Голад нясцерпна мучыў мяне, не даваў мне спакою. Я раз-пораз глытаў сліну, каб хоць трохі яго заглушыць, і гэта быццам дапамагала. Вось ужо шмат тыдняў я недаядаў, і цяпер мае сілы моцна падупалі — я гэта адчуваў. Калі мне так або іначай удавалася здабыць пяць крон, іх хапала ненадоўга, і таму я не паспяваў акрыяць да новага галадавання. Горш за ўсё мне падпарадкоўваліся спіна і плечы; боль у грудзях быў не надта моцны, і я мог суняць яго, як след пракашляўшыся або падаўшыся ўсім целам наперад, а вось спіна і плечы былі для мяне сапраўднай карай Боскаю. Чаму ж гэта лёс такі суровы? Хіба я не маю такога самага права жыць, як той гандляр кнігамі Паша ці параходны агент Хэнехен? Хіба ў мяне не магутныя плечы, хіба я не маю пары дужых рабочых рук, хіба я не гатовы задаволіцца хоць бы месцам дрывасека на Мёлергатэн, каб зарабляць на хлеб штодзённы? Хіба я лайдак? Хіба я не шукаў працы, не слухаў лекцый, не пісаў артыкулаў, не чытаў, не працаваў дзень і ноч як апантаны? Хіба я не ашчаджаў, не сілкаваўся аднымі хлебам і малаком, калі справы мае ішлі ўгару, адным толькі хлебам — калі яны ішлі горш, і не галадаў — калі я заставаўся зусім без сродкаў? Хіба я жыў у гатэлі або ў вялікай кватэры на першым паверсе? Не, я жыў на гарышчы, а потым — у майстэрні бляхара, якую тае зімы зусім закінулі, бо яе замятала снегам. І цяпер я папросту нічога не мог зразумець.

Я ішоў і думаў пра ўсё гэта, і ў душы маёй не было ані ценю крыўды ці нянавісці, зайздрасці або горычы.

Я спыніўся каля крамы, дзе гандлявалі фарбамі, і пачаў разглядаць вітрыну, паспрабаваў прачытаць забавуныя надпісы на зачыненых скрынках, але было занадта цёмна. Гэтае маё новае дзівацтва выклікала ўва мне пачуццё прыкрасці, я ўжо амаль узаваўся, што не магу даведацца пра змесціва скрынак, стукнуў у вітрыну і пайшоў прэч. Далей на вуліцы я ўбачыў паліцыянта, паскорыў хаду, падышоў да яго блізка-блізка і сказаў ні з пушчы, ні з поля:

— Цяпер роўна дзесяць.

— Не, цяпер дзве гадзіны, — са здзіўленнем запырэчыў ён.

— Не, дзесяць, — настойваў я. — Цяпер роўна дзесяць. — Я завыў ад злосці, зрабіў яшчэ некалькі крокаў наперад, сціснуў кулак і сказаў: — Паслухайце, я кажу вам, што цяпер — дзесяць.

Некалькі імгненняў ён спрабаваў нешта ўцяміць, узіраўся ў мяне доўга і пільна. Потым сказаў ціха:

— У кожным выпадку, вам пара дадому. Можа быць, вас праводзіць?

— Не, дзякую. Я крыху заседзеўся ў кавярні. Шчыры вам дзякуй.

Калі я сыходзіў, ён дакрануўся да свайго шлема. Яго паслужлівасць мяне зусім абязброіла, і я заплакаў ад крыўды, што ў мяне не знайшлося для яго пяці крон. Я спыніўся і доўга праводзіў яго вачыма, я лупіў сябе ў лоб і заліваўся слязьмі, глядзячы яму ўслед. Я праклінаў сябе і сваю беднасць, лаяў сябе апошнімі словамі, выдумляў крыўдныя мянушкі, высільваўся ў пошуках самых грубых лаянкавых слоў і абзываў сябе як толькі мог. Так яно доўжылася мала што не да самага дому. Дайшоўшы да брамы, я ўбачыў, што згубіў ключы.

«Ну вядома ж! — сказаў я сабе з горыччу. — Як мне было не згубіць тых ключоў? Я жыву на двары, дзе ёсць стайня, а наверху — майстэрня бляхара, брама зачыняецца на ноч, і ніхто, ніхто не можа яе адмакнуць, — як жа мне было не згубіць ключоў? Я прамок, як сабака, згаладаўся, — крыху-крыху згаладаўся, я адчуваў дзіўную слабінку ў каленках — як жа мне было не згубіць ключоў? Чаму ж і напраўду ўсім жыха-

рам не павыязджаць у Акер, акурат калі мне трэба ўвайсці?..»
І я смяяўся, здратаваны голадам і сваёю слабасцю.

Я чуў, як коні на стайні білі капытамі, і бачыў сваё акенца наверху, але не мог адчыніць браму і ўвайсці. Стомлены і раззлаваны, я вырашыў вярнуцца на прыстань і пашукаць свае ключы.

Зноў пайшоў дождж, і я ўжо адчуваў, як вада сцякае ў мяне па спіне паміж лапаткамі. У ратушы мне раптам прыйшла ў галаву цудоўная думка: я вырашыў звярнуцца да паліцыі з просьбай адчыніць мне браму. Падышоўшы да паліцыянта, я пераканана папрасіў яго пайсці са мною і, калі гэта магчыма, адамкнуць замок.

Калі б гэта было магчыма, тады вядома! Але гэта немагчыма: у яго няма адмычак. Адмычкі ёсць адно ў агентаў аддзела крымінальнага вышуку.

— Як жа мне быць?

— Што ж, давядзецца вам занадваць ў гасцініцы.

— Але я, папраўдзе, не магу начаваць у гасцініцы: у мяне няма грошай. Разумеце, я выйшаў з дому толькі ў кавярню...

Колькі хвілін мы пастаялі на прыступках каля ратушы. Ён думаў пра сітуацыю, разважаў, пазіраючы на мяне. Дождж ліў, як з вядра.

— Вам давядзецца пайсці ў дзяжурную частку і абвясціць, што ў вас няма прытулку, — сказаў ён.

Абвясціць, што ў мяне няма прытулку? Пра гэта я не падумаў. Далібог, выдатная думка! Я пачаў дзякаваць паліцыянта за парад. Значыцца, я магу проста ўвайсці і сказаць, што ў мяне няма прытулку?

— Вядома, можаце!..

— Ваша прозвішча? — запытаўся дзяжурны.

— Танген... Андрэас Танген.

Я сам не ведаў, навошта маню. Думкі бязладна мітусіліся ў мяне ў галаве і міжволі прымушалі ісці на ўсялякія хітрыкі: я імгненна прыдумаў гэтае чужое прозвішча і адразу яго назваў. Я хлусіў без усялякай патрэбы.

— Занятак?

Гэта было ўжо амаль што выкіданнем мяне на брук. Гм! Спачатку я думаў назвацца бляхаром, але не рызыкнуў —

бо я назваў сябе прозвішчам, якое мала адпавядала прафесіі бляхара, і, апроч таго, у мяне былі акулёры на носе. Тады я набраўся нахабства, зрабіў крок наперад і сказаў урачыста, цвёрдым голасам:

— Я журналіст.

Дзяжурны здрыгануўся, але занатаваў мае словы, а я важна стаяў перад ім, нібы дзяржаўны радца, які аказаўся без прытулку. Тое, што я прамарудзіў з адказам, не выклікала ў дзяжурнага падазрэнняў. Бо гэта ні на што не падобна: журналіст, які стаіць каля ратушы, без даху над галавою!

— А ў якой газеце вы працуеце, спадар Танген?

— У «Моргенбладэ», — адказаў я. — На жаль, я выйшаў сёння ўвечары з дому...

— Гэта да справы не адносіцца! — перапыніў ён і дадаў з усмешкай: — Калі маладыя людзі адлучаюцца з дому... Гэта мы разумеем. — Ён падняўся і пачціва пакланіўся мне, а потым сказаў нейкаму паліцыянту: — Праводзьце спадара ў рэзервовую камеру. Дабранач.

Ад уласнай дзёрзкасці па спіне ў мяне пабеглі мурашкі, і, сціснуўшы кулакі, я паспрабаваў набрацца духу.

— Газоўка гарыць толькі дзесяць хвілін, — папярэдзіў паліцыянт яшчэ ў дзвярах.

— А потым гасне?

— Ну так, потым гасне.

Я сеў на ложка і чуў, як ключ павярнуўся ў замку. У камеры было светла, яна нават здавалася ўтульнаю; адчуваючы дах над галавою, я з задавальненнем прыслухоўваўся да шуму дажджу. Каб жа заўсёды мець гэтакі ўтульны пакойчык — лепшага я і не хацеў! На душы ў мяне зрабілася куды спакойней. Сядзячы на ложку з капелюшом у руцэ і гледзячы на газоўку пры сцяне, я паўтараў сам сабе падрабязнасці гэтага першага свайго сутыкненні з паліцыяй. Напраўду, я ўпершыню сутыкнуўся з імі і да чаго ж спрытна іх абдурыў! Журналіст Танген, праўда ж? З «Моргенбладэ»? Згадаўшы «Моргенбладэ», я пацэліў гэтаму спадару ў самае сэрца! «Гэта да справы не адносіцца!» Ну і што такое? Заседзеўся ў гасцях на Саборнай плошчы да дзвюх ночы, забыў дома ключ і кашалёк з некалькімі тысячамі крон! «Праводзьце спадара ў рэзервовую камеру...»

Ды вась газоўка гасне, гасне адразу, без папярэджання, я сяджу ў поўнай цемры, не бачачы нават сваёй рукі, не бачачы белых муроў камеры, анічога. Застаецца адно — легчы спаць. І я распранаюся.

Але я не мог заснуць: сон не ішоў да мяне. Пэўны час я ляжаў, глядзячы ў цемру — густую, непранікальную, бяздонную і недасяжную. Мая думка не магла яе ахапіць. Змрок быў занадта густы, ён ціснуў на мяне. Я зажмурыўся і стаў нападголаса напываць, я круціўся на ложку, каб развезаць цяжкія пачуцці, але ўсё было марна. Змрок паглынаў усе мае думкі і ні на хвілю не адступаўся. А раптам сам я ўвесь растваруся ў гэтай цемры, зліюся з ёю ў адно? Я падскокваю з ложка і пачынаю размахваць рукамі.

Нервовае ўзбуджэнне цалкам авалодала мною, і як я ні намагаўся пазбавіцца ад яго, нічога не дапамагала. І вась я сядзеў, ахоплены вельмі дзіўнымі фантазіямі, заспакойваў сябе, напываў калыханку, сіліўся сябе ўтаймаваць, увесь спацелы ад гэтых высілкаў. Я пільна ўзіраўся ў змрок, такі глыбокі, якога я ў жыцці не бачыў. У мяне не было аніякага сумневу, што гэта зусім асаблівая цемра, пагрозлівая стыхія, з якою яшчэ ніхто на свеце не сутыкаўся. Мне прыходзілі ў галаву самыя недарэчныя думкі, усё вакол пужала мяне. Вось у сцяне над ложкам невялікая адтуліна, яна забрала маю пільную ўвагу. Гэтая дзірка ад цвіка, думаю я, — знак, пакінуты на сцяне. Я абмацваю адтуліну, дзьму ў яе. Імкнуся вызначыць яе глыбіню. Не, гэта не простая адтуліна, куды там, гэта вельмі хітрая і таямнічая адтуліна — яе варта асцерагацца. Паглынуты гэтай думкаю, ахоплены пякучаю цікаўнасцю і страхам, я нарэшце ўстаў з ложка, знайшоў у кішэні сцізорык і вымераў глыбіню адтуліны, каб пераканацца, што яна не выходзіць у суседнюю камеру.

Потым я зноў прылёг і паспрабаваў заснуць, але замест гэтага зноўку пачаў змагацца з цемраю. Дождж на двары суняўся, і не было чуваць ані гуку. Я доўга прыслухоўваўся і не мог супакоіцца, аж пакуль не пачуў крокаў на вуліцы — па ўсім відаць, гэта прайшоў паліцыянт. Пасля я пачаў пстрыкаць пальцамі і смяцца. Ха-ха! Чорт пабірай! У галаву мне прышло новае, небывалае слова. Я прыўздымаюся на ложку

і кажу: «кубоа», — такога слова няма ў мове, я сам яго прыдумаў. Як і кожнае слова, яно складаецца з літар... мілы Божа!.. ага, чалавеча, ты стварыў слова... «кубоа»... яно мае вялікае значэнне для граматыкі.

Гэтае слова выразна паўставала перад маімі вачыма ў змроку.

Цяпер я сяджу на ложку, шырока расплюшчыўшы вочы, дзіўлюся сваёй знаходцы і смяюся ад радасці. Я кажу шэптам: мяне ж могуць падслухаць, а я хачу захаваць сваё вынаходніцтва ў таямніцы. Ад голаду мною авалодала трыумфальнае вар'яцтва: боль ужо не меў улады нада мною, думкі зусім парасцугляліся. Я пачынаю разважаць над значэннем новага слова; думкі дзівосна паскакалі наперад.... Не, яно зусім не значыць «Бог» або «Тывалі», і з якой нагоды яно павінна абазначаць «звярынец»? Сашчапіўшы пальцы ў кулакі, я паўтараю: «З якой нагоды яно павінна абазначаць звярынец?» Калі ўдумацца, яно не можа значыць «вісячы замок» або «ўзыход сонца». Але сэнс яго выявіць не так ужо складана. Я пачакаю, гэта справа часу. А пакуль можна пасапаць.

Я ляжу на ложку і ўсміхаюся моўчкі, нічога не кажучы ані «за», ані «супраць». Але праз некалькі хвілін я пачынаю хвалявацца: новае слова не дае мне спакою, яно раз-пораз вяртаецца і нарэшце цалкам авалодвае маімі думкамі, праз што я раблюся вельмі сур'ёзны. Я ўжо цвёрда вырашыў, чаго яно не павінна абазначаць, але не вызначыў, што ж яно ўсё-такі значыць. «Гэта неістотнае пытанне!» — гучна кажу я сабе, ушчаперваюся сам сабе ў руку і паўтараю, што гэта — неістотнае пытанне. Слова, з Божай дапамогаю, знойдзенае, і гэта — галоўнае. Але думка пра тое, што яно можа значыць, не пакідае мяне, перашкаджае заснуць: перад гэткаім выключным словам я бяззбройны. Нарэшце я зноў сяду на ложак, сціскаю абедзвюма рукамі галаву і кажу: «Не, напэўна ж немагчыма, каб яно значыла «эміграцыя» або «тытунёвая фабрыка»! Калі б яно магло значыць што-небудзь такога кшталту, я даўно б ужо спыніўся на гэтым і зрабіў бы адпаведныя высновы. Не, гэтае слова папраўдзе народжанае для абазначэння чагосьці духоўнага: пачуцця, душэўнага стану... як жа я да гэтага часу таго не зразумеў? Я капаюся ў памяці, шукаю якое-небудзь духоўнае паняцце, і раптам мне здаецца, быццам я чую нечы

голас, быццам нехта ўмешваецца ў мае развагі, і я кажу злосна: «Гэта яшчэ што такое? Вось ідыёт, якіх свет не бачыў! Як жа яно можа значыць «прадзіва»? Да д'ябла!» З якой такой нагоды мне пагаджацца, што яно значыць «прадзіва», калі я з самага пачатку быў супраць гэтага? Бо слова прыдумаў я, і я маю поўнае права надаць яму той сэнс, які пажадаю. А я, здаецца, яшчэ не выказаў свайго меркавання...

Але думкі мае рабіліся ўсё больш бязладнымі. Нарэшце я саскочыў з ложка і стаў шукаць водаправодны кран. Піць мне не хацелася, але галава была гарачаю, і мяне цягнула да вады. Напіўшыся, я зноў лёг і вырашыў так ці гэтак, але заснуць. Заплюшчыўшы вочы, я прымусіў сябе супакоіцца. Пасля гэтага я праляжаў некалькі хвілін, не зварухнуўшыся. Я заліваўся потам і адчуваў у сваіх жылах шалёныя штуршкі крыві. Не, падумаць толькі, як выдатна гэта атрымалася, што ён стаў шукаць грошы ў тым папяровым скрутку! Ён кашлянуў разок. Пэўна, што ён да гэтага часу там блукае? Сядзіць на маёй лаўцы?.. Перламутравая сінеча... Караблі...

Я расплюшчыў вочы. Якая была карысць заплюшчваць іх, раз я не мог заснуць! Усё той жа змрок атачаў мяне, усё тая ж бяздонная чорная вечнасць, праз якую не магла прабіцца мая думка. З чым бы яго параўнаць? Я зрабіў адчайнае намаганне, каб вышукаць самае чорнае слова для абазначэння гэтага змроку, гэткае жажліва чорнае слова, каб мой рот пачарнеў, прамаўляючы яго. Божа мой, як жа цёмна! І я зноў пачынаю думаць пра гавані, пра караблі, пра чорных пачвар, што пільнуюць мяне. Яны хацелі прывабіць мяне, схапіць і звезці за моры і землі, у чорныя, нікім не бачаныя краіны. Мне здаецца, быццам я на караблі; вось я паплыў у моры, узняўся да аблокаў і падаю, падаю... Я выдаю распачны крык і сціскаю рукамі край ложка: гэта быў небяспечны палёт, я са свістам ляцеў долу, не раўнуючы як той мех з камянямі. І калі рукі мае адчулі цвёрды бераг ложка, я зусім не адчуў, што я ўратаваны. «Вось яна, смерць, — сказаў я сам сабе. — Цяпер ты памрэш!» Пэўны час я разважаў пра сваю непазбежную смерць. Потым прыўзняўся на ложку і сурова спытаў: «А хто сказаў, што ты павінен памёрці?» Раз я сам прыдумаў слова, то маю поўнае права вырашыць, што яно павінна значыць... Я чуў свой голас, чуў свае ўласныя

фантазіі. Гэта было вар'яцтва, трызненне, спароджанае слабасцю і выпетранасцю, але я не страціў прытомнасці. І раптам мяне скаланула думка, што я звар'яцеў. Ахоплены страхам, я саскочыў з ложка. Хістаючыся, пайшоў да дзвярэй, паспрабаваў іх адчыніць, некалькі разоў стукнуўся аб іх усім целам, каб выбіць, потым уткнуўся лбом у сцяну, гучна застагнаў, кусячы сабе пальцы; я плакаў, мармытаў праклёны...

Усё было ціха, адно мой голас кідаўся сюды-туды ў камеры, бяссільны пераадолець тоўстыя муры. Усё, ногі больш не трымаюць мяне, і я падаю на падлогу. Высока над сабою я ўжо цьмяна бачу ў сцяне шэры квадрат, ён набывае белаватае адценне, і ўва мне ўспыхвае прадчуванне: гэта ж дзённае святло. Ах, з якою палёгкаю я тады ўздыхнуў! Я распасцёрся на падлозе і плакаў, радуючыся пробліску святла, гэта былі слёзы ўдзячнасці, я пасылаў з акна паветраныя пацалункі і паводзіў сябе як вар'ят. Але і ў гэтай хвілі я разумеў, што раблю. Уся мая прыгнечанасць адразу знікла, распач і боль прайшлі, мне нічога больш не было трэба, я не мог згадаць аніводнага няспраўджанага жадання. Я сеў на падлогу, скрыжаваўшы на грудзях рукі, і цярпліва чакаў надыходу дня.

«Якая жахлівая была ноч! Дзіўна, што ніхто не пачуў галасу», — са здзіўленнем думаў я. Але ж я быў у рэзервовай камеры, размешчанай нашмат вышэй за ўсе астатнія. Беспрытульны дзяржаўны радца, калі можна так сказаць. Цяпер у мяне быў выдатны, нічым не азмрочаны настрой, я пільна ўглядаўся ў акно, за якім усё мацней бралася на дзень, і забаўляўся, уяўляючы, нібыта я важная асоба, я называў сябе фон Тангенам і намагаўся выказвацца так, як належыць высокаму чыноўніку. Фантазія мая па-ранейшаму працавала, але я стаў нашмат спакайнейшым. Праклятая безуважлівасць: праз яе я забыўся дома мой кашалёк. Ці не зробіць мне спадар дзяржаўны радца вялікі гонар, ці не дазволіць ён прапанаваць яму ложка? З надзвычайнай важнасцю, вельмі цырымонна, я падшоў да ложка і лёг.

Зрабілася ўжо гэтак светла, што я мог выразна бачыць сцены камеры, а праз пэўны час разгледзеў на дзвярах цяжкую клямку. Гэта супакойвала мяне: аднастайны змрок, такі раздражняльна шчыльны, што я не бачыў самога сябе, рассыпаў-

ся, кроў у маіх жылах цякла павольней, і неўзабаве я адчуў, як у мяне зліпаюцца павекі.

Мяне разбудзіў стук у дзверы. Я ўскочыў і хуценька апрануўся; мая вопратка яшчэ не высахла з учорашняга вечара.

— Калі ласка, уніз, да дзяжурнага, — сказаў паліцыянт.

«Значыць, мяне зноў чакаюць усякія фармальнасці!» — з жахам падумаў я.

Я спусціўся ўніз, у вялікі пакой, дзе сядзелі трыццаць або сорок бяздомных людзей. Паводле запісу ў пратаколе іх па чарзе выклікалі і давалі ім талоны на абед. Дзяжурны, які стаяў побач з паліцыянтам, раз-пораз пытаўся ў яго:

— Талон выдадзены? Не забывайце выдаваць талоны. Бо яны, як відаць, галодныя.

Я глядзеў на ўсе гэтыя талоны і марыў таксама займець адзін.

— Андрэас Танген, журналіст!

Я выйшаў наперад і пакланіўся.

— Паслухайце, а вы якім чынам сюды трапілі?

Я растлумачыў, як яно ўсё было, расказаў тую ж гісторыю, што і ўчора, я хлусіў, не павёўшы вокам, хлусіў цалкам шчыра: заседзеўся ў кавярні, згубіў ключ...

— Ах, так, — сказаў ён і ўсміхнуўся. — Вунь яно што! Ці добра вам удалося ў нас выспацца?

— Як дзяржаўнаму радцу, — адказаў я. — Як дзяржаўнаму радцу!

— Вельмі рады! — сказаў ён, устаючы. — Да пабачэння!

Я пайшоў.

Каб жа і мне, каб жа і мне талончык! Я не еў доўгія тры дні і тры ночы! Хоць бы адзін кавалачак хлеба! Але ніхто не прапанаваў мне талона, а папрасіць я не наважыўся. Гэта адразу выклікала б падазрэнне. Яны б пачалі капацца ў маіх асабістых справах і шукаць, хто я такі ў сапраўднасці, і арыштавалі б мяне за фальшывыя паказанні. Высока падняўшы галаву і засунуўшы рукі ў кішэні, я выйшаў з ратушы ганарліва, нібы мільянер.

Сонца ўжо ладна пачынала прыгравіць, была дзясятая, плошчу запоўнілі экіпажы і пешаходы. Куды пайсці? Я пляскаю сабе па кішэнях, намацваю свой рукапіс:

— Аб адзінаццатай паспрабую зазірнуць да рэдактара.

Стоячы каля балюстрады, я назіраю, як пада мною віруе жыццё, а ад маёй вопраткі ідзе пара. Голад зноў прачнуўся ўва мне: ён болей сціскае грудзі, прабягае сутаргамі па целе, слаба, але адчувальна прабірае мяне. Няўжо мне не знайсці ніводнага прыяцеля ці знаёмага, — нікога, да каго б я мог звярнуцца? Я капаюся ў памяці, намагаюся прыдумаць, хто даў бы мне дзесяць эрэ, але такога чалавека не знаходжу. А дзень такі цудоўны! Вакол столькі цяпла і святла, неба пяшчотна расплылося над галавою, нібы тое мора над горнаю градою...

Незаўважна для сябе я пайшоў дахаты.

Я быў вельмі галодны і, падабраўшы з зямлі трэску, пачаў жаваць яе. Гэта дапамагло. Чаму я не падумаў пра гэта раней!

Брама была адчыненая, конюх, як звычайна, пажадаў мяне добрага дня.

— А і пагода ж сёння! — сказаў ён.

— І праўда, — адказаў я.

І больш я не знайшоўся, што сказаць. Ці папрасіць у яго якія пяць крон? Ён ахвотна дасць, калі толькі ў яго ёсць. Да таго ж я аднаго разу напісаў на яго просьбу ліст.

Ён стаяў, відавочна маючы намер нешта сказаць.

— Сёння і праўда пагодна. Гм... А мне таксама сёння плаціць гаспадыні, то не ці будзеце вы ласкавы пазычыць мне пяць крон? Толькі на некалькі дзён. Вы ж адзін раз ужо вылучалі мяне.

— Напраўду, ніяк не магу, Енс Улай, — сказаў я. — Цяпер у мяне ў самога няма. Можа быць, пазней, увечары...

І я пацягнуўся сходамі да сябе.

Я кінуўся на ложка і расмяяўся. Якое шчасце, што ён мяне апярэдзіў! Мой гонар уратаваны. Пяць крон — Бог з табою, шаноўны! З такім жа поспехам ты мог бы папрасіць у мяне пяць акцый грамадскай сталойкі або загарадную вілу ў Акеры.

Думаючы пра гэтыя пяць крон, я смяяўся ўсё гучней і гучней. Ну хіба ж я не малайчына? Пяць крон! Знайшоў адпаведнага чалавека! Я не мог даць рады сваёй веселасці: яна захапіла мяне ўсяго. Цьху, чорт пабірай, як пахне ядою! Пах гарачага з самага абеду, цьху! Я адчыняю акно, каб выветрыцца гэты агідны пах. Пане кельнер, палову біфштэксу! Звяртаю-

чыся да стала, да свайго стала, які я, пішучы, падтрымліваў каленямі, я кажу з нізкім паклонам:

— Ці не магу я ў вас спытацца наконт келіха віна? Не? Я Танген, дзяржаўны радца Танген. На жаль, я крыху заседзеўся... і згубіў ключ ад брамы...

І думкі мае, вырваўшыся на волю, зноў панесліся, як вар'яцкія. Я разумеў, што кажу абы-што, і ўважліва прыслухоўваўся да сваіх слоў. Я сказаў сабе: «Вось ты зноў вядзеш гаворку не ў склад і не ў лад!» І ўсё ж я нічога не мог з сабою зрабіць. Я не спаў і ўсё ж размаўляў, як у сне. Галава мая была лёгкая, я не адчуваў ані болю, ані цяжкасці, і ніводнае воблачка не азмрочвала мне душу. Я плыў па волі стыхіі.

Заходзьце! То заходзьце ж! Як бачыце, тут усё зроблена з рубіну. Юлаялі, Юлаялі! Прыгожая, дзівосная шаўковая тахта! Як бурна яна дышае! Цалуў мяне, мой каханы! Яшчэ! Яшчэ! Твае рукі залацістыя, як бурштын, твае вусны палыхаюць... Кельнер, я замовіў біфштэкс...

Сонца свяціла ў акно, я чуў, як коні ўнізе жвякалі аўсом. А я грыз сваю трэску і цешыўся ад душы, як тое дзіця. Раз-пораз я абмацваў свой рукапіс, я ні разу не падумаў пра яго, але нешта падказвала мне, што ён тут: мая кроў нагадвала пра яго.

Ён сур'ёзна падмок, я разгарнуў яго і паклаў на сонца. Потым пачаў хадзіць узад-уперад па пакоі. Якое ж было гнятлівае відовішча вакол мяне! На падлозе і там, і тут дробныя растаптанья абрэзкі бляхі, і няма ніводнага крэсла, ніводнага цвіка на голых сценах. Усе адпраўленае ў ламбард «да дзядзькі», усё праедзенае. Колькі аркушаў паперы на сталі, пад тоўстым пластом пылу, складалі ўсю маю маёмасць, старую, зялёную коўдру на ложку мне пазычыў Ханс Паўлі шмат тыдняў таму. Ханс Паўлі! Я пстрыкаю пальцамі. Ханс Паўлі Петэрсэн дапаможа мне! І я намагаюся ўспомніць яго адрас. Як гэта я мог забыцца пра Ханса Паўлі! Ён, вядома, вельмі пакрыўдзіцца, што я не адразу звярнуўся да яго. Я хутка насоўваю капялюш, збіраю спісанья аркушы паперы і збягаю ўніз па сходах.

— Паслухайце, Енс Улай, — крыкнуў я ў дзверы стайні. — Я цвёрда ўпэўнены, што ўвечары здолею вам дапамагчы!

Падышоўшы да ратушы, я бачу, што ўжо колькі хвілін на дванаццатую, і вырашаю тут жа адправіцца ў рэдакцыю.

Перад рэдакцыйнымі дзвярыма я спыняюся, каб спраўдзіць, ці ў парадку складзеныя старонкі рукапісу. Я старанна разгладжваю іх, ізноў кладу ў кішэню і стукаюся ў дзверы. Увайшоўшы, я чую, як б'ецца маё сэрца.

Чалавек-нажніцы, як звычайна, быў заняты сваёю справай. Я нясмела спытаўся пра рэдактара. Ён не адказаў. Усё сядзеў ды вышукваў дробныя навіны ў іншагародніх газетах.

Я паўтарыў сваё пытанне, падышоўшы бліжэй.

— Рэдактар яшчэ не прыходзіў, — нарэшце адказваюць нажніцы, нават не зірнуўшы на мяне.

— А калі ён прыйдзе?

— Я не магу сказаць, абсалютна не ведаю.

— Да якога часу адчыненая рэдакцыя?

Я не атрымаў аніякага адказу і вымушаны быў сысці. Чалавек-нажніцы падчас нашай размовы ні разу не паглядзеў мне ў твар: ён пазнаў мяне з голасу. «На якім жа ты тут кепскім рахунку, — падумаў я, — раз табе нават адказаць не хочучь. Няўжо гэтак распарадзіўся рэдактар?» Што праўда, пасля свайго знакамітага нарыса за дзесяць крон я засыпаў яго артыкуламі, бегаў да яго ледзьве не кожны дзень, прыносіў непрыдатную прадукцыю, якую яму даводзілася чытаць, а потым вяртаць назад. Мабыць, ён вырашыў пакласці гэтаму канец і зрабіў свае захады... Я пайшоў у бок цэнтра горада.

Ханс Паўлі Петэрсэн, студэнт з сялян, жыве на гарышчы пяціпавярховага дома — то значыць, Ханс Паўлі Петэрсэн быў бедным чалавекам. Але калі ў яго знойдзецца крона, ён не пашкадуе яе. Я магу быць упэўнены, што яна ўжо ў мяне ў руцэ. Ідучы да яго, я не пераставаў радавацца гэтай кроне і быў перакананы, што атрымаю яе. Дзверы ў пад'езд былі зачыненыя, давлялося патэлефанаваць.

— Я хацеў бы бачыць студэнта Петэрсэна, — прамовіў я і паспрабаваў увайсці. — Я ведаю, дзе ён жыве.

— Студэнта Петэрсэна? — паўтарыла пакаёўка. — Таго, што жыве на гарышчы? Дык ён адсюль пераехаў.

Яна не ведала, куды менавіта, аднак ён прасіў перасылаць лісты да Хермансэна на Тульбудгатэн — яна назвала нумар дома.

Абнадзеены, я адпраўляюся на Тульбудгатэн на адрас Ханса Паўлі. Больш мне няма на што разлічваць, даводзіцца ча-

пляцца за апошні шанец. Я прайшоў паўз новабудоўлю, дзе цесляры габлявалі дошкі. Я выбраў з кучы дзве чыстыя габлюшкі, запхнуў адну ў рот, а другую схваў у кішэню, пра запас, і пайшоў далей. Я проста стагнаў ад голаду. У вітрыне пякарні я ўбачыў хлеб незвычайнай велічыні, коштам дзесяць эрэ, самы вялікі хлеб, які можна купіць за гэтыя грошы...

— Я хацеў бы даведацца наконт адраса студэнта Петэрсэна.

— Вуліца Бернта Анкера, дом дзесяць, на гарышчы... Вы ідзяце туды? У такім разе ці не прыхопіце для яго васьмь гэтыя лісты?

І я адпраўляюся ў горад той жа дарогаю, якою прыйшоў, зноў праходжу паўз цесляроў, якія цяпер сядзяць, паставіўшы кацялкі на калені, і ядуць смачны, гарачы абед, паўз пякарню, дзе ў вітрыне ўсё гэтак жа ляжыць хлеб, і калі нарэшце дабіраюся да вуліцы Бернта Анкера, то ледзьве не падаю ад знямогі. Дзверы не зачыненыя, і я доўгімі стромымі сходамі ўзбіраюся на гарышча. Я выцягваю лісты з кішэні, каб, увайшоўшы, адразу парадаваць Ханса Паўлі. Ён, вядома, не адмовіцца працягнуць мне руку дапамогі, калі я раскажу яму пра ўсе акалічнасці... вядома ж, не — у Ханса Паўлі спагадлівае сэрца, я заўсёды так меркаваў...

На дзвярах была прышпіленая цыдулка: «Х.-П. Петэрсэн, студ. багаслоўя, з'ехаў на радзіму».

Я сядваю, проста валюся на голую падлогу, не ў змозе паварушыцца ад стомы, дарэшты выпетраны. Я механічна паўтараю некалькі разоў: «Паехаў на радзіму! З'ехаў на радзіму!» Пасля я нейкі час проста маўчу. Вочы ў мяне сухія, ніякіх думак у галаве, ніякіх пачуццяў ува мне больш няма. Я са здзіўленнем разглядаю лісты і сяджу нерухома. Праходзіць дзесяць хвілін, а можа быць, усе дваццаць — ці нават і болей, — а я ўсё сяджу на месцы, ні разу нават не варухнуўшыся. Гэтае тупое здранцвенне падобнае да сну. Раптам я чую крокі на сходах, падымаюся з месца і кажу:

— Тут жыве студэнт Петэрсэн, я прынёс яму два лісты.

— Ён паехаў, — адказвае жанчына. — Але ён вернецца пасля вакацый. А лісты, калі хочаце, можаце аддаць мне.

— Дзякуй, вы вельмі ласкавыя, — сказаў я. — Тады ён возьме іх у вас, як толькі вернецца. Бо лісты, напэўна, вельмі важныя. Да пабачэння.

Выйшаўшы з дому, я спыніўся пасярод вуліцы і, сціснуўшы кулакі, вымавіў гучна:

— Вось што я табе скажу, міласэрны Божа: цяпер я ведаю, хто ты ёсць! — І ў шаленстве сціснуўшы зубы, я пагразіў небу кулаком. — Трасца мне ў бок, калі я гэтага не ведаю!

Прайшоўшы яшчэ колькі крокаў, я зноў спыняюся. Раптам, перамяніўшы тон, я пакорліва складаю рукі, схіляю галаву і лагодным, ялейным голасам пытаюся:

— А ці маліў ты Яго, сыне мой?

Гэта прагучала фальшыва.

— Яго — з вялікай літары, — працягваў я. — З літары «Я», велізарнай, як званіца. Я пытаюся зноў: ці прасіў ты Яго, сыне мой? — І, панурыўшы галаву, я адказваю з засмучэннем: — Не!

І гэта таксама прагучала фальшыва.

Ты не ўмееш крывадушнічаць, дурань! Ты павінен быў сказаць: «Я і праўда благаў, звяртаючыся да Госпада майго!» І ты павінен бы вымавіць гэтыя словы жаласліва, як можна больш жаласліва. Ну-тка, яшчэ разок! Вось цяпер ужо лепей. Але пры гэтым трэба ўздыхаць, уздыхаць цяжка, як даведзены да канвульсіў конь. Вось так!

Я іду і павучаю сябе, а калі гэта мне надакучвае, пачынаю злосна тупаць нагамі і абзываць сябе пнём, на здзіўленне прахожым, якія абарочваюцца і глядзяць на мяне.

Увесь гэты час я жаваў габлюшку і шыбаваў па вуліцы. Я нават не заўважыў, як апынуўся на Вакзальнай плошчы. Гадзіннік на царкве Збаўцы паказваў палову на другую. Я пастаяў трохі ў роздуме. На ілбе ў мяне выступіў пот — ён пачаў проста заліваць мне вочы.

— А ці не пайсці табе на прыстань? — сказаў я сам сабе. — Зразумела, калі ў цябе ёсць час.

Я пакланіўся самому сабе і пайшоў на прыстань.

Караблі стаялі на рэйдзе, мора крыху зыбілася, бліскаючы пад сонцам. Тут панавала ажыўленне, чуліся параходныя свісткі, гойсалі грузчыкі са скрынямі на спінах, з баржаў даносіліся вясельныя песні. Непадалёк ад мяне нейкая жанчына гандлявала піражкамі: яна сядзела, схіліўшыся сваім загарэлым носам над таварам... столік перад ёю завалены прысмакамі,

і я пагардліва адварочваюся. Праз яе ўся прыстань смярдзіць ежаю: цыху, выветрыце набярэжную! Я звяртаюся да мужчыны, які сядзіць побач са мною, і пераканаўча даводжу яму, як недарэчна гандляваць піражкамі дзе трэба і не трэба... Вы не згодны? Добра, аднак жа вы не будзеце спрачацца, што... Але мужчына адчуў нядобрае, ён не даў мне дагаварыць да канца, падняўся і пайшоў. Я таксама ўстаў і пайшоў за ім, цвёрда вырашыўшы даказаць яму, што ён памыляецца.

— Гэта недапушчальна таксама і з санітарнага гледзішча, — сказаў я, паляпаўшы яго па плячы.

— Прабачце, я прыезджы і нічога не разумею ў санітарыі, — сказаў ён, гледзячы на мяне са страхам.

— Ну, калі вы прыезджы, тады справа іншая... Ці не магу я быць вам карысным? Ці не паказаць вам горад? Не? Я з задавальненнем зрабіў бы гэта без усялякай узнагароды...

Але ён відавочна хацеў пазбавіцца ад мяне і хутка перайшоў на другі бок вуліцы.

Я вярнуўся да сваёй лаўкі і зноўку сеў. Я быў вельмі засмучаны, і катрынка, што гучна зайграла воддаль, яшчэ больш усхвалявала мяне. Раз-пораз парыпваючы, яна выдавала нейкія фрагменты з Вебера, і пад гэты акампанемент маленькая дзяўчынка спявала сумную песеньку... І вось надрыўна-пісклявыя гукі катрынкі праймаюць мяне, нервы мае дрыжаць, нібы струны, дакладна наследуючы гэтым гукам, і я ўжо ціхенька напяваю нешта жаласлівае, адкінуўшыся на спінку лаўкі. Якіх толькі адчуванняў не мае галодны чалавек! Я ўсведамляю, як гэтыя гукі авалодваюць мною, я раствараюся ў іх, расцякаюся патокам, выразна сабе ўяўляю, як я ўзношуся патокам увысь, вось ужо ўзнёсся высока над гарамі, нібы кружачыся ў танцы над прамяністымі далячынямі...

— Падайце эрэ! — кажа дзяўчынка, якая спявала пад катрынку, і працягвае металічную талерачку. — Толькі адзін эрэ!

— Зараз, — машынальна адказваю я і, ускочыўшы, абшукваю кішэні.

Але дзяўчынка думае, што я проста смяюся з яе, і сыходзіць, не сказаўшы больш ні слова. Гэтай бязмоўнай пакорлівасці я не ў змозе стрываць: калі б яна аблаяла мяне, мне было б нашмат лягчэй. Мне стала балюча, і я паклікаў яе:

— У мяне няма ніводнага эрэ, але я пра цябе хутка згадаю, быць можа, заўтра ж. Як цябе завуць? Якое прыгожае імя, я яго не забуду. Ну, то да заўтра...

Але я выдатна разумеў, што яна не паверыла мне, хоць і прамаўчала, і я плакаў ад роспачы, што гэтая маленькая дзяўчынка з вуліцы мне не верыць. Я яшчэ раз паклікаў яе, хутка расшпіліў куртку і хацеў аддаць ёй сваю камізэльку.

— Пачакай хвілінку, — сказаў я. — Вось табе ў заклад...

Але камізэлькі на мне не было.

З чаго гэта я падумаў пра камізэльку? Бо вось ужо які тыдзень я хаджу без яе. Што са мною? Спалоханае дзяўчо паспешліва падалося назад ад мяне. Я не мог яе больш трымаць. Вакол збіраўся народ, усе гучна смяяліся, паліцыянт, рассоўваючы натоўп, ішоў даведацца, што здарылася.

— Нічога, — кажу я. — Нічога не здарылася! Я проста хацеў аддаць сваю камізэльку вунь той дзяўчынеццы... ці, дакладней, яе бацьку... Вы дарэмна смяецца. Дома ў мяне ёсць яшчэ адна.

— Няможна непрыстойна паводзіць сябе на вуліцы! — кажа паліцыянт. — Марш адсюль! — І ён штурхае мяне. А потым крычыць мне наўздагон: — Пачакайце, гэта вашыя паперы?

— Так, чорт пабірай, гэта мой артыкул у газету, надта важны рукапіс! Як я мог дапусціць такую нядбайнасць?..

Я бяру рукапіс, спраўджваю, ці ў парадку ён, і, не затрымліваючыся ні на хвіліну, нават не азіраючыся, іду ў рэдакцыю. Гадзіннік на царкве Збаўцы паказвае чацвёртую.

Рэдакцыя зачыненая. Я спускаюся па сходах, дрыжучы, як той злодзей, і ў нерашучасці спыняюся каля пад'езда. Што мне цяпер рабіць? Я прытульваюся да сцяны, гляджу сабе пад ногі, на камяні, і думаю. Каля маіх ног ляжыць бліскачая шпілька, я нахіляюся і падымаю яе. Што, калі зрэзаць гузікі з маёй курткі, ці шмат мне дадуць за іх? Але, можа, гэта марная справа? Ды ўсё-ткі гузікі застаюцца гузікамі: я ўважліва агледзеў іх і заўважыў, што яны амаль як новыя. У кожным выпадку, гэта шчаслівая думка: вазьму пазразаю іх сцізорыкам і занясу ў заклад. Спадзяванне атрымаць грошы за гэтыя пяць гузікаў адразу ажывіла мяне, і я сказаў: «Ну вось, усё наладжваецца!» Радасць ахапіла мяне, я адразу пачаў зразаць гузікі адзін за адным. Пры гэтым я сам сабе казаў:

«Што ж, бачыце, я крыху дайшоў да жабрацтва, у мяне часовыя цяжкасці... Вы кажаце, яны пацёртыя? Вы недакладна фармулюеце. Запэўніваю вас, ніхто на свеце гэтак не беражэ гузікі, як я. Куртка ў мяне заўсёды расшпіленая, хачу вам паведаміць, гэтакія ўжо ў мяне правілы, я звыкся... Ну, калі вам не падыходзяць, што ж... Але мне трэба атрымаць за іх хоць бы дзесяць эрэ... Не, Божа, хто кажа пра вас? Адкасніцеся, зрабіце ласку, пакіньце мяне ў спакой... Што ж, выдатна, клічце паліцыю. Я пачакаю, пакуль вы паклічаце паліцыянта. І нічога ў вас не скраду... Ну добра, да пабачэння, да пабачэння! Вось жа, маё прозвішча Танген, — я трохі заседзеўся...»

На сходах чуоцца крокі. Я адразу вяртаюся да рэчаіснасці: гэта чалавек-нажніцы, і, пазнаўшы яго, я хутка хаваю гузікі ў кішэню. Ён хоча прайсці паўз мяне, ён нават не адказвае на мой паклон і раптам пачынае дбайна разглядаць свае пазногці. Я спыняю яго і распытваю пра рэдактара.

— Ён не прыходзіў.

— Вы маніце! — кажу я. І з нахабствам, якое ўразіла мяне самога, працягваю: — Мне неабходна з ім перамоўіцца. Неадкладная справа. Важныя звесткі наконт каралеўскай рэзідэнцыі Стыфсгордэн.

— А ці не маглі б вы расказаць мне?

— Не! — адрэзаў я і абвёў яго позірам.

Гэта падзейнічала. Ён адразу запрасіў мяне наверх і адчыніў дзверы. Хваляванне душыла мяне. Каб сабрацца з духам, я моцна сціснуў зубы, пастукаўся і ўвайшоў у кабінет рэдактара.

— Добры дзень! Гэта вы? — прывітаў ён мяне. — Сядайце, калі ласка.

Калі б ён адразу паказаў мне на дзверы, мне было б нашмат лягчэй. Я адчуў, што слёзы засцілі мне вочы, і сказаў:

— Прашу прабачэння...

— Сядайце, — паўтарыў ён.

Я сеў і растлумачыў, што напісаў новы артыкул, які мне вельмі важна змясціць у ягонай газеце. Я шмат працаваў над ім, гэта каштавала мне вялікіх высілкаў.

— Я яго прачытаю, — сказаў ён і ўзяў артыкул. — Усё, што вы пішаце, патрабуе ад вас вялікіх намаганняў, але вы занадта

імпэтны чалавек. Калі б вы маглі быць трохі спакайнейшым!
У вас занадта шмат запалу. А артыкул я абавязкова прачытаю.

І ён зноў нахіліўся над сваім сталом. А я ўсё сядзеў. Ці нельга папрасіць у яго крону? Патлумачыць, адкуль гэты мой заўсёдны запал? Ён, вядома, дапаможа мне, бо гэта ж не першы раз.

Я ўстаў. Гм! Але калі я быў у яго апошні раз, ён скардзіўся на фінансавыя цяжкасці, нават пасылаў некуды касіра па дробязь для мяне. Мабыць, і зараз будзе тое самае. Не, гэта недапушчальна! І хіба ж я не бачыў, што ён заняты працаю?

— Вам будзе заўгодна яшчэ што-небудзь? — спытаў ён.

— Не! — сказаў я, імкнучыся надаць свайму голасу цвёрдасць. — Калі загадаеце зайсці?

— Ну, як-небудзь пры нагодзе, — адказаў ён. — Скажам, дні праз два.

Я не мог вымавіць сваю просьбу. Здавалася, ветлівасць гэтага чалавека бязмежная, і я не мог яе не аддаць ёй належнага. Лепш ужо няхай я памру з голаду. І я пайшоў.

Я не пашкадаваў, што сышоў з рэдакцыі, так і не папрасіўшы крону, нават за дзвярыма, калі голад зноў пачаў нішчыць мяне. Я выцягнуў з кішэні другую габлюшку і сунуў яе ў рот. Мне зноўку стала лягчэй. Чаму я не рабіў гэтага раней?

— Сорам і ганьба! — гучна сказаў я. — Няўжо табе магло прыйсці ў галаву прасіць у гэтага чалавека крону і ставіць яго ў няёмкае становішча? — І я стаў сурова дакараць сябе за сваю бессаромнасць. — Напраўду, я ў жыцці не чуў нічога больш гнюснага! — сказаў я. — Накідвацца на чалавека, ледзьве не выдрапаць яму вочы толькі таму, што табе, варты пагарды сабака, патрэбная нейкая там крона! Прэч адсюль. Жвавей! Жвавей, дурань! Вось я табе пакажу!

І каб пакараць сябе, я кінуўся бегма прэч: пралятаў вуліцу за вуліцаю, гнаў сябе наперад, у думках пакрыкваючы, шалёна пакрыкваючы на сябе, калі я запавольваў свой бег. Тым часам я апынуўся ўжо на Пілестрэдэт. Калі я нарэшце спыніўся, гатовы заплакаць ад лютасці, бо ўжо больш не мог бегчы, усё маё цела хадзіла ходырам, і я прысеў на нейкую прыступку.

— Не, пачакай! — сказаў я. І каб як след пакараць сябе, я зноў падняўся з месца і прымусіў сябе стаяць, і смяяўся з сябе, і цешыўся з уласнага бяссілля. Нарэшце праз некалькі

хвілін я кіўнуў і дазволіў сабе прысесці, але пры гэтым абраў самае нязручнае месца на прыступцы.

Божа, які ж прыемны быў адпачынак! Я выцер пот з твару і глыбока ўдыхаў свежае паветра. Як я бег! Але жалю да сябе я зусім не адчуваў — так мне і трэба. Навошта я надумаўся прасіць крону? Цяпер вось, атрымлівай! Потым я памякчэў, загаварыў з сабою больш ласкава, угаворваў сябе, не раўнуючы як маці ўгаворвае дзіця. Мяне гэта кранула, бо я так стаміўся, быў знясілены і ўрэшце заплакаў. Гэта быў ціхі, прытоены плач, унутранае галашэнне без слёз...

Я праседзеў на адным месцы, можа, з чвэрць гадзіны ці нават болей. Людзі праходзілі побач, але ніхто не чапаў мяне. Вакол гулялі дзеці, на дрэве, на другім баку вуліцы, спяваў нейкі птах.

А потым да мяне падышоў паліцыянт.

— Чаго вы тут седзіце? — спытаў ён.

— Навошта сяджу? — паўтарыў я. — Проста так, дзеля ўласнага задавальнення.

— Я сачу за вамі цэлыя паўгадзіны, — сказаў ён. — Бо вы ж седзіце тут паўгадзіны, не менш?..

— Ну, недзе каля таго, — адказаў я. — Ну і што?

Я ўскочыў і пайшоў прэч.

Выйшаўшы на плошчу, я спыніўся і стаў глядзець уздоўж вуліцы. Дзеля ўласнага задавальнення! Хіба гэта адказ? Трэба было сказаць як мага жаласлівей: я сяджу, бо стаміўся. Дурань ты дурань, ніколі не навучышся некага ўдаваць з сябе. Бо я стаміўся! І дыхаць трэба было цяжка, як дыхае загнаны конь.

Падышоўшы да пажарнай варты, я зноў спыніўся, бо ў галаву мне прыйшла новая фантазія. Я пстрыкнуў пальцамі, на здзіўленне праходжым гучна зарагатаў і сказаў:

— Не, табе, відаць што, трэба схадзіць да пастара Левісана. Конча. Спроба не караецца. Губляць няма чаго. Ды і пагода стаіць.

Я зайшоў у кнігарню Пашы, даведаўся з адраснай кнігі, дзе жыве пастар Левісан, і пайшоў да яго.

— Ну, цяпер трэба ўзяць сябе ў рукі, — сказаў я. — Дошыць тых жартаў! Сумленне, кажаш? Глупства, ты занадта бедны, каб насіцца са сваім сумленнем. Ты галодны, ты ідзеш па важнай справе, прасіць самае неабходнае. Ты павінен схі-

ліць галаву да пляча і казаць пранікнёным голасам. Не хочаш? У такім выпадку я табе больш не таварыш, так і ведай. Вось што: ты пашкуматаны трывогаю, змагаешся па начах з сіламі цемры і з велізарнымі, нямымі пачварамі, ты гінеш ад голаду, прагнеш віна і малака, але ж не маеш нічога. Справы твае дрэнныя. Вось ты стаіш, і нічагуткі няма ў цябе за душою. Але ты, дзякуй Богу, верыш у міласэрнасць, ты ўсё ж такі не страціў веры! І каб верыць у міласэрнасць, ты павінен скласці рукі і верыць у Боскую ласку не горш за самога сатану. А мамону ты ненавідзіш у кожнай іпастасі, іншая рэч — атрымаць малітоўнік і дзве кроны на памяць...

Я спыніўся каля пастаравых дзвярэй і прачытаў абвестку: «Прыём ад 12-й да 4-й».

— А цяпер без глупстваў! — сказаў я. — Вазьмі сябе ў рукі! Такім чынам, схілі галаву да пляча, крыху яшчэ...

Я пазваніў.

— Ці можна мне бачыць пастара? — сказаў я пакаёўцы, але не мог дадаць — «у імя Госпада Бога нашага».

— Ён выйшаў, — адказала яна.

Выйшаў! Сышоў! Планы мае ў адно імгненне праваліліся, усе загадзя падрыхтаваныя словы аказаліся непатрэбнымі. Што была мне за карысць ісці гэтак далёка? Я не мог скрануцца з месца.

— У вас важная справа? — спыталася пакаёўка.

— Ды не! — адказаў я. — Зусім драбязя! Проста сёння такая пагода, таму я вырашыў прагуляцца і засведчыць сваю пашану спадару пастару.

Я не рухаўся, яна таксама. Я знарок выпнуў грудзі, каб звярнуць яе ўвагу на шпільку, якой была закладзеная мая куртка, я маліў яе позіркам зразумець, навошта я прыйшоў, але небарака нічога не зразумела.

— І праўда, пагода стаіць з ласкі Божае.

— А шануюнай спадарыні таксама няма дома?

— Спадарыня дома, але ў яе рэўматызм: яна ляжыць на канапе і не можа падняцца...

Можа, я хацеў бы пакінуць цыдулку?

— Ах, не! Проста я часам выходжу прагуляцца, падыхаць свежым паветрам. А сёння такі цудоўны дзень.

І я пацягнуўся назад. Што было карысці балбатаць? Да таго ж у мяне пачало круціцца ў галаве — гэта быў не жарт, я мог упасці. Прыём ад 12-й да 4-й, я спазніўся на цэлую гадзіну, час міласэрнасці скончыўся!

Дайшоўшы да Вялікага рынку, я прысеў каля царквы на лаўку. Божа, якою змрочнаю ўяўлялася мне мая будучыня! Я не плакаў: у мяне не было на гэта сілы; дарэшты зняможаны, я сядзеў без ніякае мэты, нерухома — сядзеў, пакутуючы ад голаду. Усярэдзіне ў мяне нясцерпна пякло, можа, тое было нейкае запаленне. Я спрабаваў жаваць габлюшку, але гэта больш не дапамагала: сківіцы мае стаміліся ад марных намаганняў, і я ўжо не турбаваў іх. Я скарыўся лёсу. Да таго ж ад кавалка пачарнелай апельсінавай лупіны, які я падабраў на вуліцы і тут жа праглынуў, мяне цягнула на ваніты. Я быў хворы, на руках у мяне выпіналіся сінія жылы.

Чаго я, уласна кажучы, чакаў? Цэлы дзень я спрабаваў здабыць крону, якая магла б падтрымаць ува мне жыццё на некалькі лішніх гадзін. А ўрэшце, якая розніца, адбудзецца непазбежнае на дзень раней ці на дзень пазней? Прыстойны чалавек на маім месцы даўным-даўно пайшоў бы дадому, лёг і змірыўся. Мае думкі раптам праясніліся. Цяпер я павінен памерці. Стаяла восень, свет быў скаваны дрымотаю. Я паспрабаваў усе сродкі, звярнуўся да ўсіх крыніц, якія толькі ведаў. Я бегаў з гэтаю думкаю і штораду, калі ўва мне яшчэ ажывала надзея, з сумаў шаптаў: «Дурань, ты ўжо паміраеш!» Трэба было напісаць сякія-такія лісты, прывесці ўсё ў парадак, падрыхтавацца. Трэба было б добра вымыцца і прыбраць ложак. Пад галаву я пакладу два аркушы белай паперы — гэта самае чыстае, што ў мяне заставалася. А зялёнай коўдраю я мог бы...

Зялёная коўдра! Я раптам страпянуўся, кроў ударыла мне ў галаву, і сэрца маё моцна забілася. Я ўстаў з лаўкі і спяшаюся наперад, жыццё зноў прачнулася ўва мне, і я раз-пораз паўтараю адрывіста: «Зялёная коўдра! Зялёная коўдра!» Я іду ўсё хутчэй, дакладна імкнуся кагосьці дагнаць, і неўзабаве зноў апынаюся ў сваім жытле — майстэрні бляхара.

Не марудзячы і не вагаючыся ў сваім рашэнні, я падыходжу да ложка і згортваю коўдру Ханса Паўлі. Якая выдатная думка прыйшла мне ў галаву; цяпер я ўратаваны! Я пераадолеў сваю

ганебную нерашучасць, я махнуў на ўсё рукою. Бо я не святы, не які-небудзь дабрадзеіны ідыёт. У мяне нармальны клёк...

Узяўшы коўдру пад паху, я адпраўляюся на Стэнерсгатэн, у дом нумар пяць.

Я пастукаў і ўвайшоў у вялікі незнаёмы пакой. Дзвярны званок у мяне над галавою празвінеў гучна і трывожна. З суседняга пакоя выйшаў нейкі чалавек з напханым ротам і стаў за прылавак.

— Дайце мне паўкроны за гэтыя акуляры! — сказаў я. — Праз некалькі дзён я іх абавязкова выкуплю.

— Што? Аправа ж проста сталёвая?

— Сталёвая.

— Не, я не магу іх узяць.

— Зразумела. Бо я, папраўдзе, пажартаваў. Вось у мяне тут коўдра, якая, па сутнасці, мне больш не патрэбная, і я хацеў бы ад яе пазбавіцца.

— На жаль, у мяне цэлы склад коўдраў, — адказаў ён, а калі я разгарнуў коўдру, толькі зірнуў на яе і ўсклікнуў: — Прашу прабачэння, але гэта мне таксама без патрэбы.

— Я знарок адразу паказаў вам выварат, — з другога боку яна нашмат лепшая.

— Усё роўна я яе не вазьму, бо ніхто не дасць за яе нават дзесяці эрэ.

— Зразумелая справа, яна асабліва нічога не вартая, — пагадзіўся я. — Але мне здавалася, што разам з іншымі старымі коўдрамі яе можна прадаць.

— Не, не, то марная справа.

— Можна быць, дасце хоць дваццаць пяць эрэ? — спытаў я.

— Не, напраўду, я не магу яе ўзяць, шаноўны, яна мне зусім ні да чаго.

Я зноў схапіў коўдру пад паху і пайшоў дадому.

Як нічога-ніякага, я разаслаў коўдру на ложку, старанна расправіў яе, быццам нікуды і не насіў. Наважыўшыся на гэтую авантуру, я, здаецца, быў не ў сабе, і чым больш я думаў пра гэта, тым больш недарэчным уяўляўся мне мой учынак. Відавочна, гэта быў прыступ слабасці, нейкае ўнутранае атупенне. Але я адчуў, што гэта пастка, зразумеў, што вар'яцею, і перш за ўсё прапанаваў ліхвяру акуляры. А цяпер я быў так

рады, што не зрабіў злачынства, якое б атруціла апошнія гадзіны ў маім жыцці.

Я зноў пайшоў блукаць па горадзе.

Каля царквы Збаўцы я зноўку сеў на лаўку, апусціўшы галаву на грудзі, змардаваны нядаўнімі хваляваннямі, хворы і змучаны голадам. А час ішоў.

Я праседзеў гадзіну пад адкрытым небам; тут было святлей, чым дома, акрамя таго, мне здавалася, што на свежым паветры не так пакутліва ныла ў грудзях; я не спяшаўся вяртацца дадому.

Я драмаў, разважаў, і мне было вельмі цяжка. Я падабраў каменьчык, абцёр яго, сунуў у рот і пачаў смактаць; пры гэтым я амаль не варушыўся і нават не міргаў. Паўз мяне праходзілі людзі, чуўся грукат павозак, стук падкоў, галасы...

Чаму б усё ж не паспрабаваць шчасця з гузікамі? Вядома, з гэтага нічога не выйдзе, і, акрамя таго, я па-сапраўднаму хворы. Але калі добра ўсё ўзважыць, то ўсё адно па дарозе дадому я прайду каля крамы ліхвяра, таго самага, да якога я так часта заходзіў.

Нарэшце я ўстаў і павольна, ледзьве перастаўляючы ногі, паклыпаў па вуліцы, па адной, другой... Лоб у мяне гарэў, пачыналася ліхаманка, і я спяшаўся як мог. Я зноў прайшоў каля пякарні, дзе ў вітрыне быў выстаўлены хлеб.

— Ну вось, спынімся тут, — сказаў я з ненатуральнай расшучасцю. — А калі зайсці і папрасіць кавалак хлеба? — Гэтая думка была мімалётная, яна ўспыхнула, як іскрынка; у сапраўднасці я пра гэта як бы і не думаў. — Цьху! — прашаптаў я, патрос галавою і пайшоў далей, смеючыся з самога сябе. Я выдатна ведаў, наколькі марна было заходзіць у краму з гэткай просьбаю.

У завулку закахання шапталіся каля брамы; трохі далей высунулася ў акно дзяўчына. Я ішоў так павольна і асцярожна, што магло здацца, быццам я чагосьці хачу, — і дзяўчына выйшла на вуліцу.

— Як жывеш, стары? Што такое, ты хворы? Божачкі, што ў цябе за твар!

І дзяўчына хуценька пабегла ў дом.

Я адразу ж спыніўся. Што гэта значыць — пра мой твар? Няўжо я паміраю? Я дакрануўся рукою да сваіх шчок: ну, вя-

дома, я вельмі худы. Шчокі запалі, яны былі не раўнуючы як два сподачкі. Ах ты Божа! І я пасунуўся далей.

Потым я зноў спыніўся. Відаць, мая худзізна проста жаклівая. І вочы зусім запалі. Цікава, да каго я падобны? Няшчасная мая доля: жывы чалавек ператварыўся ад голаду ў гэткую разваліну! Мне зноў ахапіла шаленства, гэта была нібы апошняя ўспышка, сутарга. Дык што, твар ніякі? У мяне добрая галава, іншай такой не знайсці ва ўсёй краіне; зрэшты, маю я і пару кулакоў, якімі — Божа барані! — я мог бы збіць якога службоўца на горкі яблык, а я тут гіну ад голаду ў самым цэнтры Хрысціянні! Хіба гэта мажліва? Я жыў у свінарніку і высільваўся з раныцы да ночы, як чорны вол. Ад чытання ў мяне пагоршаў зрок, мозг высах ад голаду, — а што я атрымаў узамен? Нават вулічныя дзеўкі жахаюцца і крычаць «Божачкі!», убачыўшы мяне. Але цяпер гэтаму прыйдзе канец, — зразумела табе? — прыйдзе канец, чорт пабірай! ...Я калаціўся ад шаленства і скрыгатаў зубамі праз тую слабасць, што ўзяла мяне; уваччу стаялі слёзы, з вуснаў зляталі праклёны; і гэтак вось я павольна рухаўся наперад, не звяртаючы ўвагі на прахожых. Я зноў пачаў мучыць сябе, наўмысна біўся лбом аб ліхтарныя слупы, глыбока ўцінаўся пазногцямі ў далоні; прыкусаў, як вар'ят, сабе язык, калі пачынаў казаць бязладна, і рагатаў кожнага разу, калі мне рабілася балюча.

— Ну, але што ж мне рабіць? — кажу я нарэшце самому сабе. І некалькі разоў тупаю нагой, паўтараючы: — Што ж рабіць?

Нейкі выпадковы прахожы кажа мне з усмешкаю:

— Папрасіце, каб вас арыштавалі.

Я паглядзеў яму ўслед. Гэта быў вядомы гінеколаг, які меў мянушку Герцаг. Нават ён не зразумеў майго стану, а мы ж былі знаёмыя і нават бывала, што рукаліся. Я прыціх. Папрасіць, каб мяне арыштавалі? Яго праўда: я звар'яцеў. Я адчуваў вар'яцтва ў сваёй крыві, адчуваў яго іскры ў мазгах. Дык вось які мне падрыхтаваны канец! Ну, ну! І я паклыпаў далей павольнымі, нібы на хаўтурах, крокамі. Значыць, вось які лёс чакае мяне!

Раптам я зноў спыняюся.

— Толькі не арышт! — кажу я. — Толькі не гэта!

Я страціў голас ад страху. Я прасіў, я маліў усіх святых, каб яны пазбавілі мяне ад арышту. Бо я зноў трапіў бы ў ратушу,

мяне б зачынілі ў цёмнай камеры, дзе няма і пробліску святла. Толькі не арышт! Былі і іншыя магчымасці, якіх я яшчэ не спрабаваў. Але я іх паспрабую, я буду ўпарты, не пашкадую часу, пачну нястомна хадзіць з дома ў дом. Ёсць, напрыклад, нотная крама Сіслера: туды я пакуль што не зазіраў. Вось жа, было яшчэ выйсце са становішча... Ідучы, я мармытаў сабе пад нос, а потым зноў ціхенька заплакаў ад жалю да сябе. Толькі б мяне не арыштавалі!

Сіслер? Можа быць, гэта знак звыш? Яго імя прыйшло мне ў галаву само сабою; хоць жыве ён далекавата, я наведваюся да яго, я пайду павольна і час ад часу буду рабіць пярэдых. Я ведаю гэтую краму: часцяком бываў там у лепшыя часы, купляў ноты. Што, калі папрасіць у яго паўкроны? Але гэта можа яго збянтэжыць; спытаюся адразу пра адну крону.

Я ўвайшоў у краму і сказаў, што хачу бачыць гаспадара; мне паказалі, куды прайсці. У пакоі сядзеў чалавек, апрануты паводле апошняй моды, і праглядаў паперы.

Я прамармытаў словы прабачэння і расказаў яму пра сваю бяду. Бядотнае становішча вымусіла мяне звярнуцца да яго... Я вельмі хутка вярну грошы... як толькі атрымаю ганарар за артыкул... ён зробіць мне найвялікшую ласку...

Я яшчэ не скончыў гаварыць, як ён ужо зноў схіліўся над сталом і працягнуў рабіць сваю справу. Калі я змоўк, ён скоса зірнуў на мяне, кіўнуў сваёю прыгожай галавою і прамовіў:

— Не!

Проста «не». Без усялякіх тлумачэнняў. Ніводнага слова болей!

Калені ў мяне дрыжалі, і я прыхінуўся да маленькай паліраванай тумбачкі. Я вырашыў паспрабаваць яшчэ раз. Чаму менавіта яго прозвішча прыйшло мне ў галаву, калі я быў далёка адсюль, у Ватэрлане? У левым баку я раз-пораз адчуваў калаццё і абліваўся потам.

— Гм... Паверце, я вельмі аслаб, — сказаў я. — Цяжкая немач. Але не пазней як праз два дні ў мяне будзе магчымасць вярнуць пазыку. Ці не зрабілі б вы мне ласку?..

— Добры чалавек, а чаму вы прыйшлі менавіта да мяне? — спытаў ён. — Я вас ніколі ў вочы не бачыў, вы для мяне невядомы чалавек з вуліцы. Звярніцеся ў газету, дзе вас ведаюць.

— Але я прашу толькі на адзін вечар! — сказаў я. — Рэдакцыя ўжо зачыненая, а я вельмі галодны.

Ён пакруціў галавою, усё круціў ёй, нават калі я ўзяўся за клямку дзвярэй.

— Бывайце! — сказаў я.

«Гэта не было натхненне звыш, — падумаў я і горка ўсмінуўся. — Ужо калі на тое пайшло, з такой вышыні я і сам мог бы абдорваць натхненнем». Я паклыпаў далей, праходзіў адзін квартал за адным, раз-пораз крыху спыняючыся перадыхнуць на прыступках перад пад'ездамі дамоў. Толькі б мяне не арыштавалі! Жах перад цёмнаю камерай пераследаваў мяне, не даваў мне ні хвіліны спакою; убачыўшы паліцыянта, я кожны раз зварочваў на бакавую вуліцу, каб пазбегнуць сустрэчы з ім.

— Ну, цяпер адлічым сто крокаў, — сказаў я, — і зноў паспрабуйма шчасця! Калі-небудзь нешта ды атрымаецца...

Гэта была маленькая крамка, у якую я раней ніколі не заходзіў. За прылаўкам стаяў просты на выгляд чалавек, за плячыма ў яго былі дзверы з парцялянавай шэльдай, тавар, раскладзены на доўгіх паліцах і стэлажах. Я дачакаўся, пакуль не адышла з крамы апошняя пакупніца — маладая дама з ямачкамі на шчоках. Які шчаслівы быў у яе выгляд! Я не хацеў звяртаць на сябе яе ўвагу і адварнуўся.

— Што вам трэба? — спытаў аканом.

— Ці магу я бачыць гаспадара?

— Не, ён з'ехаў у горы, у Ютунхеймен, — адказаў ён. — А ў вас важная справа?

— Мне трэба некалькі эрэ на хлеб, — сказаў я з раптоўнай усмешкаю. — Я галодны, і ў кішэнях у мяне пуста.

— У такім выпадку, я не багацейшы за вас, — сказаў ён і пачаў раскладваць скруткі прадзіва.

— Ах, прашу вас, не ганіце мяне ў такую цяжкую хвіліну! — сказаў я, пахаладзелы. — Паверце, я паміраю з голаду, — вось ужо колькі дзён у мяне аніякага драбочка ў роце не было.

Ён моўчкі, з самым сур'ёзным выглядам, пачаў выварочваць свае кішэні.

Як я не мог паверыць яму на слова?

— Я прашу толькі пяць эрэ, — сказаў я. — А праз два дні вы атрымаеце дзесяць.

— Дарагі, вы хочаце, каб я скраў грошы з касы? — злосна спытаў ён.

— Чаму не? — сказаў я. — Вазьміце пяць эрэ з касы.

— Гэта не ў маёй звычцы, — запярэчыў ён і дадаў: — Дарэчы, мне пара зачыняць краму.

Я пайшоў, змардаваны голадам, згараючы ад сораму. Не, даволі! Гэта ўжо занадта. Столькі гадоў я трымаўся, у такія цяжкія гадзіны захоўваў годнасць, а цяпер вось раптам апусціўся да самага прымітыўнага жабрацтва. За адзін дзень я сваёй бессаромнасцю пазбавіў палёту ўсё свае думкі, запэцкаў сваю душу. Гэтак вось, не чырванеючы, я плакаўся і выпрошваў грошы ў нікчэмнага крамніка. А да чаго гэта прывяло? Хіба я ўсё роўна не застаўся без кавалка хлеба? І цяпер я стаў агідны самому сабе. Трэба, трэба пакласці гэтаму канец! Якраз цяпер зачыняюцца дзверы гэтага дома, і мне варта паспяшацца, калі я не хачу правесці яшчэ адну ноч у ратушы...

Гэта надало мне сілы: начаваць у ратушы я не хацеў. Скурчыўшыся, трымаючыся за левы бок, каб хоць крыху суняць калаццё, я паклыпаў далей, не зводзячы вачэй з тратуара, каб знаёмым, калі яны трапяцца насустрач, не даводзілася мне кланяцца; я спяшаўся да пажарнай варты. Дзякуй Богу, гадзіннік на храме Збаўцы паказваў толькі сёму, і ў мяне яшчэ заставалася тры гадзіны, перш чым зачыняць браму. Дарма я так спалохаўся!

Такім чынам, я ўсё выпрабаваў, зрабіў усё магчымае. «Але ж які нешчаслівы дзень, з раніцы да вечара мне ні разу не шанцавала», — падумаў я. Калі раскажаць гэта каму-небудзь, ніхто не паверыць, а калі апісаць, скажуць, што ўсё гэта я прыдумаў. Ніводнага разу! Значыцца, нічога не папішаш; толькі ні за што няможна ўпадаць больш у жаласны тон. Цьху, гэта так прыкра, павер, — ты выклікаў сам у сябе агіду! Раз няма надзеі, значыць, няма. Зрэшты, ці нельга скрасці на стайні якую жменю аўса? Гэтая думка прамільгнула, як праменьчык, як палоска святла, ды я ведаў, што стайня зачыненая.

Мяне гэта не засмуціла, і я павольна пацягнуўся да хаты. На шчасце, мне толькі цяпер захацелася піць, упершыню за цэлы дзень, і я шукаў, дзе б напіцца. Ад базару я быў занадта далёка, а ў прыватны дом мне заходзіць не хацелася;

мабыць, я мог бы пацярпець да вяртання дадому: на гэта спатрэбіцца нейкая чвэрць гадзіны. Яшчэ невядома, як падзейнічае на мяне глыток вады; мой страўнік ужо нічога не прымаў, мяне ванітавала нават ад сліны, якую я глытаў.

А гузікі? Я яшчэ не паспрабаваў іграсця з гузікамі! Тут я ўсміхнуўся. Можна быць, усё ж знойдзецца выйсце! Яшчэ не ўсё страчана! Без сумневу, я атрымаю за іх дзесяць эрэ, а заўтра здабуду дзе-небудзь яшчэ дзесяць, у чацвер жа мне заплацяць за артыкул. Трэба толькі сабрацца з сіламі, і ўсё ўладкуецца! Як я, і праўда, мог забыць пра гузікі! Я дастаў іх з кішэні і разглядаў на хаду; у вачах у мяне рабілася цёмна ад радасці, я кепска бачыў вуліцу, па якой ішоў.

Як добра я ведаў вялікі склеп, дзе часта шукаў паратунку ў цёмных вечары: ён быў мне сябрам і ў той жа час высмоктаваў з мяне кроў! Уся мая маёмасць паступова перавандравала туды, усе гаспадарчыя хатнія драбніцы, усе кнігі да адзінай. У дні распродажу я хадзіў туды глядзець і цешыўся кожны раз, калі мне здавалася, што мае кнігі трапляюць у добрыя рукі. Мой гадзіннік купіў артыст Магельсэн, і я амаль што ганарыўся гэтым; каляндар з першым маім вершам набыў адзін знаёмы, а паліто дасталася фатографу, які даваў яго цяпер напратат у сваім атэлье. Так што ўсё ўладкавалася прыстойна.

Я ўвайшоў, трымаючы гузікі ў руцэ. Ліхвяр сядзеў за сваёй канторкаю і пісаў.

— Я магу пачакаць, мне няма куды спяшацца, — сказаў я, баючыся перашкодзіць яму і раззлаваць яго сваім прыходам. Мой голас гучаў так глуха, я сам не пазнаваў яго, а сэрца грукатала не раўнуючы як молат.

Ён падышоў да мяне са звычайнай сваёй усмешкаю, паклаў на прылавак абедзве рукі і паглядзеў мне ў твар, не кажучы ні слова.

— Я тут сёе-тое прынёс і хацеў бы паказаць: можна быць, яны спатрэбяцца... дома яны мне толькі перашкаджаюць, проста ратунку няма... вось гэтыя гузікі.

— Што ж гэта ў вас за гузікі такія? — І ён паглядзеў на маю далонь.

— Ці нельга мне атрымаць за іх некалькі эрэ? Колькі вы самі знойдзеце магчымым... Як вырашыце, так і будзе.

— За гузікі? — І ён здзіўлена паглядзеў на мяне. — За гэтыя гузікі?

— На цыгару або хоць колькі-небудзь. Я праходзіў побач, вось і зайшоў...

Стары ліхвар засмяўся і, не кажучы ні слова, вярнуўся да сваёй канторкі. Я стаяў на месцы. Папраўдзе, я не надта на яго разлічваў, але ўсё ж у мяне была слабая надзея. І гэты яго рогат прагучаў як смяротны прысуд... А што, калі я прапаваю яму ў дадатак акуляры?

— Я гатовы аддаць таксама акуляры, гэта само сабою зразумела, — сказаў я і зняў акуляры. — Мне патрэбныя нейкія дзесяць эрэ ці хоць бы пяць.

— Вы самі ведаеце, што я не магу ўзяць вашыя акуляры, — сказаў ліхвар. — Я вам пра гэта ўжо казаў.

— Але мне патрэбная паштовая марка, — глуха сказаў я. — Я не магу нават адаслаць ліст, а гэта неабходна. Дайце мне марку за дзесяць ці за пяць эрэ.

— Ідзіце адсюль з Богам! — азваўся ён і махнуў на мяне рукою.

«Ну, цяпер хай будзе што будзе!» — сказаў я сам сабе. Я машынальна надзеў акуляры, узяў гузікі і пайшоў, пажадаўшы яму добрай ночы і, як заўсёды, шчыльна зачыніўшы за сабою дзверы. Цяпер ужо нічога не зробіш! На пляцоўцы сходаў я спыніўся і яшчэ раз зірнуў на гузікі.

— Ён зусім не хоча іх браць! — сказаў я. — Хоць гузікі амаль як новыя. Гэта для мяне загадка.

Покуль я стаяў у роздуме, побач прайшоў нейкі чалавек і пачаў спускацца ўніз, у склеп. Спяшаючыся, ён злёгка штурхнуў мяне; мы абодва папрасілі прабачэння адзін у аднаго, я павярнуўся і паглядзеў яму ўслед.

— Паслухай, ці гэта ты? — сказаў ён раптам знізу.

Потым ён зноў падняўся наверх, і я пазнаў яго.

— Божа, які ў цябе выгляд! — сказаў ён. — Што ты тут робіш?

— Ды так, была адна невялікая справа. Але ты, я бачу, ідзеш туды сам.

— Вядома. А ты што яму насіў?

Калені ў мяне дрыжалі, я прыхінуўся да сцяны і паказаў гузікі, якія ляжалі ў мяне на далоні.

— Што за д'ябал! — усклікнуў ён. — Не, гэта ўжо занадта!

— Да пабачэння! — сказаў я і хацеў сысці, бо ўваччу ў мяне ўжо стаялі слёзы.

— Не, пачакай! — сказаў ён.

Але чаго мне чакаць? Бо ён сам прыйшоў да ліхвяра: мажліва, прынёс свой заручальны пярсцёнак, некалькі дзён галадаў, завінаваціўся гаспадыні.

— Добра, — сказаў я. — Калі ты нядоўга...

— Ну вядома ж, — сказаў ён, беручы мяне за руку. — Але папраўдзе я не надта табе веру, дурань ты гэтакі, так што пойдзем давай лепш разам.

Я зразумеў, пра што ён кажа, і адказаў, адчуваючы сябе крыху абражаным:

— Не магу! Я абяцаў а палове восьмай быць на вуліцы Бернта Анкера і...

— А палове восьмай, ага! Але ўжо ж усе восем гадзін. Бачыш, я трымаю гадзіннік у руцэ, і мне трэба толькі занесці яго ў заклад. Хадзем са мною, галодны валацуга! Я здабуду табе не менш за пяць крон.

І ён падштурхнуў мяне да дзвярэй.

Сцэна трэцяя

Цэлы тыдзень прайшоў у мяне пад знакам выдатных адчуванняў і радасці.

Я выбраўся з бяды, абедаў штодня, мой настрой ішоў угару, і ў маёй галаве ўзнікалі ўсё новыя задумы. Я працаваў адразу над трыма ці чатырма артыкуламі, аддаючы ім увесь свой імпэт, усе думкі, што ўзнікалі ў маёй беднай галаве; пры гэтым мне здавалася, што ўсё ў мяне ідзе лепш, чым раней. Апошні артыкул, у які я ўклаў столькі сіл і на які ўскладаў столькі спадзяванняў, рэдактар ужо вярнуў назад, і я адразу ж знішчыў яго, раз'юшаны і абражаны: парваў, нават не перачытаўшы. Зараз я збіраюся ўладкавацца ў іншую газету, каб мець больш магчымасцяў для манеўру. У самым горшым выпадку, калі і гэта не дапаможа, наймуся ў матросы; каля прычала стаіць «Манашка», гатовая да адплыцця, і я, мабыць, змагу адправіцца з гэтым суднам у Архангельск ці куды там яно ідзе. Так што спадзеваў у мяне было не перабярэш колькі.

Апошняя ўзрушэнне не прайшло для мяне без следу: пачалі выпадаць валасы, пакутліва балела галава, даймалі нервы. Днём я пісаў, абгарнуўшы рукі анучамі, — проста таму, што не мог трываць адчування на іх свайго ўласнага подыху. Калі Енс Улай занадта моцна ляпаў пада мною дзвярыма стайні або на заднім двары пачынаў брахаць сабака, мяне ўсяго працінала холадам, і гэта адчуванне перадавалася ўсяму целу. Маё здароўе моцна падупала.

Праходзіў дзень за днём, я напружана працаваў, з цяжкасцю знаходзіў час паабедаць і зноў пачынаў пісаць. Не толькі мой хістка пісьмовы столік, але і ўвесь ложак быў завалены нататкамі і спісанымі лістамі, якія я выпраўляў, перарабляў, тут жа ўстаўляў у новыя артыкулы, задуманыя ў той самы дзень, сёе-тое закрэсліваў, нязграбныя месцы ажыўляў маляўнічымі

словамі, з вялікімі намаганнямі прасоўваючыся ад фразы да фразы. Неяк увечары адзін з артыкулаў быў нарэшце гатовы, і я, шчаслівы і радасны, запхнуўшы яго ў кішэню, адправіўся да Камандора. Даўно пара было зноў падумаць пра грошы, бо ў мяне ў кішэнях амаль нічога не заставалася.

Камандор папрасіў мяне пачакаць яшчэ якую хвілінку... Сам ён працягваў пісаць.

Я агледзеў цеснае памяшканне: бюсты, літаграфіі, газетныя выразкі, велізарны кошык, які, здавалася, мог праглынуць чалавека. Ад выгляду гэтай жахлівай зяпы, гэтай цмокавай пашчы, вечна разяўленай, вечна гатовай глытаць адкінутыя працы, разбіваць людскія спадзяванні, мне стала вельмі сумна.

— Якое ў нас сёння чысло? — раптам пытаецца Камандор, не падымаючы галавы ад стала.

— Дваццаць восьмага! — адказваю я, узрадаваўшыся, што магу зрабіць яму паслугу.

— Дваццаць восьмага... — І ён працягвае пісаць. Нарэшце ён запячатвае некалькі лістоў, выкідае ў кошык нейкія папэры і адкладае пяро. Потым паварочваецца ў фатэлі і глядзіць на мяне. Заўважыўшы, што я ўсё яшчэ стаю каля дзвярэй, ён напалову сур'ёзна, напалову жартам робіць знак рукою і паказвае на фатэль.

Я адварочваюся, каб ён не бачыў, што на мне няма камізэлькі, расшпільваю куртку і дастаю рукапіс з кішэні.

— Гэта невялікі нарыс пра Карэджа, — кажу я. — Але, на жаль, гэта напісана не зусім звычайным...

Камандор бярэ з маёй рукі лісткі і пачынае праглядаць іх. Ён паварочваецца да мяне тварам. Імя гэтага чалавека я чуў яшчэ падлеткам, і шмат гадоў яго газета мела на мяне вялікі ўплыў, а сам ён зблізку выявіўся вось якім. У яго кучаравыя валасы і крыху неспакойныя піўныя вочы; ён мае звычку час ад часу нягучна сапці. З выгляду ён лагодны, як пастар, гэты чалавек з хвосткім пяром, якім ён, калі што, умее мянташыць да крыві. Калі я гляджу на яго, страх і здзіўленне авалодваюць мною; я ледзьве не плачу, міжволі раблю крок да яго, хачу яму выказаць сваю павагу за ўсё, чаму я ў яго навучыўся, хачу папрасіць у яго ласкі — бо я ўсяго толькі варты жалю

бедны чалавек, якому і без таго цяжка... Ён глядзіць на мяне і павольна, у задуменні адкладае рукапіс. Каб яму было лягчэй мне адмовіць, я сам працягваю руку і кажу:

— Гэта, вядома, вам не падыходзіць?

І ўсміхаюся, робячы выгляд, быццам стаўлюся да гэтага зусім лёгка.

— Мы можам друкаваць толькі папулярныя артыкулы, — адказвае ён. — Вы ж ведаеце нашых чытачоў. Ці нельга напісаць гэта прасцей? Або ўзяць іншую тэму, больш зразумелую?

Яго далікатнасць дзівіць мяне. Я разумею, што мой артыкул не прыняты, і ўсё-ткі я не мог бы атрымаць больш ветлівую адмову. Каб не затрымліваць яго, я паспешліва адказваю:

— Ну, вядома, вядома, можна.

Я рушу да дзвярэй. Кашлянуўшы, прашу прабачэння за тое, што патрывожыў яго... Кланяюся і бяруся за клямку.

— Калі хочаце, — кажа ён, — я магу заплаціць вам крыху наперад. Вы потым адпрацуеце.

Ён і сам зразумеў, што я не падыходжу ў пісьменнікі, таму яго прапанова гучыць крыху зняважліва для мяне, і я адказваю:

— Не, дзякую, я цяпер неяк яшчэ зводжу канцы з канцамі. Зрэшты, я вам вельмі ўдзячны. Усяго добрага!

— Усяго добрага! — адказвае Камандор і адразу ж адварочваецца да свайго пісьмовага стала.

Як бы тое ні было, я не заслужыў такога ветлівага стаўлення да сябе і быў удзячны яму за гэта; варта было як след ацаніць яго далікатнасць. Я вырашыў прыйсці да яго не раней, як напішу артыкул, якім я сам буду цалкам задаволены; тады гэта здзівіць Камандора, і ён, не вагаючыся, прапануе мне дзесяць крон. Я пайшоў дадому і зноў узяўся за пяро.

У наступныя дні, калі набліжалася восьмая вечара і на вуліцы запальваліся газавыя ліхтары, са мною штораду здаралася вось што.

Як толькі я выходжу з брамы, каб пасля дзённых турбот і працы зрабіць шпацыр па вуліцах, то пад ліхтаром, каля самае брамы, я бачу даму ў чорным: яна стаіць, павярнуўшыся да мяне тварам, і, калі я праходжу паўз яе, праводзіць мяне поглядам. Я звяртаю ўвагу, што на ёй заўсёды адна і тая ж сукенка, адзін і той жа шчыльны вэлюм, які захінае яе твар

і спадае на грудзі, а ў руцэ — маленькі парасон з кольцам са слановай косці на ручцы.

Ужо трэці вечар я бачу яе тут, заўсёды на тым самым месцы; як толькі я праходжу побач, яна павольна паварочваецца і ідзе па вуліцы ў процілеглы бок.

З маёй галавы, як з рога дастатку, сыплюцца фантазіі, у мяне ўзнікае недарэчная думка, што яна прыходзіць дзеля мяне. Я амаль што гатовы загаварыць з ёю, спытаць у яе, ці не шукае яна каго-небудзь, ці не патрэбна ёй мая дапамога, ці нельга мне праводзіць яе дадому, хоць я, на жаль, так кепска апрануты, — раптам ёй спатрэбіцца абарона на цёмнай вуліцы? Але я адчуваю падсвядомы страх, што гэта пацягне за сабою выдаткі, — давядзецца частаваць яе віном, везці ў брычцы, а ў мяне зусім не засталася грошай; кішэні мае пустыя: гэта прыгнятае, і я не наважваюся хоць бы дапытліва зірнуць на яе, калі праходжу побач. Голад пачаў зноў даймаць мяне, я не еў з учорашняга дня; гэта, вядома, не так ужо шмат, бо мне не раз даводзілася трываць па некалькі дзён запар, але я пачаў падазрона слабець і ўжо не мог галадаць так, як раней: адзін-адзіны дзень без ежы дабіваў мяне, і варта было мне выпіць вады, як мяне раз за разам цягнула на ваніты. Акрамя таго, я вельмі мёрз на чачы, клаўся, не расправаючыся, і ўсё адно мёрз, заходзіў ад дрыжкаў і пакутаваў ад холаду ў сне. Старая коўдра не магла ўратаваць ад скразнякоў, і ўранку я прачынаўся, адчуваючы, што нос мой ператварыўся ў лядзяш ад жахліва халоднага ветру, што ўрываўся ў мой пакой са двара.

І вось я іду па вуліцы і думаю, як бы мне не зваліцца з ног яшчэ да таго, як я закончу свой наступны артыкул. Калі б у мяне была свечка, я паспрабаваў бы працаваць ноччу; на гэта пайшло б гадзіны са дзве, калі б я быў сапраўды ў працоўным стане; назаўтра ж я зноў змог бы пайсці да Камандора.

Не доўга думаючы, я заходжу ў кавярню «Опланске» і чакаю свайго знаёмага з банка, каб узяць пазыку, дзесяць эрэ на свечку. Мне дазволілі абысці ўсе пакоі, усе сталы, за якімі елі, пілі і гутарылі госці, я дайшоў да самага канца кавярні, да «чырвонага пакоя», але так і не ўбачыў свайго знаёмага. Прыгнечаны і раззлаваны, я зноў выйшаў на вуліцу і накіраваўся да палаца.

Чорт пабірай, няўжо маім нягодам так і не будзе канца! Я шыбаваў шырокімі, раз'юшанымі крокамі, падняўшы каўнер курткі і сціскаючы кулакі ў кішэнях штаноў; ішоў і праклінаў сваю нешчаслівую зорку. Ніводнай бесклапотнай хвіліны за цэлыя восем месяцаў: што ні тыдзень, я галадаю, цярплю галечу і губляю сілы. І да таго ж пры ўсёй сваёй бядоце я сумленны, ага-ага, сумленны заўсёды і ва ўсім! Божухна, які я смешны! І я мармытаў пра тое, як мяне мучыла сумленне, бо аднойчы я занёс да ліхвяра коўдру Ханса Паўлі. Я рагатаў і кпіў са сваёй хваравітай прыстойнасці, грэбліва пляваў на зямлю і не знаходзіў адпаведных рэзкіх слоў, здзекуючыся са сваёй дурноты. Ах, калі б гэта здарылася цяпер! Калі б у гэты момант я знайшоў на вуліцы кашалёк, згублены школьніцаю, або апошнюю манетку беднай удавы, я ўсё адно падняў бы яе і запхнуў у кішэню, скраў бы са спакойным сумленнем і салодка спаў бы ўсю наступную ноч. Нездарма я так доўга пакутаваў: маё цярпенне скончылася, і я быў гатовы на ўсё.

Я некалькі разоў абышоў палац, потым вырашыў адправіцца дадому, забавіўся яшчэ крыху ў парку і нарэшце пайшоў вуліцаю Карла Юхана.

Было каля адзінаццаці гадзін. Навокал панаваў паўзмрок, усюды блукалі людзі, то па двое, то шумным натоўпам. Настала вялікая хвіля, прыйшоў час кахання, калі душы таемна зліваюцца і жыццё падобнае да шчаслівай казкі. Чулася шамаценне жаночых спадніц; даносіўся кароткі, гарачы смех; хваляваліся грудзі; адчувалася гарачае, сутаргавае дыханне. Удалечыні, каля «Гранда», нейкі голас гукнуў: «Эма!» Уся вуліца была падобная да балота, над якім уздымалася гарачая пара.

Я міжволі мацаю ў кішэнях: ці не знойдуцца там тыя дзве кроны. Запал, якая трымціць у кожным чалавечым руху, нават прыцьмелае святло газавых ліхтароў, ціхая, поўная хваляванняў ноч — усё гэта пачынае ўздзейнічаць на мяне, а паветра наўкола поўнае шэптаў, абдымкаў, трапяткіх прызнанняў, недагавораных слоў, кароткіх ускрыкаў; некалькі каткоў з гучным мяўканнем спраўляюць вяселле пад брамаю Блумквіста. А ў мяне няма нават дзвюх крон! Якое ж гэта гора, якое жудаснае няшчасце, што я дайшоў да гэткага жабрацтва! Якое прыніжэнне, якая ганьба! І я зноў пачаў думаць

пра апошнюю манетку беднай удавы, якую мог бы скрасці, пра шапку або насоўку школьніка, пра жабрацкую торбу, якую я без аніякіх ваганняў аднёс бы да анучніка і прагуляў бы атрыманья грошы. Каб суцешыць і ўзнагародзіць сябе, я стаў вышукваць разнастайныя хібы ў гэтых шчаслівых людзях, што бегалі паўз мяне; я злосна паціскаў плячыма і пагардліва глядзеў на іх, калі яны праходзілі, пара за параю. Гэтыя самазадаволеныя, прагныя паласавацца студэнты, якія думаюць, што паводзяць сябе як сапраўдныя еўрапейскія распуснікі, калі ім удаецца дакрануцца да грудзей якой-небудзь дзяўчыны-швачкі! Гэтыя маладыя людзі, банкіры, камерсанты, бульварныя львы, якія не грэбуюць нават жонкамі матросаў, таўстухамі з Каровінага рынку, што аддаюцца ім за куваль піва каля першай-лепшай брамы. Ну і сірэны! Іх ложка яшчэ не паспеў астыць пасля наведвання пажарніка або конюха... Трон заўсёды вольны, даступны кожнаму: калі ласка, спадарства, узыходзьце на яго!.. Я пляваў на ходнік што было моцы, не турбуючыся, што магу трапіць у каго-небудзь; я быў раззлаваны, поўны пагарды да гэтых людзей, што хінуліся адно да аднаго і спарваліся на маіх вачах. Я высока трымаў галаву і быў шчаслівы, што захаваў сябе ў чысціні.

Ля стортынга я сустрэў дзяўчыну, якая пільна паглядзела на мяне, і я тут жа пайшоў побач з ёю.

— Добры вечар! — сказаў я.

— Добры вечар!

Яна спынілася.

— Гм... Што гэта вы ходзіце гэтак позна? Хіба маладой дзяўчыне не рызыкаўна шпацыраваць у такі час па вуліцы Карла Юхана? Не? І што, хіба з вамі ніколі не загаворвалі, не абражалі вас ці не зазывалі дадому?

Яна здзіўлена глядзела на мяне, імкнучыся прачытаць на маім твары, што я хацеў сказаць. Потым раптам узяла мяне пад руку і прамовіла:

— Ну што ж, хадзем!

Я пайшоў. Калі мы ўжо былі ўбаку ад рамізнікаў, я спыніўся, вызваліў сваю руку і сказаў:

— Паслухайце, міленькая, у мяне няма аніводнага эрэ. Ужо лепш я пайду сваёй дарогаю.

Спачатку яна не хацела верыць мне; але, абмацаўшы мае кішэні і нічога не знайшоўшы, яна насцярожылася, ускінула галаву і абазвала мяне засушанай рыбаю.

— Дабранач! — сказаў я.

— Пачакайце! — усклікнула яна. — А ў вашых акуляраў аправа залатая?

— Не.

— Ну і пайшлі б вы да д'ябла!

Я скіраваўся прэч.

Але яна нагнала мяне і зноў паклікала:

— Добра ўжо, усё роўна хадзем.

Гэтая прапанова вартай жалю вулічнай дзеўкі была для мяне папраўдзе зняважлівай, і я адмовіўся. Акрамя таго, сказаў я, ужо надта позна, і я спяшаюся ў іншае месца; ды і не такое яе становішча, каб ісці на падобных ахвяры.

— Але я хачу пайсці з вамі.

— А я не магу пагадзіцца на такія ўмовы.

— Вы, відаць, ідзяце да іншай, — сказала яна.

— Не, — адказаў я.

Ах, у мяне не было ніякага імпэту да гэтага: дзяўчаты сталі для мяне амаль усё роўна што мужчыны; нястачы дашчэнту выпетрылі мяне. Але я адчуваў, які я нікчэмны ў вачах гэтай дзіўнай дзяўчыны, і вырашыў зрабіць які-ніякі выгляд.

— Як вас завуць? — спытаў я. — Марыя? Дык вось! Паслухайце, Марыя! — І я пачаў тлумачыць свае паводзіны. Дзяўчына ўсё больш і больш дзівілася. Няўжо яна падумала, што і я адзін з тых, хто ходзіць вечарамі па вуліцах, каб чапляць дзяўчат? Няўжо яна і праўда так кепска пра мяне падумала? Хіба я сказаў ёй што-небудзь непрыстойнае? Хіба той, у каго абы-што ў галаве, паводзіць сябе гэтак жа, як я? Адным словам, я размаўляў з ёю і праводзіў яе трохі далей, жадаючы паглядзець, што яна будзе рабіць пасля. Зрэшты, мяне завуць так і гэтак, я пастар. Дабранач! Ідзі і больш не грашы!

І я пайшоў прэч.

Я паціраў рукі, захапляючыся сваёю цудоўнай выдумкаю, і ўголас размаўляў сам з сабою. Як радасна блукаць па горадзе і рабіць добрыя рэчы! Можа, я дапамог гэтаму заблукалему стварэнню адрадзіцца на ўсё далейшае жыццё! Апамятаўшы-

ся, яна ацэніць маю шляхетнасць, з сардэчнай удзячнасцю будзе прыгадваць мяне нават у свой смяротны час. Ах, усё ж варта было заставацца сумленным, сумленным і праведным!

Я быў у найлепшым гуморы, адчуваў сябе моцным і адважным, быў гатовы да ўсяго. Каб жа толькі дастаць свечку — і я, мабыць, здолеў бы скончыць свой артыкул! Я ішоў, памахваючы новым ключом ад брамы, напяваў, пасвістваў і думаў, як мне здабыць свечку. Але прыдумаў толькі адно — пісаць на вуліцы, пры святле газавага ліхтара. Я адчыніў браму і адправіўся па свае паперы.

Выйшаўшы зноў на двор, я зачыніў браму звонку і размясціўся каля ліхтара. Навокал было ціха, я чуў толькі цяжкія, гулкія крокі паліцыянта ў суседнім завулку, а яшчэ крыху здалёку, ад пагорка святога Яна, даносіўся сабачы брэх. Нішто не перашкаджала мне — я падняў каўнер курткі і пачаў засяроджана думаць. Я быў бы бясконца шчаслівы, калі б мне ўдалося скончыць гэты невялікі артыкул. Я спыніўся на цяжкім месцы, патрэбен быў непрыкметны пераход да чаго-небудзь новага, потым плаўнае, паступовае заканчэнне на доўгай трапяткой ноце, якая раптам абарвецца вельмі рэзкаю фразай, што ўсхваляе, нібы раптоўны стрэл ці грукат горнай лавіны. Кропка.

Але слоў не было. Я перачытаў увесь артыкул ад самага пачатку, гучна прамаўляючы кожнае слова, і ніяк не мог сабрацца з думкамі, каб скласці прыдатную фразу. Пакуль я працаваў, падышоў паліцыянт, спыніўся пасярод вуліцы водаль ад мяне і разбурыў увесь мой працоўны настрой. Якая яму справа, што ў гэты момант я прыдумляў выдатную фразу ў артыкул для Камандора? Божа мой, як цяжка мне было ўтрымацца на паверхні, за што б я ні спрабаваў ухапіцца! Я прастаяў пад ліхтаром з гадзіну, паліцыянт сышоў, холад зрабіўся занадта пранізлівым, і я не мог заставацца на тым месцы. Паньлы і прыгнечаны новай няўдачай, я зноўку адчыніў браму і пайшоў да сябе.

У маім жытле было холадна, і я з цяжкасцю заўважыў сваё акно ў непрагляднай цемры. Я вобмацкам дабраўся да ложка, зняў чаравікі і пачаў церці сабе ногі, каб іх сагрэць. Потым, не распранаючыся, лёг — як рабіў ужо даўно.

Назаўтра ўранні, ледзь паспела развіднець, я сеў у ложку і зноў узяўся за артыкул. Я сядзеў так да паўдня, і мне ўдалося скласці дзясяткі два радкоў. Але да канца я так і не дайшоў.

Я ўстаў, абуўся і, каб сагрэцца, пачаў хадзіць сюды і туды ў пакоі. Вокны зацягнуліся шэранню, я выглянуў на вуліцу: ішоў снег, увесь двор і зруб студні былі засыпаныя снегам.

Я пачаў кідацца то ў адзін, то ў другі бок, драпаў пазногцямі сцены, прыціскаўся лбом да дзвярэй, стукаў пальцам па падлозе, напружана прыслухоўваўся — усё гэта я рабіў без найменшае патрэбы, але ціха і глыбакадумна, быццам задумаў нешта важнае. І ў той жа час я гучным голасам, каб чуць сябе самога, паўтараў: «Божа ласкавы, але ж гэта вар'яцтва!» І працягваў рабіць тое ж самае. Прайшло нямала часу — гэта доўжылася, бадай, не менш за дзве гадзіны, — аж пакуль я авалодаў сабою, закусіў губу і паспрабаваў засяродзіцца. З гэтым неабходна скончыць! Я знайшоў габлюшку, крыху пажаваў яе і рашуча ўзяўся за аловак.

З вялікай цяжкасцю мне ўдалося скласці колькі кароткіх фраз — з дзясятка бездапаможных, вымучаных слоў, якія я выціснуў гвалтоўна, абы хоць як-небудзь прасунуцца наперад. Але далей я ўжо не мог працаваць: галава была пустая, сілы пакінулі мяне. Я не мог зварухнуцца і шырока расплюшчанымі вачамі глядзеў на гэтыя словы, на гэтую недапісаную старонку, уталопіўшы позірк у дзіўныя, хісткія літары, якія тырчалі на паперы, нібы ашчаціненыя звяркі, — глядзеў, не ў змозе нічога зразумець, ні пра што не думаючы.

Час ішоў. Да мяне ўжо даносіліся вулічная гамана, грукат колаў і конскіх падкоў, са стайні чуўся голас Енса Улая, які размаўляў з коньмі. Я зусім аслабеў і толькі прыцмокваў вуснамі, не могучы паварушыцца. У грудзях у мяне было кепска. На дварэ пачынала сутонець, я знемагаў ад стомы і зноўку прылёг. Каб сагрэць рукі, я цёр, як мог, валасы ад ілба да патыліцы і ад скроні да скроні; пры гэтым я вырываў цэлыя пасмы: яны заставаліся між пальцамі або абсыпаліся на падушку. Гэта мяне не турбавала, я заставаўся абьякавым, бо валасоў на маёй галаве было яшчэ як бы і нямала. Я паспрабаваў стрэсці з сябе гэтую дзіўную дрымоту, што распаўзалася

па ўсім целе, быццам нейкая імгла; я прыўзняўся, паляпаў далонню па каленях, пракашляўся, насуперак болю ў грудзях, — і зноў упаў ніцма. Нішто не дапамагала; я бездапаможна ляжаў з расплюшчанымі вачыма, скіраванымі ў столь, і адчуваў, што паміраю. Потым я запхнуў сабе ў рот указальны палец і пачаў яго смактаць. У маёй галаве нешта варухнулася, нейкая вар’яцкая думка пачала шукаць выхаду. А ці не ўкусиць яго спачатку? Не доўга думаючы, я заплюшчыў вочы і сцяў зубы.

Я ўскочыў. Нарэшце я неяк ачомаўся. З пальца крыху цякла кроў, і я стаў яе злізаць. Мне не было балюча, ды і ранка была малюпасенькая, але я адразу апрытомнеў, пакруціў галавой, падышоў да акна, знайшоў анучку і перавязаў рану. Уваччу ў мяне тым часам выступілі слёзы: я ціха аплакваў самога сябе. Гэты худзенькі пакусаны палец выклікаў такі жаль... Божа літасцівы, да чаго я дайшоў!

Цемра рабілася ўсё шчыльнейшаю. Урэшце ж цалкам магчыма, што да вечара я скончу артыкул, калі толькі ў мяне будзе свечка. Галава мая зноў пасвятлела, думкі мітусіліся, як заўсёды, і я не надта пакутаваў; нават голад адчуваўся не гэтак востра, як некалькі гадзін таму, і я меў усе шанцы дацярпець да наступнай раніцы. Магчыма, мне дадуць свечку ў пазыку, калі я пайду ў краму і растлумачу сваё становішча. Мяне там добра ведаюць; у лепшыя часы, да свайго збяднення, я часта купляў хлеб акурат у гэтай краме. Без сумневу, мне дадуць там свечку пад слова гонару. І ўпершыню за доўгі час я пачаў вобмацкам, у цемры, чысціць сваю вопратку, змахнуў з каўняра курткі валасы, што павыпадалі; потым я пакльпаў уніз па сходах.

Выйшаўшы за браму, я падумаў, што лепш, быць можа, папрасіць хлеба. Я спыніўся ў роздуме.

— Не, ні ў якім разе! — сказаў я нарэшце сам сабе.

Бо ў цяперашнім стане мне аніяк нельга есці, а тое зноў насунуцца відзежы, галюцынацыі, трызненні, я не здолею скончыць артыкул, а мне конча трэба пайсці да Камандора, пакуль ён не забыўся на мяне. Ні ў якім разе! Я наважыўся папрасіць свечку. І вось з гэтай думкаю я заходжу ў краму.

Нейкая жанчына каля прылаўка робіць закупы; я бачу мноства дробных, рознакаляровых пакункаў. Прыказчык, які ведае мяне і памятае, што я звычайна ў яго купляю, пакідае

жанчыну, ні пра што не пытаючыся, загортвае ў газету хлеб і кладзе перада мною.

— Не, мне, шчыра кажучы, на сённяшні вечар патрэбная свечка, — кажу я. І кажу гэта вельмі ціха, паважна, інакш ён можа раззлавацца і не даць мне свечку.

Мае словы здаюцца яму нечаканымі: упершыню я пытаюся ў яго не пра хлеб, а пра штосьці іншае.

— У такім выпадку, вам давядзецца крыху пачакаць, — кажа ён і зноў паварочваецца да жанчыны.

Яна бярэ свае пакупкі, працягвае яму пяць крон, атрымлівае рэшту і сыходзіць.

Мы з прадаўцом застаёмся адны.

Ён кажа:

— Вам, значыцца, свечку.

Знайшоўшы ў сябе пакунак свечак, ён выцягвае адну. Ён глядзіць на мяне, і я гляджу на яго, не ў змозе выказаць сваю просьбу.

— Ага, вядома, вы ўжо заплацілі, — раптам кажа ён.

Проста-проста вось так і кажа, што я заплаціў; я выразна чую кожнае яго слова. І ён пачынае адлічваць срэбра са скрыні, крону за кронаю, цяжкія, бліскучыя манеты, ён дае мне рэшту з пяці крон, — з пяці крон тае жанчыны.

— Калі ласка! — кажа ён.

Нейкую хвілю я гляджу на грошы, разумею, што ён памыліўся, але не разважаю, зусім не варушу мазгамі, — аслеплены гэтым багаццем, я зусім як шалёны. Машынальна я бяру грошы.

Я стаю каля прылаўка ў дурнаватым здзіўленні, уражаны, знішчаны; потым я раблю крок да дзвярэй і зноў застаюся на месцы. Я пільна гляджу на сцяну; там на скураным шнурку вісіць званочак, а пад ім — жмут вяронак. І я стаю і гляджу на ўсё гэта.

Бачачы, як доўга я маруджу, прадавец думае, што я хачу завязаць размову і, ссоўваючы на прылаўку скруткі абгортачай паперы, заўважае:

— Падобна на тое, што хутка будзе зіма.

— Гм... ага... — адказваю я. — Падобна на тое, што хутка будзе зіма. Падобна на тое. — І праз хвілю дадаю: — Што ж, яно як бы пара. Падобна, што зіма блізка. Зрэшты, ужо даўно пара.

Я прыслухоўваюся да сваёй балбатні, нібыта гэта не я, а нехта іншы кажа пра ўсё гэта.

— Вы так мяркуеце? — кажа прадавец.

Запхнуўшы грошы ў кішэню, я адчыніў дзверы і пайшоў; я чуў, як я сказаў прадаўцу «дабранач» і як ён мне адказаў.

Не паспеў я зрабіць і двух крокаў, як дзверы адчыніліся і прыказчык паклікаў мяне. Я павярнуўся без здзіўлення, без ценю страху: я толькі згарнуў грошы ў жменю і гатовы быў аддаць іх назад.

— Вы забылі свечку, — кажа прадавец.

— Ах, дзякую вам! — спакойна адказваю я. — Вялікі дзякуй!

І я далей пайшоў па вуліцы, трымаючы свечку ў руцэ.

Мая першая ўцямная думка была пра грошы. Я падышоў да ліхтара і зноў пералічыў іх, узважыў на далоні і ўсміхнуўся. Бо гэта ж цэлае багацце: яго хопіць надоўга, вельмі надоўга! Я зноў запхнуў грошы ў кішэню і пайшоў далей.

Каля сталоўкі на Стургатэн я спыніўся, дбайна, стрымана разважаючы, ці можна мне зараз трохі паесці; знутры чуўся звон талерак, лясканне нажоў; спакуса была занадта вялікаю, і я ўвайшоў.

— Біфштэкс! — прамовіў я.

— Адзін біфштэкс! — крыкнула афіцьянтка ў акенца.

Я сеў за асобны маленькі столік каля дзвярэй і пачаў чакаць. У гэтым куце панавалі паўзмрок, мне тут было спакойна, і я аддаўся развагам. Час ад часу афіцьянтка з цікавасцю пазірала на мяне.

Такім чынам, я здзейсніў першы сапраўды ганебны ўчынак, першы крадзеж, у параўнанні з чым усе мае ранейшыя выхадкі былі драбязою; першае маленькае і ў той жа час вялікае падзенне... Ну што ж! Цяпер ужо нічога не зробіш. Зрэшты, усё залежыць ад мяне, бо я магу расплаціцца з прадаўцом потым, пры выпадку. І гэта зусім не значыць, што я павінен і далей ісці гэтакім шляхам; да таго ж, я не абавязаны жыць больш сумленна, чым іншыя: я гэткай прысягі нікому не даваў...

— Як вы думаеце, біфштэкс хутка будзе гатовы?

— Зараз.

Афіцьянтка адчыняе акенца і зазірае ў кухню.

Але калі раптам гэта справа выплыве? Калі ў прыказчыка ўзнікне падазрэнне, калі ён пачне прыгадваць гісторыю з хлебам, з пяццю кронамі, з рэштаю, якую атрымала тая жанчына? Бо цалкам верагодна, што ён схамянецца самы першы раз, як толькі я зноў зайду ў краму. Божа мой, ну і што з таго?.. Я сцэпануў плячыма.

— Калі ласка! — ветліва кажа афіцыянтка і ставіць талерку з біфштэксам на стол. — Але ці не лепш вам перайсці ў суседняе памяшканне? Тут так цёмна.

— Не, дзякуй, дазвольце мне застацца тут, — адказваю я.

Яе ветлівасць кранула мяне, я адразу ж плачу за біфштэкс, даю ёй наўздагад, колькі трапілася ў кішэні, і заціскаю яе руку. Яна ўсміхаецца, а я жартам, але з вільготнымі вачыма кажу:

— За рэшту купіце сабе дом... Ах, няма за што дзякаваць!

Узяўшыся за біфштэкс, я ем усё больш прагна, глытаю вялікія кавалкі, не разжоўваючы. Ірву ялавічыну зубамі, як той людажэр.

Афіцыянтка зноўку падыходзіць да мяне.

— Вы не хочаце чаго-небудзь выпіць? — пытаецца яна, злёгка нагнуўшыся да мяне.

Я глянуў на яе: яна казалася вельмі ціха, амаль што сарамліва; пад маім позіркам яна апусціла вочы.

— Скажам, паўбутэлькі піва ці яшчэ што-небудзь... ад мяне... ужо ўлічана... і яшчэ, можа, што...

— Не, дзякуй! — адказаў я. — Як-небудзь іншым разам. Я яшчэ зайду да вас.

Яна адышла і села за стойкаю; цяпер я бачыў толькі яе галаву. Якая яна дзіўная!

Скончыўшы есці, я адразу ж пайшоў да дзвярэй. Мне ўжо пачынала рабіцца млосна. Афіцыянтка ўстала. Я баяўся выходзіць на святло, баяўся занадта блізка падысці да гэтай маладой дзяўчыны, якая і не падазравала пра маю галечу, а таму паспешліва пажадаў ёй добрай ночы, пакланіўся і выйшаў.

Ежа пачынала давацца ў знак, я не мог ператравіць тое мяса, і мяне моцна цягнула на ваніты. Я ішоў, адрываючы патроху ў кожным цёмным куце, шукаючы палёгкі; імкнуўся перамагчы млосць, ад якой зноўку пусцеў мой страўнік; сціскаў кулак, рабіў над сабою высілак, тупаў нагамі і ў шаленстве глытаў тое, што гатова было вырвацца з рота, — але ўсё дарма! Нарэшце

я забег пад нейкую браму, скурчыўшыся, аслепшы ад слёз, што засцілі мне вочы, і дарэшты выпаражніў свой страўнік.

Я быў у распачы: ішоў па вуліцы і плакаў, праклінаючы тыя жahlівыя сілы, якія б яны ні былі, за тое, што яны так бязлітасна пераследуюць мяне; я наклікаў на іх праклён пекла і вечныя пакуты за іх жорсткасць. Вядома, гэтыя сілы не вызначаюцца шляхетнасцю, напраўду не вызначаюцца — ужо гэта дакладна!.. Я падышоў да нейкага чалавека, які стаяў і пазіраў на вітрыну, і хуценька запытаўся ў яго, што, на яго думку, трэба спажываць пэўнаму чалавеку, які перад тым доўга быў галодны. Маўляў, гэта пытанне жыцця і смерці: ён не можа ператравіць біфштэкс.

— Я чуў, што вельмі карыснае малако, гатаванае малако, — адказаў ён, моцна здзіўлены. — А ці не можна пацікавіцца, пра каго ідзе гаворка?

— Дзякуй! Дзякуй! — сказаў я. — Можа, і ваша праўда: гатаванае малако вельмі карыснае.

І я іду далей.

Зайшоўшы ў першую-лепшую кавярню, я пытаюся гатаванага малака. Мне даюць гарачае малако, і я п'ю яго, прагна глытаю кожную кроплю, расплачваюся і адыходжу. Я накіроўваюся дадому.

І тут адбываецца нешта дзіўнае. Я бачу, што каля маёй брамы, прыхінуўшыся да ліхтарнага слупа, на самым асветленым месцы, нехта стаіць: гэта зноўку дама ў чорным. Тая самая дама ў чорным, што ўжо прыходзіла сюды. Памылкі быць не можа: яна прыйшла на тое самае месца чацвёрты раз. Яна стаіць абсалютна нерухома.

Мне гэта здаецца такім дзіўным, што я міжволі запавольваю крокі; думкі мае зусім ясныя, але я вельмі ўсхваляваны, нервы пасля з'едзенай стравы напята. Я, як звычайна, праходжу паўз яе, даходжу амаль да брамы і ўжо збіраюся зайсці ў двор. Але раптам спыняюся, прыглядаюся да жанчыны, гляджу ёй проста ў твар і кланяюся:

— Добры вечар, спадарыня!

— Добры вечар! — адказвае яна.

— Прашу прабачэння, але вы каго-небудзь шукаеце? Я вас ужо даўно заўважыў — ці не магу быць чым-небудзь карысны? Зрэшты, прашу, калі што, мне прабачыць...

— Я, папраўдзе, не ведаю...

— У гэтым двары ніхто не жыве, апроч мяне ды яшчэ трох-чатырох коней: тут толькі стайня і майстэрня бляхара. Калі вы каго-небудзь тут шукаеце, гэта, напэўна, памылка.

Яна адварочваецца і кажа:

— Я нікога не шукаю, я стаю тут проста так.

Ага, яна проста так стаіць тут, і ўжо не першы вечар, з нічога-ніякага. Гэта трохі незразумела; чым больш я думаў пра гэта, тым мацней здзіўляўся. Нарэшце я зрабіўся смялейшым. Я пабразгаў грашыма ў кішэні і, не доўга думаючы, прапанаваў ёй пайсці куды-небудзь выпіць шклянку віна... бо ўжо ідзе зіма, надыходзяць халады, ха-ха... і гэта ж зусім ненадоўга... вядома ж, калі яна згодная.

Ай, не, дзякуй, гэта немагчыма. Не, ёй аніяк няможна пагадзіцца. Але калі б я быў такі ласкавы і праводзіў яе трохі, тады... Ужо цёмна, у гэткі позні час няёмка ісці адной па вуліцы Карла Юхана.

— З вялікім задавальненнем.

І мы рушылі; яна ішла праваруч ад мяне. Мною авалодала прыемнае, непаўторнае адчуванне — адчуванне блізкасці маладой жанчыны. Я не адрываючыся глядзеў на яе. Водар парфумы ад яе валасоў, цяпло, што ішло ад яе цела, прыемны пах жанчыны, салодкі подых, што сыходзіў на мяне, авяваў мяне кожнага разу, калі яна паварочвалася да мяне тварам, — усё гэта прабіра-ла, прасвечвала мяне да глыбіні душы. Я толькі ледзьве разгледзеў пад вэлюмам поўны, бледнаваты твар, а пад накідкаю — высокія грудзі. Гэтая дзівосная спакуса, што стаілася пад покрывам, бянтэжыла мяне, і ў той жа час я адчуваў беспрычыннае шчасце; не вытрымаўшы, я дакрануўся да яе рукою, дакрануўся да яе пляча і бязглузда ўсміхнуўся. Я чуў, як білася маё сэрца.

— Якая вы дзіўная! — сказаў я.

— То чаму ж?

— Па-першае, таму што ў вас ёсць звычка нерухома стаяць вечарамі каля брамы стайні без найменшай патрэбы толькі таму, што гэта прыйшло вам у галаву...

— Ну, на гэта могуць быць свае прычыны. Акрамя таго, так прыемна гуляць да позняе начы: гэта мне заўсёды вельмі падабалася. А хіба вы кладзяцеся раней за дванаццатую?

— Я? Больш за ўсё на свеце ненавіджу класціся раней за дванаццатую. Ха-ха!

— Ха-ха, вось бачыце! А я раблю гэтыя вечаровыя шпацыры, бо мне ўсё адно няма чаго рабіць. Я жыву на плошчы Святога Улафа...

— Юлаялі! — усклікнуў я.

— Як вы казалі?

— Я проста сказаў — Юлаялі... але кажыце далей!

— Я жыву на плошчы Святога Улафа разам з маці, але з ёй немагчыма размаўляць, бо яна глухая. Хіба тое дзіўна, што я люблю рабіць праходкі?

— Ды не, абсалютна! — адказаў я.

— Добра, а што вы тады маеце на ўвазе?

З яе голасу я зразумеў, што яна ўсміхаецца.

— А хіба ў вас няма сясцёр?

— Ага, ёсць сястра, старэйшая за мяне, — але адкуль вы пра гэта даведаліся? Яна цяпер з'ехала ў Гамбург.

— Нядаўна?

— Нядаўна, пяць тыдняў таму. А адкуль вы ведаеце, што ў мяне ёсць сястра?

— Не, я зусім не ведаў: проста так спытаў.

Мы маўчалі. Побач прайшоў нейкі чалавек, несучы пад пахай пару чаравікаў, далей, наколькі сягала вока, вуліца была пустая. У Тывалі ўдалечыні свяціўся доўгі шэраг рознакаляровых ліхтарыкаў. Снег прайшоў, неба было яснае.

— Божачкі, а ці ж вам не холадна без паліто? — кажа раптам дама і глядзіць на мяне.

Расказаць ёй, чаму ў мяне няма паліто? Адразу ж адкрыць ёй сваё становішча: няхай лепш палохаецца цяпер, чым потым? Але мне было так соладка ісці побач з ёю і трымаць яе ў няведанні. Я зманіў:

— Не, зусім не холадна. — І, каб скіраваць размову на іншае: — Ці бачылі вы звярынец у Тывалі?

— Не, — адказала яна. — А што, гэта вельмі цікава?

Вось калі б яна пагадзілася пайсці туды! Там так светла і людна! Але не, ёй давялося б адчуць сорам, давялося б сысці адтуль, саромеючыся маёй паношанай вопраткі, майго змучанага твару, які я ўжо два дні як не мыў; да таго

ж, яна магла б выявіць, што на мне няма камізэлькі. Таму я адказаў:

— Ай, не, там папраўдзе няма чаго глядзець, — тут, на шчаце, мне ўдаецца паклікаць на дапамогу рэшткі свайго красамоўства. — Што глядзець у такім маленькім звярынцы? І наогул, я не люблю глядзець звяроў у клетках. Гэтыя звяры ведаюць, што чалавек на іх глядзіць, адчуваюць на сабе сотні цікаўных вачэй, і гэта ўздзейнічае на іх. Не, я аддаю перавагу звярам, якія і не падазраюць, што на іх глядзяць; яны стоена сядзяць у сваіх норах: іх зялёныя вочы ляніва свецяцца, яны ліжучь лапы і думаюць. А як вы мяркуеце?

— Вядома, ваша праўда.

— Толькі звяры з усімі сваімі дзікімі асаблівасцямі, злыя і лютыя, могуць быць цікавымі. Калі яны бязгучна крадуцца ў начной цемры, цераз вусціш лесу, калі чуюцца птушыныя крыкі, шуміць вецер, і пахне крывёю, і рыканне, і гукі ў паветры, — адным словам, калі звяроў авявае дух дзікай прыроды...

Але ж я баяўся ёй надакучыць, бо зноў адчуў, што я — толькі варты жалю жабрак, і гэта пачуццё прыгнятала мяне. Калі б на мне быў прыстойны касцюм, я мог бы прапанаваць ёй прыемную праходку ў Тывалі! Як дзіўна: гэтая жанчына магла знаходзіць задавальненне ў тым, што яе па вуліцы Карла Юхана праводзіць нейкі валацуга! Пра што яна сабе думае? І дзеля якой прыгоды я іду каля яе з ідыёцкай, бессэнсоўнай усмешкаю? Якая карысць мне цягнуцца ў такую далеч за гэтай ядвабнаю пташкай? Хіба ж гэта мне лёгка рабіць? Хіба холад не праймае мяне да касцей пры кожным парыве ветру, калі ён дзьме нам у твар? І хіба вар'яцтва ўжо не гарыць у маёй мазгаўні з тае прычыны, што я гэтулькі месяцаў запар недаедаў? Бо праз яе я не мог пайсці дадому і прамачыць горла глытком малака, якое б, мабыць, здолела крыху паправіць мой страўнік. Чаму яна не павярнулася да мяне спінаю, чаму не паслала да д'ябла?..

Я быў у роспачы; гэта безнадзейная туга штурхнула мяне на крайнасць, і я сказаў:

— Папраўдзе, нам не варта было б ісці разам, шаноўная паненка: ужо адна мая вопратка ганьбіць вас ва ўсіх на вачах. Праўда, гэта так, я не жартую.

Яна здрыганулася. Хуценька зірнуўшы ў мой бок, яна нейкую хвілю маўчыць. Потым кажа:

— Ах, Божа ж мой!

І больш ні слова.

— Як загадаеце вас разумець? — спытаў я.

— Ай, не, не кажыце так... Цяпер ужо недалёка.

І яна заспяшалася.

Мы павярнулі на Універсітэцкую і ўжо бачылі ліхтары на плошчы Святога Улафа. Цяпер яна зноў запаволіла хаду.

— Прабачце мне маю нясціпласць, але, можа, вы назавяце сваё імя, перш чым мы развітаемся? І хоць бы на хвілю прыўзімеце свой вэлюм, каб я мог зірнуць на вас? Я быў бы вам бясконца ўдзячны.

Паўза. Я чакаў.

— Вы ўжо раней бачылі мяне, — кажа яна.

— Юлаялі! — зноў усклікнуў я.

— Вы палову дня пераследавалі мяне, ішлі за мною ажно да самага дому. Вы былі п'яны?

З яе голасу я зноў зразумеў, што яна ўсміхаецца.

— Ваша праўда, — сказаў я. — Вядома, на жаль, я быў п'яны.

— Ах, як гэта брыдка!

Растаптаны, я прызнаў, што гэта сапраўды брыдка.

Мы падышлі да фантана: спыняемся і глядзім на асветленыя вокны дома нумар два.

— Далей вам няможна ісці, — кажа яна. — Дзякуй, што праводзілі мяне.

Я ўнурыў галаву, не наважваючыся вымавіць ані слова. Я зняў капялюш і стаяў з неакрытай галавою. Ці хоць яна падасць мне руку?

— А чаму вы не просіце, каб я прайшла з вамі яшчэ крыху? — жартуе яна, гледзячы на мыскі сваіх чаравікаў.

— Божа мой! — кажу я. — Калі б вы адно пагадзіліся...

— Добра, але толькі зусім трошкі.

І мы павярнулі назад.

Я зусім разгубіўся, я не ведаў, ісці мне або спыніцца; праз гэтую жанчыну ўсе мае думкі паблыталіся. Я быў у захапленні, у зачараванні, здавалася, я гатовы памерці ад шчасця. Яна сама захацела вярнуцца: гэта не я прапанаваў, гэта было яе

ўласнае жаданне. Я пазіраю на яе і раблюся ўсё смялейшым; яна заахвочвае, вабіць мяне да сябе кожным словам. На нейкі час я забываюся на сваю бядоту, на нікчэмнасць сваёй асобы, на ўсю бездапаможнасць свайго становішча; я адчуваю, як кроў гарачай хваляю разліваецца па целе, бы ў тых ранейшых часы, калі я быў поўны сілы; і тут я ўжываю маленькую хітрасць, каб выпытаць у яе сёе-тое.

— Зрэшты, я тады пераследаваў не вас, а вашу сястру, — кажу я.

— Маю сястру? — перапытвае яна ў здзіўленні.

Яна спыняецца, глядзіць на мяне, чакае адказу. Гэта былі не пустыя словы.

— Ага, — адказваю я. — Гм! Я хачу сказаць, тую маладзейшую з дзвюх паняў, якія ішлі паперадзе мяне.

— Маладзейшую? Ого! — яна раптам смяецца гучна, шчыра, як дзіця. — Які вы хітрук! Вы гэта казалі, каб прымусіць мяне падняць вэлюм. Хіба не? Вось, я вас раскусіла. Але вам гэтага не дачакацца. Вас трэба пакараць.

Мы пачалі смяцца і жартаваць, увесь час балбаталі без супыну, і я сам не ведаў, што кажу, — гэтак мне было радасна. Яна расказвала, што неяк, вельмі даўно, бачыла мяне ў тэатры. Я быў з трыма сябрамі і паводзіў сябе як вар'ят; відавочна, я і таго разу быў п'яны.

— Чаму вы гэтак думаеце?

— Вы так гучна рагаталі.

— Вось як! Праўда, я часта смяяўся ў той час.

— А цяпер не?

— І цяпер таксама. Але тады жыццё было такім прыгожым!

Мы дайшлі да вуліцы Карла Юхана. Яна сказала:

— Ну, годзе!

Мы павярнулі назад і зноў пайшлі па Універсітэцкай вуліцы. Калі мы наблізіліся да фантана, я крыху запаволіў крокі, ведаючы, што мне нельга будзе праводзіць яе далей.

— Цяпер вам пара ісці, — сказала яна і спынілася.

— Ага, пара, — азваўся я.

Але, падумаўшы, яна вырашыла, што я магу праводзіць яе да самага пад'езда.

— Божа, у гэтым жа няма нічога дрэннага. Праўда?

— Вядома, не, — сказаў я.

Але, калі мы стаялі каля пад'езда, я зноўку востра адчуў сваю галечу. Як такому бяздольнаму чалавеку захаваць бадзёрасць духу? Брудны, змучаны, спанатраны голадам, увесь у лахманах, стаяў я перад гэтай маладою жанчынаю, гатовы праваліцца скрозь зямлю. Я ўвесь апаў, міжволі сагнуўшыся ў спіне, і прамовіў:

— Ці ж я яшчэ калі ўбачуся з вамі?

У мяне не было аніякай надзеі, што яна дазволіць убачыцца з ёю зноў; я нават амаль жадаў рашучай адмовы, якая змусіла б мяне даць рады з самім сабою, зноў зрабіцца абыякавым.

— Напэўна, — сказала яна.

— Калі ж?

— Не ведаю.

Паўза.

— Вы не падымеце вэлюм хоць бы на адно-адзінае імгненне? — папрасіў я. — Дайце мне ўбачыць ваш твар. На адну толькі хвілю! Убачыць ваш твар.

Паўза.

— Мы можам сустрэцца тут у аўторак увечары, — кажа яна. — Хочаце?

— Вядома, даражэнькая, калі толькі гэта магчыма!

— А восьмай.

— Добра.

Я правёў рукой па яе накідцы, змахнуў снег, карыстаючыся нагодаю дакрануцца да яе; мне было ўсцешна адчуваць яе блізкасць.

— Значыць, вы не станеце думаць пра мяне занадта блга, — сказала яна. І зноў усміхнулася.

— Не...

Раптам яна рашучым рухам падняла вэлюм; імгненне мы глядзелі адно на аднаго.

— Юлаялі! — сказаў я.

Яна прыўзнялася на дыбачкі, абхапіла рукамі маю шыю і пацалавала мяне ў вусны. Адзін-адзіны раз, хутка, галава-кружна хутка, проста ў вусны. Я адчуваў, як яе грудзі ўздымаюцца ад парывістага дыхання.

І тут жа адразу яна вырвалася з маіх рук; задыхаючыся, шапнула мне: «Дабранач!» — потым павярнулася і пабегла да сходаў, не сказаўшы больш ані слова...

Уваходныя дзверы зачыніліся.

* * *

На другі дзень снег узмацніўся: ён падаў на зямлю сырмі, цяжкімі шматкамі, якія тут жа ператвараліся ў грязь. Было мокра і холадна.

Я прачнуўся вельмі рана, і думкі ў мяне ў галаве зусім зблыталіся пасля ўчорашніх душэўных хваляванняў, а душа была поўная захаплення ад нядаўняга спаткання. Зачараваны, я нейкі час ляжаў з расплюшчанымі вачыма і ўяўляў сабе, быццам Юлаялі побач са мною: я абдымаў самога сябе і цалаваў паветра. Нарэшце я падняўся, выпіў кубак малака, а праз нейкі час з'еў біфштэкс і ўжо больш не адчуваў голаду, але ж нервы мае зноўку былі моцна ўзбуджаныя.

Я адправіўся да гандляра ў краму гатовага адзення. Мне прыйшло ў галаву, што я, мабыць, мог бы нядорага купіць паношаную камізэльку, абы было што надзець сабе пад куртку. Я падняўся па сходах на базар; там выбраў сабе камізэльку і пачаў яе разглядаць. Пакуль я корпаўся там, побач апынуўся знаёмы; ён кінуў і паклікаў мяне, я павесіў камізэльку і скіраваўся да яго. Ён быў тэхнік і ішоў на працу.

— Хадзем вып'ем піва, — прапанаваў ён. — Але толькі хутчэй, у мяне няма часу... А што гэта за дама, з якой вы гулялі ўчора вечарам?

— Хіба вы не ведаеце, — сказаў я, прыраўнаваўшы яго за адны ягоныя думкі пра яе, — што гэта мая нарачоная?

— Ух ты, д'ябал! — сказаў ён.

— Так, гэта вырашылася ўчора ўвечары.

Я знішчыў яго на месцы: ён адразу паверыў мне.

Я зманіў яму, каб адчапіцца; мы выпілі піва і выйшлі на двор.

— Да пабачэння!.. Ці не, пачакайце... Я ж вам вінен некалькі крон, і мне сорамна, што я да гэтага часу не вярнуў іх. Але вы атрымаеце пазычанае ў найбліжэйшы час.

— Дзякуй, — сказаў я. Ды ў мяне не было аніякіх сумневаў, што ён ніколі не верне мне гэтых грошай.

На жаль, піва адразу ўдарыла мне ў галаву, гарачай хваляю разлілося па целе. Я пачаў думаць пра мінулы вечар і захваляваўся. А раптам яна ў аўторак не прыйдзе? Раптам яна адумалася, пачала сумнявацца! Але ў чым такім ёй сумнявацца?.. Думкі мае цяпер круціліся вакол грошай. Я спалохаўся, мне стала вельмі страшна за сябе. Я згадаў здзейсненае мной махлярства ва ўсіх падрабязнасцях; убачыў маленькую крамку, прылавак, сваю худую руку: вось бяру і хаваю грошы... я ўявіў сабе, як паліцыя прыйдзе і схопіць мяне. Кайданы на руках і нагах. Не, толькі на руках: можа, толькі на адной руцэ; краты, дзяжурны, які складае пратакол, рыпенне яго п'яра, яго позірк, знішчальны позірк. Ну-с, спадар Танген? А потым — адзіночная камера, вечны змрок...

Гм! Я сціснуў кулакі, паспрабаваў неяк падбадзёрыцца, пайшоў шпарчэй, аж пакуль не апынуўся на Вялікім рынку. Тут я прысеў.

Не, кінце, я не дзіця, няма чаго мне галаву тлуміць! Хто можа гэта даказаць? І, акрамя таго, прыказчык не наважыцца падняць шум, нават калі і згадае, як яно было ў сапраўднасці: ён занадта даражыць сваім месцам. Зрабіце ласку, не трэба шуму і бурлівых сцэн!

Але гэтыя грошы ўсё ж прыгняталі мяне, не давалі спакою. Я пачаў капацца ў сабе і, бясспрэчна, вырашыў, што быў шчаслівейшым раней, у тыя дні, калі пакутаваў, маючы, аднак жа, чыстае сумленне. А Юлаялі! Хіба я не зацягнуў яе ў бруд грэшнымі сваімі рукамі? Божа мой! Юлаялі!

Цяпер я здаваўся сабе агіднаю пачварай; я раптам ускочыў і пайшоў проста да гандляркі піражкамі, якая сядзела каля аптэкі «Пад сланом». Яшчэ не позна было змыць ганьбу, паказаць усяму свету, на што я здатны! На хаду я падрыхтаваў грошы, трымаў іх усе, да апошнія манеткі, у руцэ, а потым схіліўся над латком, нібы хацеў нешта купіць і, не доўга думаючы, сунуў грошы гандлярцы ў руку. Пры гэтым я не сказаў ні слова і адразу ж сышоў.

Якая гэта дзівосная ўцеха — зноўку стаць сумленным чалавекам! Пустыя кішэні давалі мне адчуванне лёгкасці: як

цудоўна было зноўку зрабіцца чыстым. Бо калі разабрацца, гэтыя грошы, па сутнасці, узбуджалі ўва мне нямала патаемнай горычы; падумаўшы пра іх, я кожны раз уздрыгваў, бо душа ў мяне не закаснела: мая сумленнасць была абражаная гэтым нізкім учынкам, так, так! Дзякуй Богу, я апраўдаў сябе ў сваіх вачах.

— Бярыце з мяне прыклад! — сказаў я, акідваючы позіркам плошчу, на якой віраваў людскі натоўп. — Бярыце з мяне прыклад! Я ашчаслівіў старую бедную гандлярку, вось гэта справа! Бо яна была ў бязвыхадным становішчы. Сёння ўвечары яе дзеці не лягуць спаць галоднымі...

Я суцяшаў сябе такімі думкамі і знаходзіў, што мае паводзіны вышэйшыя за ўсялякую пахвалу. Дзякуй Богу, я пазбавіўся ад гэтых грошай!

Усхваляваны, п'яны, я ішоў па вуліцы, горда падняўшы галаву. Я цешыўся ад адной думкі, што пайду да Юлаялі чыстым і сумленным, змагу глядзець ёй проста ў вочы; анішто больш мяне не мучыла, думкі паяснелі, не адчувалася ніякага цяжару ў галаве, якая, здавалася, была цяпер адлітая з празрыстага святла. Мне хацелася жартаваць, вырабляць небывалыя штукі, перавярнуць дагары ўвесь горад, узняць страшэнны шум. Я ішоў вуліцай Грэнсэн як вар'ят; у вушах у мяне злёгка шумела, п'яная радасць напаўняла душу. Ахоплены безразважнай смеласцю, я спыніў нейкага служку, што сустрэўся мне па дарозе, паведаміў яму, колькі мне гадоў; зрэшты, ён нічога не адказаў, а я схопіў яго за руку, пільна паглядзеў яму ў вочы і пайшоў далей, аніяк не патлумачыўшы свайго ўчынку. Я прыслухоўваўся да галасоў і смеху прахожых, разглядаў птушак, што гойсалі па тратуары, прыглядаўся да бруку ходніка і знаходзіў у размяшчэнні камянёў розныя знакі і дзіўныя фігуры. Нарэшце я выйшаў да стортынга.

Раптоўна спыніўшыся, я гляджу на рамізнікаў. Яны ходзяць па плошчы і перагаворваюцца, а коні стаяць, панурыўшы галовы, прыгнечаныя непагодаю. «Ну, наперад!» — сказаў я сабе і падштурхнуў сябе локцямі. Я хутка падышоў да першай брычкі і сеў.

— Улевольсвеен, трыццаць сем! — выгукнуў я.

І мы паехалі.

Па дарозе рамізік пачаў абарочвацца, паглядаць у бок сядзення, на якім я сядзеў пад прасмоленным палатном. Няўжо ён нешта западозрыў? Не было ніякага сумневу, што мая паношаная вопратка забрала яго ўвагу.

— Мне трэба наведаць аднаго чалавека! — крыкнуў я яму, каб папярэдзіць ягоныя распыты. І я пераканаўча растлумачыў, як мне неабходна наведаць гэтага спадара.

Мы спыняемся каля дома нумар трыццаць сем, я выскакваю, узбягаю сходамі на чацвёрты паверх і тузаю за вярвачку званка, які адчайна бразгоча.

Дзяўчына-пакаёўка адчыняе дзверы; я звяртаю ўвагу на тое, што ў вушах у яе залатыя завушніцы, а на шэрай блузцы чорныя гузікі. Яна спалохана глядзіць на мяне.

Я пытаюся Х'ерульфа, Ёакіма Х'ерульфа, ну, таго, які гандлюе воўнаю... адным словам, яго ні з кім не зблытаеш...

Пакаёўка адмоўна ківае галавою.

— Х'ерульф тут не жыве, — кажа яна.

Зірнуўшы на мяне, пакаёўка хоча зачыніць дзверы. Яна прамовіла гэтае прозвішча лёгка, без найменшай запінкі, нібы сапраўды ведае чалавека, якога я шукаю, адно што яна лянуецца ўспамінаць. Раз'юшаны, я павярнуўся да яе спінаю і тут жа збег сходамі долу.

— Яго тут няма! — крыкнуў я рамізіку.

— Няма?

— Не. Едзьма на Томтэгатэн, нумар адзінаццаць.

Маё хваляванне збольшага перадалося фурману; ён, відаць, падумаў, што трэба ратаваць чалавечае жыццё, і адразу ж ірвануў з месца. Ён гучна прыкрыкнуў на коней.

— А як прозвішча гэтага спадара? — спытаў ён, павярнуўшыся на козлах.

— Х'ерульф, той, што гандлюе воўнай. Х'ерульф.

Рамізіку таксама падалося, што ён ведае гэтага чалавека. А ці не носіць ён светлы касцюм?

— Як вы казалі? — усклікнуў я. — Светлы касцюм? Ды ў вас усё ў парадку з галавою? Што я, па-вашаму, філіжанку шукаю?

Гэты светлы касцюм сапсаваў мне ўсю радасць, бо я ўяўляў сабе Х'ерульфа зусім не гэтакім.

— Вы казалі... як яго прозвішча? Х'ерульф?

— Ну, так, — адказаў я. — А што тут дзіўнага? Прозвішча ж нікога не ганьбіць.

— А ён часам не руды?

Цалкам магчыма, што ён руды, і калі рамізінік згадаў пра гэта, я раптам цвёрда вырашыў, што так яно і ёсць. Я быў удзячны рамізініку і сказаў, што ён адразу зразумеў, каго я шукаю, бо ўсё менавіта так і ёсць, як ён казаў.

— Было б вельмі дзіўна, — заўважыў я, — калі б такі чалавек не быў рудым.

— Відаць, якраз яго я і вазіў разы два, — сказаў фурман. — У яго яшчэ ў руцэ кіёк такі сукаваты быў.

Гэты чалавек у маіх вачах рабіўся рэальнай асобаю, і я сказаў:

— Ха-ха, ніхто яшчэ не бачыў гэтага спадара без сукавата-га кійка ў руцэ. Ужо на гэты конт будзьце спакойны, будзьце абсалютна спакойны.

Без ніякага сумневу, гэта быў той самы чалавек, якога ён вазіў. Ён пазнаў яго...

Мы ехалі так хутка, што з-пад падкоў сыпаліся іскры.

Хоць я быў вельмі ўсхваляваны, я ні на хвілю не губляў прысутнасці духу. Мы праехалі паўз паставага паліцыянта, і я звярнуў увагу, што ў яго бляха з нумарам 69. Гэты лік дзівіць мяне да глыбіні душы, утыкаецца мне ў мазгі, нібы тая стрэмка. 69, дакладна 69, я ўжо не забуду!

Я адкінуўся на спінку сядзення, ва ўладзе дзікіх фантазій, увесь схаваўся пад прасмоленным палатном — каб нікому не было відаць, як я варушу вуснамі, — і пачаў самым недарэчным чынам размаўляць сам з сабою. Вар'яцтва бушавала ў маіх мазгах, і я даў яму волю, цалкам усведамляючы, што зрабіўся ахвяраю ўплываў, супрацьстаяць якім я не ў змозе. Я пачаў смяяцца, моўчкі і апантана, без найменшай да таго нагоды, вясёлы і п'яны ад двух куфляў піва. Паступова мая ўзбуджанасць праходзіць, я ўсё больш супакойваюся. Я адчуваю, як смыліць мой палец, і засоўваю яго за каўнер кашулі, каб крыху сагрэць. Але вось мы на Томтэгатэн. Рамізінік спыняе брычку.

Я вылажу з яе павольна, ні пра што не думаючы, я ўвесь знясілены, з галавою, як быццам налітаю волавам. Я праходжу цераз пад'езд, адтуль — на двор, перасякаю яго наўскос,

апынаюся перад дзвярыма, адчыняю іх і бачу перад сабой як бы пярэдні пакой з двума вокнамі. У куце стаяць, адзін на адным, два куфры, а каля сцяны, пад покрывам, — старая нефарбаваная ляжанка. Справа, у суседнім пакоі, чуюцца галасы і дзіцячыя крыкі, а нада мною, на другім паверсе, — удары малатка па жалезнай пліце. На ўсё гэта я звяртаю ўвагу адразу, як толькі ўваходжу.

Я спакойна іду цераз усю кватэру да іншых дзвярэў, не спяшаючыся, не думаючы пра ўцёкі, адчыняю іх і выходжу на суседнюю вуліцу. Я гляджу на дом, цераз які толькі што прайшоў, і чытаю шыльду: «Пансіянат для прыезджых».

У мяне няма намеру ўцякаць, схвацца ад рамізніка, які мяне чакае; я спакойна іду па вуліцы, без усялякага страху, не адчуваючы за сабой нічога дрэннага. Х'ерульф, гандляр воўнаю, так доўга займаў мае думкі, чалавек, у існаванне якога я верыў і якога мне абавязкова трэба было знайсці, раптам знік, выпарыўся разам з іншымі вар'яцкімі выдумкамі, што з'яўляліся, а потым знікалі; цяпер ён паўставаў перада мною толькі як цьмяны вобраз, як далёкая згадка.

Чым далей я ішоў, тым больш разважлівым рабіўся; я адчуваў цяжар і стомленасць, ледзьве перастаўляў ногі. А снег усё падаў і падаў на зямлю вялікімі мокрымі шматкамі. Нарэшце я выйшаў на Грэнлан, да самай царквы, і там сеў на лаўку адпачыць. Прахожыя са здзіўленнем глядзелі на мяне. Я задумаўся.

Божа-божа, які ж я няшчасны! Усё мае вартае жалю жыццё так мне ўстыла, я так бясконца стаміўся, што больш не трэба траціць высілкі на змаганне, не трэба падтрымліваць яго. Нягоды даканалі мяне: яны былі занадта суровыя. Я адчуваў сябе абсалютна разбітым, зрабіўся ценом сябе самога. Плечы мае апусціліся, я хадзіў пахіліўшыся наперад, каб хоць крыху суняць боль у грудзях. Два дні таму, у сябе дома, я агледзеў сваё цела — і не мог стрымаць слёз. Некалькі тыдняў я не мяняў кашулі — яна ўся задубела ад поту і да крыві націрала мне пупок; з расшарпанай ранкі сачылася вадзяністая кроў, і хоць я не адчуваў болю, мне было так маркотна хадзіць з гэткаю ранай. Я не мог яе залячыць, і сама сабою яна не загойвалася; я прамыў яе, асцярожна выцер і зноў надзеў тую самую кашулю. Іначай не было як...

Я сяджу на лаўцы, думаю пра ўсё гэта, і мне вельмі маркотна. Я агідны сам сабе, нават рукі мае здаюцца мне агіднымі. Гэтыя слабыя, да непрыстойнасці нямоглыя рукі выклікаюць у мяне прыкрасць; я злююся, глядзячы на свае тонкія пальцы, ненавіджу сваё кволае цела, уздрыгваю ад думкі, што павінен гэтак гібець, адчуваць на сабе гэтую нікчэмную абалонку. Божухна, хоць бы ўсё гэта хутчэй скончылася! Як я хачу памерці!

Цалкам растаптаны, апаганены і зганьбаваны ва ўласных вачах, я напалову машынальна ўстаў і пайшоў дадому. Па дарозе я ўбачыў шыльдзу над брамай: «Бялізна для нябожчыкаў ад панны Андэрсэн, праваруч ад брамы». «Якія ўспаміны!» — сказаў я сам сабе, і мне згадалася маё гарышча на вуліцы Хамерсборг, малое крэсла-качалка, газетныя шпалеры вакол дзвярэй, аб'явы наглядчыка за маяком і свежы хлеб ад булачніка Фабіяна Ольсэна. Ах, у той час мне жылося куды лепш, чым цяпер; аднойчы ўначы я напісаў нарыс, за які мне заплацілі дзесяць крон; цяпер жа я больш нічога не мог напісаць, зусім нічога: варта было мне ўзяцца за справу, і ўсе думкі знікалі ў мяне з галавы. Што ж, гэтаму трэба было паласці канец! Я ішоў і ішоў далей.

З кожным крокам, калі я набліжаўся да тае крамы, мною ўсё больш і больш авалодвала цьмянае адчуванне небяспекі; але я быў цвёрды ў сваім рашэнні добраахвотна прызнацца ў сваім учынку. Вось я спакойна падымаюся прыступкамі, у дзвярах сутыкаюся з маленькай дзяўчынкаю, якая нясе кубак, прапускаю яе і зачыняю за сабою дзверы. Прыказчык і я зноў апынаемца сам-насам.

— Брыдкае надвор'е, праўда? — кажа ён.

Да чаго гэтыя выкрунтасы? Чаму ён не схпіў мяне адразу? Раззлаваўшыся, я кажу:

— Я прыйшоў зусім не дзеля таго, каб балбатаць пра надвор'е.

Мая запальчывасць бянтэжыць яго: гэты мізэрны гандляр нічога не можа ўцяміць; яму і ў галаву не прыходзіць, што я скраў у яго пяць крон.

— Хіба вы не ведаеце, што я вас быў ашукаў? — раздражнёна кажу я і ўвесь дрыжу, задыхаюся, гатовы прымусіць яго дзейнічаць, калі ён пачне марудзіць далей.

Але ён, небарака, ні пра што не падазрае.

Ах, ты ж Божа мой, сярод якіх дурняў даводзіцца жыць! Аблаяўшы яго, я пачынаю падрабязна тлумачыць, як яно ўсё было, паказваю яму, дзе я стаяў і дзе стаяў ён, калі гэта адбылося; дзе ляжалі грошы, як я іх узяў і заціснуў у кулаку, — і да яго нарэшце даходзіць, але ён усё роўна не робіць нічога. Ён толькі круціць галавой, прыслухоўваецца да крокаў за сцяною, робіць мне знакі, каб я казаў цішэй, і нарэшце вымаўляе:

— Вядома, вы гэта ўчынілі нядобра!

— Не, пачакайце! — крычу я, ахоплены адчуваннем супярэчнасці, імкнучыся вывесці яго з сябе. — Вы нікчэмны гандляр, дзе вам зразумець, але я ўчыніў не так ужо і подла! Не думайце, што я прысабечыў гэтыя грошы, не, я не збіраўся імі скарыстацца, бо я сумленны чалавек, і мне гэта брыдка...

— Што ж вы з імі зрабілі?

— Хай будзе вам вядома, што я аддаў іх беднай старой, усё, да апошняй манеткі. Такі ўжо я чалавек, у мяне сэрца не каменнае, я шкадую беднякоў...

Ён задумаўся, у яго, відавочна, не было ўпэўненасці ў тым, што я сумленны чалавек. Нарэшце ён пытаецца:

— А ці не было б лепш, калі б вы вярнулі тыя грошы?

— Ды зразумейце ж, — нахабна адказваю я. — Мне не хацелася рабіць вам непрыемнасці, і я вырашыў пашкадаваць вас. І, калі ласка, вось мая ўзнагарода за высакароднасць. Я прыйшоў сюды, і вось ужо колькі часу тлумачу вам, як усё было ў сапраўднасці, а вы, як той сабака, не маеце аніякага сораму і не думаеце зводзіць са мной рахункі. Таму я ўмываю рукі. І наогул, ну вас да д'ябла! Бывайце!

Я пайшоў, гучна ляснуўшы дзвярыма.

Але калі я вярнуўся ў сваё жытло, у гэтую змрочную дзірку, увесь прамоклы ад вільготнага снегу, мая ваяўнічасць раптам знікла, і я зноў страціў усялякі імпэт. Я пашкадаваў, што так нападаў на беднага прадаўца; я плакаў, хапаў сябе за горла, каб пакараць за падступную выхадку, і быў раз'юшаны. Ён жа, вядома, да смерці перапалохаўся за сваё месца і не наважыўся ўсчынаць лямант праз адсутнасць тых пяці крон. А я скарыстаўся яго страхам, крычаў на яго, кпіў з яго ў кожнай сваёй фразе. Сам жа гаспадар, мабыць, быў за сцяною і кожную

хвіліну мог выйсці паглядзець, што здарылася. Не, проста не-
верагодна, на якую падступнасць я ўжо быў здольны!

Але ж чаму мяне пры гэтым не затрымалі? Тады б усё было
скончана. Я сам даў бы надзець на сябе кайданы. Не ўчыніў бы
ніякага супраціву, — наадварот, дапамог бы сябе арыштаваць.
Божа ўсёмагутны, я жыццё гатовы аддаць за адзінае імгнен-
не шчасця! Усё сваё жыццё — за сачавічную поліўку! Пачуй,
пачуй жа мяне хоць бы гэтым разам!..

Я лёг спаць у мокрай вопратцы; у галаве мільганула невы-
разная думка, што ўначы я магу памерці, і, сабраўшы апошнія
сілы, я прывёў у парадак сваю пасцель, каб раніцай яна вы-
глядала прыстойна. Я лёг, сашчапіўшы рукі на грудзях.

І раптам мне згадалася Юлаялі. Як мог я не ўспамінаць
пра яе цэлы вечар! У маёй душы зноў слабенька запальваецца
сонечны праменьчык, ад якога мне робіцца гэтак дабратвор-
на цёпла. Сонца свеціць усё ярчэй; гэтае ціхае, далікатнае, ла-
скавае ззянне соладка ап'яняе мяне. А потым сонца пачынае
пячы, апальвае мае скроні, спапяляе лютым полымем мае
спакутаваныя мазгі. І вось ужо ў мяне перад вачыма шугае
вогнішча; неба і зямля ахопленыя пажарам, перада мною —
вогненныя людзі і звяры, вогненныя горы, вогненныя д'яблы,
прорва, пустэльна; увесь свет палыхае дымным, крывавым
полымем Суднага дня.

Больш я нічога не бачыў і не чуў...

Назаўтра я прачнуўся ўвесь мокры ад поту; мяне моцна
праняла страшэнная гарачка. Спачатку я нават не мог як след
уцяміць, што гэта са мною здарылася: са здзіўленнем азіраў-
ся, адчуваючы ў сабе нейкі пералом, зусім не пазнаючы сябе.
Я абмацваў свае рукі і ногі, дзіву даваўся, што акно знаходзіц-
ца ў гэтай сцяне, а не ў процілеглай; на дварэ чуўся пошчак
конскіх капытоў, а мне здавалася, быццам гэтыя гукі даносяц-
ца аднекуль зверху. І да таго ж мне было млосна...

Вільготныя, халодныя валасы спадалі мне на лоб; я прыўз-
няўся на локці і паглядзеў на падушку: мокрыя валасы не-
вялікімі шматкамі ляжалі і тут. Ногі, абутыя ў чаравікі, за ноч
распухлі, я з цяжкасцю мог варушыць пальцамі.

Бралася на вечар, пачало ўжо сутонець, таму я ўстаў з ложка
і пачаў ціха перасоўвацца ў пакоі. Я рухаўся асцярожнымі кро-

камі, каб не страціць раўнавагі і засцерагчыся ад болю ў нагах. Я не так каб моцна пакутаваў, і мне не хацелася плакаць: наогул, я не быў засмучаны, а наадварот, хутчэй, вельмі ўсцешаны, бо ўжо не ўяўляў сабе, што ўсё можа быць неяк іначай.

Потым я выйшаў з дому.

Адзінае, што мяне ўсё ж мучыла, нягледзячы на агіду да ежы, быў голад. Я зноў пачаў адчуваць ганебны апетыт, непераадольнае смактанне ў жываце, якое ўсё мацнела. Боль неміласэрна рваў мае грудзі: там ішла нейкая маўклівая, дзіўная валтузня. Здавалася, з дзясятка маленькіх звяркоў грызлі іх то з аднаго, то з другога боку, потым сціхалі і зноўку браліся за сваё, бясшумна ўцінаючыся ў мяне, выгрызаючы з мяне цэлыя кавалкі...

Я не захварэў, але быў знясілены і абліваўся потам. Я спадзяваўся адпачыць на Вялікім рынку, але дарога да яго была доўгаю і цяжкаю; і ўсё ж я дабраўся туды, спыніўся на рагу рынку, дзе пачынаецца Торвгатэн. Пот заліваў мае вочы, шкельцы акулераў, сляпіў мяне, і я спыніўся, каб выцерці твар. Я не бачыў, дзе стаяў, не думаў пра гэта; навокал быў страшэнны галас.

Раптам чуецца папераджальны вокліч, гучны, адрывісты. Я чую гэты вокліч, я надта добра яго чую і кідаюся ўбок; потым раблю хуткія крокі, наколькі мне дазваляюць мае аслаблыя ногі. Хлебны фургон, нібы лютая пачвара, праносіцца побач, колам чапляе крысо маёй курткі; калі б я быў крыху спрытнейшым, усё б скончылася добра. Я, мабыць, мог бы быць жвавейшым, зусім крыху жвавейшым і зрабіць яшчэ невялікае намаганне, але цяпер было ўжо запозна: кола праехала па маёй назе; я адчуваў, што некалькі адціснутых пальцаў як бы скурчылася ў маім чаравіку.

Фурман на ўсім хаду запыняе коней; ён абарочваецца і спалохана пытаецца, што са мною. О, магло быць куды горай... Вялікае небяспекі няма... не думаю, каб быў пералом... ах, зрабіце ласку...

Я як мага хутчэй паклыпаў да лаўкі: натоўп, што высалапіўся на мяне, быў мне непрыемны. Бо мяне ж не задушыла насмерць, і раз ужо гэтага не было як пазбегнуць, я абышоўся досыць лёгка. Найболей мяне турбавала тое, што мой чаравік

быў моцна падобны да разяўленай пашчы: падэшва зусім адстала ад верху. Я падняў нагу і ўбачыў у гэтай пашчы кроў. Што ж, ніхто з нас не вінаваты, фурман зусім не хацеў пагаршаць майго і без таго кепскага становішча. Але я мог бы папрасіць у яго невялікі кавалак хлеба, і ён, мабыць, мне б не адмовіў. Ён бы ахвотна зрабіў мне гэткую паслугу. Ды няхай яму Бог заплаціць!

Голад нясцерпна мучыў мяне, і я не ведаў, як пазбавіцца ад свайго ганебнага апетыту. Я круціўся на лаўцы, потым падцягнуў калені да грудзей. Калі сцямнела, я пацягнуўся да ратушы — Бог ведае, як я дабраўся туды, — і сеў каля балюстрады. Я выдраў кішэню са сваёй курткі і пачаў жаваць яе, зрэшты, зусім несвядома, нявесела, скіраваўшы вочы ў пустэчу і нічога перад сабою не бачачы. Я чуў крыкі дзяцей, якія гулялі каля мяне, і час ад часу імкнуўся зразумець прахожых; больш я не ўспрымаў нічога.

Потым мне раптам прыйшло ў галаву пайсці на рынак і здабыць кавалак сырога мяса. Я ўстаў, прайшоў уздоўж балюстрады да далёкага канца крытага рынку і пачаў спускацца сходамі. Крыху не даходзячы да мясных шэрагаў, я павярнуўся назад і злосна прыкрыкнуў на ўяўнага сабаку, нібы загадваючы яму спыніцца на месцы, а потым смела звярнуўся да першага, які трапіў, разніка.

— Ці не зробіце мне ласку і не дасце костку майму сабаку? — сказаў я. — Толькі костку, без мяса: проста сабаку трэба што-небудзь трымаць у зубах.

Мне далі костку, цудоўную костачку, на якой яшчэ заставалася трохі мяса, і я схваў яе пад курткаю. Я так горача дзякаваў мясніку, што ён паглядзеў на мяне са здзіўленнем.

— Няма за што дзякаваць, — сказаў ён.

— Ах, не кажыце, — прамармытаў я. — Гэта так міла з вашага боку.

І я пачаў падымацца сходамі. Сэрца маё калацілася.

Я павярнуў у глухі завулак і спыніўся каля нейкай разваленай брамы. Тут было зусім цёмна, і я, радуючыся гэтай непрагляднай цемры, пачаў грызці костку.

Яна не мела аніякага смаку; ад яе ішоў агідны пах запечанай крыві, і мяне хутка званітавала. Потым я зноў паспраба-

ваў узяцца за костку; калі б я мог затрымаць хоць кавалачак у страўніку, гэта б, вядома, мела сваё дзеянне, трэба было толькі ўтрымаць. Але мяне зноў званітавала. Я раззлаваўся, рашуча адарваў зубамі кавалачак мяса і пракаўтнуў яго. Але ўсё было марна, як толькі кавалачкі мяса саграваліся ў страўніку, іх адразу адтуль выштурхоўвала. Я ў шаленстве сціскаў кулак, плакаў ад бяссілля і люта грыз костку; ад слёз костка зрабілася бруднай і мокраю; мяне ванітавала; я выкрыкваў праклёны; зноў грыз костку і плакаў у распачы, і мяне зноў ванітавала. Я голасна праклінаў увесь Божы свет.

Цішыня. Навокал ні душы; усюды цемра і ніводнага гуку. Мая душа ў жудасным стане; я цяжка і шумна дыхаю, абліваючыся слязьмі, і, скрыгочучы зубамі, вывяргаю з сябе адзін за адным кавалачкі мяса, што маглі б хоць трохі мяне насыціць. Як я ні намагаюся, зрабіць нічога не атрымліваецца, і ў бяссільнай злосці я, ахоплены нянавісцю, шпурляю костку пад браму, дзіка крычу; я пасылаю праклёны небу; ахрыплым голасам здзекуюся з імя Богага, уздымаю рукі з загнутымі, нібы тыя кіпцюры, пальцамі... Гэй ты, святы Ваал нябёсаў, цябе няма, але калі б ты быў, я пракляў бы цябе гэтак жудасна, што ў небе тваім зашугала б пякельнае полымя! Гэй ты, я гатовы быў служыць табе, але ты пакінуў мяне, і цяпер я навекі ад цябе адварнуўся, бо ты не выкарыстаў сваю часіну літасці! Гэй ты, я ведаю, што хутка памру, і цяпер, на краі магіль, я ўсё адно плюю на цябе, нябесны Апіс! Ты хацеў падпарадкаваць мяне гвалтам, не ведаючы, што мяне немагчыма зламаць. Няўжо ты не ведаеш гэтага? Ці ты ствараў маё сэрца ў сне? Гэй ты, усёй сваёй істотаю, усімі часцінкамі душы я пагарджаю табою і з радасцю плюю на тваю ласку! З гэтага часу я выракаюся твайго промыслу і тваёй сутнасці — я праклянну самую сваю думку, калі яна раптам зноў звернецца да цябе, і раздзяру свае вусны, калі яны зноў прамовяць імя тваё! Гэй ты, калі ты ёсць, вось табе маё апошняе слова, — цяпер, і заўсёды, і на векі вечныя я кажу табе: бывай! Я замаўкаю, і адварочваюся ад цябе, і пайду далей сваёй дарогаю...

Цішыня.

Я ўвесь дрыжу ад хвалявання і пакут, я не рухаюся з месца і ўсё шапчу праклёны і словы лаянкі, усхліпваючы і горка

рыдаючы, разбіты і знясілены вар'яцкім прыступам лютасці. Ах, усё гэта кніжныя размовы, нават у сваёй нікчэмнасці я намагаюся выказацца прыгожа. Я стаю каля брамы не менш як паўгадзіны, і шапчу, і ўсхліпваю, абшчапіўшы слуп. Раптам я чую галасы, двое прахожых набліжаюцца да мяне, пра штосьці размаўляючы. Адскочыўшы ад брамы, я шыбую ўздоўж дамоў і зноў выходжу на асветленыя вуліцы. Калі я спускаюся з Янгавага ўзвышша, у маёй галаве раптам пачынаюць рабіцца вельмі дзіўныя рэчы. Мне пачынае здавацца, што тыя ўбогія халупы на ўскрайку Вялікага рынку, халабуды і старыя сховішчы ўжыванага адзення тут усё дарэшты псуюць. Яны псуюць плошчу, нявечаць увесь горад, — цьху, далоў гэтыя руіны! Я стаў падлічваць у галаве, ці шмат спатрэбілася б выдаткаў, каб перанесці сюды Геаграфічны інстытут, прыгожы будынак, які заўсёды захапляў мяне, калі я праходзіў побач. Мабыць, узяцца за такую справу немагчыма без капіталу памерам у семдзсят ці нават у семдзсят дзве тысячы крон, — кругленькая сума, не жартачкі, прыстойны капітальчык як на пачатак, ха-ха. Галава ў мяне была цяжкая-цяжкая, калі я кінуў, пацвярджаючы, што як на пачатак, дык гэта прыстойны капітальчык. Мяне ўсё так жа калаціла, і час ад часу, наплакаўшыся, я яшчэ ўсхліпваў.

У мяне было такое пачуццё, што жыццё амаль пакінула мяне і песенька мая адспяваная. Але гэта было мне, папраўдзе, абьякава, гэта нікольні мяне не турбавала. Наадварот, я ішоў праз горад, да порта, усё больш аддаляючыся ад свайго жылля. Я мог бы легчы проста на вуліцы і памерці. Ад пакутаў я стаў зусім абьякавым; скалечаныя пальцы на назе смылелі; мне здавалася нават, што боль распаўсюдзіўся ўгару, аж да самага сцягна, але і гэта не надта мяне трывожыла. Я перажыў куды горшыя пакуты.

І вось я выйшаў да чыгуначнага моста. Тут не было аніякага руху, аніякай гаманы; толькі зрэдку трапляліся людзі — рыбак або матрос — з рукамі ў кішэнях. Я звярнуў увагу на кульгавага чалавека, які пільна паглядзеў на мяне, калі мы з ім зраўняліся. Я міжволі спыніў яго, прыўзняў капялюш і спытаў, ці не ведае ён, адплыла «Манашка» або не. Пры гэтым я не ўтрымаўся, пстрыкнуў пальцамі перад самым носам у яго і прамовіў:

— Чорт пабірай, «Манашка»! Бо я зусім забыўся пра яе!
Усё ж такі думка пра гэты карабель сядзела ў маёй падсвадомасці.

— Ну, вядома, яна адплыла.

— А ці не маглі б вы мне сказаць, куды?

Ён задумаўся, прыпадняўшы кульгавую нагу і ледзь калываючы ёю.

— Не, — кажа ён. — А вам вядома, які ён браў груз?

— Не, — адказваю я.

Але тым часам я ўжо забыўся пра «Манашку» і запытаў кульгавага наконт адлегласці да Хольмэстрана, калі лічыць па-старому, на геаграфічныя мілі.

— Да Хольмэстрана? Ну, недзе...

— Або да Веблунгснеса?

— Дык вось, я мяркую: да Хольмэстрана, можа быць...

— Паслухайце, каб не забыцца, — зноў перабіваю я яго. — Ці не далі б вы мне ласкава тытуню, зусім малы драбок?

Атрымаўшы тытунь, я горача падзякаваў яму і сышоў. Тытунём я так і не скарыстаўся, а тут жа запхнуў яго ў кішэню. Кульгавы глядзеў мне ўслед — магчыма, я нечым выклікаў у яго падазрэнне; ідучы далей ці спыняючыся, я адчуваў на сабе яго падазроны позірк, і мне не падабалася, што гэты чалавек усё глядзіць у мой бок. Я павярнуўся, зноў падышоў да яго, паглядзеў на яго і сказаў:

— Ігольшчык.

Толькі адно гэтае слова: ігольшчык. Не больш за тое. Кажучы гэта, я пільна ўглядаўся ў яго, я адчуваў, які жудасны мой позірк — як бы я глядзеў на яго з таго свету. Вымавіўшы гэтае слова, я нейкую хвіліну стаю на месцы. Потым зноў кльпаю да Вакзальнай плошчы. Кульгавы не выціснуў ні гуку, адно не адводзіў ад мяне вачэй.

Ігольшчык? Я раптам спыніўся. Як жа я адразу не дапяў? Бо я ўжо сустракаў гэтага калеку. На вуліцы Грэнсэн, ясным раннем: я тады аддаў у заклад камізэльку. Мне здавалася, што з таго дня прайшла цэлая вечнасць.

Я стаю і разважаю пра гэта, стаю, прыхінуўшыся да сцяны дома на рагу рынку і Партовай вуліцы — і раптам ўздрыгваю, спрабую схвацца. Але ў мяне гэта не атрымліваецца, і тады, за-

быўшыся на ўсялякі сорам, я падымаю галаву, бо нічога іншага мне не застаецца, — і аказваюся твар у твар з Камандорам.

Невядома адкуль у мяне бярэцца дзёрзкасць, але я нават адыходжу на крок ад сцяны, каб ён мог лепей разгледзець мяне. І я раблю гэта не дзеля таго, каб абудзіць у ім спачуванне, — я хачу сябе прынізіць, паставіць сябе да ганебнага слупа; тады я гатовы быў зваліцца на зямлю і прасіць Камандора растаптаць мяне, наступіць нагою мне на твар. Я нават не сказаў яму «добры вечар».

Камандор, відаць, здагадаўся, што са мной нешта не так: ён запаволіў крокі, а я, каб спыніць яго, кажу:

— Я хацеў прынесці вам сёе-тое, але ўсё ніяк не скончу...

— Вось як? — з сумневам у голасе кажа ён. — Значыцца, вы яшчэ не скончылі?

— Не, ніяк вось не скончу.

Я адчуваю прыязнае стаўленне з боку Камандора, і вочы мае напаўняюцца слязьмі; я адхаркваюся і надрыўна кашляю, імкнучыся ўзяць сябе ў рукі. Камандор сапе і пільна глядзіць на мяне.

— А ці ёсць у вас на што жыць? — пытаецца ён.

— Не, — адказваю я. — У мяне нічога няма. Я сёння зусім нічога не еў, але...

— Бог з вамі, дружа, ці можна дапусціць, каб вы паміралі з голаду! — кажа ён. І адразу пачынае мацаць у кішэні.

Але тут ува мне прачынаецца сорам, я, хістаючыся, зноў адыходжу да сцяны і хапаюся за яе; я гляджу, як Камандор корпаецца ў кашальку, і маўчу. Ён працягвае мне дзесяць крон. Не разважаючы, ён проста так дае мне дзесяць крон. Пры гэтым ён паўтарае, што немагчыма дапусціць, каб я паміраў з голаду.

Я, запінаючыся, спрабую адмовіцца і не адразу бяру купюру.

— Мне, далібог, сорамна... і, акрамя таго, тут занадта шмат...

— Бярыце хутчэй! — кажа ён і глядзіць на гадзіннік. — Мне трэба на цягнік, і я чую, што ён ужо падыходзіць.

Я ўзяў грошы, знямелы ад радасці, і не сказаў больш ні слова, нават не падзякаваў яму.

— Не саромцеся, — кажа Камандор на развітанне. — Бо вы ж можаце адпрацаваць.

І ён пайшоў.

Гледзячы яму ўслед, я раптам успомніў, што не паспеў падзякаваць яму за дапамогу. Я хацеў дагнаць яго, але не мог скрануцца з месца: ногі адмаўляліся мне служыць, я пачаў валіцца набок на кожным кроку. А ён адыходзіў усё далей і далей. Я не пайшоў за ім, хацеў паклікаць яго, але не адразу наважыўся; і калі я нарэшце ўсё ж такі набраўся смеласці і паклікаў яго раз, потым другі, ён адышоў ужо далёка, а голас мой быў занадта слабы.

Я застаўся на вуліцы, глядзеў яму ўслед і ціха-ціха плакаў.

«Такога са мною яшчэ ніколі не было! — сказаў я сам сабе. — Ён даў мне цэлыя дзесяць крон!»

Я стаў на тое самае месца, дзе перад тым стаяў ён, і пачаў паўтараць усе яго рухі. І я паднёс купюру да вачэй, мокрых ад слёз, агледзеў яе з абодвух бакоў і пакляўся — гучна, голасна пакляўся, — што гэта праўда, і ў мяне ў руцэ дзесяць крон.

Праз пэўны час — магчыма, прайшло зусім нямала часу, бо наўкол зрабілася зусім ціха, — я нечакана апынуўся на Томтэгатэн, каля дома нумар адзінаццаць. Якраз тут я падмануў рамізніка, які мяне вазіў; тут жа, нікім не заўважаны, я прайшоў цераз двор на іншую вуліцу. Я пастаяў трохі, ачомаўся і, дзівячыся сабе, зноў зайшоў у браму і рушыў проста ў «Пансіят для прыезджых». Тут я папрасіўся на начлег, і мне адразу ж далі ложка.

Аўторак.

Сонечнае святло і цішыня, дзень надзіва ясны. Снег растаў; усюды ажыўленне, весялосць, радасныя твары, усмешкі і рогат. Над фантанамі рэзка ўгору ўзнікаюцца вадзяныя бруі, залацістыя ад сонца, блакітнаватыя ад нябеснай сіні...

Недзе прыкладна апоўдні я выйшаў з будынка на Томтэгатэн, дзе я цяпер жыву ў дастатку дзякуючы дзесяці кронам, атрыманым ад Камандора, і адправіўся ў горад. Я быў у гуморы і да вечара блукаў па самых ажыўленых вуліцах, разглядаючы стракаты натоўп. Задоўга да сямі вечара я прайшоўся да плошчы Святога Улафа і краем вока зірнуў на вокны ў доме нумар два. Праз гадзіну я ўбачу яе! У мяне займала дых. Што будзе? Што я ёй скажу, калі яна спусціцца сходамі? Добры вечар, фрэкен? Ці проста ўсміхнуся? Я вырашыў абмежавацца ўсмешкаю. Зразумела, што я ёй нізка пакланюся.

Я сышоў з плошчы, трохі саромеючыся, што з'явіўся там гэтак рана, стаў блукаць па вуліцы Карла Юхана, амаль не спу-

скаючы вачэй з гадзінніка на будынку ўніверсітэта. А восьмай я зноў павярнуў на Універсітэцкую вуліцу. Па дарозе я зразумеў, што спазняюся, і паскорыў хаду. Моцна балела нага, — калі б не гэта, я быў бы зусім шчаслівы.

Каля фантана я спыніўся, каб перавесці дых; я доўга стаяў там і глядзеў на вокны дома нумар два, але яна не з'яўлялася. Што ж, я магу пачакаць: спяшацца мне няма куды, а яе маглі затрымаць. І я чакаў. Але ці не прыснілася мне ўсё гэта? Можа быць, я проста ўявіў мінулую сустрэчу, бо ўсю ноч праляжаў у трызненні? У нерашучасці я пачаў разважаць пра гэта, і мяне адольвалі сумневы.

— Гм!

Нехта кашлянуў у мяне за спінаю.

Я чую гэты кашаль, чую таксама лёгкія крокі, але не паварочваюся, а ўважліва гляджу на шырокія сходы.

— Добры вечар! — чую я знаёмы голас.

Я забываю ўсміхнуцца і нават не адразу здымаю капялюш, — гэтак я здзіўлены, што яна прыйшла з таго боку.

— Вы доўга чакалі? — пытаецца яна, часта дыхаючы.

— Не, выбачайце, я прыйшоў зусім нядаўна, — адказаў я. — Ды, акрамя таго, ці тое вялікая бяда, калі мне і давялося трохкі пачакаць? Зрэшты, я думаў, што вы прыйдзеце з іншага боку.

— Я праводзіла маму: яе сёння запрасілі ў госці.

— Вось як! — кажу я.

І мы ідзем. Паліцыянт, які стаіць на рагу вуліцы, глядзіць на нас.

— Але куды мы збіраемся ісці? — пытаецца яна і спыняецца.

— Куды вам будзе заўгодна.

— Ах, але ж гэта так сумна — выбіраць самой.

Паўза.

Потым я кажу, абы што-небудзь сказаць:

— Я бачу, у вас у вокнах цёмна.

— Ну, вядома! — ажывіўшыся, адказвае яна. — Пакаёўка адпрасілася і сышла. У нас нікога няма.

Мы спыняемся і глядзім на вокны дома нумар два, нібы ніколі іх раней не бачылі.

— У такім выпадку, ці не пайсці да вас? — кажу я. — Калі дазволіце, я пасяджу каля дзвярэй...

Я ўвесь дрыжаў і вельмі пашкадаваў, што дазволіў сабе такую смеласць. Што, калі яна пакрыўдзіцца і сьдзе? Што, калі я не ўбачу яе больш? Ах, гэтая мая нікая вопратка! Я са страхам чакаў адказу.

— Але вам, далібог, няма чаго сьдзець каля дзвярэй, — кажа яна.

Мы сталі падымацца сходамі.

У прээднім пакоі было цёмна, яна ўзяла мяне за руку і павяла за сабою. Не трэба ўвесь час маўчаць, сказала яна, можна размаўляць не саромеючыся. Мы ўвайшлі. Запальваючы свечку, — не лампу, а менавіта свечку, — запальваючы гэтую свечку, яна сказала, лёгка ўсміхнуўшыся:

— Толькі вы не павінны глядзець на мяне. Ах, як мне сорамна! Але я ніколі больш не зраблю гэтага.

— Чаго вы больш не зробіце?

— Я ніколі не... Божа барані... я ніколі больш не буду вас цалаваць.

— Не хочаце? — сказаў я, і мы абое засмяяліся.

Я працягнуў да яе рукі, а яна ўхілілася, выслізнула, прашмыгнула на другі бок стала. Нейкую хвілю мы глязелі адно на аднаго, і свечка стаяла паміж намі.

Потым яна стала здымаць вэлюм і капялюшык, а яе бліскучыя вочы былі скіраваныя на мяне, сачылі за кожным маім рухам, — яна баялася, каб я не схапіў яе ў абдымкі. Я зноў паспрабаваў яе дагнаць, спатыкнуўся аб дыван і ўпаў; я больш не мог ступіць на хворую нагу. Ад збянтэжанасці я ўстаў.

— Божа, як вы пачырванелі! — сказала яна. — Нехлямяжа выйшла?

— Ага, сапраўды.

І мы зноў пачалі хуценька пасоўвацца вакол стала.

— Вы, здаецца, кульгаеце?

— Так, я накульгваю, але зусім крыху.

— У мінулы раз у вас балеў палец на руцэ, а цяпер баліць нага. Колькі ж у вас усялякіх бедаў!

— Колькі дзён таму мяне ледзьве не расціснуў фургон.

— Ледзьве не расціснуў? Вы, пэўна, зноў былі п'яным? Божухна, што за жыццё вы ведзяце, малады чалавек! — Яна пагразіла мне пальцам і зрабілася сур'эзнаю. — Давайце сядзем! —

сказала яна. — Не, толькі не каля дзвярэй; вы занадта сарамлівы, сядзьце вунь там. Вы там, а я тут, вось так... Ах, як гэта сумна, калі чалавек сарамлівы! Усё даводзіцца гаварыць і рабіць самой, а ад вас ніякай дапамогі. Вось, да прыкладу, вы маглі б спакойна пакласці руку на спінку майго крэсла, цалкам маглі б самі здагадацца гэта зрабіць. А калі я вам гэта скажу, вы талопіцеся на мяне, быццам не верыце сваім вушам. Вось, вось, я ўжо не раз гэта заўважала, і цяпер тое самае. Але не спрабуйце мяне пераканаць, быццам вы заўсёды такі сціплы: часам вы шмат што сабе дазваляеце. Вы былі вельмі дзёрзкім у той дзень, калі, падпіўшы, ішлі за мною да самага дома і падганялі мяне сваімі жартачкамі: «Паненка, вы згубіце сваю кніжку, вы абавязкова згубіце кніжку, паненка!» Ха-ха-ха! Фу, гэта было так брыдка з вашага боку!

Я збянтэжана глядзеў на яе. Сэрца маё моцна грукала, кроў гарачай хваляю разлівалася па целе. Якая асалода зноў сядзець у чалавечым жыгале, слухаць ціканне гадзінніка і размаўляць з юнай, вясёлай дзяўчынаю, а не мармытаць нешта сабе пад нос.

— Чаму вы маўчыце?

— Якая вы чароўная! — сказаў я. — Вы мяне скарылі, зусім скарылі, я забіты на месцы. Гэтаму ніяк не дасі рады. Вы — самая дзівосная з усіх... Часам вашы вочы гэтак зіхцяць... я ніколі не бачыў такога цудоўнага зьяння, яны падобныя да красак. А? Не, я нават параўнаў бы іх не з краскамі, але... Я па вушы закаханы ў вас і нічога з сабою не магу зрабіць. Як вас завуць? Вы абавязкова павінны мне сказаць, як вас завуць...

— А вас як завуць? Божа, я зноў ледзь не забылася! Учора я цэлы дзень думала, што трэба будзе спытацца ў вас. Не, зусім не цэлы дзень, я не думала пра вас цэлы дзень.

— Ведаеце, якую я тады вам даў мянушку? Я даў вам мянушку Юлаялі. Як вам гэта падаецца? Тут ёсць няўлоўнае перагуканне...

— Юлаялі?

— Ага.

— Гэта на якой-небудзь замежнай мове?

— Гм!.. Не, зусім не.

— Праўда, гучыць няблага.

Пасля доўгіх перамоў мы назвалі адно аднаму свае імёны. Яна села побач са мною на канапу, адсунуўшы крэсла нагою. І мы зноў пачалі размаўляць.

— Вы нават пагаліліся сёння, — сказала яна. — І наогул вы трохі лепш выглядаеце, чым мінулым разам; праўда, толькі трохі, вы там не падумайце... Не, мінулым разам у вас быў сапраўды несамавіты выгляд. Да таго ж палец вы тады перавязалі нейкай агіднай анучай. І ў гэткім выглядзе вы абавязкова хацелі пайсці куды-небудзь, каб выпіць са мною віна. Не ўжо, дзякуй.

— Значыць, вы не хацелі пайсці са мною, бо я меў нікчэмны выгляд? — спытаў я.

— Не, — сказала яна і апусціла вочы. — Не, Бог сведка, не таму! Я пра гэта нават не думала.

— Паслухайце, — сказаў я. — Вы, вядома, лічыце, што я магу жыць святым духам і апранацца, як мне захацацца? Але я не магу: я вельмі, вельмі бедны.

Яна паглядзела на мяне.

— Вы бедны? — перапытала яна.

— Напраўду бедны.

Паўза.

— Божа, але ж я таксама бедная, — сказала яна і з лёгкасцю ўскінула галаву.

Кожнае яе слова аг'яняла мяне, пранікала мне ў душу, нібы тыя кроплі віна, хоць гэта была досыць звычайная дзяўчына з Хрысціянні, якая гаварыла на жаргоне, досыць трывіяльная і балбатлівая. Яна захапляла мяне сваёй звычайкаю схіляць галаву ўбок і ўважліва слухаць, калі я казаў што-небудзь. Пры гэтым я адчуваў яе дыханне на сваім твары.

— Вы ведаеце, рэч у тым... але толькі вы не злуйцеся... Калі я лёг ўчора спаць, я працягнуў да вас руку... вось так... быццам вы ляжалі побач. І гэтак потым я заснуў.

— Вось як? Вельмі міла. — Паўза. — Але вы маглі зрабіць гэта толькі на адлегласці, бо інакш...

— Вы думаеце, інакш я не мог бы зрабіць гэтага?

— Думаю, што не.

— Ну ўжо, ад мяне вы можаце ўсяго чакаць, — сказаў я, хітравата зірнуўшы на яе.

І абняў яе за талію.

— І толькі таго? — перапытала яна.

Яна лічыла мяне занадта ўжо прыстойным чалавекам, гэта мяне злавала і абражала; я падсунуўся да яе, набраўся смела-

сці і ўзяў яе за руку. Але яна вельмі спакойна адняла руку і трохі адсунулася ад мяне. Гэта зноў пазбавіла мяне смеласці, я засаромеўся і пачаў глядзець у акно. Усё адно я быў пануры, мне не варта было мець вялікіх спадзеваў. Іншая рэч, калі б я спаткаў яе раней, калі яшчэ быў чалавекам, у лепшыя дні, покуль справы сям-так ішлі. Я адчуў сябе моцна прыгнечаным.

— Вось бачыце! — сказала яна. — Бачыце, як лёгка з вамі даць рады, досыць ледзьве прыкметна нахмурыць лоб, ледзь-ледзь ад вас адсунуцца, і вы адразу так збянтэжыліся.

Яна гулліва засмялася і моцна заплюшчыла вочы, быццам не магла трываць таго, што на яе глядзяць...

— Божа ласкавы! — усклікнуў я. — Вось зараз я вам пакажу!

І я моцна абняў яе за плечы. Яна з глузду з'ехала ці што? Лічыць мяне за неспрактыкаванага юнака! Ха, мы яшчэ паглядзім... Ніхто не скажа, што ў такіх справах я горшы за іншых. Ды я сам д'ябал, а не чалавек! Ужо калі на тое пайшло...

Нібыта я ні на што на свеце не быў здатны!

Яна сядзела спакойна, не расплюшчваючы вачэй, і мы абое маўчалі. Я рашуча прыцягнуў яе да сябе, прыціснуў да грудзей, а яна не вымавіла ні слова. Я чуў біццё нашых сэрцаў, гучнае, як пошчак капытоў.

Я пацалаваў яе.

Больш я не памятаў сябе, я казаў нейкія глупствы, з якіх яна смялася, шаптаў ёй далікатныя словы, прыціскаючыся вуснамі да яе вуснаў, гладзіў яе па твары і цалаваў, цалаваў. Я расшпіліў гузік на яе блузцы, потым другі, і агаліліся грудзі — яны выглядалі з-пад кашулі, белыя, круглявыя, цуд з цудаў.

— Ах, дазвольце зірнуць! — сказаў я, імкнучыся расшпіліць іншыя гузікі, яшчэ больш агаліць яе цела; але я занадта распаліўся і не мог даць рады ніжнім гузікам, а станік быў занадта тугі. — Я зірну трохкі... зусім трохкі...

Тут яна абвівае рукой маю шыю, вельмі павольна і далікатна; я адчуваю подых, які ідзе з ружовых, трапяткіх ноздраў, авявае мне твар; другой рукою яна пачынае сама расшпільваць гузікі, яшчэ і яшчэ. Яна збянтэжана, адрывіста смяецца і паглядае на мяне, хоча зразумець, ці заўважыў я яе страх. Яна развязвае стужкі, расшпільвае гарсэт, яна прасякнутая

пяшчотай і трывогаю. І я сваімі грубымі рукамі таксама да-
кранаюся да гэтых гузікаў і стужак...

Каб адцягнуць увагу, яна праводзіць леваю рукой па маіх
плячах і кажа:

— Але ж колькі ў вас павыпадала валасоў!

— Ага, — шапчу я, імкнучыся прытуліцца вуснамі да яе
грудзей.

Яна ўжо ляжыць побач са мною, і сукенка яе ўся расшпіленая.
Але раптам яна, нібыта апамятаўшыся, вырашае, што справа
зайшла занадта далёка. Яна імкнецца акрыць сваё голае цела
і прыўздываецца. Прыхоўваючы свой сорам, яна зноў пачынае
гаварыць пра тое, як шмат у мяне валасоў насыпалася на плечы.

— А чаму ў вас так выпадаюць валасы?

— Не ведаю.

— Ну, вядома, вы занадта шмат п'яце, напэўна, прычына
ў гэтым... Фу, нават сказаць няёмка! Саромцеся! Далібог,
ад вас я гэтага не чакала. Вы такі малады — і ўжо лысееце!..
А цяпер, калі ласка, раскажыце пра сваё жыццё. Я ўпэўненая,
што яно проста жудаснае! Але толькі кажыце праўду, разуме-
еце, усё як ёсць! Зрэшты, калі вы што-небудзь захочаце пры-
хаваць, я ўбачу гэта па вас. Ну, раскажвайце!

Ах, да чаго ж я стаміўся! З якою б радасцю я проста спакой-
на пасядзеў, адно глядзячы на яе, замест таго каб нешта з сябе
ўдаваць і марнаваць сілы на гэтую гульню. Я быў ні на што
не здатны, зрабіўся анучаю.

— Пачынайце ж! — запатрабавала яна.

Я скарыстаўся выпадкам і расказаў ёй усё, расказаў шчы-
рую праўду. Я не спрабаваў паказаць справу ў больш змрочным
святле, чым было ў сапраўднасці, не імкнуўся абудзіць у ёй
спагаду; я не прыхаваў ад яе тое, што аднойчы прыўлашчўў
сабе пяць крон.

Яна слухала, прыадкрыўшы рот, бледная, перапалоханая,
і ў яе бліскучых вачах была збянтэжанасць. Я хацеў выпра-
віць свой промах, рассяць тое кепскае ўражанне, якое зрабіў
на яе, і ўзяў сябе ў рукі.

— Але гэта — справа мінулага, больш такое ніколі не паўто-
рыцца: цяпер я vyrатаваны...

Але яна была ў поўнай разгубленасці.

— Божа барані! — сказала яна і змоўкла. Потым паўтарыла яшчэ і яшчэ раз: — Божа барані!

Я паспрабаваў жартаваць, паказытаў яе падпахі, прыцягнуў яе да сябе. Яна ж паспела ўжо зашпіліць блузку, і гэта мяне раззлавала. Навошта яна яе зашпіліла? Хіба цяпер у яе вачах я стаяў ніжэй, чым яно было б у тым выпадку, калі б я пацвердзіў, што валасы ў мяне выпадаюць ад распуснага жыцця? Няўжо б я падабаўся ёй больш, калі б пачаў удаваць з сябе юрліўца? Досыць балбатні. Трэба дзейнічаць рашуча. А там, дзе трэба дзейнічаць рашуча, я не схіблю.

Надышла пара пачаць нанова.

І я без лішніх слоў паклаў яе на канапу. Яна супраціўлялася, зрэшты, не занадта моцна, і была быццам здзіўленая.

— Што вы робіце?.. Не трэба... — сказала яна.

— Што я раблю?

— Не... не трэба...

— Але ж так...

— Не трэба, чуеце! — усклікнула яна. І каб зрабіць мне бялізну, дадала: — А ведаеце, мне здаецца, што вы вар'ят.

Я міжволі спыніўся і сказаў:

— Няпраўда, вы так не думаеце!

— Але ў вас такі дзіўны выгляд! А тае раніцы, калі вы пераследавалі мяне, хіба вы тады не былі п'яным?

— Не. Але я быў сыты, я толькі што пад'еў.

— Што ж, тым горш.

— А вам лепей было б, калі б я быў п'яны?

— Напэўна... Я вас баюся! Богам вас малю, пусціце мяне!

Я задумаўся. Не, я не мог гэтак пачынаць, занадта шмат чаго я губляў. Годзе строіць дурню на канапе, у позні вечар! Ха, яна спрабуе ў гэткай хвілі яшчэ неяк выкручвацца! Быццам я не ведаю, што ўсё гэта — адно праз сарамлівасць! Не тое ўжо я немаўля! Спакойна! І досыць гэтых разоў!

Але яна супраціўлялася вельмі рашуча, занадта рашуча, каб гэтак можна было растлумачыць простаю сарамлівасцю. Я нібы неспадзявана перакуліў свечку, стала цёмна, а яна адчайна супраціўлялася і нават адзін раз слаба ўскрыкнула.

— Не, не трэба, не трэба! Калі хочаце, пацалуйце лепш мяне ў грудзі. Мілы мой, добры!

Я адразу спыніўся. Гэтыя словы прагучалі гэтак спалохана, гэтак бездапаможна, што я шчыра здзівіўся. Яна думала ўзнагародзіць мяне, дазволіўшы мне пацалаваць яе ў грудзі! Як гэта міла, — міла і наіўна! Я гатовы быў зваліцца і ўкленчыць перад ёю.

— Але, мілае маё дзіцятка! — сказаў я ў замяшанні. — Я ніяк не разумею... дапраўды не магу зразумець, што гэта за гульня...

Яна ўстала і дрыготкімі рукамі запаліла свечку; я зноў сеў на канапу і сядзеў нерухома. Што ж цяпер будзе? На душы ў мяне было паскудна.

Яна зірнула ў бок насценнага гадзінніка і здрыганулася.

— Ах, зараз вернецца пакаёўка! — усклікнула яна.

Гэта было першае, пра што яна падумала.

Я зразумеў яе намёк і падняўся.

Яна ўзяла накідку, як бы збіраючыся надзець яе, але перадумала, зноў паклала яе і адышлася да каміна. Яна была бледная і ўсё больш непакоілася. Каб ёй не давялося паказаць мне на дзверы, я спытаў:

— Ваш бацька быў вайскоўцам?

А сам тым часам ужо збіраўся пайсці.

— Сапраўды, ён быў вайсковец. А адкуль вы ведаеце?

— Я не ведаю, мне проста раптам прыйшло ў галаву запытацца.

— Як дзіўна!

— О, так. Нюх вельмі мне дапамагае. Ха-ха, нездарма ж я вар'ят...

Яна хуценька зірнула на мяне, але не сказала нічога. Я адчуваў, што мая прысутнасць для яе пакутлівая, і хацеў хутчэй пакласці гэтаму канец. Я скіраваўся да дзвярэй. Няўжо яна больш не пацалуе мяне? І нават рукі не падасць? Я спыніўся і чакаў.

— Вы ўжо сыходзіце? — прамовіла яна, па-ранейшаму стоячы каля каміна.

Я не адказваў. Зняважаны і разгублены, я глядзеў на яе, не кажучы ні слова. Ах, я ўсё сапсаваў! Здавалася, ёй не было ніякай справы, што я збіраюся сыходзіць, яна была цяпер на веку страчаная для мяне, і я думаў пра тое, што б сказаць ёй на развітанне, шукаў значных, глыбокіх слоў, якія ўразілі б

яе, узнялі б мяне ў яе вачах. І, насуперак свайму цвёрдаму рашэнню, раззлаваны, усхваляваны і пакрыўджаны, я, замест таго каб развітацца з ёй ганарліва і холадна, пачаў балбатаць усялякае глупства; патрэбныя словы не прыходзілі, я паводзіў сябе надта легкадумна. У галаву зноўку лезлі кніжныя тырады і розныя красамоўствы.

Чаму б ёй не сказаць мне наўпрост, каб я пайшоў, спытаўся я ў сябе. Ну, чаму? Няма чаго саромецца. Замест таго, каб раптам прыгадаць, што хутка вернецца пакаёўка, яна проста магла сказаць так: «Цяпер вы павінны пакінуць мяне, таму што мне пара ісці па маму, і я не хачу, каб вы мяне праводзілі вуліцаю». Ёй гэта не прыйшло ў галаву? Ах, не: менавіта гэта і прыйшло ёй у галаву! Так я і думаў. Бо ёй так лёгка было падаць мне знак — узяць і зноў пакласці накідку, я б адразу ўсё зразумеў. Бо я ж сказаў, што ў мяне ёсць нюх. І дзеля гэтага, папраўдзе, зусім не трэба быць вар'ятам...

— Богам малю, прабачце, што я вас так назвала! Гэтае слова сарвалася ў мяне з языка! — усклікнула яна.

Але яна па-ранейшаму стаяла воддаль і не падыходзіла да мяне.

А я ўпарта гнуў сваё. Я балбатаў, пакутліва адчуваючы, што надакучыў ёй, што аніводнае маё слова не дасягае мэты — і ўсё ж ніяк не мог спыніцца. Я мяркую, можна мець адчувальнае сэрца, нават не будучы вар'ятам; ёсць натуры, якія адгукаюцца на ўсялякую драбязу, іх можна забіць адным рэзкім словам. І я намякнуў, што ў мяне менавіта такая натура. Рэч у тым, што галечка вельмі абвастрыла пэўныя схільнасці ўва мне, і я вельмі шкадую, напраўду, вельмі шкадую... Але ў гэтым ёсць і нейкі добры бок, гэта іншым разам дапамагае мне. Інтэлігентны бядняк умее назіраць куды лепш за інтэлігентнага багацея. Бядняк заўсёды абачлівы, сочыць за кожным сваім крокам, падазрона ставіцца да кожнага слова, якое чуе; кожны яго крок прымушае яго думкі і пачуцці напружвацца, працаваць. Ён праніклівы праз досвед сваёй параненай душы...

Я досыць доўга расказваў ёй пра сваю параненую душу. Але чым больш я гаварыў, тым больш неспакойнаю рабілася жанчына, да якой я звяртаўся; нарэшце, у роспачы ломячы рукі, яна некалькі разоў паўтарыла:

— О Божа! Божа ж мой!

Я выдатна разумеў, што мучыў яе, і зусім не хацеў яе мучыць, але ўсё ж даймаў. Нарэшце я вырашыў, што галоўнае збольшага ўжо сказанае і, уражаны яе поўным распачы паглядам, усклікнуў:

— А цяпер я сыходжу, сыходжу! Вы ж бачыце, я ўжо ўзяўся за клямку! Бывайце! Бывайце, чуеце? Вы маглі хоць бы адказаць, раз я двойчы развітаўся з вамі і меў цвёрды намер сысці. Я нават не прашу дазволу зноў пабачыцца з вамі, бо гэта будзе вам непрыемна. Але скажыце: навошта вы мяне мучылі? Што я вам зрабіў? Бо я не стаяў у вас на дарозе, праўда ж? Чаму ж вы раптам адварочваецеся ад мяне, нібыта мы зусім не знаёмыя? Вы ж зусім спустошылі мяне, я цяпер канчаткова раздушаны. Бачыць Бог, я ж не вар'ят. Калі вы дасце сабе рады падумаць, то выдатна зразумеце, што я зусім здаровы. Працягніце ж мне руку! Або дазвольце падысці да вас! Можна? Я вам нічога не зраблю, я толькі на якую хвілю ўкленчу перад вамі, укленчу каля ваших ног, толькі на кароткую хвілю, вы дазволіце? Ну добра, я не зраблю гэтага, я бачу, што вы баіцеся, і не зраблю... чуеце, не зраблю гэтага. Але скажыце, малю вас, чаго вы так баіцеся? Бо я ж стаю спакойна, нават не варушуся. Я проста ўкленчыў бы на дыванку, вунь на той чырвонай плямцы каля самых ваших ног. Але вы спалохаліся: я адразу ўбачыў у ваших вачах, што вы спалохаліся, і вось я не зрушыўся з месца. Я не зрабіў ані кроку, калі прасіў у вас дазволу, ці не так? Я стаяў нерухома, як вось цяпер, калі я паказаў вам тое месца, дзе я хацеў укленчыць — вунь там, на дыване, дзе чырвоная ружа. Я нават не паказваю пальцам, глядзіце, нават не паказваю, не раблю гэтага, каб не напалохаць вас, я толькі ківаю і скіроўваю туды свой пагляд, вось так! І вы выдатна разумеце, пра якую я ружу кажу, але не хочаце дазволіць мне ўкленчыць, вы баіцеся мяне і не наважваецеся падысці да мяне. Не разумею, як гэта ў вас хапіла жорсткасці назваць мяне вар'ятам. Ці не праўда, вы так зусім не думаеце? Толькі адзін раз улетку, даўным-даўно, я быў вар'ятам: мне даводзілася занадта цяжка працаваць, і я забываў своечасова паабедаць, бо ўсе думкі мае былі занятыя працаю. Гэта паўтаралася дзень за днём: мне варта было б згадаць

пра яду, але я вечна забываўся. Бачыць Бог, гэта праўда! Каб жа мне не сысці з гэтага месца, калі я маню! І, разумееце, вы крыўдзіце мяне. Зусім не моцная патрэба змушала мяне гэтак працаваць: я карыстаюся крэдытам, вялікім крэдытам у Інгебрэта і Гравесена; у мяне часта бывае нямала грошай, і я ўсё ж такі не купляю ежы, бо проста забываюся пра яе. Чуеце! Вы маўчыце, не адказваеце, вы не адыходзіце ад каміна, а проста стаіце і чакаеце, пакуль я пайду...

Яна хутка падышла да мяне і падала руку. Я з недаверам глядзеў на яе. Ці зрабіла яна гэта ад душы? Ці ж толькі для таго, каб пазбавіцца ад мяне? Яна абвіла рукамі маю шыю, і на вачах у яе выступілі слёзы. А я стаяў і глядзеў на яе. Яна падставіла мне вусны, але я не верыў ёй, гэта проста была ахвяра, толькі б усё хутчэй скончылася.

Яна нешта сказала, і мне пачулася: «А ўсё-ткі я люблю вас!» Яна сказала гэта вельмі ціха і невыразна; можа быць, я не пачуў, можа быць, яна сказала што-небудзь зусім іншае; але яна кінулася мне на шыю і нават прыўзнялася на дыбачкі, каб дацягнуцца, і стаяла так ледзьве не цэлую хвіліну.

Я баяўся, што яна проста прымусіла сябе быць са мной ласкаваю, і сказаў толькі:

— Якая вы прыгожая!

Больш я нічога не сказаў. Я падаўся да дзвярэй, наткнуўся на іх і, адступаючы, выйшаў з пакоя. А яна засталася стаяць унутры.

Сцэна чацвёртая

Надышла зіма, халодная, мокрая і амаль бяснежная; на-сунулася вечная, імглістая ноч, і мала што не цэлы тыдзень не адчувалася нават свежага павеву ветрыку. На вуліцах цэлымі днямі гарэлі газавыя ліхтары, і ўсё ж людзі раз-пораз у тумане натыкаліся адно на аднаго. Усе гукі — звон царкоўных званоў, лясканне бразготак на рамізніцкіх конях, людскія галасы — раздаваліся глуха і былі нібы пахаваныя ў шчыльным паветры. Прайшоў тыдзень, потым яшчэ адзін, а надвор'е стаяла ўсё такое самае.

Я па-ранейшаму жыў тамсама, унізе, у Ватэрлане.

Усё больш і больш я прывязваўся да свайго прытулку, да гэтага пакойчыка для прыезджых, дзе я мог мець жылло, нягледзячы на сваю галечу. Грошы ў мяне даўным-даўно скончыліся, але я ўсё ж такі па-ранейшаму прыходзіў сюды, нібы меў на гэта права, нібы стаўся тут сваім. Гаспадыня пакуль што нічога мне не казалася, але мяне ўсё роўна мучыла думка, што я не магу расплаціцца з ёю. Так прайшлі тры тыдні.

Ужо некалькі дзён я зноў пісаў, але тое, што атрымлівалася, мяне не задавальняла; я старанна працаваў, высільваўся з раніцы да ночы, але без усялякага поспеху. За што б я ні браўся, усё аказвалася марным, — удача адварнулася ад мяне.

Я спрабаваў пісаць у пакоі на другім паверсе, гэта была найлепшая з гасцёўняў. Ад таго першага вечара, калі ў мяне яшчэ былі грошы і я мог плаціць за ўсё, ніхто мяне там не турбаваў. Я ўвесь час спадзяваўся, што мне ўдасца напісаць які-небудзь артыкул, і тады я змагу заплаціць за пакой, а таксама разабрацца з іншымі даўгамі; вось чаму я працаваў гэтак рупна. Асабліва мяне займала адна ўжо распачатая рэч, ад якой я шмат чаго чакаў, — алегарычны твор пра пажар у кнігарні; тут была закладзеная глыбокая думка, якую я хацеў апра-

цаваць як мага больш дбайна і аддаць напісанае Камандору на выплату пазыкі. Няхай Камандор пераканаецца, што ён дапамог сапраўды таленавітаму чалавеку: у мяне не было аніякага сумневу, што ён пераканаецца ў гэтым. Трэба было толькі пачакаць, калі на мяне сыдзе натхненне. А чаму б натхненню не сысці на мяне проста зараз, у наступнай хвілі? Нішто мне не замінала; штодня гаспадыня карміла мяне, прапаноўвала мне некалькі бутэрбродаў раніцай і ўвечары, і мая знерваванасць амаль зусім прайшла. Я больш не загортаў рукі ў анучы, калі пісаў, і ў галаве ў мяне не кружылася, калі я глядзеў на вуліцу з вокнаў другога паверха. Мне было цяпер нашмат лепш, як ні паглядзі, і я пачаў дзівіцца, што ўсё яшчэ ніяк не магу скончыць свой алегарычны твор. Я не ведаў, чым гэта растлумачыць.

Але пры канцы пэўнага дня мне давалося адчуць, які я слабы, як млява і ўпустую працуюць мае мазгі. У гэты дзень гаспадыня прынесла мне нейкі рахунак і папрасіла паглядзець яго: здаецца, у тым рахунку нешта не так, сказала яна, ён не сыходзіцца з кнігамі, але яна не магла знайсці памылку.

Я пачаў падлічваць; гаспадыня сядзела насупраць і глядзела на мяне. Я склаў усе дваццаць пазіцый, спачатку зверху ўніз, і знайшоў дакладную суму, потым знізу ўверх, і зноў прыйшоў да таго самага выніку. Я глядзеў на гаспадыню, яна сядзела насупраць мяне і чакала, што я скажу; я заўважыў, што яна ў асаблівым становішчы, гэта не выслізнула з-пад майго назіральнага погляду, хоць я зусім не намагаўся што-небудзь разгледзець.

— Усё дакладна, — сказаў я.

— Не, праверце кожны лік паасобку, — папрасіла яна. — Я ўпэўненая, што сума занадта вялікая.

І я стаў спраўджаць кожную пазіцыю: 2 боханы хлеба па 25, лямпавае шкло — 18, мыла — 20, алей — 32... Не патрабавалася ніякіх асаблівых здольнасцяў, каб праверыць гэтыя слупкі лікаў, гэты рахунак з невялічкай крамы, у якім не было ніякіх складанасцяў, і я добрасумленна спрабаваў знайсці памылку, пра якую казала гаспадыня, але ніяк не знаходзіў яе. Праз некалькі хвілін я, як на грэх, адчуў, што ў мяне пачало круціцца ў галаве; я ўжо не адрозніваў прыбытку ад выдатку: усё папераблытвалася. Нарэшце я засяродзіўся на радку: 3 і 5/16 фун-

ты сыру па 16. Мае мазгі канчаткова адмаўляліся працаваць, я няўцямна глядзеў на слова «сыр» і не мог скрануцца з месца.

— Пракляцце, як неразборліва тут напісана! — сказаў я ў роспачы. — Божа, твая воля, тут сказана: пяць шаснацца-тых фунта сыру. Ха-ха, нечуваная рэч! Зірніце самі!

— Але, — пагадзілася гаспадыня. — Яны маюць звычку так пісаць. Гэта зялёны сыр. Значыцца, усё дакладна! Пяць шаснацца-тых — гэта пяць лотаў...

Я зноў паспрабаваў разабрацца ў гэтым рахунку, які некалькі месяцаў таму праверыў бы за адну хвіліну; я абліваўся потам, з усяе сілы намагаўся спасцігнуць гэтыя загадкавыя колькасці і глыбакадумна заплюшчваў вочы, нібыта спасцігаючы напісанае; але нічога не выходзіла. Пракляты сыр дака-наў мяне; здавалася, нешта ляснулася ў маіх мазгах.

Аднак я працягваў лічыць, каб зрабіць уражанне на гаспадыню, варушыў вуснамі і час ад часу гучна называў уголас які-небудзь лік, слізгаючы вачыма зверху ўніз па слупку лікаў — нібыта я безупынна рухаўся наперад і ўжо заканчваў праверку. Гаспадыня сядзела і чакала. Нарэшце я сказаў:

— Я спраўдзіў усё, ад пачатку да канца, і, наколькі я магу меркаваць, тут сапраўды няма ніякай памылкі.

— Хіба? — спытала яна. — Напраўду няма?

Але я выдатна бачыў, што яна не верыць мне. І раптам мне здалося, што ў тэмбры яе голасу з’явілася грэблівае адценне, нейкая абыякавасць, якой я раней у яе не заўважаў. Яна сказала, што я, відаць, не прывык лічыць на шаснацца-тых долі, і дадала, што ёй давядзецца папрасіць пераправерыць рахунак каго-небудзь яшчэ, хто лепшы ў гэтым сэнсе. Яна сказала ўсё гэта не ў крыўдлівай форме, без жадання мяне прысароміць, але гэта прагучала задуменна і сур’ёзна. Ужо з парога яна сказала, нават не зірнуўшы ў мой бок:

— Прабачце, што я вам перашкодзіла!

І пайшла.

Крыху пазней дзверы адчыніліся яшчэ раз, і гаспадыня ўвайшла зноў; відавочна, яна паспела недалёка адысціся па калідоры.

— Вось што! — сказала яна. — Вы толькі не крыўдуйце, але з вас сёе-тое належыць. Бо ўчора, здаецца, споўнілася ўжо тры тыдні, як вы ў мяне пасяліліся? Вось жа, менавіта тры

тыдні. Не надта яно лёгка — перабівацца з гэткаю вялікай сям'ёю, таму я не магу пускаць жыхароў у крэдыт...

Я перапыніў яе.

— Я ж ужо казаў вам, што працую над артыкулам, — сказаў я. — І як толькі ён будзе гатовы, вы зараз жа атрымаеце вашы грошы. Будзьце абсалютна спакойная.

— Ну, а раптам вы яго ніколі не скончыце?

— Вы так мяркуеце? Натхненне можа найсці на мяне заўтра ці нават сёння ўначы. Цалкам магчыма, што яно прыйдзе да мяне сёння ноччу, і тады я скончу артыкул за якую-небудзь чвэрць гадзіны. Я працую не так, як усе астатнія людзі; я не магу пісаць у дзень пэўную колькасць старонак: я павінен дачакацца сваёй хвіліны. І ніхто не ведае ні дня, ні гадзіны, калі прыйдзе натхненне: гэта здараецца само сабою.

Гаспадыня пайшла. Але яе давер да мяне, відаць, ужо моцна пахіснуўся.

Застаўшыся адзін, я ўскочыў і пачаў ірваць на сабе валасы ад распачы. Не, сапраўды, паратунку няма, выратавання няма ніякага! Мае мазгі мне больш не служаць! Хіба не стаў я поўным ідыётам, калі ўжо не магу вылічыць кошт кавалачка сыру? Але калі ўжо я задаю сабе такія пытанні, ці магчыма, каб я з'ехаў з глузду? Хіба ж я, хоць і быў заняты падлікамі, не заўважыў з выключнай пранікліваасцю, што гаспадыня цяжарная? Бо я паняцця не меў пра гэта, ніхто мне нічога не казаў; я раптам уцяміў гэта міжволі; я ўбачыў гэта на свае вочы і адразу ўсё зразумеў — ды яшчэ ў той адчайнай хвілі, калі я падлічваў шаснаццаць долі. Як жа растлумачыць усё гэта?

Я падышоў да акна і паглядзеў на вуліцу; акно выходзіла на Вогнмансгатэн. На ходніку гулялі дзеці, дзеці беднякоў на бядняцкай вуліцы; яны кідалі адно аднаму пустую бутэльку і гучна віскаталі. Побач павольна праехала фурманка з клункамі; відаць, нейкая сям'я, выкінутая на вуліцу, перабіралася ў гэткае няпэўнае час на іншую кватэру. Я адразу пра гэта здагадаўся. На павозцы грувасціліся коўдры, падушкі і мэбля — сточаныя чарвякамі ложка і камоды; чырвоныя крэслы-трыногі, радно, розны металічныя хломазды, бляшаны посуд. Маленькая дзяўчынка, зусім яшчэ дзіця, брыдкаватая, з саплівым носам, сядзела на калёсах і моцна трымалася за клункі пасіনেлымі

ручкамі, каб не ўпасці. Пад ёю быў стос жудасных мокрых матрацаў, на якіх дома спалі дзеці, і яна сачыла за малымі, што на ходніку перакідваліся пустой бутэлькаю...

Я глядзеў на вуліцу і лёгка разумеў усё тое, што адбываецца. Стоячы каля акна, я чуў, як гаспадарская кухарка напявала ў кухні, у суседстве з маім пакоем; я ведаў песеньку, якую яна спявала, і прыслухоўваўся, ці не сфальшывіць яна. І я сказаў сабе, што вар'ят быў бы не здольны на ўсё гэта; дзякуй Богу, я нармальны, як любы іншы чалавек.

Раптам я ўбачыў, што два хлапчукі на вуліцы ўсчалі сварку; аднаго я ведаў: гэта быў гаспадынін сын. Я адчыніў акно і стаў слухаць, што яны кажуць адзін аднаму, а пад акном тут жа сабраўся натоўп дзяцей: яны ўсе прагна глядзяць угару, у мой бок. Чаго яны чакаюць? Якой-небудзь падачкі? Засушанай кветкі, косткі, недапалка, чаго-небудзь, што можна з'есці або выкарыстаць для забавы? Яны доўга глядзяць на маё акно, і твары ў іх сінія ад холаду... А гэтыя двое ўсё сварацца паміж сабою. З іх дзіцячых ратоў вылятаюць словы лаянкі, жаклівыя мянушкі, матроскія праклёны, якім яны, відаць, навучыліся ў порце. І абодва так захапіліся, што зусім не заўважаюць гаспадыні, якая прыбегла даведацца, што здарылася.

— Ага-а! — скардзіцца яе сын. — Ён мяне схапіў за горла, мала што зусім не задушыў!.. — І, павярнуўшыся да свайго ворага, які злацешна пасмейваецца, ён раз'юшана крычыць: — Прэч адсюль, падла! Усялякая гніда будзе яшчэ браць людзей за горла! Вось я табе, каб цябе...

А яго цяжарная маці, чый живот ледзьве не займае ўсю вузкую вуліцу, хапае свайго дзесяцігадовага сына за руку і хоча забраць яго адтуль.

— Ціха! Змоўч! Ану перастань лаяцца! Лаешся, быццам ужо не адзін год па бардэлях швэндаўся! Марш дадому!

— Не пайду!

— Не, пойдзеш!

— Не пайду!

Я стаю каля акна і бачу, як маці прыходзіць у шаленства; гэтая агідная сцэна глыбока абурае мяне, я больш не ў змозе яе трымаць, я крычу хлопчыку ўніз, каб ён падняўся да мяне на хвілінку. Я два разы выкрыкнуў гэта, каб спыніць іх, спы-

ніць гэтую сцэну; другі раз я крычу вельмі гучна, гаспадыня збянтэжана падымае галаву і глядзіць на мяне. Але яна адразу пераадольвае сваю збянтэжанасць, нахабна глядзіць на мяне, глядзіць з выглядам непрыхаванае перавагі, а потым, зрабіўшы сыну заўвагу, сыходзіць. Яна кажа яму голасна, каб я мог добра чуць:

— Фу, які сорам, ты кожнаму паказваеш, які ты кепскі хлопчык!

Гледзячы на ўсё гэта, я не прапусціў нічога, нават самае драбязы. Мая назіральнасць была вельмі востраю, я даткліва ўспрымаў кожную дробязь і ўсё па чарзе абдумваў. Значыцца, розум мой не быў пашкоджаны. Ды і як маглі яго пашкодзіць?

— Паслухай жа, — сказаў я раптам сабе. — Ты досыць доўга трывожыўся наконт свайго розуму, а цяпер годзе! Хіба ж гэта прыкмета вар'яцтва, калі розум асэнсоўвае і ўспрымае ўсё, да апошняй драбязы? Ды ты проста смешны, магу цябе запэўніць, бо ты надта мяне забавіў. Адным словам, у кожнага бываюць закіды, асабліва ў простых рэчах. Гэта нічога не значыць, гэта простая выпадковасць. Кажу табе, ты смешны. А гэты рахунак, гэтыя няшчасныя пяць шаснаццатых смярдзючага сыру, — ха-ха, сыр з гваздзікай і перцам! — што да гэтага смешнага сыру, дык ад яго цалкам можна здурнець: ужо адзін пах гэтага сыру здольны адправіць чалавека на той свет... — І я рагатаў, гледзячы на той няшчасны сыр. — Не, ты дай мне што-небудзь ядомае! — сказаў я. — Дай мне, калі заўгодна, пяць шаснаццатых лотаў свежага масла! Тады зусім іншая рэч!

Я ліхаманкава смяўся з уласных жартаў і лічыў іх вельмі забаўнымі. У мяне сапраўды не было ніякіх заганяў, я быў зусім здаровы.

Мая весялосць мацнела, чым больш я хадзіў сюды-туды ўздоўж і поперак пакоя і размаўляў сам з сабою; я гучна смяўся і нібыта ап'янеў ад радасці. Напраўду, здавалася, што я толькі і чакаў гэтай кароткай радаснай хвіліны, гэтага дзівоснага светлага захаплення, каб працаздольнасць вярнулася да мяне. Я сеў за стол і заняўся сваім творам. Праца ішла паспяхова, куды больш паспяхова, чым раней. Хоць яна прасоўвалася не так ужо і хутка, але тое, што я зрабіў, здавалася мне цудоўным. Да таго ж я нястомна адпрацаваў цэлую гадзіну.

І вось я даходжу да самага важнага месца ў гэтым алегарычным сачыненні пра пажар у кнігарні; яно ўяўляецца мне гэтакім важным, што ўсё іншае, напісанае мною, — нішто ў параўнанні з гэтым месцам. Я хацеў выказаць сапраўды глыбокую думку, што гарэлі не кнігі, а мазгі, чалавечыя мазгі, хацеў зладзіць з гэтага сапраўдную Варфаламееўскую ноч. Аж раптам дзверы рэзка расчыніліся, і ў мой пакой шпарка ўвайшла гаспадыня. Яна зайшла ў самую сярэдзіну, нават не затрымаўшыся каля парога.

Я хрыпла ўскрыкнуў, нібыта мне нанеслі ўдар.

— Што? — прамовіла яна. — Мне здалася, быццам вы нешта сказалі? Да нас прыехаў новы жыхар, і я збіраюся аддаць яму гэты пакой. А вы сёння пераначуеце ў нас, унізе, там у вас таксама будзе асобны ложак. — І, не слухаючы мяне, яна без далейшых размоў узялася як папала збіраць са стала мае паперы.

Мой радасны настрой адразу знік, я раззлаваўся, прыйшоў у роспач і адразу ж падняўся з крэсла. Я моўчкі дазволіў ёй прыбіраць паперы са стала, не вымавіўшы ніводнага слова. Яна згарнула аркушы і сунула іх мне ў рукі.

Нічога не зробіш, давялося вызваліць пакой. І каштоўнае імгненне было незваротна згубленае! Новага жыхара я сустрэў на сходах: гэта быў малады чалавек з татуіроўкаю на руцэ — вялікім сінім якарам; за ім служка цягнуў на спіне карабельны куфар. Прыезджы, відавочна, быў матросам нейкага судна, а значыцца, толькі выпадковым госцем на адну ноч; ён, вядома, не зойме мой пакой на больш працяглы час. Можна быць, заўтра, калі ён з'едзе, мне зноў пашчасціць, і натхненне вернецца хоць бы на пяць хвілін — гэтага хопіць, каб скончыць працу. А пакуль што трэба скарыцца лёсу...

Да таго часу я не бываў на гаспадарскай палове, дзе днём і ноччу туліліся муж, жонка, цесць і чацвёрэ дзяцей. Пакаёўка жыла на кухні, там яна і спала. Я з неахвотаю падышоў да дзвярэй і пастукаўся; ніякага адказу, хоць унутры чуліся галасы.

Калі я ўвайшоў, муж не сказаў ні слова, нават не адказаў на маё прывітанне; ён толькі абыякава глянуў на мяне, быццам яму не было да мяне ніякае справы. Зрэшты, ён гуляў у карты з чалавекам, якога я некалі бачыў на прыстані —

грузчыкам з мянушкай Шыба. Немаўля нешта лепятала сабе ў ложку, а стары, гаспадынін бацька, сядзеў на лаўцы, скурчыўшыся і падпіраючы рукамі галаву, нібы ў яго балелі грудзі ці жывот. Ён быў амаль зусім сівы і ў гэтай позе выглядаў нібы змяя, якая падпільноўвае здабычу.

— На жаль, я мушу папрасіць у вас прытулку нанач, — сказаў я гаспадару.

— Гэта мая жонка так распарадзілася? — спытаў ён.

— Але. Мой пакой заняў новы жыхар.

На гэта ён нічога не адказаў і зноў заняўся картамі.

Ён цэлымі днямі гуляў тут у карты з гасцямі, гуляў зусім не на грошы, а так, абы прабавіць час, абы хоць чым заняць рукі. Болей ён нічога не рабіў, рухі яго былі ленаватыя, каб толькі размяць суставы; жонка ж яго тым часам сноўдалася ўверх і ўніз па сходах, завіхалася па хаце і ўсяляк шукала жыхароў-кліентаў. У яе было пагадненне з рабочымі і служкамі ў порце, якія атрымлівалі пэўную плату за кожнага прыведзенага новага жыхара і, апроч таго, часта самі заставаліся тут на начаваць. Шыба якраз сёння і прывёў новага гасця.

У пакой увайшлі двое дзяцей, дзве дзяўчынкі, хударлявыя, з тварамі, абсыпанымі рабаціннем і змардаванымі, як у вулічных дзяўчат; на іх былі зусім паношаныя сукенкі. Крыху пазней зайшла і сама гаспадыня. Я спытаўся ў яе, дзе яна збіраецца ўладкаваць мяне на ноч, і яна адказала, што я магу легчы тут, разам з усімі, або і ў пярэднім пакоі, на лаве, як мне самому заўгодна. Гаворачы гэта, яна хадзіла па пакоі, капалася ў рэчах, прыводзіла іх у парадак і ніводнага разу не зірнула на мяне.

Выслухаўшы яе адказ, я страціў усялякі імпэт, скарыўся і сціпла стаў каля дзвярэй, робячы выгляд, быццам мне нават прыемна аддаць на адну ноч свой пакой у карыстанне іншаму; я імкнуўся надаць свайму твару прыемны выраз, каб не разлаваць яе ды не апынуцца на вуліцы. Я сказаў:

— Ну так, як-небудзь уладкуемся!

І замоўк.

Яна па-ранейшаму хадзіла сюды-туды ў пакоі.

— Зрэшты, я павінна заўважыць, што мне ніяк нельга здаваць пакой і карміць людзей у крэдыт, — сказала яна, — я пра гэта вам ужо казала.

— Вядома, шаноўная, але мне патрэбныя толькі два дні, каб скончыць артыкул, — адказаў я. — І тады я з задавальненнем выплачу вам лішнія пяць крон, з велізарным задавальненнем.

Але я добра бачыў, што яна зусім у гэта не верыць. А я не мог ганарыста абразіць яе і пакінуць той дом; я ведаў, што чакае мяне, калі я пайду адсюль.

* * *

Прайшло некалькі дзён.

Я па-ранейшаму туліўся разам з гаспадарскай сям'ёю, бо ў пярэднім пакоі, дзе не было печкі, стаяў холад; спаў я на падлозе. Прыезджы матрос працягваў жыць у маім пакоі і, па ўсім відаць, не збіраўся хутка з'язджаць. Да абеду прыйшла гаспадыня і сказала, што ён заплаціў ёй наперад за цэлы месяц; зрэшты, ён павінен да ад'езду здаць іспыт на штурмана, таму і спыніўся тут. Слухаючы гэта, я зразумеў, што мой пакой страчаны для мяне назаўсёды.

Я выйшаў у пярэдні пакой і сеў на лаву; калі мне наканавана наогул напісаць што-небудзь, то гэта магчыма толькі тут, у цішыні. Мой алегарычны твор мяне ўжо цікавіў мала; у маёй галаве з'явілася новая ідэя, цудоўны план: я вырашыў скласці аднаактовую п'есу «Знак крыжа» з сярэднявечнага жыцця. Я ўжо добра ўяўляў сабе галоўную герайну — цудоўны вобраз фанатычнай блудніцы, якая грашыла ў святыні не са слабасці або з жарсці, а з нянавісці да Бога — прытым грашыла каля самага алтара, кладучы покрыва пад галаву, дэманструючы адно пагарду да нябёсаў.

Час ішоў, і гэты вобраз усё мацней апаноўваў маё ўяўленне. Урэшце яна ўжо стаяла ў мяне ўваччу, як жывая, і была якраз такая, як мне было трэба. Цела блудніцы павінна было мець заганы і адштурхоўваць: высокая, вельмі худая і злёгка смуглявая, а калі ходзіць, яе доўгія ногі павінны прасвечваць скрозь спадніцу. Акрамя таго, у яе яшчэ павінны былі быць вялікія, адтапыраныя вушы. Адным словам, з выгляду яна не прыгожая, але і ў нечым прыцягальная. Мяне ў ёй цікавіла яе дзівосная бессаромнасць, адчайная безагляднасць спланаванага і здзейсненага ёю граху. Напраўду, яна вельмі моцна

займала мяне; мае мазгі нібыта запоўніліся гэтай яе дзіўнаю пачварнасцю. І я на хвалі натхнення пісаў сваю п'есу цэлыя дзве гадзіны запар.

Напісаўшы пэўную колькасць, можа быць, дванаццаць старонак — часта з вялікамі высылкамі, з доўгімі перапынкамі, перакрэсліваючы і раздзіраючы лісты, — я адчуў стомленасць; я зусім ужо скалеў ад холаду, таму ўстаў і выйшаў на двор. Акрамя ўсяго іншага, апошнія паўгадзіны гаспадарскае дзіця плакала не сціхаючы і перашкаджала мне — то больш я ўсё роўна нічога не здолеў бы напісаць. Таму я вырашыў прагуляцца далей па Драменсвеен і не вяртацца дадому аж да самага вечара, але, гуляючы, я ўвесь час думаў пра сваю драму. А падчас праходкі са мною здарылася вось што.

Я спыніўся каля шавецкай вітрыны ў далёкім канцы вуліцы Карла Юхана, паблізу самай Вакзальнай плошчы. Бог ведае, чаму я спыніўся менавіта каля гэтай шавецкай вітрыны! Я глядзеў у акно, хоць зусім не думаў, што ў мяне няма ботаў; думкі мае былі недзе далёка, на іншым канцы свету. Ззаду за мною праходзілі людзі, пра нешта гаманілі, але я не чуў іх слоў. І раптам нечы голас выгукнуў:

— Прывітанне!

Гэта быў мой знаёмы з мянушкаю Паненка.

— Прывітанне, — адазваўся я паўпрытомна.

Я не адразу пазнаў Паненку.

— Ну, як маецца? — спытаў ён.

— Ды нічога... усё па-ранейшаму.

— Паслухайце: вы, значыцца, усё яшчэ ў Крысці?

— У Крысці?

— Памятаецца, вы некалі казалі, што службыце рахункаводам у гуртавога гандляра Крысці?

— Ах, не! Я ўжо ад яго сышоў. У гэтага чалавека немагчыма працаваць, і мы неўзабаве развіталіся.

— Але чаму ж?

— Аднойчы я зрабіў няправільны запіс, і вось...

— Фальшывы?

Фальшывы! Паненка наўпрост пытаўся, ці не здзейсніў я падробкі. Ён спытаў гэта хутка і з відавочнай цікавасцю. Я глядзеў на яго, адчуваючы сябе глыбока абражаным, і не адказваў.

— Ах, Божа мой, ды гэта ж з кожным можа здарыцца! — сказаў ён, спрабуючы мяне суцешыць.

Ён усё яшчэ думаў, што я здзейсніў падробку.

— Што менавіта можа з кожным здарыцца? — спытаў я. — Вы хочаце сказаць, што кожны можа зрабіць фальшывы запіс? Паслухайце, шаноўны, вы і праўда думаеце, што я здольны на такую нікчэмнасць? Я?!

— Але ж, даражэнькі, мне здаецца, вы самі выразна казалі...

Я ганарліва страсянуў галавою, адварнуўся ад Паненкі і паглядзеў убок. Раптам я ўбачыў чырвоную сукенку: жанчына ў чырвонай сукенцы ішла побач з нейкім мужчынам проста насустрач мне. Калі б я не размаўляў з Паненкай, калі б я не быў уражаны яго нізкаю падазронасцю ці, абражаны, не страсянуў бы галавою і не адварнуўся б ад яго, гэтая чырвоная сукенка, мабыць, выслізнула б з-пад маёй увагі. Якім чынам, па сутнасці, гэта мяне датычыла? Што мне з таго, калі гэта нават сукенка самой камер-фрэйліны Нагель?

А Паненка ўсё гаварыў, імкнучыся выправіць свой промах; я яго зусім не слухаў, я ўвесь час глядзеў на чырвоную сукенку, што набліжалася да мяне. І тут у грудзях у мяне нешта страпанулася ад хвалявання, нібы ў іх нешта кальнула; я прашаптаў у думках, не варушачы вуснамі:

— Юлаялі!

Цяпер і Паненка павярнуўся, заўважыў абаіх, даму і спада-ра, і павітаўся з імі позіткам. Я ж не павітаўся або, можа быць, павітаўся, сам не заўважыўшы гэтага. Чырвоная сукенка далей ішла па вуліцы Карла Юхана і нарэшце знікла.

— Хто гэта з ёю? — спытаў Паненка.

— То Герцаг, хіба вы не бачылі? Гэта ў яго мянушка такая — Герцаг. А яе вы ведаеце?

— Так, зусім крыху. А вы?

— Не, — адказаў я.

— Мне падалося, што вы ёй нізка пакланіліся.

— Пакланіўся?

— Хіба ж вы не пакланіліся? — сказаў Паненка. — Вельмі дзіўна! Бо яна ўвесь час толькі на вас і глядзела.

— Адкуль вы яе ведаеце? — спытаў я.

Ён, па сутнасці, яе не ведаў. Усё здарылася неяк восеньскім вечарам. Было ўжо позна; трое маладых людзей толькі што выйшлі з «Гранда»: яны былі нападпітку, сустрэлі гэтую жанчыну адну каля Камермеера і загаварылі з ёю. Напачатку яна не хацела размаўляць; але адзін з веселуноў, якому мора было па калена, наўпрост папрасіў у жанчыны дазволу праводзіць яе дадому. Ён не кране на ёй, як кажуць, ніводнага валаска, проста давядзе яе да пад'езда і тады будзе ўпэўнены, што яна сапраўды вярнулася дадому, а інакш яму цэлую ноч не будзе спакою. Яны ішлі, а ён гаварыў і гаварыў, сыпаў усялякімі небыліцамі, назваўся Вальдэмарам Атэрдагам і выдаў сябе за фатографа. Урэшце гэтыя вясёлыя выдумкі яе расмяшылі, знікла яе халоднасць, і яна дазволіла яму сябе праводзіць.

— Ну, а што ж было далей? — спытаў я, і ў мяне заняло дых.

— Далей? Ах, не будзем пра гэта! Усё ж такі яна жанчына. На хвілю мы абодва змоўклі.

— Чорт пабірай, дык гэта Герцаг! Вось ён, значыцца, які! — дадаў Паненка задуменна. — Раз яна пайшла з гэтым спада-ром, тады я не магу ручацца за яе.

А я ўсё маўчаў. Ну, зразумела, Герцаг яе звабіць! Вось і выдатна! Мне дык што за бяда? Я пажадаў ёй і яе вабнотам усяго найлепшага, усяго найлепшага! І тут жа паспрабаваў суцешыць сябе, думаючы пра яе найгоршае: я з асалодай затоптваў яе ў бруд. Мяне раздражняла толькі тое, што я зняў перад гэтаю парачкай капялюш, калі гэта сапраўды так. Навошта мне было здымаць капялюш перад такімі людзьмі? А пра яе я больш не шкадаваў, ані трохі не шкадаваў: яна ўжо не была ранейшаю прыгажуняй, прывяла, — д'ябал, як моцна яна прывяла! Цалкам магчыма, што яна глядзела толькі на мяне; тут няма нічога дзіўнага: магчыма, ёй захацелася раскаяцца. Але толькі з гэтае нагоды я не павалюся да яе ног, не буду кланяцца ёй, як вар'ят, — асабліва з тае прычыны, што яна гэтак падазрона за апошні час пабрыдчэла. Няхай той Герцаг бярэ яе сабе, на здароўе! Можа быць, настане дзень, калі я ганарліва прайду паўз яе, нават не зірнуўшы ў яе бок. Можа здарыцца, я дазволю сабе зрабіць гэта нават у тым выпадку, калі яна стане глядзець на мяне ва ўпор і будзе ў чырвонай сукенцы. Гэткае вельмі нават можа здарыцца! Ха-ха, вось бу-

дзе трыумф дык трыумф! Наколькі я сябе ведаю, я, мабыць, здолею скончыць п'есу яшчэ сёння ўночы, і дзён праз восем гэтая панначка будзе кленчыць перада мною! З усімі сваімі вабнотамі, ха-ха, з усімі вабнотамі!..

— Бывайце! — выразна сказаў я знаёмцу.

Але Паненка затрымаў мяне. Ён спытаўся:

— А чым жа вы заняты цяпер?

— Што я раблю? Пішу, зразумела. Чым жа мне яшчэ займацца? Бо я толькі гэтым і живу. Цяпер вось я працую над вялікаю драмай — «Знак крыжа» з сярэднявечнага жыцця.

— Чорт пабірай! — са шчырым захапленнем сказаў Паненка. — Ну, калі вам пашэнціць, тады...

— Мяне гэта не надта турбуе! — адказаў я. — Але дзён праз восем, спадзяюся, вы пра мяне пачуеце.

І я пайшоў.

Вярнуўшыся дадому, я адразу ж звярнуўся да гаспадыні і папрасіў лямпу. Мне была вельмі патрэбная лямпа; я збіраўся не класціся ў тую ноч: п'еса віравала ў мяне ў галаве, і я цвёрда разлічваў напісаць да раніцы ладную частку. Я выклаў гаспадыні сваю просьбу вельмі пакорліва, бо запрыкмеціў у яе на твары незадаволенасць тым, што я зноў вярнуўся. Я амаль што скончыў сваю выдатную п'есу, сказаў я, застаецца дапісаць нейкія дзве сцэны. І я намякнуў, што п'есу можа паставіць які-небудзь тэатр яшчэ раней, чым я сам пра гэта папрашу. І калі яна зробіць мне гэтую ласку, тады я...

Але ў гаспадыні не было лямпы. Яна доўга думала, але ніяк не магла ўспомніць, каб у яе дзе-небудзь была лямпа. Калі я гатовы пачакаць да дванаццаці, тады, мабыць, можна будзе ўзяць лямпу з кухні. А чаму я не куплю сабе свечку?

Я змоўк. У мяне не было дзесяці эрэ на свечку, і яна гэта выдатна ведала. На жаль, мае планы зноў руйнаваліся! Пакаёўка сядзела тут жа, унізе: на кухні яе не было — значыцца, лямпу нават не запальвалі. Я падумаў пра гэта, але не сказаў больш нічога.

Раптам пакаёўка кажа:

— Я, здаецца, нядаўна бачыла, як вы выходзілі з палаца. Вы што, былі там на абедзе? — і яна гучна засмяялася з уласнага жарту.

Я сеў, дастаў свае паперы і хацеў паспрабаваць працаваць, седзячы тут. Я трымаў паперу на каленях і пільна глядзеў у падлогу, каб не траціць увагі, але гэта не дапамагала; нічога не дапамагала мне: я не мог выціснуць з сябе ніводнага радка. Увайшлі дзве гаспадарскія дзяўчынкі і пачалі галасліва гуляць з катом, а кот гэты быў на здзіў вялікі і амаль без поўсці; калі дзяўчынкі пачыналі дзьмухаць яму ў вочы, у іх з'яўляліся слёзы і сцякалі па ягоным носе. Гаспадар і яшчэ двое гасцей гулялі за сталом у карты. Толькі гаспадыня, як заўсёды, займалася справаю: яна шыла. Яна добра бачыла, што я не магу пісаць сярод такой гаманы, але зусім ужо не лічылася са мною; яна нават усміхнулася, калі пакаеўка спытала, ці не запрасілі мяне ў палац на абед. Усе ў доме ставіліся да мяне ваража; здавалася, пасля таго як я вымушаны быў з ганьбаю саступіць свой пакой іншаму, гэта дало ўсім у доме падставу абыходзіцца са мною як з старонняй рэччу. І нават пакаеўка, гэтая маленькая, каравокая шлёндрачка, у якой быў нізкі лоб і зусім пляскаць грудзі, здэкліва паглядала на мяне па вечарах, калі я атрымліваў бутэрброды. Яна часта пыталася ў мяне, дзе я звычайна ем: нешта яна ніколі не бачыла, каб я калупаўся ў зубах, выходзячы з «Гранда». Было зразумела, што яна ведае пра маё бяdotнае становішча і адчувае задавальненне, калі нагадвае мне пра гэта.

Усе гэтыя думкі лезуць мне ў галаву, і я не ў змозе прыдумаць аніводнае рэплікі для сваёй п'есы. Усе мае спробы марныя; у мяне пачынае гудзец у галаве, і я нарэшце вымушаны кінуць працу. Я кладу аркушы ў кішэню і ўздымаю вочы. Пакаеўка сядзіць проста перада мною, я гляджу на яе, гляджу на яе вузкую спіну і нахіленыя плечы, якія яшчэ нават не падужэлі як след. Навошта ёй нападаць на мяне? Хай бы я выйшаў нават з палаца, што з гэтага? А ёй што за бяда? Пару дзён таму яна нахабна кпіла з мяне, калі я спатыкаўся на сходах ці, зачапіўшыся за цвік, рваў куртку. Не пазней як учора яна падабрала мае чарнавікі, якія я выкінуў у прырэдні пакой, скрала гэтыя накіды да маёй п'есы і потым чытала іх у пакоі голасна ўсім, здэкліва пасмейваючыся. Я ж ні разу не пакрыўдзіў яе і, памятаецца, ані разу не прасіў яе зрабіць мне хоць якую паслугу. Наадварот, увечары я сам рабіў сабе пасцель на падлозе, не хочучы яе турбаваць. Яна смяялася з мяне яшчэ і таму, што ў мяне вы-

падалі валасы. Па раніцах ва ўмывалцы плавалі валасы, і гэта яе смяшыла. Чаравікі ў мяне былі дзіравыя, асабліва той, што трапіў пад хлебны фургон: яна і з гэтага кпіла. «Вось дык чаравікі, даруй Божа! — казалася яна. — Глядзіце, кожны — што тая сабачая будка!» Вядома, мае чаравікі і сапраўды былі моцна панашаныя, але я не мог пакуль што набыць сабе іншыя.

Я прыгадваю ўсё гэта і дзіўлюся адкрытай варожасці з боку пакаёўкі, а дзяўчаткі пачынаюць тым часам цвяліць старога, які ляжыць на ложку. Яны скакалі вакол яго і цалкам аддаліся гэтым заняткам. Потым яны сталі казытаць у яго ў вушах саломінкамі. Спачатку я не ўмешваўся. Стары і пальцам не варухнуў, каб ад іх пазбавіцца; ён толькі глядзеў на тых, хто яго катаваў, лютым поглядам, калі яны пачыналі яго казытаць, ды матляў галавою, каб вызваліцца ад саломінак, што ўжо былі яму ўторкнутыя ў вушы.

Гэта відовішча рабілася для мяне невыносным, але я не мог адвесці вачэй. Бацька часам уздымаў галаву ад картаў, смяяўся з выхадак дзяўчатак і нават звяртаў на гэта ўвагу сваіх партнёраў. Чаму стары не паварухнецца? Чаму не прагоніць дзяўчатак? Я зрабіў крок да ложка.

— Хай іх! Няхай! У яго паралюш! — крыкнуў мне гаспадар.

І я, спалохаўшыся яго незадавальнення, баючыся апынуцца за дзвярыма, на ноч гледзячы, моўчкі вярнуўся на ранейшае месца і сядзеў сабе ціхенька. Навошта мне рызыкаваць сваім начлегам і бутэрбродам, улазячы ў сямейныя сваркі? Няма чаго высільвацца дзеля гэтага ўжо ледзьве жывога старога. І я адчуў, што зрабіўся цвёрды як крэмень.

Дзяўчаткі ж працягвалі даймаць дзеда. Іх забавляла, што ён не можа варухнуць галавою, і яны совалі яму саломіны ў вочы, у ноздры. Ён глядзеў на іх з нянавісцю, але не здольны быў ані вымавіць слова, ані паварушыць рукою. Раптам ён падняўся ўсім сваім тулавам і плюнуў адной дзяўчынцы проста ў твар; потым прыўзняўся яшчэ і плюнуў у іншую, але не трапіў. Я бачыў, як гаспадар кінуў карты і падскочыў да ложка. Ён увесь пачырванеў і крыкнуў:

— Як ты смееш пляваць малым у вочы, старая свіння!

— Але ж яны ж не давалі яму спакою! — усклікнуў я, страціўшы цяргенне.

Толькі ж я ўвесь час баяўся, як бы мяне не выгналі, і крыкнуў не тое каб надта абурана; я адно дрыжаў усім сваім целам.

Гаспадар павярнуўся да мяне.

— Не, ну вы паслухайце яго! Чаго вы лезеце не ў свае справы, чорт вас пабірай? Заткніцеся, чуеце? То вам лепей будзе...

Але тут узняла голас гаспадыня, і па ўсім доме разнеслася ляянка.

— Ды вы ўсе, мабыць, пашалелі! — крычала яна. — Сядзіце абодва ціха, а не тое выкіну вон, зразумела? Ха, мала таго, што я прыгрэла гэтую гадзіну і карміла яе, дык на табе, яшчэ трывацьмеш у доме гарлапанства, нахабства і Суд Божы! Я гэтага не пацярплю, чуеце? Ціха! Змоўкніце, дрэнні, ды вытрыце насы, а то я сама за вас вазьмуся. Ці чуў хто гэткае?! Завальваюцца проста з вуліцы, без адзінага эрэ ў кішэні, нават шмаравідла ад вошай купіць няма на што, ды падымаюць галас сярод ночы, улазяць у сваркі. Я гэтага не дапушчу, і няхай чужыя вымятаюцца вон. Каб у хаце было ціха, уцямілі вы ці не!

Я нічога не адказаў, нават рота не раскрыў: толькі зноўку сеў каля дзвярэй і слухаў лямант. Крычалі ўсе, нават дзеці і пакаёўка, якая абавязкова хацела ўсім растлумачыць, з чаго пачалася сварка. Калі б я маўчаў, то ўсё б адразу і скончылася, мне б толькі было варта прытрымаць свой язык, і тады б не дайшло да скрайнасцяў. А хіба я не прытрымліваў свой язык? На дварэ хіба не была зіма і хіба не насоўвалася ноч? Ці мог я стукнуць кулаком па стале і пастаяць за сябе? Не ўжо, без глупства! Таму я сядзеў ціха і, хоць мне ўжо амаль адмовілі ў прытулку, усё адно не пайшоў ад тых гаспадароў. Я не зводзіў вачэй са сцяны, дзе вісеў алейны абраз з выяваю Збаўцы, і ўпарта адмоўчаўся, нягледзячы на ўсе выпадкі гаспадыні.

— Калі вам заўгодна пазбавіцца ад мяне, шаноўная спадыня, то няма нічога прасцейшага, — сказаў адзін з гульцоў.

Ён устаў. Другі гулец устаў таксама.

— Ды не, размова ж не пра цябе. І не пра цябе, — запэўніла іх гаспадыня. — Ужо калі на тое пайшло, я магу сказаць, пра каго размова. Калі на тое пайшло. Вось жа! Тады будзе ясна, каго гэта датычыць...

Яна гаварыла, робячы выразныя паўзы паміж словамі, на носіла мне ўдары з кароткімі пярэрвамі і знарок марудзіла,

даючы мне зразумець, што яна мае на ўвазе мяне. «Спакойна! — сказаў я сам сабе. — Толькі спакойна!» Яна не выганяла мяне, не казалі гэтага адкрыта, адназначнымі словамі. Каб жа мне толькі не выказаць фанабэрыстасці: трэба адмовіцца ад ганарлівасці, цяпер не час на гэта! Будзь пільны!.. А ў Хрыста на алейным абразе такія дзіўныя злёненыя валасы... Яны вельмі падобныя да злёнай травіцы або, выказваючыся з вытанчанай дакладнасцю, да густой травы на поплаве. Да чаго ж тонка я гэта вызначыў — менавіта да густой травы на поплаве... І адразу ў галаве ў мяне адна думка пацягнула за сабою іншую: злёная трава прымушае мяне згадваць тая месцы ў Святым Пісьме, дзе сказана, што дні чалавека — як трава, якая мае быць падпаленая; потым я пачынаю думаць пра Судны дзень, калі ўсё загіне ў полымі; тут у мяне мільгае думка пра землятрус у Лісабоне; а вось я бачу перад сабою масянжовую іспанскую плявальніцу і пісьмовы прыбор з чорнага дрэва, які быў у Юлаялі. Ах, усё на свеце — марнасць! Як тая злёная трава, што пайшла з дымам! Усё скончыцца адным — труною з чатырох дошак і пахавальным саянам ад панны Андэрсэн, той, што праваруч ад брамы...

Усё гэта прамільгнула ў мяне ў галаве ў тое распачнае імгненне, калі гаспадыня збіралася выставіць мяне за дзверы.

— Ён нават не слухае! — крыкнула яна. — Кажу вам, пакіньце мой дом, зразумела? Пакарай мяне Бог, ды гэты чалавек звар'яцеў! Вымятайцеся на ўсе чатыры бакі, проста зараз!

Я зірнуў на дзверы, але не дзеля таго, каб сысці, зусім не дзеля таго, каб сысці; у галаву мне прыйшла нахабная думка: калі б у дзвярах быў ключ, я павярнуў бы яго, зачыніўся б тут разам з усімі, толькі каб застацца. Думка пра тое, што цяпер я зноў апынуся на вуліцы, прыводзіла мяне ў жах. Але ў дзвярах не было ключа, і я ўстаў; спадзявацца не было на што.

І раптам скрозь крык гаспадыні чуецца голас яе мужа. Я спыняюся ў здзіўленні. Чалавек, які толькі што мне пагражаў, цяпер нечакана прымае мой бок. Ён кажа:

— Не ведаеш хіба, што нельга выганяць людзей з дома ў начную пару? Гэта караецца законам.

Я не быў упэўнены, ці напраўду гэта караецца законам: наўрад ці так магло быць — хоць, вядома, усё магчыма, —

але гаспадыня адразу апамяталася, прыціхла і пакінула мяне ў спакоі. Яна нават прапанавала мне на вячэру два бутэрброды, але я іх не ўзяў, — з чыстае ўдзячнасці да яе мужа я не ўзяў іх, патлумачыўшы, што ўжо раней пад’еў у горадзе.

Калі я нарэшце пайшоў у пярэдні пакой і стаў класціся, гаспадыня рушыла ўслед за мною, спынілася на парозе і, засцячы святло сваім вялізным цяжарным жыватом, гучна прамовіла:

— Але вы начуеце тут апошні раз, так і ведайце.

— Ну што ж!.. — адказаў я.

Заўтра ў мяне, мабыць, атрымаецца знайсці начлег, калі я добра паруплюся. Дзе-небудзь ды знойдзецца якое жытло. А пакуль што я радаваўся, што не застаўся без прытулку на сённяшнюю ноч.

* * *

Прачнуўся я а пятай ці шостаў гадзіне раніцы. Яшчэ не развіднела, але ўсё роўна я адразу ж устаў; холад змушаў мяне спаць у вопратцы, і мне не трэба было апранацца. Выпіўшы вады, я ціхенька адчыніў дзверы і незаўважна выйшаў, каб пазбегнуць сустрэчы з гаспадыняю.

На дварэ не было нікога, толькі паліцыянт, які дзяжурыў на вуліцы ўсю ноч; неўзабаве з’явіліся два ліхтарнікі і пачалі тушыць газавыя ліхтары. Я блукаў без мэты, выйшаў на Кіркегатэн і пайшоў да фартэцыі. Хацелася спаць і есці; я змёрз і праз нейкі час, прысеўшы на лаўку, задрамаў. Тры тыдні я харчаваўся бутэрбродамі, якія гаспадыня давала мне раніцай і ўвечары; цяпер вось спіна і ногі ў мяне нылі ад доўгай хады; якраз прайшло ўжо 24 гадзіны, як я нічога не еў: голад ізноў даймаў мяне, і трэба было як мага хутчэй шукаць якога-небудзь выйсця. З гэтай думкаю я зноў задрамаў, седзячы на лаўцы...

Мяне абудзілі нечыя галасы, я агледзеўся і ўбачыў, што ўжо зусім развіднелася і горад прачнуўся. Я ўстаў і пайшоў прэч. Над пагоркамі ўзыходзіла сонца, неба набыло пяшчотнае светлае адценне, пагодлівая раніца пасля некалькіх пахмурных тыдняў несла мне радасць: я забыўся на свае нягоды, і цяпер мне здавалася, што шмат разоў са мною бывала куды як горш. Я стукнуў сябе ў грудзі і ціхенька заспяваў песеньку.

Мой голас гучаў так сумна, так слаба, што гэта кранула мяне да слёз. Акрамя таго, цудоўны дзень, светлае, яснае неба дзейнічалі на мяне занадта моцна, і я ледзьве не зарыдаў.

— Што з вамі? — спытаў нейкі прахожы.

Я паспяшаўся прэч, ужо не адказваючы, затуліўшы твар рукамі.

Я прыйшоў на прыстань. З вялікай баркі пад расійскім сцягам выгрузалі вугаль; я пачаў па літарах разбіраць назву: «Капэгара». Нейкі час я забаўляўся тым, што назіраў за гэтым замежным суднам. Відавочна, яно было ўжо амаль разгружанае, і, нягледзячы на баласт, рыса ватэрлініі на борце стаяла ўжо на дзевяць футаў над вадою; і калі цяжкія боты грузчыкаў грукаталі па палубе, карабель адгукаўся глухім і працяглым гулам.

Сонца, святло, салёны подых мора, вясёлы рух навокал зноў моцна ўзбадзёрылі мяне і змусілі віраваць кроў у маіх жылах. Раптам мне прыйшло ў галаву, што я, мабыць, мог бы акурат тут скласці некалькі сцэн для сваёй п'есы. І я выцягнуў паперкі з кішэні.

Я пачаў прыдумляць словы, якія хацеў укласці ў вусны манаха, — словы, якія б палыхалі лютай нецярпімасцю, — але мне гэта не ўдавалася. Тады я пакінуў манаха і пачаў складаць прамову, з якой суддзя звяртаецца да ганьбавальніцы святыні, напісаў паўстаронкі і кінуў. Сапраўдны дух ніяк не выліваўся ў словы. Людзі вакол мяне працавалі, чуліся прыпевы, грукаталі лябёдкі, безупынна ляскалі ланцугі, і ўсё гэта ніяк не адпавядала змрочнай, прапахлай тлом атмасферы сярэднявечча, якая панавала ў маёй п'есе. Згарнуўшы аркушы, я ўстаў.

Але ўсё ж такі мне ўдалося зрушыцца з мёртвай кропкі, і я быў цалкам упэўнены, што, калі нічога не здарыцца, справа пойдзе на лад. Толькі каб недзе знайсці які прытулак! На гэтай думцы я спыніўся пасярод вуліцы, але не здолеў прыпомніць ніводнага спакойнага месца ва ўсім горадзе, дзе мне можна было б уладкавацца хоць на нейкі час. Не было іншага выйсця, акрамя як вярнуцца ў «Пансіянат для прыезджых». Ад аднае гэтае думкі мяне перасмыкала; я паўтараў сабе, што так не выпадае рабіць, але сунуўся далей і далей, туды, куды шлях мне быў забаронены. Вядома, гэта было ганебна, прызнаваўся я сабе, гэта зневажальна; але нішто не дзейнічала. Праўда, я чалавек

не ганарысты, я павінен спакойна канстатаваць, што на свеце няма істоты, пакорлівейшай ад мяне. І я пайшоў далей.

Каля дзвярэй я спыніўся і яшчэ раз усё ўзважыў. Хай будзе, што будзе. Па-першае, мне патрэбен прытулак толькі на некалькі гадзін, а па-другое, хай мяне Бог пакарае, калі я яшчэ калі-небудзь пераступлю парог гэтага дома. Я зайшоў у двор. Ідучы па няроўным бруку, я ўсё яшчэ вагаўся і ледзьве не завярнуў назад ужо ад самых дзвярэй. Я сцяў зубы. Не-не, ніякай недарэчнай ганарлівасці! У найгоршым выпадку я папрашу прабачэння, скажу, што прыйшоў развітацца, як таго патрабуе ветлівасць, і дамовіцца, калі я аддам тое, што завінаваціўся за кватэру. Я адчыніў дзверы ў прырэдні пакой.

Увайшоўшы, я застыў на месцы. Проста перада мною, за два крокі, стаяў сам гаспадар, без шапкі і без курткі, і падглядаў у замочную шчыліну за тым, што адбывалася ў пакоі. Ён зрабіў мне знак рукою, каб я стаяў ціха, і зноў пачаў зазіраць у замочную шчыліну. Пры гэтым ён смяяўся.

— Хадзіце сюды! — сказаў ён шэптам.

Я падышоў на дыбачках.

— Глядзіце! — сказаў ён, дрыжучы ад маўклівага смеху. — Зазірніце вунь туды! Хі-хі! Бачыце, ляжаць! Зірніце на старога! Вам відаць старога?

У пакоі, на ложку, акурат насупраць мяне, пад алейным абразом, які паказваў Хрыста, я ўбачыў дваіх — гаспадыню і прыезджага кандыдата ў штурманы; на цёмнай коўдры бялелі іх ногі. А на ложку каля другой сцяны сядзеў яе бацька, разбіты паралюшам, і глядзеў, абапіраючыся на рукі, скурчыўшыся, як заўсёды, не ў змозе паварушыцца...

Я павярнуўся да гаспадара. Ён з цяжкасцю стрымліваўся, каб не зарагатаць. Двума пальцамі ён заціскаў сабе нос.

— Ці бачылі вы старога? — шапнуў ён. — О Божа, вы бачылі яго? Сядзіць і глядзіць на іх! — І ён зноў нагнуўся да замочнай шчыліны.

Я адышоў да акна і сеў. Гэта жорсткае відовішча бязлітна пераблытала ўсе мае думкі і знішчыла ўвесь мой добры настрой. Што мне да таго? Калі ўжо сам муж мірыцца і нават цешыцца з гэтага, то ў мяне няма аніякай падставы абурацца. Што ж да дзёда, то ён жа быў стары. Ён, мабыць, бачыў гэта

ўжо не раз; магчыма, ён папросто спаў седзячы або нават ужо памёр, Бог яго ведае. Я нават зусім не здзівіўся б, калі б даведаўся, што ён мёртвы. І маё сумленне змірылася.

Я зноў дастаў рукапіс і паспрабаваў адагнаць усё пабочнае. Фраза ў прамове суддзі была абарваная на сярэдзіне: «Так называюць мне Бог і закон, так настаўляе мяне рада мудрых мужоў, так загадвае мне маё сумленне...» Я глядзеў у акно, прыдумляючы, што ж такое можа дазволіць яму сумленне. З пакоя пачуўся нягучны шум. Ну, гэта мяне не датычыла, ні звання не датычыла; а стары, магчыма, памёр, ён памёр сёння а чацвёртай раніцы; значыцца, мне ўсё адно, што там за шум. Але навошта ж я, чорт пабірай, думаю пра гэта? Спакойна, ша!

«Маё сумленне наказвае мне, каб...»

Але ўсё нібыта было ў змове супраць мяне. Гаспадар, падглядаючы ў замочную шчыліну, не мог стрымацца: час ад часу я чуў яго здушаны смех і бачыў, як ён увесь трасецца; і яшчэ мяне адцягвала тое, што адбывалася на вуліцы. На іншым яе баку гуляе на сонцы маленькі хлопчык; спакойна і бесклапотна ён нешта майструе, скручваючы дзве палоскі паперы. І раптам ён ускочвае, пачынае лаяцца. Ён адступае на сярэдзіну вуліцы і глядзіць на чалавека з рудой барадою, які высунуўся з акна другога паверха і проста плюнуў яму на галаву. Малое плача ад злосці і бездапаможна лаецца, а рудабароды рагоча ў акне: так праходзіць хвілін пяць. Я адварочваюся, каб не бачыць хлапечых слёз.

«Маё сумленне наказвае мне, каб...»

Я ніяк не мог скрануцца з месца. Урэшце ўсё пачало бытацца і мільгаецца у мяне перад вачыма; мне здавалася, што усё, напісанае мной перад тым, нічога не вартае, што ўся мая задума — суцэльнае глупства. Нельга казаць пра сумленне ў сярэднія вякі, сумленне ўпершыню вынайшаў настаўнік танцаў Шэкспір — гэткім чынам, уся прамова суддзі няслушная. Значыцца, мае паперкі можна выкінуць? Я зноў прабегаю па іх вачыма, і мае сумневы адразу ж развеяліся; я знайшоў цудоўныя месцы, прыстойныя кавалкі выключна добрай якасці. І ў маіх грудзях яшчэ раз уздымаецца хваля захапляльнага жадання зноўку ўзяцца за працу ды скончыць п'есу.

Я ўстаў і пайшоў да дзвярэй, не зважаючы на раз'юшаныя жэсты гаспадара. Перапоўнены непакіснай рашучасцю,

я выйшаў з пярэдняга пакоя, падняўся сходамі на другі паверх і ўвайшоў у свой ранейшы пакой. Бо матроса там не было — хто ж мог перашкодзіць мне трохі пабыць тут? Я не дакрануся да яго рэчаў, не скарыстаюся нават сталом, а проста пасяджу на крэсле каля дзвярэй, мне і гэтага досыць. Я хутка раскладаю паперы ў сябе на каленях.

Некалькі хвілін усё ідзе гладка. У маёй галаве адна за адною ўзнікаюць дасканалыя гатовыя фразы, і я пішу не адрываючыся. Я спісваю адну старонку за другою, імкліва рухаюся наперад, часам ціхенька ўскрыкваю, захапляючыся сваім настроем, і амаль цалкам забываюся. Я чую ў гэтыя імгненні толькі ўласныя радасныя воклічы. І вось мне прыходзіць у галаву цудоўная ідэя пра царкоўны звон, які павінен прагучаць у пэўным месцы маёй п'есы. Усё ішло як найлепей.

Раптам я чую крокі на сходах. Я пачынаю дрыжаць і ледзь стрымліваюся, я сяджу як на іголках, гатовы да ўсяго; мяне ўсё палохае; мае нервы напружаныя ад голаду; я ўсхвалявана прыслухоўваюся, заціснуўшы ў руцэ аловак, і не магу больш напісаць ні слова. Дзверы адчыняюцца; уваходзяць двое, якіх я нядаўна бачыў унізе ў замочную шчыліну.

Не паспяваю я папрасіць прабачэння за сваё ўварванне, як гаспадыня крычыць, здзіўленая, як з неба зваліўшыся:

— О, Божа ты мой, ды ён зноў тут!

— Прабачце! — кажу я і хачу сёе-тое дадаць да гэтага, але мне не даюць працягваць.

Гаспадыня разнасцежвае дзверы і крычыць:

— Ідзіце прэч, не тое, Бог бачыць, я выклічу паліцыю!

Я ўстаў.

— Але ж я хацеў толькі развітацца з вамі, — мармычу я. — І мне давалося пачакаць. Я нічога не крануў, я проста пасядзеў тут на крэсле...

— Гэта не бяда, — кажа штурман. — Якога д'ябла? Пакіньце яго ў спакоі!

Калі я пайшоў сходамі ўніз, мною раптам авалодала шалёная нянавісьць да тоўстай, распухлай жанчыны, што пераследавала мяне, спяшаючыся як найхутчэй прагнаць; я на хвілю застыў у нерухомасці; на языку ў мяне круціліся самыя жудасныя словы лаянкі, якія я гатовы быў выказаць ёй проста ў твар.

Але я своечасова схамянуўся і прамаўчаў, прамаўчаў з простаю удзячнасці да незнаёмага чалавека, які ішоў за ёю і мог пачуць гэта. Гаспадыня насядала на мяне ззаду і няспынна лаялася, праз што лютасць мая нарасталала з кожным крокам.

Мы выйшлі на двор, я ішоў павольна, усё яшчэ вагаючыся, ці варта ўступаць у разборкі з гаспадыняю. Шаленства душыла мяне, самыя крыважэрныя думкі лезлі ў галаву, я гатовы быў забіць яе на месцы, садануць нагою ў жывот. У браме я сутыкаюся з пасыльным, ён кланяецца мне, але я не адказваю; ён звяртаецца да гаспадыні, і я чую, што ён пытаецца пра мяне; але я не азіраюся.

Ледзь я выходжу за браму, як пасыльны даганяе мяне, зноў кланяецца і просіць пачакаць. Ён перадае мне ліст. Я рэзкімі рухамі разрываю канверт, і адтуль выпадае купюра ў дзесяць крон, але ліста ніякага там няма.

Я гляджу на пасыльнага і пытаюся:

— Што гэта за жарты? Ад каго ліст?

— Далібог, не ведаю, — адказвае ён. — Нейкая дама загадала занесці гэта вам.

Я аслупянеў. Пасыльны сыходзіць сваёй дарогаю. Тады я кладу паперку назад у канверт, перагінаю яго, паварочваю назад, падыходжу да гаспадыні, якая ўсё яшчэ глядзіць на мяне з дзвярэй, і шпурляю канверт ёй у твар. Я нічога не кажу, не выдаю ні гуку, толькі, павярнуўшыся цераз плячо, бачу, як яна разгортвае скамечаную паперку...

Вось гэта — годныя паводзіны! Ніякіх размоў, ні слова да гэтай дрэні; вось так — спакойна скамечыць буйную купюру і шпурнуць у твар сваім пераследнікам. Вось гэта называецца паводзіць сябе з годнасцю! Так трэба абыходзіцца з гэтым быдлам!..

Калі я выйшаў на рог Вакзальнай плошчы і Томтэгатэн, вуліца раптам закруцілася перад маімі вачыма, у галаве ў мяне загуло, і я, ледзьве не зваліўшыся, прыхінуўся да сцяны. Я ніяк не мог ісці далей, не мог нават выпрастацца і заставаўся скурчаным; як я прываліўся да сцяны, так і застаўся, адчуваючы, што пачынаю траціць прытомнасць. Гэтая нямогласць толькі ўзмацняла маю вар'яцкую раз'юшанасць, і я тупаў нагамі. Чаго я толькі не рабіў, каб неяк ачوماцца, — сціскаў зубы, моршчыў лоб, лыпаў вачыма — і гэта ўрэшце быццам дапамагло.

Мае думкі праясніліся: я зразумеў, што вось-вось магу спруцянець. Я адштурхнуўся рукамі ад сцяны; вуліца па-ранейшаму скакала вакол мяне. Я пачаў рыдаць ад шаленства; з усяе сілы я змагаўся з гэтай пошасцю, адважна трымаючыся на нагах: я не хацеў падаць, я хацеў сканаць стоячы. Побач праязджае фурманка. Я бачу, што ў павозцы вязуць бульбу, але ў шаленстве, праз сваю ўпартасць, я ўбіваю сабе ў галаву, што гэта не бульба, а качаны капусты, і я з лютасцю клянуся, што гэта — капуста. Я выдатна чуў свой уласны голас і свядома працягваў бажыцца, запэўніваючы, што гэтая недарэчнасць — шчырая праўда; я рабіў гэта дзеля недарэчнага задавальнення ад фальшывай прысягі. Ап'янелы ад гэтай жаклівай хлусні, я ўзняў угору тры пальцы і дрыготкімі вуснамі прысягнуў у імя Айца, і Сына, і Духа Святога, што там была капуста.

Час ішоў. Я ўзваліўся на бліжэйшую прыступку, выцер пот з ілба і шыі, глыбока ўздыхнуў, каб супакоіцца. Сонца зайшло, дзень хіліўся да вечара. Я зноў пачаў разважаць пра сваё становішча; голад неміласэрна мучыў мяне, а праз некалькі гадзін зноў надыдзе ноч; трэба прыдумаць што-небудзь, покуль яшчэ ёсць час. Думка мая зноў скіравалася да мэбляваных пакояў, адкуль мяне выгналі; я зусім не хацеў вяртацца туды, але ўсё ж не мог адагнаць гэтую думку. Па сутнасці, гаспадыня зрабіла абсалютна слушна, калі выкінула мяне з дома. Як я мог чакаць, што мне дадуць прытулак, калі я не плаціў грошай? А да таго ж, мяне яшчэ і кармілі: нават учора ўвечары, калі гаспадыня на мяне раззлавалася, яна прапанавала мне два бутэрброды, прапанавала ад сваёй ласкі, ведаючы, што я маю патрэбу ў іх. Так што мне не было чаго наракаць; седзячы на прыступках, я пачаў пакорліва маліць яе дараваць мне мае паводзіны. Асабліва горка я раскайваўся ў тым, што паказаў сваю няўдзячнасць і шпурнуў грошы ёй проста ў твар...

Дзесяць крон! Ад нечаканасці я нават свіснуў. Ад каго ж, аднак, быў той ліст, што прынёс мне пасыльны? Толькі ў гэтую хвілю я ўцямна задумаўся пра гэта і адразу здагадаўся, адкуль былі тья грошы. Я скурчыўся ад смутку і сораму, хрыпла прашаптаў некалькі разоў «Юлаялі» і патрос галавою. Ці ж гэта не я сам не раней як учора ўвечары вырашыў, напаткаўшы яе, ганарліва прайсці міма і выказаць ёй сваю глыбокую абьякавасць?

А замест гэтага я толькі ўзбудзіў у ёй жаль і вымантачыў у яе падачку. Не, не, не, маё прыніжэнне проста бязмежнае! Нават у яе вачах я не здолеў застацца прыстойным чалавекам; я ўлез па калена, па пояс, улез у ганьбу і больш ужо не ў змозе быў выбрацца, не, ніколі! Гэта мяжа! Прыняць дзесяць крон, нібы міласціну, і не мець магчымасці шпурнуць іх назад таямнічаму дабрадзею; учапіцца ў грошы абедзвюма рукамі і не вярнуць — заплаціць імі за жытло, нягледзячы на глыбокую ўнутраную агіду!..

Ці не можна як-небудзь атрымаць гэтыя дзесяць крон назад? Пайсці да гаспадыні і запатрабаваць вярнуць грошы, відаць што, не выпадала; трэба знайсці іншае выйсце, трэба толькі падумаць, трэба толькі зрабіць над сабой надзвычайныя высілкі. Бог сведка, тут мала проста падумаць пра тое, як здабыць гэтыя дзесяць крон: тут трэба падумаць, напружыўшыся ўсёй сваёй істотай. І я пачаў рабіць такія высілкі, каб нешта надумаць.

Была недзе чацвёртая: гадзіны праз дзве я мог бы, магчыма, пайсці да дырэктара тэатра, калі б мая п'еса была гатовая. Я выцягваю рукапіс і прымушаю сябе пісаць тыя колькі апошніх сцэн; я думаю, пацею, перачытваю ўсё ад самага пачатку, але не пасоўваюся наперад. «Досыць рабіць глупствы, — кажу я сам сабе. — Перастань упарціцца!» І я пачынаю пісаць, пісаць: занатоўваю ўсё, што прыходзіць у галаву, абы хутчэй скончыць і адкараскацца ад гэтай справы. Я спрабую пераканаць сябе, што мяне зноў апанавала натхненне, я маню, груба ашукваю сябе і пішу далей, быццам мне зусім не трэба падбіраць словы. «Цудоўна! Бліскачая знаходка! — раз-пораз шапчу я. — Толькі запісаць, запісаць!»

Урэшце, аднак, апошнія фразы пачалі здавацца мне падазронымі; яны гэтак рэзка адрозніваліся ад рэплік першых сцэн; акрамя таго, словы гэтага манаха мала стасаваліся з сярэднявеччам. Я перагрызаю свой аловак, падскокваю з месца, пачынаю рваць рукапіс; раздзіраю на шматкі кожны аркуш, кідаю капялюш на зямлю і тапчу яго. «Я загінуў! — шапчу я сам сабе. — Шаноўныя спадарыні і спадары, я загінуў!» Акрамя гэтых слоў, я нічога не магу вымавіць і адно працягваю таптаць свой капялюш.

За некалькі крокаў ад мяне стаіць паліцыянт і назірае за мною; ён стаіць пасярод вуліцы, не спускаючы з мяне вачэй.

Калі я падымаю галаву, нашы вочы сустракаюцца; магчыма, ён ужо даўно так стаіць і пільна глядзіць на мяне. Я падбіраю свой капялюш, надзяваю яго і падыходжу да паліцыянта.

— Вы не ведаеце, колькі часу? — пытаюся я.

Счакаўшы трохі, ён дастае гадзіннік і пры гэтым усё глядзіць на мяне.

— Роўна чатыры, — адказвае ён.

— Праўда! — кажу я. — Менавіта чатыры, абсалютна слушна! Бачу, вы сваю справу ведаеце, і я пра вас не забуду.

І я пайшоў. Ён аслупянеў ад здзіўлення і, разявіўшы рот, глядзеў мне ўслед, усё яшчэ трымаючы гадзіннік у руцэ. Падышоўшы да «Рояля», я павярнуўся і паглядзеў назад: ён усё яшчэ стаяў на месцы, уталопіўшыся ў мяне.

Ха-ха, вось гэтак і трэба абыходзіцца з быдлам! Без усялякага сумневу! Гэта выклікае ў быдла павагу, змушае яго трапятасьць... Я быў вельмі задаволены сабою і зноў пачаў напываць пад нос. У моцным хваляванні, зусім забыўшыся пра боль, не маючы нават ніякіх непрыемных адчуванняў, перапоўнены дзіўнай лёгкасцю, я прайшоў цераз усю плошчу, павярнуў каля рынку да царквы Збаўцы і сеў на лаўку.

Зрэшты, ці не ўсё роўна, вярну я гэтыя дзесяць крон або не вярну! Калі ўжо іх мне даслалі, значыцца, яны мае, і той, ад каго прыйшлі гэтыя грошы, відавочна, не цярпіць ад бяdotы. Іх хацелі перадаць менавіта мне, і таму мне давалося іх узяць; не пакідаць жа было іх пасыльнаму. І глупствам было б цяпер адаслаць назад дзесяць крон іншай купюраю — зусім не тою, што я атрымаў. А калі так, дык тут ужо нічога не зробіш.

Я паспрабаваў засяродзіць усю сваю ўвагу на шматлюднай, ажыўленай плошчы і думаць пра абыякавыя мне рэчы, але гэта ў мяне кепска атрымлівалася: тыя дзесяць крон ніяк не выходзілі з галавы. Урэшце я разлаваўся і моцна сціснуў кулак. «Калі б я адаслаў грошы назад, гэта абразіла б яе, — скажаў я сам сабе. — Дык у чым жа справа?» Я заўсёды быў вельмі пераборлівым, адмаўляўся ад падачак, толькі напышліва круціў галавою і казаў: «Не ўжо, дзякую пакорліва». І вось да чаго гэта прывяло: я зноў апынуўся на вуліцы. Я не застаўся ў сваім цёплым, утульным жытле, хоць меў для гэтага найлепшую магчымасць; ува мне сядзела ўпартасць — пры першым жа

слове, якое мне не спадабалася, я раз'юшыўся, нікому не даў літасці; я параскідаў паперкі па дзесяць крон направа і налева, а потым пайшоў за вачыма... Я пачаў сябе дакараць за тое, што пакінуў сваё жытло і вось зноўку трапіў у цяжкое становішча.

Зрэшты, халера яго бяры! Я не прасіў гэтых дзесяці крон, і яны нядоўга былі ў мяне ў руках: я адразу ж іх аддаў, заплаціў імі зусім чужым людзям, якіх больш не ўбачу ніколі ў жыцці. Гэткі я ўжо чалавек: калі трэба, аддам усё да апошняга! І калі я не памыляюся наконт Юлаялі, яна таксама не раскайваецца, што даслала мне грошы; то дзеля чаго ж тады ўвесь гэты лямант? Самае меншае, што яна магла зрабіць, гэта час ад часу дасылаць мне дзесяць крон. Бо гэтая бедная дзяўчына закаханая ў мяне: быць можа, нават безнадзейна закаханая... Я доўга цешыў сваё самалюбства гэтаю думкаю. Не магло быць аніякага сумневу, што яна закаханая ў мяне, няшчасная дзяўчына!..

Надышла пятая. Мой эмацыйны ўздым прайшоў: галава зноў як бы зрабілася пустая, з'явіўся ранейшы гул увушшу. Я глядзеў у прастору перад сабою, потым затрымаў позірк і ўбачыў перад сабою аптэку. Голад моцна даймаў мяне, і я вельмі пакутаваў. Гэтак я сядзеў, глядзеў перад сабою, і паступова перад маім нерухомым поглядам праявілася чалавечая постаць; нарэшце яна зрабілася зусім выразнаю, і я ўцяміў, хто гэта: тая самая жанчына, што гандлявала піражкамі каля аптэкі «Пад сланом».

Здрыгануўшыся ад нечаканасці, я выпроставаюся на лаўцы і пачынаю ўспамінаць. Ага, вядома ж, гэта тая самая жанчына, з тым жа латком; яна сядзіць на тым жа самым месцы! Я свіснуў некалькі разоў, пстрыкнуў пальцамі, падняўся з лаўкі і накіраваўся да аптэкі. Досыць глупстваў! Чорт пабірай, хіба ж не ўсё роўна, ці я даў ёй грошы, скрадзеныя ў прыказчыка, ці тое былі нармальныя, заробленыя нарвежскія грошыкі з конгсбергскага срэбра! Я не хацеў заставацца пасмешышчам, а ад празмернай ганарлівасці нядоўга і здырдіцца...

Я выходжу на рог вуліцы, углядаюся ў жанчыну, спыняюся каля яе. Я ўсміхаюся, ківаю ёй, як знаёмай, і загаворваю нязмушана, нібыта маё вяртанне — гэта нешта само сабою зразумелае.

— Добры дзень! — кажу я. — Вы, напэўна, мяне не пазнаяце?

— Не, — павольна адказвае яна і глядзіць на мяне.

Я ўсміхаюся яшчэ больш старанна — быццам яна Бог ведае як дасціпна жартуе, удаючы, што не пазнае мяне, — і кажу:

— Няўжо вы не запомнілі, як я зусім нядаўна даў вам некалькі крон? Наколькі памятаю, я не сказаў пры гэтым ні слова, але, ні слова... у мяне няма такой звычкі. Калі маеш дачыненне з сумленнымі людзьмі, няма патрэбы ставіць умовы і, так бы мовіць, заключаць дамову з нагоды ўсялякай драбязы. Ха-ха! Але гэта я даў вам грошы.

— Так, вядома, гэта вы! Цяпер я вас пазнала...

Перш чым яна пачне мне дзякаваць, я ўжо выбіраю вачыма смачны кавалак і паспешліва кажу:

— А цяпер я прыйшоў па свае піражкі.

Яна здзіўляецца.

— Па піражкі, — паўтараю я. — Цяпер я прыйшоў па піражкі. Я хачу атрымаць хоць бы частку для пачатку. Усё мне сёння не патрабуецца.

— Вы прыйшлі па піражкі? — перапытвае яна.

— Ну, вядома ж, па піражкі! — адказваю я, гучна смеючыся, нібыта яна адразу павінна была зразумець, што я прыйшоў па іх.

Я бяру з латка піражок ці, дакладней, булачку, і пачынаю есці.

Убачыўшы гэта, гандлярка выскаквае са свайго закутка, міжвольным рухам спрабуе абараніць тавар, даючы мне зразумець, што яна зусім не чакала майго вяртання, ды яшчэ з мэтай адабраць у яе піражкі.

— А што, вы супраць? — пытаюся я. — Вы і праўда супраць? Ну, дык гэта смешна! Хіба калі-небудзь бывала такое, каб чалавек даў вам кучу грошай і не запатрабаваў іх назад? Не, вось бачыце! А вы яшчэ, чаго добрага, падумалі, што гэта былі крадзенья грошы, калі я проста сунуў іх вам у рукі? Не, не падумалі? Тым лепей, гэта проста выдатна! Вы вельмі велікадушная, калі бачыце ўва мне прыстойнага чалавека! Ха-ха! Але, вы напраўду велікадушная!

— Але ж навошта ж вы далі мне гэтыя грошы? — з абурэннем выкрыкнула яна.

Я растлумачыў, навошта я даў ёй грошы, патлумачыў спакойна і пераканаўча: у мяне ёсць такая звычка, бо я давяраю ўсім людзям. Калі хто-небудзь прапануе мне вэксаль або рас-

піску, я заўсёды адмоўна хітаю галавой і кажу: «Не, дзякую». Бог сведка, я заўсёды так раблю.

Але гандлярка ніяк не хацела мяне разумець.

Тады я паспрабаваў растлумачыць ёй гэта па-іншаму: загаварыў рэзка, без жартаў. Хіба ёй ніколі не плацілі наперад, як у маім выпадку, спытаў я. Я разумеў, вядома, людзей зможных, напрыклад, якога-небудзь консула. Ніколі? Ну што ж, калі яна не прывыкла да такога абыходжання, з яе нельга сурова вымагаць. Але так яно прынятае за мяжою. То яна, мабыць, ніколі не ездзіла ў чужыя краіны? Не? Ну вось! Тады не ёй пра гэта і казаць... І я ўзяў з латка некалькі піражкоў.

Яна злосна бурчэла, упарта не хацела аддаць хоць бы малую частку свайго тавару, нават вырвала ў мяне піражок і паклала яго на месца. Я ўзлаваўся, ударыў кулаком па латку і прыгразіў выклікаць паліцыю. Гэта яшчэ паблагліва з майго боку, сказаў я, бо, калі б мне захацелася забраць усё, што мне належыць, яна была б спустошаная, бо я нядаўна даў ёй велізарную суму грошай. Але я не маю намеру браць гэтак шмат: я хачу ўзяць толькі палову свайго. Да таго ж яна больш мяне не ўбачыць. Бог сведка, не ўбачыць ніколі, калі ўжо яна такая...

Нарэшце яна выбрала некалькі піражкоў, назваўшы абсалютна бессаромную цану: чатыры ці пяць штук, за якія яна вымагала нечувана вялікую плату; загадала мне ўзяць іх ды ісці сваёй дарогаю. Але я працягваў спрачацца з ёй, даводзіў, што яна мяне падманула самае меншае на цэлую крону і, акрамя таго, злупіла з мяне жыўцом шкуру, прызначыўшы такія недарэчныя цэны.

— А ці ведаеце вы, што падобныя штукі караюцца законам? — сказаў я. — Божа, ды вас могуць запраторыць на бес-тэрміновую катаргу, старая падла!

Яна шпурнула мне яшчэ адзін піражок і, амаль скрыгочучы зубамі, папрасіла, каб я пакінуў яе ў спакоі.

І я пайшоў.

Ну і ну, свет яшчэ не бачыў такой крывадушнай гандляркі! Я ішоў праз плошчу, еў піражкі і ўголас разважаў пра гэтую кабеціну ды яе бессаромнасць, паўтараў сабе ўсю нашу размову і думаў, што я куды лепшы за яе. Я еў піражкі на вачах ва ўсіх і гучна гаварыў.

Піражкі знікалі адзін за адным; колькі я іх ні еў, мне ўсё здавалася мала: голад быў неспатольны. Божачкі, чаму мне ўсё мала! У сваёй прагнасці я ледзьве не з'еў апошні піражок, які з самага пачатку вырашыў зберагчы для хлопчыка з вуліцы Вогнмансгатэн — для таго малога, якому рудабароды тады плюнуў на галаву. Я раз-пораз успамінаў пра яго, не мог забыцца, які ў яго быў выраз твару тады, калі ён ускочыў і заплакаў, а потым пачаў ляцца. Калі на яго плюнулі, ён павярнуўся да майго акна, каб паглядзець, ці не смяюся я з яго. Бог ведае, ці ўдасца мне яго цяпер знайсці! Я спяшаўся дабрацца да Вогнмансгатэн, мінуў месца, дзе парваў рукапіс сваёй п'есы і дзе яшчэ валяліся шматкі паперы, абышоў бокам паліцыянта, якога я перад тым гэтак здзівіў сваімі паводзінамі, і нарэшце апынуўся каля тых дзвярэй, дзе раніцай сядзеў хлопчык.

Яго не было. Вуліца была амаль пустая. Ужо сутонела, і хлопчыка знайсці не ўдалося; напэўна, ён сышоў дадому. Я асцярожна паклаў піражок на зямлю, каля самага парога, гучна пастукаўся і адразу ж кінуўся наўцёкі. «Ён, вядома, знойдзе піражок! — сказаў я самому сабе. — Як толькі выйдзе з дому, дык адразу і знойдзе!» І ад радасці, што тое малое знойдзе піражок, я адчуў, як у мяне на вачах выступілі слёзы.

Я зноў выйшаў да прыстані.

Цяпер я ўжо не быў галодны, але ад салодкіх піражкоў мяне пачало ванітаваць. У галаве зноў пракідаліся самыя недарэчныя думкі: а што, калі я непрыкметна перарэжу ліны, якімі прышвартаваныя ўсе гэтыя караблі? Што, калі я раптам закрычу: «Пажар»? Я пайшоў далей уздоўж прыстані, знайшоў там скрыню, сеў, скрыжаваў рукі на грудзях, і адчуў, што думкі ў маёй галаве блытаюцца ўсё мацней і мацней. Я сяджу нерухома і ўжо не намагаюся трымаць сваё тулава старчма.

Я гляджу на «Капэгара», барку пад расійскім сцягам. Я бачу каля бліжэйшых да задняй палубы парэнчаў нейкага чалавека; чырвоныя ліхтары з левага борта асвятляюць яго твар, я ўстаю і загаворваю з ім. Папраўдзе, я не збіраўся распачынаць з ім размову і не чакаў аніякага адказу. Я сказаў:

— Вы адплываеце сёння ўвечары, капітан?

— Адплываем у найбліжэйшы час, — адказаў ён.

Ён гаварыў па-шведску.

«Відаць, гэта фін», — думаю я.

— Гм! А ці не патрэбен вам матрос?

У гэтай хвілі мяне абсалютна не цікавіла, адкажа ён адмовай ці згодаю: яго адказ не меў для мяне ніякага значэння. Я глядзеў на яго і чакаў.

— Не, — адказаў ён. — Вось юнгу я, мабыць, узяў бы.

Юнгу! Я здрыгануўся, непрыкметна зняў акуляры, схваў іх у кішэню і падняўся трапам на палубу.

— Мне не даводзілася плаваць на караблях, але я магу рабіць усё, што скажаце, — сказаў я. — Куды вы ідзеце?

— Спачатку ў Лідс, там возьмем вугаль і пойдзем у Кадыкс.

— Добра, — сказаў я і пачаў угаворваць яго ўзяць мяне. — Мне ўсё роўна, куды плыць. Я буду добра працаваць.

Пэўны час ён разглядаў мяне, нешта сабе прыгадваючы.

— Дык ты яшчэ не быў у плаванні? — спытаў ён.

— Не. Але, Кажу вам, дайце мне працу, і я ўсё зраблю. Я чалавек спрактыкаваны.

Ён зноўку задумаўся. А я ўжо звикся з думкаю аб плаванні і баяўся, што мяне выганяць на сушу.

— Дык як жа, капітан? — спытаўся я нарэшце. — Паверце, я гатовы рабіць любую працу. Ды што казаць! Я буду апошнім нягоднікам, калі не буду вылузвацца са скуры, каб толькі вам дагадзіць. Я гатовы, калі трэба, стаяць па дзве вахты запар. Мне гэта толькі на карысць, я такія рэчы люблю.

— Ну што ж, паспрабуем, — сказаў ён, злёгка ўсміхнуўшыся пры маіх апошніх словах. — А ў выпадку чаго ў Англіі мож на будзе і развітацца.

— Зразумела! — адказаў я ўзрадавана. І паўтарыў услед за ім, што ў выпадку чаго ў Англіі мы можам развітацца.

І ён даў мне працу...

Калі мы выйшлі ў ф'ёрд, я выпрастаў спіну, увесь змоклы ад гарачкі ды ўтомы, прыгледзеўся да берага і нарэшце развітаўся з горадам Хрысціяніяй, дзе ў вокнах у велізарнай колькасці ўжо запаліліся зырккія агні.

Пераклаў Лявон Баршчэўскі

Пан

Раман

I

У апошнія дні я не перастаю думаць пра бясконцы палярны дзень у Нурлане. Я проста сяджу і думаю пра яго, і пра хату, дзе я жыў, і пра лес за хатай, і вось я пачынаю пісаць, каб неяк прабавіць час. Час ідзе марудна, я ніяк не здолею яго прыспешыць, хоць мне гэта не трэба, бо жыццё я вяду сапраўды прыемнае. Я бадай што ўсім задаволены, а што мне трыццаць гадоў — ну які гэта ўзрост. Некалькі дзён таму я атрымаў поштай два птушыныя пяры, атрымаў здалёк, ад чалавека, які і не павінен быў мне іх прысылаць, два зялёныя пяры пад сургучам з адбіткам кароны. Мне падабалася разглядаць гэтыя два па-чартоўску зялёныя птушыныя пяры. А так мяне нічога не трывожыць, хіба што рэўматызм у левай назе пасля кулявой раны, якая даўно загаілася.

Я помню, як незвычайна хутка бег час два гады таму, нашмат хутчэй, чым цяпер, я і схамянуцца тады не паспеў, як лета скончылася. Гэта было два гады таму, у 1855-м, дзеля забавы мне хочацца напісаць пра тое, што здарылася са мною наяве ці прыснілася. Цяпер я багата чаго і не ўспомню з тых падзеяў, таму што я амаль не думаў пра іх; помню, аднак, што ночы былі дужа светлыя. Шмат што здавалася мне тады неверагодным, у годзе дванаццаць месяцаў, але ноч пераходзіла ў дзень, і зор на небе ніколі не было. І людзі, якіх я сустракаў, былі асаблівыя і іншай натуры, чым тыя, з якімі мне раней даводзілася сустракацца; часам было дастаткова ўсяго адной ночы, каб пабачыць, як з дзяцей вылупліваюцца зграбныя і сталыя, зусім дарослыя людзі. Ніякага чараўніцтва ў гэтым не было, проста раней мне не даводзілася гэтага бачыць. Ніколі.

У вялікім белым доме ля самага мора сустрэў я тую, якая на кароткі час запаланіла мае думкі. Я больш не ўспамінаю яе, ужо не ўспамінаю, не, я пачаў на яе забывацца; а вось

пра ўсё іншае я, наадварот, думаю, пра крыкі марскіх птушак, паляванні ў лесе, ночы, усе спякотныя гадзіны лета. Дарэчы, я пазнаёміўся з ёю дзякуючы аднаму выпадку, і без гэтага выпадку яна б ніколі не патрапіла ўбіцца мне ў галаву.

З маёй хаціны бачылася нагрувашчанне вялікіх і малых астравоў, надводных камянёў, крыху мора, некалькі вострых горных верхавін у далечыні, а за хатай прасціраўся лес, бяскрайні лес. Пачуццё радасці і ўдзячнасці перапаўняла мяне, калі я ўбіраў у сябе водары каранёў і лісця, гэты тлусты пах сасны, які нагадвае пах мозгу; толькі ў лесе ўсё ўнутры мяне супакойвалася, мая душа рабілася ўсцешанай і моцнай. Днямі я разам з Эзопам вандраваў па лясістых схілах, і нічога іншага мне не трэба было, толькі б хадзіць тут дзень у дзень, хоць яшчэ не сышоў увесь снег і адталае месцамі зямля хлюпала пад нагамі. Маім адзіным сябрам быў Эзоп; цяпер у мяне Кора, але тады быў Эзоп, мой сабака, якога я пазней застрэліў.

Часта вечарамі, калі я вяртаўся дахаты пасля палявання, мяне зверху да нізу праймала цёплае пачуццё дому, так, прымушала ўсяго ўнутры трапятаяць, і я хадзіў і размаўляў з Эзопам пра тое, як нам добра жывецца. Ну вось, а зараз мы развядзём агонь і проста на ім засмажым птушку, казаў я, што ты пра гэта думаеш? І калі ўсё было згатаванае і з'едзенае, Эзоп ішоў на сваё месца за печчу, а я запальваў люльку, клаўся на ляжанку і ўслухоўваўся ў соннае шамаценне лесу. Праблягаў слабы ветрык, веяла ў бок хаты, і я выразна чуў такаванне цецэрука ў лесе. А так было ціха.

І шмат разоў я так і засынаў на ляжанцы, не распранаючыся, проста ў тым, у чым хадзіў, і прачынаўся толькі з першымі крыкамі марскіх птушак. Калі я выгледваў з акна, мне былі крыху відаць вялікія белыя будынкі крамаў, прыстані Сірылюна, лаўка, дзе я браў хлеб, і я некаторы яшчэ час ляжаў і дзівіўся таму, што знаходжуся тут, у хаціне, у Нурлане, на краі лесу.

Тут Эзоп за печчу пачынаў трэсці сваім доўгім вузкім целам, бразгатаць ашыйнікам, пазяхаць і віхляць хвостом, і я ўставаў, паспаўшы ўсяго тры-чатыры гадзіны, але выспаўшыся і радуючыся ўсяму на свеце.

Так мінула ці мала начэй.

Здараецца, пойдзе дождж і ўсходзіцца шторм, але ўсё роўна нейкая маленькая радасць завалодае табою ў непагодны дзень, і ты робішся шчаслівы. Ты выпростваеш спіну і ўздымаеш позірк проста перад сабою, часам ціхенька смяешся і азіраешся вакол. Пра што ты думаеш? Пра чыстую шыбу, сонечны бляск на ёй, маленькі ручаёк, які віднеецца з акна, і, можа, яшчэ пра блакітны прарэшак у небе. А болей нічога і не трэба.

Іншым разам нават неверагодныя ўражанні не ў стане вывесці цябе з аднастайна-панурага настрою; пасярод танцавальнай залы можна сядзець непарушна, абыякава і адчужана. Бо крыніца і гора, і радасці знаходзіцца ў нас саміх.

Я помню той дзень. Я спусціўся да берага мора. Раптам пайшоў дождж, і я схаваўся ў адчыненай рыбацкай хатцы, каб перачакаць. Я напяваў сабе нешта, але без асаблівай радасці або ахвоты, адно каб неяк забавіць час. Эзоп ляжаў побач, раптам ён сеў і навастрыў вушы, я спыняю спевы і таксама прыслухоўваюся, звонку даносяцца галасы, нехта сюды бяжыць. Выпадак, самы сапраўдны выпадак! Двое мужчын і дзяўчына імкліва ўбеглі ў мой прыстанак. Яны смяліся і крычалі:

— Хутчэй! Тут можна схавацца!

Я ўстаў.

У аднаго з мужчын была белая ненакрухмаленая манішка, якая ў дадатак вымакла пад дажджом і абвісла складкамі; у гэтай вымаклай манішцы сядзела дзяментавая шпілька. На нагах у яго былі доўгія вастраносыя боты, якія глядзеліся неяк зухавата. Я прывітаў гасцей, гэта быў пан Мак, гандляр, я ведаў яго, бо ў яго лаўцы браў хлеб. Ён яшчэ запрашаў мяне ў гасці, але да той пары я так і не выбраўся.

— А, знаёмыя! — сказаў ён, пабачыўшы мяне. — А мы ішлі да млына, але былі вымушаныя збочыць. Ну што за надвор'е? А калі ж вы наведаетцеся ў Сірылюн, пан лейтэнант? — Ён пазнаёміў мяне з невысокім чалавекам з чорнай бародкай, які стаяў побач, доктарам з суседняй парафіі.

Дзяўчына падняла да носа вэлюм і ціхенька загаварыла да Эзопа. Я заўважыў, якая на ёй была накідка: па падшыўцы і пяцельках відаць, што яе пафарбавалі наоў. Пан Мак мяне з дзяўчынай таксама пазнаёміў, гэта была яго дачка, яе звалі Эдварда.

Эдварда паглядзела на мяне праз вэлюм, пасля зноў пачала шаптацца з сабакам і чытаць уголас надпіс у яго на ашыйніку:

— Вось як, цябе завуць Эзоп... Доктар, а хто такі Эзоп? Адзінае, што я згадваю, — ён прыдумляў байкі. Ён быў не фрыгійцам? Не, не ведаю.

Дзіця, вучаніца. Я прыглядзеўся да яе: высокая, але без формаў, гадоў пятнаццаці-шаснаццаці, з доўгімі загарэлымі рукамі без пальчатак. Пэўна, яна сёння ўвечары зазірне ў лексікон і прачытае пра Эзопа, каб наступным разам не задаваць пытаньняў.

Пан Мак распытваў мяне пра паляванне. Чаго я больш напаяваў? Я ў любы час мог скарыстаць адну з яго лодак, варта толькі сказаць. Доктар маўчаў. Калі яны пайшлі, я заўважыў, што доктар крыху кульгае і абапіраецца на кій.

Я пайшоў дадому ў тым самым абыякавым настроі, як і раней, і ад няма чаго рабіць напаяваў сабе пад нос. Гэтая сустрэча ў рыбацкай хатцы ніяк мяне не ўразіла: мне запомнілася хіба што вымакляя манішка пана Мака, у якой сядзела дьяментавая шпілька, таксама мокрая і без асаблівага бляску.

III

Каля маёй хаціны стаяў камень, высокі шэры камень. Выгляд ён меў сапраўды прыветны — ён нібыта бачыў, што я набліжаюся, і пазнаваў мяне. Уранку, некуды выпраўляючыся, я стараўся прайсці паўз яго, і гэта нагадвала мне развітанне з дарагім сябрам, які будзе чакаць мяне з вандроўкі.

А ў лесе пачыналася паляванне. Бывала, вяртаўся я са здабычай, а бывала, і без...

За астравамі ляжала ў гнятлівай цішыні мора. Шмат разоў я глядзеў на яго з вышыні лясістых схілаў; у зацішнае надвор'е караблі стаялі амаль непарушна, адзін і той жа ветразь я мог назіраць дні тры, маленькі і белы, нібы чайка на марской роў-

нядзі. Але, бывала, зноў узнімаўся вецер, і з далягляду амаль знікалі горы, псавалася надвор'е, налятаў паўднёва-заходні шторм — і распачынаўся спектакль, на якім я быў глядачом. Усё курылася. Зямля і неба сыходзіліся разам, марскія хвалі выкручваліся ў шалёных паветраных танцах, зіваліся ў людзей, коней і падраныя харугвы. Я хаваўся ў зацішку пад навіслым валуном і пачынаў думаць, душа мая не знаходзіла спакою. Аднаму Богу вядома, разважаў я, што я сёння пабачу і чаму мора паказвае мне сваё бяздонне. Можа, у гэты момант мне адкрываюцца таямніцы розуму зямлі, як там усё віруе, як там усё бушуе! Эзоп мітусіўся, час ад часу задзіраў морду ўгору і нюхаў паветра, чулы да перамены надвор'я, падрыгваў лапамі; калі я нічога яму не гаварыў, ён клаўся ля маіх ног і рабіў выгляд, што сузірае мора. І нідзе не чуваць ні крыку, ні чалавечага слова, нічога, адно цяжкі гул вакол мяне. У далечыні мора высілася скала, высілася самотна; калі марскія хвалі падступалі да гэтай скалы, яна станавілася на дыбкі, нібы мяцежны шаленец, не, нібы марскі бог, які ўздымаўся з бяздонняў мора і аглядаў свет, абтрасаючы ваду так, што валасы і барада зіваліся ў клубы вакол яго галавы. Пасля ён ізноў апускаўся ў марскія хвалі.

І ў гэты шторм прабіраўся да берага маленькі, чорны ад дыму параход...

Калі я ўвечары сышоў да прыстані, там стаяў той самы маленькі, чорны ад дыму параход: прывезлі пошту. Багата народу выйшла на прыстань насустрач рэдкаму госцю, я заўважыў, што ва ўсіх без выключэння прысутных, якімі б рознымі яны ні здаваліся, былі блакітныя вочы. Неяк убаку трымалася дзяўчына з белай ваўнянай хусткай на галаве: у яе смялянныя валасы, і хустка добра выдзяляецца на іх фоне. Яна з цікавасцю агледзела мяне, маю скураную куртку, маю стрэльбу; калі я загаварыў да яе, яна засаромелася і адварнула. Я сказаў: «Табе заўсёды варта насіць гэтую белую хустку, яна табе пасуе». Раптам да яе падышоў шыракаплечы мужчына ў вязанай кофце і назваў яе Еваю. Па ўсім відаць, яго дачка. Я пазнаў мужчыну, гэта быў каваль, тутэйшы каваль. Некалькі дзён таму ён рамантаваў адну з маіх стрэльбаў...

Дождж і вецер зрабілі сваё, і ад снегу не засталася нізвання. Некалькі дзён было неспакойна і зябка, трэскалася гнілое галлё, і вароны збіраліся ў зграі і каркалі. Цягнулася гэта нядоўга, сонца прыбывала, і аднойчы ўранку яно паднялося з-за лесу. Калі падымаецца сонца, па мне прабягае палоска ўцешнага святла; я ўскідваю стрэльбу цераз плячо і ціха радуся.

IV

У той час я не адчуваў патрэбы ў дзічыне, я паляваў на што мне хацелася, на зайца, цецерука, курапатку, а калі выпадала спусціцца да марскога берага і мне трапілася нейкая марская птушка, я падстрэльваў і яе. То былі добрыя часы, дні былі даўжэйшыя, а паветра чысцейшае, я запасаўся на два дні і выпраўляўся ў горы, на самы верх, я сустракаў лапландцаў-аленяводаў, і яны давалі мне сыру, маленькія тлустыя галоўкі сыру са смакам зёлак. Я бываў там не адзін раз. Па дарозе дадому я заўсёды падстрэльваў нейкую птушку і клаў яе ў торбу. Я садзіўся і прывязваў Эзопа. Ніжэй, за мілю ад мяне, прасціралася мора; горныя схілы былі мокрыя і чорныя ад вады, якая цурчэла, капацела і вызвоньвала свой просценькі напеў. Пад гэтыя немудрагелістыя напевы высока ў гарах я бавіў час, калі сядзеў і аглядаўся вакол. Вось безупынна ліецца гэтая просценькая самотная песенька, думаю я, і ніхто яе не чуе, і ніхто пра яе не думае, а яна ліецца сабе ўвесь час, увесь час! І мне больш не здавалася, што горы бязлюдныя, калі я слухаў гэтае цурчанне. Час ад часу нешта здаралася: раскат грому трос зямлю, каменная глыба адрываўлася ад скалы і кацілася ў мора, пакідаючы за сабою віхор каменнага пылу; у гэты момант Эзоп задзіраў нос угору і здзіўляўся незразумеламу яму казытліваму паху. Калі талая вада праточвала ў гарах шчыліны, дастаткова было аднаго стрэлу або гучнага выкрыку, каб вялізная глыба адарвалася і пакацілася ўніз...

Так магла прайсці гадзіна, а можа, і болей, час мінаў вельмі хутка. Я адвязваў Эзопа, перакідваў торбу цераз плячо і ішоў дадому. Вечарэла. Унізе ў лесе я абавязкова выбіраўся на сваю

старую знаёмую сцяжыну, вузенькую стужачку, якая мудрагеліста выкручвалася. Я праходзіў кожны яе выгін і ніколі не спяшаўся, мне не было куды спяшацца, дома мяне ніхто не чакаў; сам сабе ўладар, хадзіў я па мірным лесе так хутка, як мне хацелася. Не было чуваць птушак, толькі цецярук такаваў недзе ўдалечыні — ён заўсёды такаваў.

Я выйшаў з лесу і пабачыў перад сабою двух чалавек, двух чалавек на шпацыры, я дагнаў іх, адной з іх была паненка Эдварда, я пазнаў яе і павітаўся; яе суправаджаў доктар. Мне давялося паказаць ім сваю стрэльбу, яны агледзелі мой кампас, торбу; я запрасіў іх да сябе ў госці, і яны абяцалі калі-небудзь завітаць.

Ужо вечарэла. Я пайшоў дадому і запаліў у грубцы, зазмажыў птушку і павячэраў. Заўтра будзе яшчэ адзін дзень...

Вакол ціха. Я цэлы вечар ляжу і пазіраю ў акно. Казачны бляск ахінае гэтую парою поле і лес, сонца закацілася і расквеціла далягляд густым чырвоным святлом, якое стаяла непарушна, як алей. Неба, як кінуць вокам, было адкрытае і чыстае, я ўглядаўся ў гэтае празрыстае мора, і здавалася, нібы я ляжу твар да твару з глыбінямі свету і сэрца маё з усіх сіл ірвецца насустрач гэтым адкрытым прасторам і адчувае сябе там як дома. Аднаму Богу вядома, думаў я, чаму сёння ўвечары далягляд убіраецца ў ліловае і залатое, можа, якое свята правіцца высока ў свеце, раскошнае свята, пад музыку зор і з катаннем на лодках. Прынамсі, выглядае на тое! І я закрыў вочы і сачыў за лодкамі, і думка за думкай праплывалі паўз маё сэрца...

Так прайшоў не адзін дзень.

Я працягваў свае вандроўкі і бачыў, як сыходзіў снег і раставаў лёд. Часта я нават стрэльбу з пляча не здымаў, бо дома хапала правіянту, я проста хадзіў па наваколлі, куды мне толькі хацелася, і так бавіў час. Куды б я ні накіраваўся, паўсюль багата чаго можна было пачуць і пабачыць, з кожным днём усё на свеце хоць крыху, але мянялася, нават вербалоз і ядловец чакалі вясны. Я спускаўся, напрыклад, да млына, пакуль яшчэ скаванага лёдам; але сцежку вакол яго здаўна ўтапталі добра, было відаць, што людзі, узваліўшы на плечы мяхі пшаніцы, прыходзяць сюды малоць любой парою. Я хадзіў

па млыне, нібы сярод людю, на сценах было навывразана багата літар і дат.

Вось як!

V

Напісаць болей? Не, не. Хіба што самую крыху сабе на забаву, дый час прабяжыць хутчэй, калі я сяду пісаць, як два гады таму надыходзіла вясна і як выглядала зямля. Глеба і мора пачыналі пахнуць, саладкавата тхнула прытхласцю ад леташняга лісця, якое гніло ў лесе, а сарокі лёталі з галлём у дзюбах і зівалі гнёзды. Яшчэ праз пару дзён вызваліліся ад лёду ручаі і ва ўсю моц пачыналі бруіцца, то тут, то там пырхалі крапіўніцы, а рыбакі вярталіся дадому з промыслаў. Два гандлёвыя караблі прыйшлі, да верху грузанья рыбай, і кінулі якар каля сушыльні; хутка распачалася мітусня на самым вялікім востраве, дзе мелася сушыцца рыба. За ўсім я назіраў са свайго акна.

Але да хаціны не даляталі ні гукі, ні шумы, і я як быў, так і заставаўся самотным. Зрэчас паўз маю хату нехта праходзіў; я згледзеў Еву, дачку каваля, на яе носе павыступала рабацінне.

— Ты куды? — спытаў я.

— У лес па вецце, — ціха адказала яна. У руках яе была вяроўка для галля, а на галаве — белая хустка. Я глядзеў ёй услед, але яна не азірнулася.

Прайшло ці мала дзён, пакуль я зноў пабачыў, як паўз маю хату нехта ідзе.

Вясна ўбіралася ў свае правы, і лес жвавеў; вялікай радасцю было пабачыць драздоў, якія рассядуцца ў верхавінні дрэваў, і глядзяць на сонца, і пяюць; часам я падымаўся ўночы гадзіне а другой, каб прычасціцца гэтага жыццярадаснага настрою, які стваралі птушкі і звяры з усходам сонца.

Вясна прыйшла і да мяне таксама, і мая кроў пульсуе, нібы ў такт крокам. Я сядзеў у хаце і думаў выцягнуць рыбацкія снасці — вуды і дарожкі, — але і пальцам не паварушыў, каб нешта зрабіць, у сэрца закралася нейкае радаснае і незразу-

мелае хваляванне. І раптам Эзоп падскочыў, знерухомеў, напружыў ногі і каротка забрахаў. Да хаты нехта ішоў, я толькі паспеў нацягнуць на галаву капялюш, як ужо пачуў у дзвярах голас паненкі Эдварды. Яна і доктар увайшлі па-сяброўску, без цырымоніяў, каб наведаль мяне, як і абяцалі.

— Не, ён дома, — сказала яна, і падышла, і нека па-дзіцячы падала мне руку. — Мы і ўчора прыходзілі, але вас не было дома, — патлумачыла яна.

Яна села на маю ляжанку, накрытую посцілкай, і пачала разглядаць хату; доктар прымасціўся на доўгай лаўцы побач са мной. Мы разгаварыліся, пра што толькі не гутарылі, я раскажаў ім між іншага, якія звяры водзяцца ў гэтых лясах і на якую дзічыну гэтай парою паляваць забараняецца. Цяпер, напрыклад, нельга паляваць на цецэрука.

Доктар быў немнагаслоўны, але калі яму на вочы трапілася парахаўніца з фігуркай Пана, ён адразу пачаў раскадваць міф пра Пана.

— Але чым вы харчуецеся, калі забараняецца паляваць на ўсю дзічыну? — раптам спытала Эдварда.

— Рыбай, — адказаў я. — Збольшага рыбай. А лавіць заўсёды ёсць што.

— Але вы можаце прыйсці паесці да нас, — сказала яна. — Летась у вашай хаце жыў адзін англічанін, дык ён часта прыходзіў да нас сталавацца.

Эдварда глядзела на мяне, а я — на яе. У гэты момант я адчуў, як нешта варухнулася ўва мне, каля самага сэрца, нібы мімалётны подых прыязнасці. Гэта праз вясну і праз сонечны дзень, і з тае пары я не перастаю пра гэта думаць. Акрамя таго, мяне зачароўваў выгін яе броваў.

Яна сказала нешта пра маё жыццё. Я павесіў на сцены розныя шкуры і птушыныя крылы, унутры хата нагадвала кашлаты бярлог. Яна была ў захапленні. Так, сапраўдны бярлог, сказала яна.

У мяне не было чаго прапанаваць гасцям, каб ім прыйшлося даспадобы, я падумаў і вырашыў дзеля забавы засмажыць птушку: яны будуць яе есці на паляўнічы лад, рукамі. Часу гэта шмат не зойме.

І я засмажыў птушку.

Эдварда расказвала пра англічаніна. Ён быў старым дзіваком, гучна сам з сабой размаўляў. Спавядаў каталіцтва, і дзе б ён ні быў, куды б ні пайшоў, у яго кішэні заўсёды ляжаў малітоўнік з чорнымі і чырвонымі літарамі.

— Тады, напэўна, гэта быў ірландзец? — спытаў доктар.

— Ирландзец?

— Ну так, ён жа быў каталік?

Эдварда пачырванела і, гледзячы ўбок, прамармытала:

— Можа, і так, можа, і ірландзец.

Яе весялосць некуды знікла. Мне зрабілася яе шкада, і каб ізноў узняць ёй настрой, я сказаў:

— Ну, натуральна, ён быў англічанінам, бо ірландцы па Нарвегіі не вандруюць.

Мы дамовіліся ўзяць іншым разам лодку і паехаць да тых месцаў, дзе сушаць рыбу на кліпфіск...¹

Я прайшоўся крыху, праводзячы гасцей, зноў вярнуўся ў хату і пачаў папраўляць рыбалоўныя снасці. Падхватнік вісеў на цвіку каля дзвярэй, некаторыя петлі на сетцы праела іржой; я навастрыў некалькі кручкоў, падвязаў іх, праверыў перамёт. Як кепска ішла сёння праца! Дзіўныя думкі займалі маю галаву, мне здавалася, што я зрабіў памылку, калі дазволіў паненцы Эдвардзе ўладкавацца на маёй ляжанцы, замест таго трэба было, мусіць, запрасіць яе сесці на лаву. Мне раптам уявіліся яе загарэлая шыя і яе загарэлы твар; фартух на ёй быў завязаны крыху ніжэй за пояс, па модзе, каб талія здавалася даўжэйшай; мяне хвалявалі цнатлівыя рухі яе вялікага

¹ Кліпфіск — гэта від сушанай рыбы, часцей траскі ці сайды; рыбе адразаюць галаву, вызваляюць ад вантробаў і раздзяляюць па хрыбце, пасля адмыслова завязваюць за хвост па дзве тушкі і развешваюць на доўгія перакладзіны на «А»-падобнай сушыльні. Сушыльні для кліпфіску месцяцца на прыбярэжжы, і рыба сушыцца дзякуючы прыбярэжнаму ветру. Кліпфіск шырока выкарыстоўваецца ў нарвежскай кухні, часцей за ўсё з кліпсіку гатуюць бакалаа (страва з дадаткам бульбы і папрыкі з таматамі) і лютэфіск (кліпфіск вышчалочваюць і вараць у добра падсоленай вадзе). Сушыльні на кліпфіск зрабіліся своеасаблівым сімвалам паўночных прыбярэжжаў Нарвегіі. У горадзе Трумсё, напрыклад, недалёка ад аэрапорта стаіць такая сушыльня як знак ушанавання традыцыі сушыць кліпфіск.

пальца, а якімі прыязнымі былі гэтыя зморшчынкі на костачцы. І які ў яе быў вялікі яркі рот.

Я устаў, адчыніў дзверы і прыслухаўся. Нічога не чуваць, хоць я і не думаў пачуць нешта асаблівае. Я зноў зачыніў дзверы; Эзоп прыбег са сваёй поспілкай, ён адчуў мой неспакой. Мне прыйшло ў галаву, што трэба было б, мусіць, пабегчы за паненкай Эдвардай і папрасіць у яе крыху шаўковых нітак адрамантаваць падхватнік; ніякае гэта не блюзнерства, я мог бы пакласці падхватнік перад ёю і паказаць праржавелыя петлі. І толькі я выйшаў за дзверы, як ўспомніў, што ў мяне самога знойдуцца шаўковыя ніткі — у скрынцы з прынадай, больш чым трэба. Панура, ледзь ступаючы, я зноў увайшоў у хату, бо шаўковыя ніткі мне патрэбныя не былі.

У хаце мне насустрач павеяла нечым чужым, быццам разам са мною там быў яшчэ нехта.

VI

Адзін рыбак спытаў мяне, ці я больш не хаджу на паляванне: не было чуваць, каб апошнім часам на схілах нехта страляў, а ён два дні сядзеў на перамётах і рыбачыў. Не, паляваць не хадзіў, сядзеў у хаце, пакуль было што есці.

На трэці дзень я выправіўся на паляванне. Лес трохі пазелянеў, пахла глебай і дрэвамі, з-пад прамерзлага моху павылазілі зялёныя пёры дзікага часнаку. У галаве маёй раілася безліч думак, і я мусіў часта спыняцца. За ўсе тры дні я сустрэў толькі аднаго чалавека, таго рыбака, з якім учора размаўляў. Я думаў, можа, сёння па дарозе дадому я каго-небудзь пабачу — на краі лесу, там, дзе апошні раз сустрэўся з доктарам і паненкай Эдвардай. Можа, яны зноў там будуць прагульвацца, а можа, не. Але чаму мне думалася менавіта пра гэтых дваіх? Я падстрэліў пару курапатак і адну з іх адразу зазмажыў; пасля прывязаў Эзопа.

Снедаў я, лежачы на сухім лапіку зямлі. Навокал было ціха, толькі слаба павейваў вецер ці крычала нейкая птушка. Я глядзеў, як павольна хістаюцца на ветры расліны, як вецер выконвае свае абавязкі, і разносіць кветкавы пылок са сцяблінкі

на сцяблінку, і запаўняе кожны нявінны пладнічок; увесь лес пацішэў ад асалоды. Зялёны вусень, лічынка пядзеніка, паўзе, збіраючыся ў пяцельку, уздоўж галінкі, паўзе без упынку, нібы ўтомы на яго няма. Ён нічога не бачыць, хоць і мае вочы, часта разгінаецца ўгору і калышацца ў паветры, намацваючы, за што б зачапіцца; ён нагадвае кароценькую зялёную нітачку, якая запаволенымі шыўкамі прашывае галінку ўздоўж. Да вечара ён, мабыць, і дабярэцца туды, куды яму трэба.

Вакол цішыня. Я падымаюся і іду, саджуся і зноў падымаюся. Часу каля чацвёртай; калі будзе шэсць, пайду дадому і па дарозе, можа, каго-небудзь сустрэну. У мяне яшчэ дзве гадзіны, а я ўжо крыху непакоюся і абтрасаю з сябе верас і мох. Мне знаёмыя мясціны, якімі я праходжу, дрэвы і камяні, як заўсёды, стаяць самотна, лісце шамаціць пад нагамі. Гэты аднастайны пошум і гэтыя знаёмыя дрэвы і камяні дарагія майму сэрцу, я напаўняюся неверагоднай удзячнасцю, усё робіцца мне блізім, перамешваецца са мной, усё я люблю. Я падбіраю сухую галіну і трымаю яе ў руцэ, і разглядаю з кожнага боку, седзячы там і раздумваючы пра сваё, галінка амаль струхлела, мяне ўражвае яе спаракхнелая кара, нейкая спагада кранае маё сэрца. А калі я ўстаю, то галіну не адкідваю, абы збыць, а кладу на зямлю і задуменна стаю каля яе; нарэшце, гляджу на яе ў апошні раз павільгатнелымі вачыма і іду далей.

Настае пятая гадзіна. Я няправільна вызначыў час па сонцы, цэлы дзень я ішоў у заходнім кірунку, а ўсё роўна прыйшоў недзе на паўгадзіны раней, мяркуючы па цені ад хаты. Усё гэта я заўважаю; аднак да шостай застаецца яшчэ цэлая гадзіна, таму я паварочваюся, каб пахадзіць яшчэ. І лісце ўсё шамаціць у мяне пад нагамі. Так мінае яшчэ адна гадзіна.

Я бачу пад сабою маленькую рэчку і маленькі млын, які замярзае ўзімку; млын меле, яго шум раскатурухае мяне, я адразу спыняюся. Я спазніўся, гавару я ўголас. Мяне апаноўвае скруха, я адразу ж паварочваюся і іду дадому, але я ўжо ведаю, што спазніўся. Я прыспешваю хаду, пачынаю бегчы; Эзоп разумее, што нешта здарылася, цягне за повад, ніяк з ашыйніка не вырвецца, скуголіць і некуды прыспешвае. Сухое лісце ляціць у нас з-пад ног. Але калі мы выбягаем на край лесу, там нікога няма, не, толькі поўная цішыня, а так — ні душы.

Нікога тут, нікога, гавару я. Хоць нічога іншага я і не чакаў.

Я пастаяў крыху і пайшоў, занурыўшыся ў свае думкі, пайшоў паўз сваю хату, уніз да Сірылюна, разам з Эзопам, торбай і стрэльбай, з усімі маімі прычындаламі.

Пан Мак прыняў мяне з вялікай прыязнасцю і запрасіў павячэраць.

VII

Я ўпэўнены, што магу крыху чытаць у душах людзей навокал. О, калі я ў гуморы, мне здараецца зазірнуць у чужыя душы нашмат глыбей, нават калі я не маю да гэтага асаблівых здольнасцяў. Мы сядзім у зале, некалькі мужчын, некалькі жанчын і я, і мне здаецца, я бачу, што адбываецца ў душах гэтых людзей і што яны пра мяне думаюць. Я разумею кожны ўзмах іх веек; бывае, кроў прылівае да іх шчок і робіць іх чырвонымі, іншы раз яны робяць выгляд, што глядзяць у адваротны бок, а самі тым часам цішком паглядаюць на мяне. А я сяджу тут і назіраю, і нікому ў галаву не прыйдзе, што я бачу кожную душу наскрозь. Шмат гадоў я думаў, што здольны чытаць у душах людзей. Можа, памыляўся...

Цэлы вечар я правёў у зале пана Мака. Мне не варта заседацца доўга, бо нічога цікавага для мяне тут няма; але хіба я не прыйшоў з тае прычыны, што мяне цягнулі сюды думкі? А раз так, то хіба я мог хутка развярнуцца і пайсці? Мы гулялі ў твіст і пасля вячэры пілі тодзі², я сядзеў спінаю да прысутных і глядзеў у падлогу; за мною, падаючы гасцям, мітусілася туды-сюды Эдварда. Доктар паехаў дадому.

Пан Мак паказаў свае новыя лямпы, першыя парафінавыя лямпы, якія завезлі на поўнач, лямпы цудоўныя, на вялізных свінцовых падстаўках, і ён штовечар запальваў іх сам, каб чаго-небудзь не здарылася. Пару разоў ён заводзіў гаворку пра свайго дзеда, консула: мой дзед, консул Мак, атрымаў гэта

² Тодзі — напой, які раней традыцыйна падавалі гасцям пасля вячэры. Тодзі гатавалі, дадаючы ў гарачую ваду парэчкавы сіроп і крыху спіртнога.

з рук самога Карла Юхана³, расказваў ён, тыкаючы пальцам у сваю дыяментавую шпільку. Яго жонка памерла, ён паказаў мне яе партрэт, які вісеў у суседнім пакоі, — шляхетнага выгляду жанчына ў карункавай накідцы, з чароўнай усмешкай. У тым жа пакоі знаходзілася і кніжная шафа, дзе стаялі нават старажытныя кнігі на французскай мове, напэўна, атрыманыя ў спадчыну, у прыгожых пазалочаных пераплётах і падпісаныя шматлікімі імёнамі ранейшых уладальнікаў. Паміж кнігамі месцілася багата розных даведнікаў: пан Мак быў чалавекам дасведчаным.

На партыю ў твіст запрасілі таксама прадаўцоў з яго лаўкі; тыя гулялі няўпэўнена і без асаблівага запалу, увесь час нешта пільна разлічвалі і ўсё роўна рабілі памылкі. Аднаму з іх падказвала Эдварда.

Раптам я перакуліў свой келіх, расхвалываўся і ўстаў з крэсла. — Ну трэба ж такое, перакуліў келіх! — сказаў я.

Эдварда рассмяялася і адказала:

— Ды ўжо ж, мы бачым.

Усе смеючыся запэўнівалі мяне, што нічога страшнага на-самрэч не адбылося. Мне прынеслі ручнік выцерціся, і гульня працягнулася. Прабіла адзінаццаць. Я не мог пераадолець нейкую цьмяную злосць, выкліканую смехам Эдварды, калі я глядзеў на яе, яе твар здаваўся мне пустым, а сама яна — непрыгожай. Пан Мак спыніў гульню, бо прадаўцам трэба ісці спаць, сам адкінуўся на спінку канапы і пачаў расказваць, што думае павесіць шэльду на тым баку лаўкі, які выходзіць на прыстань. Папрасіў у мяне парады. У які колер пафарбаваць? Мне гэта было нецікава, я адказаў, асабліва не думаючы, што ў чорны, і пан Мак адразу ж падтрымаў:

— У чорны, так я і сам думаў. «Склад солі і бочак», вялікімі чорнымі літарамі, лепей не прыдумаеш... Эдварда, ці не час табе класціся спаць?

Эдварда ўстала, паціснула нам абодвум руку, пажадала добрай ночы і выйшла. Мы зноў селі. Размаўлялі пра чыгунку, якую пусцілі летась, пра першую тэлеграфную лінію. Аднаму Богу вядома, калі тут на поўначы пабудуюць тэлеграф!

³ Карл Юхан (1763–1844) — шведскі і нарвежскі кароль.

Паўза.

— Разумеце, — сказаў пан Мак, — мне ўжо сорак шэсць, мае валасы і барада пасівелі. Я адчуваю, што старэю. Вы бачыце мяне ўдзень і думаеце, што я малады, але калі надыходзіць вечар і я застаюся адзін, я зусім чэзну. Сяджу тут у зале і раскладваю пасьянсы. Бывае, сыходзіцца, калі там-сям змахляваць. Ха-ха.

— Пасьянсы сыходзяцца, калі там-сям змахляваць? — спытаў я.

— Так.

Здаралася, што я мог чытаць у яго вачах...

Ён падняўся, прайшоў да акна і паглядзеў на двор; стаяў ён, моцна горбячы спіну, і шыя ў яго была няголеная. Я таксама падняўся. Ён павярнуўся і ступіў мне насустрач у сваіх даўганосых ботах, трымаючы вялікія пальцы ў кішэнях камізэлькі і махаючы локцямі, нібы крыламі; ён увесь час усміхаўся. Пасля яшчэ раз прапанаваў мне скарыстацца яго лодкай і на развітанне падаў руку.

— Зрэшты, дазвольце вас праводзіць, — сказаў ён і задзьмуў лямпы. — Хачу крыху прайсціся, яшчэ не так і позна.

Мы выйшлі.

Ён паказаў дарогу да дома каваля і сказаў:

— Гэтай дарогай! Так карацей.

— Не, — адказаў я, — карацей будзе ісці праз прыстань.

Мы яшчэ перакінуліся парай слоў пра тое, як лепей ісці, але так і не паразумеліся. Я быў цалкам упэўнены, што маю рацыю, і таму яго настойлівасць падалася мне незразумелай. Нарэшце ён прапанаваў кожнаму ісці сваёй дарогай; той, хто прыйдзе раней, будзе чакаць каля маёй хаты.

І мы пайшлі. Хутка ён знік у лесе.

Я ішоў звычайнай хадюю і разлічваў прыйсці хвілін на пяць раней. Але калі я падыходзіў да хаты, ён ужо там стаяў. Ён крыкнуў мне:

— Цяпер вы бачыце! Я заўсёды хаджу гэтай дарогай, яна сапраўды карацейшая.

Я са здзіўленнем глядзеў на яго: ён не засопся, і выглядала на тое, што ён не бег. Ён паспешліва паціснуў мне руку, падзякаваў за вечар і пайшоў назад той самай дарогай, якою прыйшоў.

Я стаяў і думаў: як гэта дзіўна! Я быў упэўнены, што магу вызначаць адлегласці, і абедзвюма гэтымі дарогамі хадзіў шмат разоў. Ты, даражэнькі, недзе зноў махлюеш! Ці ўсё гэта блазенства?

Я бачыў, як знікла ў лесе яго постаць.

І тут я кінуўся за ім услед, шпарка і асцярожна, я бачыў, як ён усю дарогу выцірае твар, і засумняваўся, ці не бег ён. Цяпер ён ішоў вельмі павольна, і я не зводзіў з яго вачэй. Каля дома каваля ён спыніўся. Я схаваўся, каб мяне не заўважылі, і бачыў, як расчыніліся дзверы і пан Мак зайшоў у хату.

Была гадзіна ночы, я вызначыў гэта па моры і па траве.

VIII

Мінула некалькі дзён, маімі адзінымі сябрамі былі лес і сучэльная адзінота. Божа ты мой, я ніколі раней не адчуваў сябе такім самотным, як у першы з гэтых дзён. Вясна ўвабралася ў сілу, я знайшоў у полі семачок і крываўнік, прыляцелі берасцянка з уюрком — я ведаў усіх птушак. Час ад часу я даставаў з кішэні дзве орты⁴ і звінеў імі, каб прыглушыць адзіноту. Я думаў: вось прыйшлі б Дыдрык і Ізэлін!

Надыходзіў час белага ночы, сонца ледзь краналася мора, а пасля зноў падымалася ўгору, агнявое, вымытае, нібы нахільлася да вады напіцца. Начамаі са мною тварыліся такія дзівосы, што расказы — ніхто не паверыць. Можа, унутры дрэва сядзеў Пан і глядзеў, што я раблю? І пуза ў яго было дзіравае, а сам ён сядзеў скурчыўшыся, нібы піў са свайго пуза? Але ўсё гэта толькі каб схавацца і назіраць за мной, і дрэва дрыжала ад яго нячутнага смеху, калі ён бачыў, як блытаюцца мае думкі. У лесе паўсюль мітусня, саплі звяры, гукалі адна адну птушкі, паветра напаўнялася іх пошчкакам. І хрушчоў у той год было багата, іх гудзенне перамешвалася з шамаценнем начных матылёў, па ўсім лесе нібы то нарастаў, то сціхаў шэпт. Чаго там толькі не пачуеш! Я тры ночы не спаў, усё мроіў пра Дыдрыка і Ізэлін.

⁴ Орта — манета, якую карысталіся ў Германіі і Рэчы Паспалітай у XVI–XVIII стст.

Глядзі, думаў я, а калі яны і сапраўды з'явяцца? І Ізэлін завабіць Дыдрыка пад дрэва і скажа:

— Стой тут, Дыдрык, прыглядай, абараняй Ізэлін, а я дазволю гэтаму паляўнічаму завязаць мне чаравічак.

А паляўнічы гэты я, і яна мне падміргне і падасць знак. І калі яна падыходзіць, сэрца маё ўсё разумее і пачынае біцца так, што аж разрываецца. А яна пад сукенкай з галавы да ног голая, і я кранаюся яе сваёй рукою.

— Завяжы мне чаравічак! — гаворыць яна, а ў самой на шчоках ірдзее румянец. І крыху пазней яна ўжо шэпча ля самага майго рота, ля самых маіх вуснаў: — О, ты не завязваеш мне чаравічак, мой каханы, не, не завязваеш... не завязваеш мне чаравічак...

Але сонца ледзь кранаецца мора, а пасля зноў падымаецца ўгору, агнявое, вымытае, нібы нахілялася да вады напіцца. І паветра поўніцца шэптам.

Праз гадзіну яна шапоча мне ў вусны:

— А цяпер я пакідаю цябе.

І, адыходзячы, яна махае мне на развітанне, а ў самой на шчоках па-ранейшаму ірдзее румянец, яе твар пяшчотны і прагны. Яна зноў паварочваецца да мяне і махае на развітанне.

Але з-за дрэва выходзіць Дыдрык і кажа:

— Ізэлін, што ты нарабіла? Я ўсё бачыў.

Яна адказвае:

— Што ты бачыў, Дыдрык? Я нічога не зрабіла.

— Ізэлін, я бачыў, што ты гэта зрабіла, — зноў гаворыць ён. — Я гэта бачыў.

І яе гучны і вясёлы смех звініць па лесе, і яна знікае разам з ім, радасная і грэшная ад галавы да пяц. А куды яна ідзе? Да наступнага маладзёна, нейкага паляўнічага, які ходзіць па лесе.

Стаяла поўнач. Эзоп сарваўся з прывязі і насіўся сам па сабе, я чуў яго брэх недзе высока на схілах, а калі нарэшце ён прыбег назад, была гадзіна ночы. Прыходзіла пастушка, яна вязала панчоху, і напявала сабе нешта, і азіралася вакол. Але дзе падзелася яе чарада? І што яна шукала ў лесе поначы? Нічога, нічога. Яна тут праз неспакой, а можа, праз радасць.

Я падумаў: яна пачула, як брэша Эзоп, і вырашыла, што я не-дзе ў лесе.

Калі яна падышла, я падняўся з зямлі і пачаў глядзець на яе, якая яна тоненькая і маладзенькая. Эзоп таксама стаяў і глядзеў на яе.

— Ты адкуль? — спытаў я яе.

— З млына, — адказала яна.

Але што ёй было рабіць каля млына так позна ўночы?

— Ты не баішся адна блукаць па лесе так позна ўночы? — спытаў я. — Ты ж такая тоненькая і маладзенькая?

Яна засмяялася і адказала:

— Не такая я і маладзенькая, мне ўжо дзевятнаццаць.

Але дзевятнаццаці ёй, пэўна, яшчэ не споўнілася, я быў перакананы, што яна схлусіла, прыбавіла сабе два гады, бо было ёй толькі сямнаццаць. Але навошта ёй было хлусіць і гаварыць, што ёй дзевятнаццаць?

— Сядай, — сказаў я, — і раскажы, як цябе завуць.

Пунсавеючы, яна села побач са мною і сказала, што завуць яе Генрыета.

Я спытаў:

— У цябе ёсць каханы, Генрыета, і ён калі-небудзь абдымаў цябе?

— Так, — адказала яна, сарамліва ўсміхаючыся.

— Колькі ўжо разоў?

Яна маўчала.

— Колькі разоў? — паўтарыў я.

— Два разы, — ціха вымавіла яна.

Я прыцягнуў яе да сябе і спытаў:

— Як ён гэта рабіў? Вось так?

— Так, — прашаптала яна, дрыжучы.

Надышла чацвёртая гадзіна.

IX

У мяне адбылася размова з Эдвардай:

— Хутка пойдзе дождж, — сказаў я.

— Колькі цяпер часу? — спытала яна.

Я паглядзеў на сонца і адказаў:

— Каля пятай.

Яна спытала:

— Вы можаце так дакладна вызначыць час па сонцы?

— Так, — адказаў я, — магу.

Паўза.

— А калі вы не бачыце сонца, як вы тады час вызначаеце?

І я расказаў пра іншыя знакі. Пра прылівы і адлівы на моры, траву, якая хіліцца да зямлі ў вызначаны час, птушыныя спе-вы, якія гучаць у розныя гадзіны: адны птушкі пачынаюць спяваць тады, калі змаўкаюць іншыя. Таксама я вызначаю час па кветках, якія закрываюцца пад вечар, па лісці, якое то ярчэе, то цьмянее, акрамя таго, я час адчуваю.

— Вось як, — сказала яна.

Збіралася на дождж, і я не хацеў доўга затрымліваць Эдварду пасярод дарогі, таму прыпадняў капялюш, развітваючыся. Але яна раптам затрымала мяне яшчэ адным пытаннем, і яшчэ адным, і я так нікуды і не рушыў. Яна чырванела і пытала, навошта я сюды прыехаў, чаму хаджу на паляванне, чаму тое і чаму сёе. Я ж палюю, толькі каб здабыць сабе ежы, а Эзопу даю адпачынак?

Яна чырванела і бянтэжылася. Я зразумеў, што пра мяне хадзіла нейкая пагалоска, і яна ад людзей нешта чула, бо такое ў галаву само не прыйдзе. Раптам нешта ўва мне зварухнулася, яна выглядала такой самотнай, я раптам успомніў, што яна расла без маці, а яе тоненькія рукі надавалі ёй яшчэ больш сіратлівы выгляд. Мяне гэта кранула.

Ну, страляў я не каб забіць, а каб пражыць. На дзень мне трэба адзін глушэц, таму я і падстрэльваў аднаго, а другога падстрэльваў на наступны дзень. Навошта мне страляць шмат? Я жыву сярод лесу, я сын лесу. З першага чэрвеня забаранялася хадзіць на курапатку і зайца, мне амаль не заставалася каго паляваць, і тады я пераходзіў на рыбалку і жывіўся рыбаю. Я думаў пазычыць лодку ў яе бацькі, каб выходзіць у мора. А так я палюю не дзеля таго, каб пастраляць, а каб выжыць у лесе. Мне там добра, паесці я накрываў сабе проста на зямлі, і не трэба было ўставаць туды-сюды з крэсла; келіх я ніколі не перакульваў. У лесе мне ўсё было дазволена, я мог

легчы і заснуць, калі мне таго хацелася, таксама мог выказаць там усё, што мне не давала спакою. Часта хочацца сказаць нешта, сказаць уголас, і ў лесе гэта гучыць нібы размова з самага сэрца...

Калі я спытаў яе, ці яна зразумела, яна адказала, што так, зразумела.

І я працягваў гаварыць, таму што яна не адводзіла ад мяне вачэй.

— Калі б вы ведалі, колькі ўсяго ў гэтых мясцінах, — сказаў я. — Зімою, бывае, іду і бачу сляды курапаткі на снезе. Раптам яны знікаюць, птушкі паляцелі. Але па адбітках крылаў я магу вызначыць, у якім кірунку паляцела дзічына, і хутка яе знаходжу. Кожны раз мне гэта нібы ў навіну. Увосень раз-пораз можна бачыць, як сыплюцца з неба знічкі. Няўжо, думаю тады я, гэта нейкі іншы свет курчыцца ў сутаргах? Проста ў мяне на вачах разлятаецца на друзачкі? І вось мне, мне ў жыцці наканавана глядзець на зарапад! А калі надыходзіць лета, тады амаль на кожным лістку пасяляецца малюсенькая жывая істота, я магу разгледзець, што нехта з іх не мае крылаў, яны не могуць зляцець з месца, яны мусяць жыць і памерці на сваім маленькім лістку, на якім прыйшлі ў гэты свет. Толькі ўявіце. А часам мне трапляецца на вочы блакітная мушка. Гэта ўсё гучыць так мізэрна, нават не ведаю, ці вы разумеете.

— Так, так, разумею.

— Вось так. А бывае, я гляджу на траву, і трава, можа, сама на мяне глядзіць, хто знае? Гляджу на нейкую былінку, яна, бывае, затрымціць, а мне цікава. Я думаю: стаіць тут гэта былінка і трымціць! І калі гляджу на сасну, то бывае, нейкая галінка на ёй абавязкова забярэ ўвагу і прымусіць пра сябе думаць. Але часам мне на гэтых прасторах і людзі трапляюцца, здараецца і такое.

Я паглядзеў на яе, яна стаяла, неяк нахіліўшыся ўперад, і слухала. Я не пазнаваў яе. Яна слухала з такой цікавасцю, што змянілася з твару, зрабілася непрыгожаю, дурнаватай з выгляду, з адвіслай ніжняй губой.

— Вось як, — сказала яна і раптам выпрасталася.

Упалі першыя кроплі дажджу.

— Дождж ідзе, — сказаў я.

— Так, падумаць толькі, дождж ідзе, — паўтарыла яна, аддаляючыся.

Я не праводзіў яе дадому, яна пайшла сама сваёй дарогай, а я паспяшаўся да хаты. Праз некалькі хвілін прыпусціў ладны дождж. Раптам я пачуў, як за мною нехта бяжыць, павярнуўся і ўбачыў Эдварду. Яна расчырванелася ад бегу і ўсміхалася.

— Зусім забылася, — сказала яна запыхана. — Я забылася сказаць вам пра сушыльні, ну, дзе рыбу сушаць на кліпфіск, мы паедзем туды. Доктар прыбывае заўтра, у вас знойдзецца час?

— Заўтра? Так, знойдзецца.

— Трэба ж, зусім забылася, — паўтарыла яна зноў і ўсмінулася.

Калі яна пайшла, я звярнуў увагу на яе тонкія зграбныя ногі, мокрыя ад дажджу. А чаравікі на ёй былі паношаныя.

X

Яшчэ я добра запомніў адзін дзень. Дзень, калі для мяне настала лета. Сонца пачало свяціць па начах і высушвала да ранку вільготную глебу, паветра рабілася волкім і прыемным пасля апошняга дажджу.

На прыстані я з'явіўся надвячоркам. Вада была надзвычай спакойная, мы чулі, як на востраве смяяліся і гаманілі дзеўкі і хлопцы, якія працавалі з рыбай. Надвячорак выдаўся радасным.

Вось жа, хіба не радасны выдаўся адвячорак? У нас з сабою былі кошыкі з ежай і віном, вялікая сябрына расселася ў дзвюх лодках, дзяўчаты ў светлых строях. Я быў задаволены, нешта напяваў.

Размясціўшыся ў лодцы, я думаў, адкуль толькі ўзяліся ўсе гэтыя маладзёны. Прыйшлі дочки ленсмана⁵ і местачковага лекара, пара гувернантак, паненкі з пастарскай сядзібы; раней нікога з іх я не бачыў, яны мне былі незнаёмыя і ўсё ж такія блізкія, нібы мы хаўруснічалі шмат гадоў. Я некалькі разоў схібіў, я паадвык ад людзей і часцяком гаварыў «ты» дзяў-

⁵ Ленсман — асоба, якая выконвае абавязкі паліцэйскага на тэрыторыі, аддаленай ад буйных гарадоў.

чатам, але яны не наракалі. Я мог сказаць «дарагая» або «мая дарагая», але гэта мне таксама даравалі і рабілі выгляд, што я нічога такога не гаварыў.

Пан Мак, як звычайна, быў у накрухмаленай манішцы з дыямантавай шпількай. Настрой у яго быў выдатны, і ён крычаў другой лодцы:

— Глядзіце не разліце бутэлькі ў кошыках, свавольнікі! Доктар, вы адказваеце за бутэлькі галавой!

— Згодны, — адказваў доктар.

І гэтыя выгукі, што разносіліся над морам ад лодкі да лодкі, дадавалі мне святочнага настрою і падбадзёрвалі.

На Эдвардзе — учарашняя сукенка, нібыта ў яе іншых няма або яна проста не хацела пераапрацацца. І чаравікі тыя самыя. Мне падалося, што рукі яна не памыла, але на галаве ў яе красаваўся зусім новы капялюшык з пер'ямі. Яна захапіла перафарбаваную накідку, каб было на чым сядзець.

На просьбу пана Мака я стрэліў у паветра, калі мы заходзілі да берага, разрадзіў абодва ствалы, і мы закрычалі «ўра». Мы выйшлі на бераг, сушыльшчыкі павіталіся з намі, і пан Мак перакінуўся парай слоў са сваімі работнікамі. Мы рвалі рамонкі і астры і чаплялі іх у пяцелькі для гузікаў; нехта нарваў і званочкаў.

І безліч марскіх птушак гагатала і крычала ў паветры і на ўзбярэжжы.

Мы размясціліся на лужку, які атачалі журлівыя беластволья бярозы, распакавалі кошыкі, і пан Мак адкаркаваў бутэлькі. Светлыя сукенкі, блакітныя вочы, звон келіхаў, мора, белыя ветразі. Мы крыху паспявалі.

І шчокі заірзеліся.

Праз гадзіну галава мая ад радасці ішла кругам, і нават самая драбязя рабіла на мяне ўражанне: скалыхнецца на капялюшыку вэлюм, выб'ецца пасмачка валасоў, змружацца ад смеху вочы — усё хвалявала мяне. Які выдаўся дзень, які дзень!

— Я чула, што ў вас маленькая пацешная хацінка, пан лейтэнант, гэта праўда?

— Так, невялічкае гняздзечка, але Божа, як яно мне даспадобы! Прыходзьце калі-небудзь у госці, паненка: іншай такой хацінкі вы не знойдзеце. А адразу за хатаю пачынаецца густы лес.

Падыходзіць іншая і кажа прыязна:

— Вы ніколі раней у нас на поўначы не бывалі?

— Не, — адказваю я. — Але я ўжо з усім разнаёміўся, паненачкі. Начама застаюся сам-насам з гарамі, доламі і сонцам. Не хачу, дарэчы, падацца высакамоўным, але якое ў гэтых краях лета! Яно надыходзіць поначы, калі ўсе спяць, уранку прачынаешся — а яно тут. Выгляні ў акно — і пабачыш яго на ўласныя вочы. У мяне два маленькія акенцы.

Падыходзіць трэцяя. Яе голас і маленькія ручкі робяць яе такой прывабнай. Якія яны тут усе прывабныя! Яна гаворыць:

— Можа, памяняемса кветкамі? Гэта прыносіць шчасце.

— Давайце, — сказаў я і працягнуў руку, — давайце мянца кветкамі, і дзякую вам за гэта. Якая вы пекная, у вас такі чароўны голас, увесь час бы яго слухаў.

Але яна прыціскае да сябе свае званочки і коротка гаворыць:

— Што з вамі? Я не да вас звяртаюся.

Яна не да мяне звярталася! Мяне зрабілася балюча ад такой памылкі, захацелася назад дадому, прэч адсюль да сябе ў хату, дзе адно вецер гаварыў са мною. Даруйце, гавару я, прабачце мне. Іншыя паненкі пераглядаюцца і разыходзяцца, каб не зняважыць мяне.

У гэты момант нехта хутка да нас набліжаецца, гэта Эдварда, усе яе бачаць. Яна падышла блізка да мяне, нешта гаворыць, кідаецца мне на шыю, абвівае рукамі і цалуе мяне некалькі разоў проста ў вусны. Кожны раз нешта гаворыць, але я нічога не чую. Я нічога не разумею, сэрца застыла, я бачу толькі яе палымяны позірк. Калі яна адпусціла мяне, яе маленькія грудзі хутка ўздымаліся. Яна так і стаяла, загарэлы твар і загарэлая шыя, высокая і танклявая, з палаючымі вачамі і такая дзёрзкая; усе глядзелі на яе. Другі раз мяне пананілі яе цёмныя бровы, іх высокі выгін.

Вось жа, Божа ты мой, дзяўчына пацалавала мяне ва ўсіх на вачах!

— Што з вамі, паненка Эдварда? — пытаю я, адчуўшы, як шуміць у вушах кроў, пульсуе недзе ў горле, і гэта замінае мне гаварыць выразна.

— Нічога, — адказвае яна. — Мне проста так захацелася. Нічога тут такога няма.

Я знімаю капялюш і механічна прыгладжваю валасы, не адводзячы ад яе вачэй. Хіба нічога такога, падумаў я.

Да нас даносіцца голас пана Мака з другога канца вострава, мы не чуем, што ён гаворыць, але я рады, што пан Мак нічога не бачыў, нічога не чуў. Як добра, што акурат у той момант ён апынуўся на другім канцы вострава! Я адчуваю палётку, іду да кампаніі і гавару, смеючыся і прыкідваючыся зусім абыякавым:

— Прашу вас усіх прабачыць мае непрыстойныя паводзіны, сведкамі якіх вы ўсе толькі што зрабіліся; мне і самому няёмка. Я скарыстаў момант, калі паненка Эдварда хацела абмяняцца са мною кветкамі, і абразіў яе; і яе, і вас я прашу мне прабачыць. Пастаўце сябе на маё месца: жыву самотна, з дамамі абыходзіцца не звык; гэта ўсё прывяло да таго, што я напіўся віна, да якога таксама не маю звычкі. Будзьце ж міласцівыя да мяне.

Я смяўся і рабіў выгляд, што стаўлюся да гэтай недарэчнасці абыякава, каб выкінуць усё з галавы, але ў душы мне было нявесела. На паненку Эдварду мае апраўданні не падзейнічалі, яна не старалася нешта схаваць, згладзіць уражанне ад сваіх раптоўных парываў, наадварот, яна прымасцілася побач са мною і ўвесь час на мяне глядзела. Час ад часу яна звярталася да мяне. Калі пазней мы гулялі ва ўдаву⁶, яна ўголас аб'явіла:

— Я буду лавіць капітана Глана. За іншымі я бегаць не буду.

— Халера, і не маўчыцца табе, дзеўка! — прашаптаў я і тупнуў нагой.

Па яе твары прабегла здзіўленне, яна зрабіла грымасу, паморшчыўшы нос, быццам ад болю, і збянтэжана ўсміхнулася. Мяне праняло да глыбіні душы, гэтая самота ў яе позірку і ва ўсёй яе тоненькай постаці не магла мяне не ўзрушыць, я палюбіў яе і ўзяў яе доўгую вузкую далонь у сваю.

— Пазней! — сказаў я. — Не цяпер. Мы маглі б сустрэцца заўтра.

⁶ Гульня ва ўдаву — гульня, дзе дзяўчаты спрабуюць дагнаць хлопцаў; каму з іх хлопца не дастанеца, тая застаецца «ўдавой».

XI

Ноччу я чуў, як Эзоп падымаўся са сваёй поцілкі і гыркаў, я чуў гэта праз сон; але калі я засынаў і мне снілася паляванне, то гэтае гырканне ўспрымалася часткай сну, і я цалкам не прачынаўся. Калі я выходзіў з хаты гадзіне а другой ночы, то заўважыў, што траву прымялі чалавечыя ногі: нехта тут быў, спярша падыходзіў да аднаго акна, пасля да другога. Сляды пакрысе знікалі ўніз па дарозе.

Яна выйшла мне насустрач з палымянымі шчокамі, твар яе незвычайна свяціўся.

— Вы чакалі? — сказала яна. — Я баялася, што вам давядзецца чакаць.

Я не чакаў, яна прыйшла раней за мяне.

— Вам добра спалася? — спытаў я. Мне не было чаго ёй сказаць.

— Не, не добра, мне не спалася, — паведаміла яна і расказала, што ўночы не спала, сядзела, закрывшы вочы, у фатэлі. Што нават выходзіла на двор.

— Нехта поначы хадзіў каля маёй хаты, — сказаў я. — Сёння ўранку я бачыў сляды на траве.

І яе твар заліваецца чырванню, яна на хаду бярэ маю руку і нічога не адказвае. Я гляджу на яе і пытаюся:

— Можа, гэта былі вы?

— Так, — адказала яна і прытулілася да мяне, — гэта была я. Але ж я вас не пабудзіла, я хадзіла так ціхенька, як толькі магла. Ну, так, гэта была я. Я наблізілася да вас яшчэ раз. Я вас люблю.

XII

Кожны дзень, кожны дзень я з ёю сустракаўся. Не буду ўтойваць праўду, спатканні былі радасныя, і маё сэрца рвалася з грудзей. З тае пары мінулі два гады, цяпер я ўспамінаю пра гэта, толькі калі захачу, тая прыгода забяўляе і пацяшае мяне. А што да гэтых двух зялёных пёраў, хутка я ўсё растлумачу.

У нас было ці мала месцаў для спатканняў, каля млына, на сцежцы, вядома, у маёй хаціне; яна прыходзіла туды, куды мне хацелася. «Добры дзень!» — заўсёды першая крычала яна, і я адказваў: «Добры дзень».

— Сёння ты ў гуморы, спяваеш, — гаворыць яна, бліскаючы вачыма.

— Так, у гуморы, — адказваю я. — У цябе на плячы плямка, пыл, мабыць, па дарозе ты недзе запэцкалася, я хачу пацалаваць гэтую плямку, дазволь жа мне яе пацалаваць. Усё, што звязанае з табой, кружыць мне галаву, я ад цябе вар'яцею. Уночы я вачэй не звёў.

І гэта была праўда, некалькі начэй запар я ляжаў у бяссонні.

Мы ідзем па сцежцы бок у бок.

— Як ты думаеш, я паводжу сябе так, каб табе падабацца? — пытае яна. — Можа, я зашмат гавару? Не? Але ты глядзі не ўтойвай, што ты думаеш. Часам мне здаецца, што ўсё гэта дабром не скончыцца...

— Што дабром не скончыцца? — пытаю я.

— Усё, што паміж намі. Усё гэта дабром не скончыцца. Вер ці не вер, а я іду цяпер і дрыжу; спіна ледзянее, як толькі я да цябе дакранаюся. Гэта ад шчасця.

— І я таксама ўвесь халадзею, адно згледзеўшы цябе, — адказваю я. — Усё будзе добра. А можа, давай я табе па спіне пастукаю, каб ты сагрэлася.

Яна нехаця падстаўляе мне спіну, я стукаю крыху мацней, у жарт, смяюся і пытаю, ці памагае.

— О не, будзьце да мяне міласцівы, не біце мяне больш па спіне, — гаворыць яна.

Якое словазлучэнне! Колькі бездапаможнасці мне пачулася ў яе гэтым «будзьце да мяне міласцівы».

Пасля мы рушылі сцежкай далей. Ах, ёй не спадабаўся мой жарт, падумаў я. Ну тады няхай трымаецца.

— Я ўспомніў адну гісторыю, — сказаў я. — Некалі катаўся я на санях, і адна маладзенькая дзяўчына зняла з шыі шаўковы шалік і павязала яго мне. Увечары я сказаў ёй: заўтра вы атрымаеце свой шалік назад, я яго памыю. Не трэба, адказвае яна, аддайце цяпер, я хачу захаваць яго такім, якім вы яго насілі. І яна ўзяла шалік назад. Праз тры гады я зноў сустрэўся

з гэтай дзяўчынай. «А што шалік?» — спытаў я. Ён ляжаў, абгорнуты ў паперу, так і не памыты, я сам бачыў.

Эдварда бліснула на мяне вачыма.

— Вось як? І што далей?

— Далей нічога, — сказаў я. — Але я лічу, што гэта была цудоўная прыгода.

Паўза.

— Дзе цяпер гэтая дама?

— За мяжой.

Болей пра гэта мы не гаварылі. Але па дарозе дадому яна сказала:

— Ну, дабранач. Ты ж не будзеш хадзіць і думаць пра гэту жанчыну, праўда? Я ні пра каго іншага не думаю, толькі пра цябе.

Я верыў ёй, у мяне не было ніякіх сумненняў, што яна гаворыць чыстую праўду, мне было больш чым дастаткова, што яна толькі пра мяне і думае. Я ступаў за ёй.

— Дзякую, Эдварда, — сказаў я. Пазней я дадаў, гаворачы ад ўсяго сэрца: — Ты занадта добрая да мяне, я ўдзячны, што ты са мною; Бог узнагародзіць цябе за гэта. Насамрэч я не такі слаўны, як іншыя, каго б ты магла выбраць сабе ў пару; але я належу табе, належу табе ўвесь цалкам, усёй сваёй бесмяротнай душой. Пра што ты думаеш? У цябе на вачах слёзы.

— Ні пра што асабліва, — адказала яна. — Як дзіўна гэта прагучала: «Бог узнагародзіць цябе за гэта». Ты гаворыш так, нібыта... Я так цябе люблю!

Яна адразу кінулася мне на шыю проста пасярод дарогі і горача мяне пацалавала.

Калі яна пайшла, я збочыў са сцяжыны і заглыбіўся у лес, каб схавацца і пабыць адзін на адзін са сваёю радасцю. А выбіраючыся назад на сцежку, я нібыта ляцеў, азіраючыся, ці не бачыць хто, як я выходжу з лесу. Але я нікога не бачыў.

XIII

Летнія ночы, і заціш на моры, і бясконцае маўчанне лясоў. Ані крыку, ані кроку на сцежках, сэрца маё п'яnela, нібы ад неразведзенага віна.

Да мяне ў акно бязгучна залятаюць молі і бражнікі, завабленыя агеньчыкам у печы і пахам засмажанай птушкі. Яны з глухім гукам стукаюцца аб столь, носяцца і гудуць каля маіх вушэй, так што мяне абдае халадком, і садзяцца на маю белую парахаўніцу, якая вісіць на сцяне. Я разглядаю іх, яны трапечуцца і пазіраюць на мяне — усе гэтыя шаўкапрады, тачыльшчыкі і молі. Мне здаецца, што некаторыя з іх падобныя на лятучыя браткі.

Я выходжу з хаты і прыслухоўваюся. Анічога, ані гуку, усе заснула. Паветра свеціцца ад насякомых, ад мірыядаў трапяткіх крыльцаў. Далей па краі лесу растуць папараць і боцікі; цвіце талакнянка, а я так люблю яе маленькія кветачкі. Дзякуй, Божа, за кожную кветачку талакнянкі, якую мне давалося пабачыць; яны нібыта маленечкія ружы, якімі ўсыпаны мой шлях, і я плачу ад любові да іх. Недзе непадалёк расце дзікі гваздзік, я яго не бачу, але пазнаю водар.

А цяпер, у гэтыя начныя гадзіны, раптам распускаюцца ў лесе вялікія белыя кветкі, паказваюцца іх рыльцы, яны дыхаюць. І кашлатыя бражнікі занураюцца ў іх пялёсткі, і ад гэтага варушэння ўся расліна пачынае дрыжаць. Я пераходжу ад аднае кветкі да іншай, яны ап'янелі, яны апіваюцца блізкасцю, і гэтую блізкасць я бачу.

Лёгкія крокі, чалавечае дыханне, радаснае «добры дзень».

Я адказваю, і падаю перад ёю, і абдымаю яе калені і яе паношаную сукенку.

— Добры вечар, Эдварда! — паўтараю я, адурэлы ад шчасця.

— Як моцна ты мяне любіш! — шапоча яна.

— Як я табе ўдзячны! — адказваю я. — Ты мая, і сэрца маё замірае, і я цэлы дзень думаю пра цябе. Ты найпрыгажэйшая дзяўчына ў свеце, і я пацалаваў цябе. Часта я чырванее ад радасці ад аднаго толькі ўспаміну пра тое, як я цябе цалаваў.

— Чаму ты акурат сёння ўвечары так моцна мяне любіш? — пытае яна.

Знойдзецца безліч прычын, варта аднаго ўспаміну пра яе, каб я адчуў, як моцна я яе люблю. Успаміну пра высокі выгін яе броваў і яе цудоўную загарэлую скуру!

— Як жа мне не любіць цябе! — гавару я. — Я хаджу і дзякую кожнаму дрэву за тое, што ты жывая і здаровая. Неяк на ад-

ным балі сустрэў я маладую даму, якая ўсё сядзела і не танцавала, і ніхто яе не запрашаў. Я не быў з ёй знаёмы, але яе твар уразіў мяне, і я падышоў да яе з паклонам і запрасіў на танец. Што далей? Яна не згадзілася, адмоўна пакруціла галавой. Паненка не танцуе, спытаў я. Разумееце, у чым рэч, адказала яна, мой бацька быў такім зграбным, а маці — ну проста сама прыгажосць, і мой бацька імгненна заваяваў яе сэрца. А я на радзілася кульгавая.

Эдварда паглядзела на мяне.

— Давай сядзем, — сказала яна.

Мы селі ў верасоўніку.

— Ведаеш, што гаворыць пра цябе мая сяброўка? — пачала яна. — Яна гаворыць, што ў цябе звярыны погляд, і калі ты на яе глядзіш, то яна ад гэтага вар'яецца. Яна гаворыць, што ёй здаецца, нібыта ты кранаеш яе рукамі.

Нейкая незвычайная радасць працягла мяне, калі я гэта пачуў, не за сябе, а за Эдварду, і мне падумалася: я турбуюся толькі пра адно — што скажа мая адзіная пра гэты позірк? Я спытаў:

— І што ж гэта была за сяброўка?

— Гэтага я не скажу, — адказала яна, — але яна ездзіла з намі на сушыльні.

— Так, так, — мармытаў я.

І мы завялі гаворку пра іншае.

— Бацька днямі выпраўляецца ў Расію, — сказала яна, — і я хачу зладзіць вечарыну. Ты калі-небудзь быў на Курхолмэне? Возьмем віна ў два кошыкі, зноў прыйдуць дзяўчаты з пастарскай сядзібы, бацька ўжо даў мне віна. Праўда, табе не трэба болей заглядацца на маю сяброўку. Не будзеш? А то я скажу ёй, каб не прыходзіла.

І больш нічога не гаворачы, яна палка абняла мяне за шыю і зазірнула мне ў вочы, гучна дыхаючы. Яе позірк быў замглены.

Я рэзка ўстаў і здзіўлена спытаў:

— Дык твой бацька выпраўляецца ў Расію?

— Чаму ты так рэзка ўстаў? — спытала яна.

— Таму што ўжо позна, Эдварда, — адказаў я. — Белыя кветкі зноў закрываюцца, узыходзіць сонца, днее.

Я правёў яе праз лес і доўга глядзеў ёй услед; адышоўшы далёка, яна павярнулася і крыкнула «дабранач», якое я ледзь

пачуў. І знікла. Раптам дзверы ў доме каваля расчыніліся і адтуль, азіраючыся па баках, выйшаў мужчына з белай прышпіленай манішкай, нацягнуў капялюш на вочы і накіраваўся да Сірылюна.

У маіх вушах яшчэ не сціхла «дабранач» Эдварды.

XIV

Радасць ап'яняе. Я бахаю са стрэльбы, і перакатнае рэха грукоча ад гары да гары, лунае над морам і дасягае вушэй рыбака, які ўсю ноч стаіць за стырном. Чаму я так радуся? Нейкай думцы, якая прыходзіць мне ў галаву, нейкаму ўспаміну, нейкаму шоргату ў лесе, нейкаму чалавеку. Я думаю пра яе, мружу вочы, і нерухома стаю на сцежцы, і зноў думаю пра яе, лічу хвіліны да спаткання.

Вось у мяне смага, і я п'ю з ручая; вось я адлічваю сто крокаў наперад і сто крокаў назад; вось настае ноч, думаю я.

Хіба нешта здарылася? Мінуў месяц, а адзін месяц — не такі ўжо доўгі тэрмін; абсалютна нічога не здарылася! Аднаму Богу вядома, якім кароткім быў гэты месяц. А вось ночы нашмат даўжэйшыя, і я здымаю капялюш і мачу яго ў ручаі, адно каб прабавіць час, чакаючы.

Я лічыў час начамі. Часам мінала ноч, і Эдварда не прыходзіла, аднойчы яе не было аж дзве ночы. Цэлыя дзве ночы. Нічога не здарылася, але тады я думаў, што маё шчасце, напэўна, пайшло на спад.

А хіба не?

— Ты чуеш, Эдварда, як неспакойна сёння ўночы? У мурашніках не сунімаецца валтузня, і трымціць вялікае лісце. Напэўна, нешта ўсчынаецца; але не пра гэта мне хочацца пагаварыць. Да мяне далятае птушыны пошчак са схілаў, гэта спявае простая сінічка; але яна сядзіць на адным месцы другую ноч запар і кліча да сябе пару. Чуеш гэтыя аднастайныя пералівы?

— Так, чую. Навошта ты пытаешся пра гэта?

— Проста так. Яна сядзіць там другую ноч запар. Я проста хацеў расказаць табе пра гэта... Дзякую, дзякую табе, любая

мая, што ты прыйшла! Я сядзеў тут і чакаў цябе сёння, а можа, заўтра, радаваўся твайму прыходу.

— І я таксама чакала. Я думаю пра цябе, і я падабрала і зававала аскепкі келіха, які ты аднойчы разбіў, помніш? Бацька паехаў учора позна, таму я не прыйшла, багата чаго трэба было скласці яму і даць наказ на дарогу. Я ведала, што ты быў тут і чакаў у лесе, і я плакала, выпраўляючы бацьку ў дарогу.

Але прайшло дзве ночы, думаў я, што яна рабіла ў першую ноч? І чаму цяпер у яе вачах паменела радасці?

Прайшла гадзіна. Сініца змоўкла недзе на схіле, лес асірацеў. Не, не, нічога не здарылася, усё так, як і раней, яна падала мне руку, жадаючы добрай ночы, і глянула на мяне закаханымі вачыма.

— Заўтра? — спытаў я.

— Не, не заўтра, — адказала яна.

Чаму, я не пацікавіўся.

— Заўтра ж будзе вечарына, — засмяялася яна. — Мне проста хацелася зрабіць табе сюрпрыз, але твой твар быў такім няшчасным, што мне давалося адразу ж пра ўсё расказаць. Мне хацелася адправіць табе запрашэнне.

І ў мяне адлягло ад сэрца.

Яна пакланілася на развітанне і пайшла.

— Толькі адно пытанне, — сказаў я, не кранаючыся з месца. — Калі ты падабрала і схавала аскепкі?

— Калі?

— Так, калі, тыдзень таму, а можа, два?

— Так, пэўна, мінула тыдні два. Але чаму ты пра гэта пытаешся? Не, я скажу табе праўду, я зрабіла гэта ўчора.

Яна зрабіла гэта ўчора, не раней як учора яна пра мяне думала! Цяпер усё зноў было добра.

XV

На вадзе калыхаліся дзве лодкі, у якіх мы і ўладкаваліся. Са спевамі і гаманой. Курхолмэн ляжаў за астравамі, веславаць туды давалося доўга, але мы бавілі час размовамі. Доктар апрануў светлы гарнітур, — дамы таксама былі ва ўсім свет-

лым, — я ніколі раней не бачыў яго такім вясёлым, гаварлівым, гэта быў ужо не той маўклівы слухач. Мне падалося, што ён крыху падпіў, таму так і весяліўся. Калі мы прысталі да берага, ён крыкнуў усім прысутным: «Сардэчна запрашаем!» Я падумаў: гляньце, а Эдварда прызначыла яго гаспадаром.

З дамамі ён абыходзіўся ў найвышэйшай ступені ласкава. Да Эдварды ставіўся ветліва і прыязна, часта па-бацькоўску, як шмат разоў раней, педантычна яе павучаў. Яна называла нейкую дату, напрыклад: «Я нарадзілася ў трыццаць восьмым», а ён перапытваў: «Вы, пэўна, хацелі сказаць, у тысяча ваямсот трыццаць восьмым, так?» А адкажы яна: «Не так, у тысяча дзевяцьсот трыццаць восьмым», — ён нікольнік б не збянтэжыўся, а толькі зноў паправіў бы яе: «Пэўна, тут нейкая памылка». Калі я нешта гаварыў, ён слухаў ветліва і ўважліва і ніколі мною не пагарджаў.

Да мяне падышла павітацца адна дзяўчына. Я не пазнаў яе, я не мог яе ўспомніць і сказаў нешта дзівацкае, чым яе насмяшыў. Гэта была адна з дачок пастара, мы разам ездзілі на сушыльні, я тады яшчэ запрашаў яе ў госці. Нейкі час мы пагаварылі.

Мінула гадзіна або дзве. Мне сумна, я п'ю віно, якое мне наліваюць, іду да кампаніі, перакідваюся з усімі некалькімі словамі. Зноў раблю памылкі, бянтэжуся і на імгненне забываю, як адказваюць на прыяжныя словы, здараецца, гавару неразборліва або ўвогуле не знаходжу слоў і з тае прычыны маркочуся. Непадалёк, каля вялікага каменя, які мы прыстасавалі пад стол, сядзіць доктар і нешта расказвае, махаючы рукамі.

— Душа! А што такое душа? — пытае ён.

Пастарава дачка абвінавачвае яго ў вальнадумстве, але ці не мусіць чалавек думаць вольна? Чалавек уяўляе сабе пекла як нейкі дом пад зямлёй, а д'ябла — як начальніка канторы ці кагосьці яшчэ, яго вялікасць. Яму ж, доктару, хочацца расказаць пра алтарны абраз у мясцовай царкве: выява Хрыста, некалькі іудзеяў і іудзеек, ператварэнне вады ў віно; усё гэта добра. Але ў Хрыста вакол галавы німб. А што такое німб? Залаты абруч для бочкі, які трымаецца на трох валасінах.

Дзве дамы жажнуліся і пляснулі рукамі. Але доктар выратаваў сябе, іранічна заўважыўшы:

— Праўда, гучыць жудасна! Прызнаю. Але калі паўтарыць, паўтарыць гэта разоў сем-восем, а пры гэтым яшчэ пра гэта

і думаць, то гучаць яно будзе лепей... Палічу за гонар выпіць з дамамі!

І ён стаў у траве на калені перад гэтымі дзвюма жанчынамі і зняў капялюш, але не паклаў яго побач, а левай рукою падняў высока над галавою і асушыў келіх, закінуўшы голаў назад. Мне і самому так спадабалася яго неверагодная самаўпэўненасць, што захацелася выпіць з ім, безумоўна, калі ў яго яшчэ заставалася што піць.

Эдварда не зводзіла з мяне вачэй. Я падышоў ад яе і сказаў:

— Мы будзем сёння гуляць ва ўдаву?

Яна сцэпанулася і паднялася.

— Помніце, што нам нельга гаварыць адно аднаму «ты», — прашаптала яна.

А я і не гаварыў «ты». Я зноў адышоў.

Мінае яшчэ гадзіна. Дзень здоўжыўся, была б мая воля, я даўно павеславаў бы дадому адзін, калі б лодкі было тры: Эзоп сядзіць у хаце на прывязі, мабыць, думае пра мяне. Эдварда, напэўна, пра мяне і не ўспамінае, расказвае, якое шчасце падарожнічаць па далёкіх мясцінах, шчокі яе расчырванеліся, і яна пачала загаворвацца:

— У свеце няма больш шчаслівей за мяне людзей, калі...

— Больш шчаслівей, — гаворыць доктар.

— Што? — перапытвае яна.

— Больш шчаслівей.

— Не разумею.

— Вы казалі «больш шчаслівей», вось і ўсё.

— Я так сказала? Прашу прабачэння. У свеце няма больш шчаслівых за мяне людзей, калі я падымаюся на палубу карабля. Часам мяне цягне ў мясціны, пра якія я нават не ведаю.

Яе цягне паглядзець свет, пра мяне яна і не ўспамінае. Я стаяў і глядзеў на яе: як яна магла мяне забыць? Нічога не папішаш; я глядзеў на яе і ўсё разумеў. А хвіліны цягнуліся да адчаю павольна. Я пытаў многіх, ці не жадаюць яны ехаць дадому, бо позна, гаварыў я, а Эзоп сядзіць на прывязі ў хаце. Але ніхто ехаць дадому не хацеў.

У трэці раз я падышоў да пастаравай дачкі і падумаў: хто яшчэ, як не яна, расказвае пра мой звярыны погляд? Мы ра-

зам выпілі; у яе быў мітуслівы позірк, вочы ўвесь час бегалі туды-сюды, толькі зірне на мяне — і адразу адводзіць погляд.

— Скажыце, — пачаў я, — а вам не здаецца, што людзі ў гэтых краях нечым падобныя да хуткага лета? Такія самыя зменлівыя і чароўныя?

Я гаварыў гучна, вельмі гучна, і рабіў гэта наўмысна. Не паніжаючы голасу, я зноў запрасіў паненку ў госці паглядзець маю хаціну. Няхай вас за тое блаславіць Бог, прасіў я, а сам ужо думаў, што б ёй такое падарыць, калі яна ўсё ж наважыцца і прыйдзе. У мяне, бадай, акрамя парахаўніцы больш нічога і не было.

І паненка абяцала прыйсці.

Эдварда сядзела, адварнуўшыся ад мяне, і я гаварыў столькі, колькі хацеў. Яна слухала, што гаварылі іншыя, і час ад часу ўстаўляла сваё слова. Доктар варажыў дзяўчатам па руцэ і, не сунімаючыся, мянціў языком; у яго самога былі далікатныя маленькія рукі і пярсцёнак на адным пальцы. Я адчуў, што мая прысутнасць тут лішняя, і сеў паводаць на камяні. Дзень хіліўся да вечара. Сядзіш тут самотны, гаварыў я сабе, а адзінаму чалавеку, які мог бы цябе выцягнуць адсюль, да цябе ніякай справы. Ды і мне, прызнацца, усё роўна.

Мяне ахапіла неверагоднае адчуванне пакінутасці. За спінаю лілася гаворка, і я пачуў, як расмяялася Эдварда; я адразу ўстаў і накіраваўся да кампаніі. Я не мог стрымаць свайго запалу.

— Хвілінку, — сказаў я. — Пакуль я там сядзеў, мне раптам падумалася, што вам будзе цікава паглядзець маю кніжачку з мушкамі⁷. — І я выцягнуў кніжачку. — Прабачце, не падумаў раней. Калі ласка, прашу азнаёміцца, зрабіце ласку, усім паказваю — паглядзіце, тут сабраныя чырвоныя і жоўтыя мушкі.

Гаворачы, я трымаў капялюш у руцэ. Я заўважыў, што зняў яго і што рабіць гэтага не варта, а таму хутка зноў яго насунуў.

На імгненне ўсталявалася поўная цішыня, і на мушкі ніхто не глядзеў. Нарэшце доктар працягнуў руку і ветліва сказаў:

— Дзякую, дайце ж паглядзець, што гэта за штука такая. Для мяне заўсёды было загадкай, як гэтых мушак вырабляюць.

⁷ Рыбакі, якія выкарыстоўваюць нахлыставыя мушкі, часта захоўваюць іх у спецыяльных кніжачках з кішэнямі, падобных да альбомаў для марак.

— Я раблю іх сам, — сказаў я, поўны ўдзячнасці да доктара. І адразу пачаў расказваць, як вяжуць мушак на рыбалоўны кручок. — Прасцей не прыдумаеш, купіў пер'я і кручкоў, вась і ўсё, выходзіць, праўда, не так прыгожа, але для мяне нармальна. Можна было купіць гатовых мушак, вась тыя былі б дужа прыгожыя.

Эдварда абьякава паглядзела на мяне і на кніжачку і прадоўжыла размову з сяброўкамі.

— І матэрыял таксама ёсць, — сказаў доктар. — Гляньце, якое прыгожае пер'е.

Эдварда падняла вочы.

— Зялёныя прыгожыя, — сказала яна, — дайце паглядзець, доктар.

— Вазьміце іх сабе, — крыкнуў я. — Бярыце, бярыце, прашу вас. Вось вам два зялёныя пяры. Не пярэчце, вазьміце на памяць.

Яна паглядзела на іх і сказала:

— Зялёныя, а пераліваюцца жоўтым, калі трымаць іх на сонцы. Калі ўжо вам хочацца іх мне падарыць, то дзякую.

— Мне хочацца вам іх падарыць, — сказаў я.

Яна ўзяла пёры.

Хутка доктар аддаў мне кніжачку і падзякаваў. Ён устаў і спытаў, ці не час нам выбірацца дахаты.

Я адказаў:

— Далібог, даўно пара. У мяне дома сабака на прывязі; разумеце, у мяне ёсць сабака, мой сябра, ён ляжыць і думае пра мяне, а калі я прыходжу, становіцца пярэднімі лапамі на акно, вітае мяне так. Дзень цудоўны, але ідзе вечар, таму давайце веславаць дадому. Дзякую ўсім вам.

Я чакаў на беразе — паглядзець, у якую лодку сядзе Эдварда, каб самому сесці ў іншую. Яна адразу ж клікнула мяне. Я здзіўлена паглядзеў на яе, яна пачырванела. Тады яна падышла да мяне, падала руку і ласкава прамовіла:

— Дзякую за пёры... А можа, нам з вамі сесці ў адну лодку?

— Як хочаце, — адказаў я.

Мы размясціліся ў лодцы, яна села на лаўку побач са мною так, што яе калена краналася майго. Я глянуў на яе, і яна на імгненне таксама падняла на мяне вочы. Ад яе дотыку мне зрабілася ўцешна, я прыняў яго як узнагароду за гэты распач-

ны дзень, і былая радасць зноў была са мной, аж раптам яна павярнулася да мяне спінаю і пачала гаварыць з доктарам, які сядзеў за стырном. Цэлую чвэрць гадзіны мяне для яе нібыта не існавала. Тады я зрабіў тое, пра што шкадую па сённяшні дзень і пра што ніяк не магу забыцца. З яе нагі зваліўся чаравік, я схпіў яго і кінуў далёка ў мора — ад шчасця, што яна так блізка, або ад жадання звярнуць на сябе ўвагу і нагадаць пра сваю прысутнасць, сам не ведаю. Усё адбылося так хутка, што я і не помню, як яно было. Дзяўчаты паднялі крык. Я і сам збянтэжыўся, але што толку? Што зроблена, тое зроблена. Доктар прыйшоў на дапамогу, крыкнуў: «Туды!» — і скіраваў лодку да чаравіка, вясляр ледзь паспеў яго схпіць, бо ён ужо набраў вады, доктар замачыў рукаў. З абедзвюх лодак прагучала шматгалосае «ўра» з нагоды выратаванага чаравіка.

Я страшэнна саромеўся і адчуваў, як пачырванелі і перакрыўся мой твар, калі я выціраў чаравік сваёй насоўкай. Эдварда прыняла яго моўчкі. Толькі праз некаторы час яна сказала:

— Я ніколі нічога такога не бачыла.

— Хіба не? — перапытаў я.

Я ўсміхаўся і казырыўся, рабіў выгляд, што мая выхадка — гэта не проста так, што за ёю нешта стаіць. Але што за ёю магло стаяць? Доктар упершыню паглядзеў на мяне са спагадай.

Прайшоў нейкі час, лодкі слізгалі дадому, сапсаваны настрой знік, мы спявалі, аж пакуль не прысталі да берага. Эдварда сказала:

— Слухайце, мы не выпілі ўсё віно, шмат засталася. Давайце зладзім яшчэ адну вечарыну, баль, крыху пазней — патанцуем, павяселімся ў нас у зале.

Калі мы павыходзілі на бераг, я папрасіў у Эдварды прабачэння.

— Мне так хочацца назад у сваю хаціну, — сказаў я. — Гэта быў прыкры дзень.

— Няўжо для вас гэта быў прыкры дзень, пан лейтэнант?

— Я хацеў сказаць, — прамовіў я і асекся, — я хацеў сказаць, што я сапсаваў дзень і сабе, і іншым. Вось і ваш чаравік у ваду выкінуў.

— Так, дзіўная выдумка.

— Даруйце мне! — сказаў я.

XVI

Няўжо магло быць яшчэ горш? Я вырашыў захоўваць спакой пры любых абставінах, Бог сведка. Няўжо я пачаў навязвацца? Не, не, ніколі; я толькі аднойчы апынуўся на яе шляху, калі яна прагульвалася. Што за лета выдалася на гэтай поўначы! Ужо перасталі лётаць хрушчы, а людзі зрабіліся больш незразумелымі, пэўна, праз сонца, што сляпіла іх удзень і ўночы. За чым назіралі іх блакітныя вочы, і якія думкі раіліся ў гэтых дзівакаватых галовах? Але мне не было да гэтага ніякай справы. Я збіраў вуды і рыбачыў два дні запар, бывала, чатыры дні, а па начах круціўся на ляжанцы ў сваёй хаціне, не ў сілах заснуць...

— Я вас не бачыў чатыры дні, Эдварда?

— Так, чатыры дні. Паслухайце, у мяне было шмат справаў. Прыходзьце і самі пабачыце.

Яна правяла мяне ў вялікую залу. Сталы вынеслі, крэслы прысунулі да сцен, усё пераставілі; жырандоль, кафляная печ і сцены прыгожа ўбралі верасам і чорнай матэрыяй з крамы. Піяніна стаяла ў кутку.

Так яна рыхтавалася да «балю».

— Ну, як вам? — спытала яна.

— Цудоўна, — адказаў я.

Мы выйшлі з залы.

Я сказаў:

— Але паслухайце, Эдварда, вы забыліся на мяне?

— Я вас не разумею, — здзіўлена адказала яна. — Хіба вы не бачылі, чым я займалася? Хіба я магла праз гэта да вас прыйсці?

— Не, — пагадзіўся я, — праз гэта вы, пэўна, прыйсці да мяне не маглі. — Бяссонныя ночы выматалі мяне, усё, што я гавару, — лухта і бязглуздзіца, у той дзень нуда не пакідала мяне. — Не, ну праўда, як вы маглі да мяне прыйсці? Як бы так сказаць... Адным словам, нешта змянілася, нешта не так. Вось. Але што, па вашым твары я ніяк не разбярु. Які ў вас здзіўны лоб, Эдварда! Я толькі цяпер пабачыў.

— Але я на вас зусім не забылася! — запярэчыла яна, чырванючы і беручы маю руку ў сваю.

— Не, не, можа, вы і не забыліся на мяне. А можа, я і сам не ведаю, што кажу. Адно з двух.

— Заўтра адпраўлю вам запрашэнне. Вы будзеце танцаваць са мной. Як жа ж мы з вамі натанцуемся!

— Вы не праводзіце мяне? — спытаў я.

— Зараз? Не, не магу, — адказала яна. — Хутка прыйдзе доктар, ён абяцаў мне дапамагчы, яшчэ не ўсё гатова. Дык вы думаеце, што залу больш аздабляць не трэба? Але вам не здаецца, што...

На дварэ спынілася каляска.

— Доктар прыедзе сёння? — спытаў я.

— Так, я паслала па яго каня, я хацела...

— Паберагчы яго хворую нагу, разумею. З вашага дазволу, я пайду... Добры дзень, добры дзень, доктар. Рады зноў вас бачыць. Здаровы і свежы, як заўсёды? Спадзяюся, вы мне прабачыце, што я не складу вам кампаніі.

Сышоўшы па лесвіцы, я яшчэ раз азірнуўся, Эдварда стаяла ля акна і пазірала мне ўслед, абедзвюма рукамі расхінаючы гардзіны, выгляд у яе быў сумны. Недарэчная радасць агортвае мяне, я хутка аддаляюся ад сядзібы, ногі самі нясуць мяне, вочы нічога не бачаць, стрэльба лёгкая, нібы кіёк. Калі б я ажаніўся з ёю, я зрабіўся б добрым чалавекам, падумаў я. Я дайшоў да лесу і думаў далей: калі б я ажаніўся з ёю, я як ніхто служыў бы ёй верай і праўдай, а калі б яна аказалася нявартай мяне або стала б патрабаваць ад мяне немагчымага, я зрабіў бы ўсё, што было б у маіх сілах, і быў бы шчаслівы, што яна мая жонка... Я спыніўся, упаў на калені і, поўны пакорлівасці і надзеі, сціснуў губамі некалькі прыдарожных былінак, пасля зноў падняўся.

Нарэшце я амаль супакоіўся. Перамены, якія адбываліся ў яе паводзінах апошнім часам, яшчэ нічога не значылі — якая ёсць, такая і ёсць; яна стаяла ля акна і пазірала мне ўслед, стаяла ля акна і праводзіла мяне вачамі, аж пакуль я не знік з вачэй, а што яшчэ яна магла зрабіць? Маё самазабыццё не ішло мне карысць, я хацеў есці, але больш не адчуваў голаду.

Эзоп кінуўся мне насустрач і адразу загаўкаў. Я падняў вочы, на рагу маёй хаты стаяла жанчына ў белай хустцы; гэта была Ева, кавалёва дачка.

— Добры дзень, Ева! — гукнуў я.

Яна стаяла каля вялікага шэрага каменя, уся чырвоная, і трымала ў роце палец.

— Гэта ты, Ева? Што з табой? — спытаў я.

— Мяне ўкусіў Эзоп, — адказала яна нясмела і апусціла вочы. Я агледзеў яе палец. Яна сама сябе ўкусіла. Раптам я здагадаўся і пытаюся яе:

— Ты тут доўга чакала?

— Не, не доўга, — адказвае яна.

І ніхто з нас больш нічога не сказаў, я ўзяў яе за руку і павёў у хату.

XVII

Я скончыў рыбачыць у звычайны час і з'явіўся на «баль» са стрэльбай і торбай, хіба што ў найлепшай сваёй скураной адзежы. Калі я прыбыў у Сірылюн, ужо змяркалася, я чуў, што ў зале танцавалі, пасля нехта крыкнуў: а вось і наш палюнічы, лейтэнант! Некалькі маладзёнаў абступілі мяне, каб паглядзець на маю здабычу, я ўпалываў пару марскіх птушак і налавіў пікшы. Эдварда, смеючыся, запрасіла мяне ў залу, яна паспела натанцавацца, твар яе ірдзеўся.

— Першы танец мой! — сказала яна.

І мы пачалі танцаваць. Усё ішло добра, у мяне кружылася галава, але я трымаўся на нагах. Мае вялізныя боты нарабілі ляскату, я і сам чуў, як яны грукочуць, і вырашыў, што больш танцаваць не пайду, апроч таго, я падраў пафарбаваную падлогу. Добра хоць якой іншай шкоды не ўчыніў!

Двое прадаўцоў з лаўкі пана Мака таксама былі тут і вытанцоўвалі старанна і сур'ёзна. Доктар заўзята круціўся пад музыку. Акрамя іх, з мужчынаў тут былі яшчэ чацвёрта доволі маладых людзей, сыны тутэйшых спадароў, пастара і местачковага доктара. Быў таксама нейкі коміваяжор з прыемным голасам, які падпяваў у такт музыцы, а часам садзіўся за піяніна, падмяняючы дам.

Я ўжо не помню, як праляцелі першыя гадзіны, але запомніў усё, што адбылося пры канцы ночы. Увесь час праз

вокны лілося чырвонае сонечнае святло, і марскія птушкі спалі. Падавалі віно і печыва, мы гучна гаварылі і спявалі, на ўсю залу было чутно, як залівіста і бесклапотна смяецца Эдварда. Але чаму яна мне больш і слова не сказала? Я падышоў да крэсла, дзе яна сядзела, і ад усёй душы хацеў зрабіць ёй камплімент; на ёй была чорная сукенка, мусіць, у ёй яна хадзіла яшчэ да першай камуніі, сукенка была ёй караткаватая, але калі яна танцавала, дужа ёй пасавала, і менавіта гэта я і хацеў ёй сказаць.

— Гэтая сукенка так вам... — пачаў быў я.

Але яна ўстала, абняла за талію сяброўку і пайшла з ёю. Так паўтаралася некалькі разоў. Добра, думаў я, нічога не зробіш! Але чаму тады яна стаіць ля акна і так сумна глядзіць мне ўслед, калі я пакідаю яе? Вось і зразумей яе пасля гэтага!

Мяне запрасіла на танец нейкая дама. Эдварда сядзела непадалёк, і я гучна адказаў:

— Не, я хутка пайду.

Эдварда з цікавасцю паглядзела на мяне і сказала:

— Пойдзеце? Не, нікуды вы не пойдзеце.

Я збянтэжыўся і прыкусіў губу. Пасля падняўся.

— Я вас не разумею, паненка Эдварда, — панура сказаў я і пакрочыў да дзвярэй.

Доктар перагарадзіў мне дарогу, і Эдварда кінулася наўздагон.

— Зразумейце мяне правільна, — з цеплынёю ў голасе сказала яна. — Я хацела сказаць, што спадзяюся, вы будзеце апошнім, хто адсюль пойдзе, самым апошнім. Апроч таго, яшчэ ўсяго толькі гадзіна ночы... Паслухайце, — дадала яна, бліскаючы вачыма, — вы далі пяць талераў нашаму весляру за тое, што ён выцягнуў з вады мой чаравік. Гэта вялікія грошы. — І яна ад душы расмяялася і павярнулася да гасцей.

Збіты з панталыку, я аж раскрыў рот ад здзіўлення.

— А вы ўсё жарты строіце, — сказаў я. — Ніякіх грошай я вашаму весляру не даваў.

— Хіба не давалі? — Яна адчыніла дзверы на кухню і клікнула весляра. — Ты помніш, як вазіў нас на Курхолмэн, Якаб? Як ты мой чаравік з вады выцягваў?

— Так, — адказаў Якаб.

— А пяць талераў ты за чаравік атрымаў?

— Так, вы далі мне...

— Вось і добра. Ідзі.

Што ёй гэтым разам прыйшло ў галаву, падумаў я. Прысароміць мяне захацелася? Дык нічога ў яе не атрымаецца, мне няма чаго чырванець. І тады я гучна і выразна сказаў:

— Я хачу, каб усе ведалі, што гэта або памылка, або падман. Мне нават і ў галаву не прыходзіла даць весляру пяць талераў за ваш чаравік. Мусіць, акурат так мне і варта было зрабіць, але пакуль што ніхто нічога нікому не даваў.

— Давайце танцаваць далей, — сказала яна, паморшчыўшы лоб. — Чаму вы не танцуеце?

А вось за гэта я запатрабую ў яе тлумачэння, вырашыў я і пачаў чакаць моманту, каб з ёю пагаварыць. Вось яна зайшла ў сумежны пакой — я за ёю.

— Ваша здароўе! — сказаў я і хацеў выпіць з ёю.

— У мяне пусты келіх, — коратка адказала яна.

Аднак жа каля яе стаяў поўны келіх.

— Я думаў, што гэта ваш келіх?

— Не, не мой, — сказала яна і павярнулася да суседа.

— У такім разе, прабачце, — сказаў я.

Некаторыя з прысутных звярнулі на гэтую сцэну ўвагу.

Сэрца маё сціснулася, я пакрыўдзіўся:

— Аднак жа вы мне вінныя тлумачэнне...

Яна паднялася, узяла мае рукі ў свае і папрасіла:

— Толькі не сёння, не зараз. Мне так сумна. Божа, не глядзіце вы на мяне так! Мы некалі былі сябрамі...

Мяне гэта так узрушыла, што я толькі павярнуўся і пакрочыў назад у залу, дзе танцавалі.

Хутка вярнулася Эдварда, стала каля піяніна, на якім граў коміваежор, на яе твары ў гэты момант чыталася нявыказаная туга.

— А я так ніколі граць і не навучылася, — гаворыць яна і глядзіць на мяне сумнымі вачыма. — Каб толькі я магла сыграць!

На гэта ў мяне не было чаго адказаць. Маё сэрца зноў пацягнулася да яе, і я спытаў:

— Чаму вы раптам так засмуціліся, Эдварда? Калі б вы ведалі, як мне горка ад гэтага.

— Я і сама не ведаю, чаму, — адказала яна. — Усё разам нахлынула. Так хочацца, каб усе гэтыя людзі разышліся, усе да аднаго. Не, не вы; не забывайце, што вы пойдзеце апошнім.

І гэтыя словы зноў мяне акрылілі, і вочы мае пабачылі святло ў гэтай залітай сонцам зале. Да мяне падышла дачка пастара і пачала пра нешта распытваць, але мне зусім, зусім не хацелася з ёю гаварыць, і я толькі коратка ёй адказваў. Я наўмысна не глядзеў на яе, таму што яна называла мой погляд «звярыным». Пасля яна павярнулася да Эдварды і расказала ёй, як аднойчы за мяжой — калі не памыляюся, гэта здарылася ў Рызе, — на вуліцы да яе прычапіўся нейкі кавалер.

— Ён пераследаваў мяне некалькі кварталаў і ўсміхаўся, — расказвала яна.

— Ён хіба быў сляпы? — спытаў я, каб дагадзіць Эдвардзе. Яшчэ і плячыма паціснуў.

Паненка адразу ж скеміла, што я грубіяніў, і адказала:

— А як жа, інакш ці пачаў бы ён чапляцца да такой старой і пачварнай жанчыны, як я.

Але Эдвардавай ласкі я не здабыў, яна ўзяла сяброўку пад руку і пайшла ад мяне, нешта ёй нашэптваючы і махаючы галавою. Да мяне больш ніхто не падыходзіў.

Мінае яшчэ адна гадзіна, на прыбярэжжы прачынаюцца марскія птушкі, іх крыкі даносяцца да нас праз расчыненыя вокны. Нейкая радасць працінае мяне, калі я ўслухоўваюся ў гэтыя першыя птушыныя крыкі, мяне цягне да мора...

Доктар ізноў разышоўся, забраў усю ўвагу, дамы не стамляюцца ад яго кампаніі. Няўжо ён і ёсць мой супернік, падумаў я, але ж ён кволы і кульгае. Ён увесь час трапна прыгаворваў «каб ты высах ды выпетраў», і кожны раз, учуўшы гэта, я аж заходзіўся ад смеху. І як бы прыкра мне ні было, я вырашыў усяляк падкрэсліваць яго перавагу, калі ўжо так сталася, што маім супернікам быў ён. Калі доктар распачынаў гаворку ці заканчваў яе, я крычаў: слухайце, што кажа доктар! Я прымушаў сябе рагатаць да знямогі з яго няшчаснага красамоўства.

— Я ўсім сэрцам люблю гэты свет, — прамаўляў доктар, — я рукамі і нагамі хапаюся за жыццё. І калі мяне аднойчы не стане, спадзяюся, у вечнасці для мяне прызапасілі месцейка

недзе па-над Лонданам або Парыжам, каб мне чуць грукатан-не канкана аж да сканчэння свету.

— Цудоўна! — крыкнуў я і закашляўся ад смеху, хаця быў абсалютна цвярозы.

Эдварда таксама рабіла выгляд, што ўся ў захапленні.

Калі госці разыходзіліся, я прабраўся ў невялічкі сумежны пакой, уладкаваўся там і пачаў чакаць. Я чуў, як на лесвіцы развітваліся. Адвітаўся і доктар. Хутка пакоі зусім абязлюдзелі. Седзячы ў пакойчыку, я адчуў, як моцна забілася маё сэрца.

Вярнулася Эдварда. Ubачыўшы мяне, яна сумелася, а пасля з усмешка на вуснах вымавіла:

— Дык вось вы дзе. Дзякую, што дачакаліся. Я так неверагодна стамілася.

Яна не краналася з месца.

Падымаючыся ёй насустрач, я сказаў:

— У такім выпадку вам трэба адпачыць. Спадзяюся, Эдварда, што ваша няласка мінула. Вы падаліся мне такою засмучаю, што мне аж зрабілася не па сабе.

— Выплюся, і ўсё пройдзе.

Я не знайшоў што на гэта адказаць, павярнуўся і пайшоў да дзвярэй.

— Дзякую, што прыйшлі, — сказала яна і падала на развітанне руку. Яна хацела праводзіць мяне па лесвіцы ўніз, але я спыніў яе.

— Не трэба, не турбуйцеся, — сказаў я, — я сам...

Але яна ўсё роўна пайшла мяне праводзіць. Унізе яна цярпліва чакала, пакуль я нацягну капялюш, вазьму стрэльбу і паляўнічую торбу. За імі ў кутку стаяў кій, я ўтаропіўся ў яго і пазнаў — гэта быў доктараў кій. Заўважыўшы, як пільна я ўзіраюся ў куток, яна бянтэжыцца і чырванее, па яе твары відаць, што яна тут ні пры чым і пра кій нічога не ведае. Мінае хвіліна. Раптам яе працінае нейкая шалёная нецярпліваць, і яна раздражнёна гаворыць:

— Ваш кій, а то чый. Не забудзьце.

І яна падае мне доктараў кій.

Я паглядзеў на яе, яна стаяла і падавала мне кій, яе рукі дрыжэлі. Каб пакончыць з усім гэтым, я ўзяў кій, паставіў яго назад у куток і сказаў:

— Гэта доктараў кій. Не разумею, як кульгавы чалавек мог забыць свой кій.

— Кульгавы чалавек, кажаце! — у роспачы закрычала яна, набліжаючыся да мяне. — Вы вась не кульгавы, але калі б і кульгалі, усё адно і падноска яго былі б не вартыя, не вартыя нават нейкага там падноска. Вось!

Я не ведаў, што адказаць, усё здарылася так хутка, я стаяў і маўчаў. Кланяючыся, я падаўся назад да дзвярэй і за парог. На дварэ я нейкі час пастаяў, проста глядзячы перад сабою, а пасля павалачыўся прэч.

Вось як, ён, значыцца, забыў свой кій, думаў я, і ён вернецца па яго гэтай сцежкай. Ён не хоча, каб я быў апошнім... Я ішоў не спяшаючыся, уважліва аглядаўся вакол, а на краі лесу спыніўся і пачаў чакаць. Нарэшце праз паўгадзіны паказаўся доктар, згледзеўшы мяне, ён прыбавіў кроку. Ён яшчэ не паспеў і рота раскрыць, як я зняў капялюш, вітаючыся, і чакаў, што ён будзе рабіць. Ён таксама зняў капялюш і павітаўся. Я пайшоў да яго, гаворачы:

— Я з вамі не вітаўся.

Ён адступіў на крок назад і вырачыўся на мяне.

— Хіба не віталіся?

— Не, — адказаў я.

Паўза.

— Зрэшты, мне ўсё роўна, віталіся вы са мною ці не, — адказаў ён, бляднеючы. — Я забыў свой кій, іду забіраць.

На гэта я не знайшоў што адказаць, але вырашыў адпомсціць яму па-іншаму, я выцягнуў перад ім стрэльбу, каб ён, як сабака, пераскочыў, і загадаў:

— Гоп!

І яшчэ прывіснуў і павабіў яго, каб скакаў.

Нейкае імгненне ён з усіх сіл змагаўся з сабою; яго твар змяніўся, вусны сціснуліся, вочы ўтаропіліся ў зямлю. Раптам ён кінуў на мяне пранізлівы позірк, няроўна ўсміхнуўся і сказаў:

— Навошта вам усё гэта?

Я не адказаў, але яго словы зрабілі на мяне моцнае ўражанне.

Ён адразу ж падаў мне руку і нягучна прамовіў:

— Нешта з вамі не тое. Калі б вы казалі, што вас хвалюе, то, можа, б я...

Я адчуў страшэнны сорам і роспач, гэтыя спакойныя словы зусім выбілі мяне з раўнавагі. Мне захацелася заглядзіць сваю віну перад ім, я абняў яго і сказаў:

— Прабачце мне, чуеце, прабачце! Розуму не дабярэ, што на мяне найшло. Я добра сябе адчуваю, патрэбы ў вашай дапамозе няма. Вы, мабыць, хацелі пра Эдварду спытаць? Дык яна, напэўна, дома. Але вам трэба спяшацца, а то яна хутка ляжа спаць; яна дужа стамілася, я сам бачыў. Праўда-праўда, гавару вам, ідзіце хутчэй, а то яна ляжа спаць!

І я павярнуўся і кінуўся прэч, сігаючы разгоністымі крокамі праз лес, дадому, у сваю хаціну.

Я доўга сядзеў на ляжанцы; як зайшоў, так і не распранаўся, сядзеў з сумкай цераз плячо і стрэльбай у руках. У галаве таўкліся недарэчныя думкі. Трэба ж было папасціся на вудачку доктара! Мяне аж брала злосць, калі я прыгадваў, што абнімаў яго і глядзеў на яго вільготнымі вачыма. Вось ужо пазлараднічае, думаў я, мусіць, сядзіць цяпер з Эдвардай і кпіць з мяне. Нездарма ён свой кій у вітальні пакінуў. А як жа, я б калі нават і кульгаў, то і тады быў бы доктара не варты, я зусім не варты доктара, гэта яе ўласныя словы...

Я стаў пасярод хаты, узвёў курок, прыставіў дула да ступні і стрэліў. Куля прайшла праз нагу і засела недзе ў падлозе. Эзоп надрывіста і перапалохана завяў.

Хутка нехта пастукаў у дзверы.

На парозе стаяў доктар.

— Прабачце, я без запрашэння, — пачаў ён. — Вы так хутка пайшлі, думаю, нам не зашкодзіць крыху пагаварыць. Пахне порахам, ці мне здаецца?

Ён быў абсалютна цвярозы.

— Вы бачылі Эдварду? Забралі кій? — спытаў я.

— Кій забраў. А Эдварда ўжо легла... А гэта яшчэ што такое? Божа, ды ў вас кроў?

— Так, нічога страшнага. Здымаў ружжо, а яно стрэліла; так, дробязі. Чорт бы вас пабраў, я зараз яшчэ і справаздачу вам буду даваць?.. Дык кажаце, забралі кій?

Ён кінуў пільны позірк на мой прастрэлены бот і на кроў. Пасля хутка паклаў кій і зняў пальчаткі.

— Сядзіце ціха, трэба зняць бот. Я думаў, падалося, а гэта ж вы стралялі.

XVIII

Як моцна я пазней шкадаваў, што так бязглузда прастрэліў сабе нагу! І варта мне было гэта рабіць, калі нічога талковага з таго не выйшла, толькі прасядзеў бязвылазна ў хаце некалькі тыдняў. Розныя шкадаванні і непрыемнасці яшчэ не згладзіліся ў памяці, жанчына, якую я наняў праць, прыходзіла цяпер да мяне штодня і амаль да вечара не сыходзіла, купляла мне ежу, завіхалася па гаспадарцы. Так і прайшлі гэтыя некалькі тыдняў. Ліха на іх!

Доктар неяк загаварыў пра Эдварду. Я чуў яе імя, чуў, пра што яна гаварыла і чым займалася, але мяне гэта больш не турбавала, нібыта гаворка вялася пра нешта далёкае і чужое. Якая кароткая ўсё ж чалавечая памяць, са здзіўленнем думаў я.

— Раз ужо вы пытаецеся, дык скажыце, а што вы самі думаеце пра Эдварду? Я, прызнацца, некалькі тыдняў пра яе не ўспамінаў. Але пачакайце, здаецца мне, паміж вамі нешта было, вы так часта сустракаліся, а калі ездзілі на астравы, вы былі нібы за гаспадара, а яна — за гаспадыню. Не адпірайцеся, доктар, нешта ўсё ж было, ну, нейкая прыязнасць. Толькі не адпірайцеся, Богам прашу, хоць вы мне нічога раскажыце не павінны, мне не тое каб было цікава, але калі прыйшлося да слова... А то, калі хочаце, давайце пра іншае. Калі мне можна будзе ступаць на нагу?

Я сядзеў і думаў пра тое, што сказаў. Чаму мне ў глыбіні душы было так страшна, што доктар зараз возьме і ўсё раскажа? Што мне да Эдварды? Я выкінуў яе з галавы.

Пазней ізноў зачাপілі Эдварду, і я зноў перапыніў доктара, аднаму Богу вядома, што мяне страшыла.

— Чаму вы не даяце мне сказаць? — спытаў ён. — Ці вам непрыемна, калі я называю яе імя?

— Ну, раскажыце мне, што вы насамрэч думаеце пра Эдварду, — сказаў я. — Цікава паслухаць.

Ён недаверліва на мяне паглядзеў.

— Што я насамрэч думаю?

— Можа, вы сёння нарэшце падзеліцеся са мною навінамі, ну, што пасваталіся і атрымалі згоду. Можна вас павіншаваць? Яшчэ не? Ах, чорта з два я вам паверыў, ха-ха-ха.

— Дык вось чаго вы так баяліся!

— А чаго я баяўся? Дарагі мой доктар!

Паўза.

— Не, я не сватаўся і згоды не атрымліваў, — сказаў ён, — можа, вы самі сваталіся. Да Эдварды не сватаюцца, яна сама бярэ таго, на каго западае. Вы думаеце, яна такая прастадушная? Вы самі сустракаліся з ёю тут у Нурлане і самі бачылі, якая яна. Гэта разбэшчанае дзіця, гэта жанчына са сваімі капрызамі. Грубіянка? Ды дзе там. Прыязная? Ды як лёд, скажу я вам. Якая яна? Дзяўчо шаснаццаці-сямнаццаці гадоў, так? Але вы толькі пасмейце паўплываць на яе, і яна растопча ўсе вашы ідэалы. Нават бацька з ёю не ўпраўляецца; для блізіру яна прыкідваецца паслухмянай, але насамрэч дома ва ўсім вядзе рэй. Яна гаворыць, што ў вас звярыны позірк...

— Вы памыляецеся, гэта не яна гаворыць, што ў мяне звярыны позірк.

— Не яна? А хто тады?

— Не ведаю. Нехта з яе сябровак! Але не сама Эдварда. Але пачакайце, можа, гэта і сапраўды Эдварда...

— Калі вы глядзіце на яе, гэта, як бы так сказаць, неяк на яе ўздзейнічае. Але ці не думаеце вы, што робіцеся хоць на валасок бліжэйшым да яе? Вось і не. Вы толькі паглядзіце на яе, не пашкадуйце вачэй, паглядзіце, і як толькі яна заўважыць, што вы звярнулі на яе ўвагу, то адразу і разважыць: ага, вось, значыць, стаіць ён, глядзіць на мяне і думае, што перамог! І яна адразу ж адным позіркам або адным непрыязным словам адправіць вас за дзесяць міль адсюль. Не верыце? А вось скажыце, колькі, па-вашаму, ёй гадоў?

— Яна не з трыццаць васьмага года?

— Лухта. Я неяк дзеля забавы ўзяў і праверыў. Ёй дваццаць, але яна лёгка сыдзе за пятнаццацігадовую. Душа яе не зведала шчасця, яна занадта супярэчлівая натура. Каля яна стаіць перад гарамі або морам, вусны ў яе абавязкова крывацца, нібыта ад болю, у такія хвіліны яна няшчасная, але гонар

не дазваляе ёй заплакаць. Яна не тое што авантурыстка, у яе папросту неўтаймаваная фантазія, яна, бачыце, прынца чакае. Успомніце хоць бы гісторыю з пяццю талерамі, якія вы быццам далі весляру.

— Яна пажартавала. Дробязі...

— А вось і не. Яна і са мной аднойчы так пажартавала. Год таму. Мы стаялі на палубе паштовага парахода і чакалі, калі ён адплыве. Ішоў дождж, і было холадна. На палубе сядзела нейкая жанчына з малым дзіцяткам і трэслася ад холаду. Тады Эдварда пытае яе: і не холадна вам? Як жа не холадна, холадна. А дзіцятку не холадна? І дзіцятку таксама холадна. Чаму тады вы не спусціцеся ў каюту, пытае Эдварда. У мяне месца на палубе, адказала жанчына. Эдварда глядзіць на мяне. У гэтай жанчыны месца на палубе, гаворыць яна мне. А мне што рабіць, думаю я сабе. Але па позірку Эдварды ўсё можна зразумець без слоў. Я не багацей, усё, што ў мяне ёсць, я зарабіў уласнай працай і не прывык раскідвацца грашыма. Ну дык вось, я адыходжу далей ад гэтай жанчыны і думаю: калі ўжо Эдвардзе так хочацца заплаціць за яе, хай плаціць са сваёй кішэні, яны з бацькам будуць багацейшыя за мяне. Ну, Эдварда, як і мае быць, плаціць за жанчыну з уласных грошай. У гэтым сэнсе яна цудоўная, сэрца ў яе добрае. Але каб мне з гэтага месца не сысці, яна насамрэч чакала, што я заплачу за каюту для гэтай жанчыны з дзіцяткам, я па яе вачах гэта бачыў. Што далей? Жанчына ўстае і дзякуе за велікадушную дапамогу. Не дзякуйце мне, падзякуйце вунь таму пану, адказала Эдварда абыякавым тонам, паказваючы на мяне. Што вы на гэта скажаце? Я чую, што жанчына расцілаецца перада мною ў падзяках, а сам анічога адказаць не магу, як ёсць, так і ёсць. І гэта толькі адзін прыклад, я вам яшчэ багата панарасказваць магу. Што да пяці талераў, якія атрымаў вясяляр, то паверце мне, яна сама іх яму заплаціла. А вось калі б вы гэта зрабілі, яна адразу ж кінулася б вам на шыю, вы зрабіліся б высакародным чалавекам, які пайшоў на такую смелую безразважнасць дзеля нейкага стаптанага бота, гэта якраз упісвалася б у яе ўяўленні пра высакародства. Тое, што вы не зробіце, яна сама за вас зробіць і падпішацца вашым імем. Вось якая яна, безразважная, але ў той жа час карыстальюбая.

— Няўжо ніхто не можа з ёю справіцца?

— А нікому не хочацца з ёю важдатца, — неяк няясна сказаў доктар. — З ёю нешта не так, ёй зашмат дазваляецца, яна робіць усё, што прыйдзе ў галаву. Яна прывыкла быць у цэнтры ўвагі, яна нікога не пакідае абыякавым, заўсёды знойдзецца нехта, да каго яна прычэпіцца. Вы ненарокам не заўважылі, як я з ёю абыходжуся? Нібы з вучаніцай, маленькай разгільдзяйкай, я ўвесь час яе павучаю, папраўляю мову, гляджу, каб яна нікуды не ўлезла, і чыню ёй розныя перашкоды. Вы думаеце, яна не разумее? Ах, яна гордая і ўпартая, недзе ў глыбіні душы яна моцна крыўдзіцца, але яе гордасць не дазваляе паказваць свае крыўды. А іначай нельга. Калі вы сюды прыехалі, я ўжо год як з ёю цацкаўся, і гэта пачало прыносіць свае плады, яна выла ад болю і адчаю, але пакрысе рабілася нармальным чалавекам. А тут з'явіліся вы і ўсё спаганілі. Вось так, адзін яе адпускае, другі прымае, пасля вас, мусіць, з'явіцца нехта трэці, хто ведае.

Ого, доктар, мусіць, вырашыў адпомсціць, падумаў я і сказаў:

— Скажыце, доктар, навошта вам так турбавацца і расказваць мне ўсё гэта? Няўжо вам спатрэбілася мая дапамога ў перавыхаванні Эдварды?

— Дарэчы, яна гарачая, нібы вулкан, — працягваў ён, не звяртаючы на мяне ўвагі. — Вы пыталіся, ці нехта можа з ёю справіцца. Можна, а чаму б і не? Яна чакае свайго прынца, вось ён з'яўляецца, яна раз-пораз памыляецца, яна і пра вас думала, што прынца сустрэла, бо ў вас погляд звярыны, ха-ха. Паслухайце, пан лейтэнант, вам бы вашу ўніформу сюды. Яна б вам тут саслужыла службу. Не, чаму ніхто не можа з ёй справіцца? Я бачыў, як яна заломвае рукі, чакаючы таго, хто вось-вось прыедзе і забярэ яе, адвядзе за край свету, зробіцца ўладаром яе душы і цела. Так. Але ён мусіць з'явіцца здалёк, з'явіцца тут аднойчы чужаніцай. Мяркую, калі гэтым разам пан Мак вернецца з экспедыцыі, то абавязкова прыцягне з сабою каго-небудзь. Як той раз, калі пан Мак вярнуўся з падарожжа разам з нейкім малайцом.

— Разам з нейкім малайцом?

— Ах, ён быў ні на што не здольны, — прагаварыў доктар, заходзячыся ад смеху. — Мужчына майго веку і такі ж кульгавы, як я. Словам, не прынец.

— І куды ён дзеўся? — спытаў я, не зводзячы з доктара вачэй.

— Куды дзеўся? Адсюль? Гэтага я не ведаю, — неяк збянтэжана сказаў доктар. — Але досыць, нагаварыліся. Праз тыдзень вам можна будзе хадзіць. Да пабачэння.

XIX

Я чую, што на дварэ ля хаты гаворыць жанчына, кроў прылівае да галавы, гэта голас Эдварды.

— Глан, Глан хварэе?

А мая пралля адказвае з дзвярэй:

— Ён амаль ачуняў.

Гэтае яе «Глан, Глан» пранізала мяне наскрозь, яна паўтарыла маё імя двойчы, гэта мяне ўразіла, яе голас лунаў чыста і пералівіста.

Яна адчыніла дзверы, не стукаючы, забегла ў хату і ўтаропілася ў мяне. Адразу ўсё зрабілася для мяне такім, як раней, яна была ў перафарбаванай накідцы, і фартушок сядзеў крыху ніжэй, чым трэба, каб стан здаваўся даўжэйшым. Я заўважаў усё: яе позірк, загарэлы твар з высока выгнутымі бровамі, пяшчотныя рукі — усё мяне ўразіла і замутніла розум. Яе, менавіта яе я некалі цалаваў, думаў я. Я ўстаў з ложка ёй насустрач і замер на месцы.

— Ну куды вам ставаць на ногі, — сказала яна. — Прысядзьце, у вас баліць нага, бо вы яе прастрэлілі. Божа мой, і як у вас гэта атрымалася? А я толькі сёння пра ўсё даведалася. А то думала сабе ўвесь час, куды гэта Глан падзеўся? Не приходзіць больш. Я ж нічога не ведала. Вы стралялі ў сябе некалькі тыдняў таму, чула я, а да сённяшняга дня ніхто і слова не сказаў пра тое. Як вы сябе цяпер адчуваеце? Вы такі бледны, што я вас не пазнаю. А нага? Вы назаўсёды застаняцеся кульгавым? Доктар сказаў, што кульгаць вы не будзеце. Я вас люблю ўсёй душой, бо кульгаць вы не будзеце, і дзякуй Богу. Спадзяюся, вы прабачыце мне, што я прыйшла не папярэдзіўшы, дакладней, не прыйшла, а прыбегла...

Яна схілілася да мяне, ды так блізка, што я адчуваў на сваім твары яе дыханне, я працягнуў да яе рукі. Але яна адхінулася. Яе вочы яшчэ вільгатнелі ад слёз.

— Разумеете, так атрымалася, — запінаючыся, прагаварыў я, — ставіў стрэльбу ў кут і не так узяўся, трымаў дула ўніз, і раптам стрэл. Няшчасны выпадак.

— Няшчасны выпадак, — задуменна паўтарыла яна, ківаючы галавой. — Дайце паглядзець, левая нага, а чаму менавіта левая? Ну, так здарылася...

— Так, так здарылася, — перабіў я. — Адкуль мне ведаць, чаму мне прастрэліла менавіта левую нагу? Вы ж самі бачыце, так, як я трымаў стрэльбу, правую нагу наўрад ці прастрэліш. Нічога вясёлага ў гэтым няма.

Яна задуменна паглядзела на мяне.

— А цяпер, значыцца, вы ідзяце на папраўку, — сказала яна, аглядаючы хату. — Чаму вы не адправіце жанчыну да нас па ежу? Чым вы харчуецеся?

Мы пагаварылі яшчэ некалькі хвілін. Я спытаў:

— Калі вы прыйшлі, ваш твар быў такім узрушаным, а вочы так палымнелі, вы падалі мне руку. А цяпер вашы вочы зноў зрабіліся абьякавымі. Я, можа, памыляюся?

Паўза.

— Нельга заўсёды быць аднолькавай...

— Ну хоць зараз вы можаце мне патлумачыць, што я такога сказаў або зрабіў, каб трапіць да вас у няласку? Каб я ведаў.

Яна глядзела праз акно на цьмяную рысу далягляду, стаяла і думала пра нешта, а пасля адказала, не абарочваючыся:

— Не магу, Глан. Чалавеку, бывае, рознае прыходзіць на розум. Я вас расчаравала? Помніце, нехта аддае самую дробязь, і гэта для яго багата, а іншы аддае ўсё, і гэта яму нічога не каштуе, і хто ў такім разе аддае больш? За час хваробы вы зрабіліся пануры. Як мы дайшлі да такіх размоў? — І раптам яна паварочваецца да мяне, і твар яе свеціцца радасцю, яна гаворыць: — Папраўляйцеся хутчэй. Да пабачэння.

На развітанне яна падала мне руку.

Але гэтым разам я не захацеў падаваць сваю. Я ўстаў, залажыў рукі за спіну і нізка пакланіўся, менавіта так мне захацелася аддзячыць ёй за прыемную кампанію.

— Прабачце, што не магу вас правесці, — сказаў я.

Калі яна выйшла, я перабраў у памяці ўсё, што адбылося. Я напісаў прашэнне пра тое, каб мне даслалі ваенную форму.

XX

Першы дзень у лесе.

Я быў у добрым настроі, хоць яшчэ слабы, розная лясная драбяз падаўзала блізка і разглядала мяне, на дрэвах было багата жукоў, а на сцежках поўна шпанак. Рады вас ізноў бачыць, думаў я. Уся мая душа пранікалася гэтым лясным спакоем, я плакаў ад замілавання, і шчасця, і ўдзячнасці, якія мяне перапаўнялі. Мілы мой лес, прыстанак мой, святы мой спакой — ідзе з глыбіняў майго сэрца... Спыняюся, азіраюся вакол і, заліваючыся слязамі, называю імёны птушак, дрэваў, камення, травы і мурашоў, нікога не забываю, азіраюся вакол і па чарзе называю іх імёны. Падымаю вочы на горы і думаю: я іду да вас, — нібыта ў адказ на чыйсьці покліч. Высока ў гарах гадаваў птушанят дзербнік, я ведаў, дзе ён гняздіцца. Успаміны пра гняздо дзербніка раскатурыхалі мае фантазіі, і ў думках я ўжо далёка.

Апоўдні я адплыў на лодцы ад берага і прыстаў да маленькага вострава, які выглядаў нібы насыпаны пасярод мора ўзгорак. Там раслі ліловыя кветкі на доўгіх сцяблінах, яны даходзілі мне да калена, я блукаў сярод дзіўных зараснікаў, малінніку, кавылю; буйнога звера і, мусіць, нават людзей тут не было. Бліжэй да берага мора збівалася ў лёгкую пену, і вакол мяне стаяў прыемны шоргат хваляў, недзе ў далечыні на Эгехолмэне крычалі і мітусіліся марскія птушкі. Але мора акружыла мяне, нібы ўзяло ў абдымкі. Блаславёнае няхай будзе і гэтае жыццё, і зямля, і неба, блаславёныя няхай будуць мае непрыяцелі, у гэты час мне хочацца зміласцівіцца з маіх самых заклятых ворагаў і завязаць рамяні на іх абутку...

Да мяне даносяцца крыкі рабочых, якія разгружаюць караблі пана Мака, і мая душа радуецца, пачуўшы знаёмыя воккрыкі. Я вяслю да прыстані, іду паўз рыбацкія хаты і накіроўваюся дадому. Дзень хіліцца да вечара, я ем, дзелячыся харчам з Эзопам, і зноў іду ў лес. Лёгкі ветрык абвявае мне твар. Будзь блаславёны, гавару я ветру, бо ён мяне не чужаецца, будзь блаславёны; кроў пакорліва сцішвае свой бег у маіх жылах ад удзячнасці да цябе! Эзоп кладзе лапу мне на калена.

Стома адужвае мяне, і я засынаю.

Бом! Бом! Звоняць званы? За некалькі міляў адсюль у моры стаіць скала. Я чытаю дзве малітвы, адну за майго сабаку, а другую за сябе, і мы ўваходзім у гэтую скалу. Брама за намі зачыняецца, я скаланаюся і прачынаюся.

Неба ярка-чырвоная, сонца слепіць мне вочы, ноч, далягляд залівае святлом. Мы з Эзопам ідзем у лес. Вакол ціха. Мы ўжо выпаліся, які цяпер сон, гавару я Эзопу, заўтра пойдзем на паляванне, над намі пунсавее сонца, ні ў якую скалу мы не заходзілі... І нейкі дзіўны настрой ахоплівае мяне, і кроў стукае ў скронях. Я адчуваю, што мяне перапаўняе нейкае ўзрушэнне, і я ніякавею ад таго, што нехта цалуе мяне і пацалунак гэты пячэ мне вусны. Я азіраюся вакол, паблізу ні душы. Ізэлін, вырываецца ў мяне. У траве зашамацела — можа, апаляе лісце, а можа, нечыя крокі. Па лесе прабягае нейкае трапятанне, гэта, мабыць, подых Ізэлін, думаю я. Ізэлін блукала па гэтых лясах, тут яна слухала малітвы паляўнічых у жоўтых ботах і зялёных накідках. Яна жыла ў сваёй сядзібе, за паўмілі адсюль, сядзела ля акна чатыры чалавечыя вякі таму і слухала, як гудуць паляўнічыя ражкі ў навакольных лясах. Там вадзіліся алені, і ваўкі, і мядзведзі, і паляўнічых тут хапала, і на вачах у іх яна падрасцала, і кожны з іх яе чакаў. Аднаму пашчасціла яе ўбачыць, другому — пачуць яе голас; а нейкі зух аднойчы, калі яму не спалася, зрабіў дзірку ў пакоі Ізэлін і пабачыў яе аксамітны белы живот. Калі ёй споўнілася дванаццаць, сюды прыехаў Дундас. Ён быў шатландзец, таргаваў рыбай і меў багата караблёў. У яго быў сын. Калі Ізэлін споўнілася шаснаццаць гадоў, яна ўпершыню пабачыла маладога Дундаса. Ён зрабіўся яе першым каханнем...

Мяне ахоплівае дзіўны настрой, і мая галава цяжэе. Я закрываю вочы і зноў адчуваю пацалунак Ізэлін. Ізэлін, ты тут, каханне майго жыцця, пытаю я, а твой Дыдрык хаваецца не дзе за дрэвам?.. Мая галава робіцца яшчэ цяжэйшай, і вось ужо мяне калыша на хвалях сну.

Бом, бом! Нехта гаворыць, быццам адгукаюцца рэхам стажары ў безгалосым цячэнні маёй крыві, гэта Ізэлін:

— Засынай, засынай! Пакуль ты спіш, я буду расказваць табе пра сваё каханне, я буду расказваць пра сваю першую

ноч. Я помню ўсё, я забыла замкнуць на ноч дзверы, мне было шаснаццаць, стаяла вясна і дзьмулі цёплыя вятры, з'явіўся Дундас. Наляцеў, нібыта арол. Я сустрэла яго аднойчы ўранку перад паляваннем, яму было дваццаць пяць, і ён прыбыў з далёкіх вандраванняў, ён зайшоў разам са мною ў сад, і калі ён дакрануўся да мяне рукою, я пакахала яго. На ілбе ў яго палымнелі дзве чырвоныя плямы, і мне хацелася іх пацалаваць.

Увечары пасля палявання я пайшла ў сад, каб паглядзець, ці ён прыйшоў, і мне было страшна ад таго, што я магла яго там знайсці. Я паўтарала шэптам яго імя, і мне было страшна, што ён пачуе. Раптам ён выходзіць з зараснікаў і шэпча: сёння а першай ночы! Сказаў гэта і знік.

Сёння а першай ночы, паўтарыла я, што ён хацеў гэтым сказаць? Я нічога не разумею. Мусіць, ён хацеў сказаць, што зноў выпраўляецца ў падарожжа?

І я забыла замкнуць дзверы на ноч...

А першай уваходзіць ён.

— Хіба я не замкнула дзверы? — пытаю я.

— Я сам замкну, — адказвае ён.

І ён замыкае дзверы, і мы застаемся адны.

Я так спужалася скрыпу яго вялізных ботаў. Не разбудзі маю пакаёўку, сказала я. Я спужалася таксама трэску зэдліка і сказала: не, не, не садзіся на гэты зэдлік, ён так трашчыць!

— Мне, мусіць, сесці да цябе на ложак?

— Так, — сказала я.

Але я так сказала толькі таму, што зэдлік трашчаў.

Мы селі на ложак. Я адсунулася ад яго, але ён усё роўна прысунуўся бліжэй. Я не наважвалася падняць вачэй.

— Ты замерзла, — сказаў ён і ўзяў маю руку. А пазней ён яшчэ раз сказаў: — Ты ўся замерзла! — І абняў мяне.

У яго абдымках я сагрэлася. Мы пасядзелі так трошкі. Праспяваў певень.

— Чуеш, — загаварыў ён, — певень спявае, хутка ранне.

І ён дакрануўся да мяне, і я зусім разгубілася.

— А ты ўпэўнены, што гэта спяваў певень? — пралапатала я.

Я вачэй не зводзіла з дзвюх палымяных чырвоных плямаў на яго чале і хацела сысці. Калі ён затрымаў мяне, я пацала-

вала гэтыя мілыя чырвоныя плямы і закрыла вочы, скараючыся яму...

Пасля развіднела і ўзялося на дзень. Я прачнулася і не пазнала сцены ў сваім пакоі, устала з ложка і не пазнала свае чаравічкі, у маім целе нешта пералівалася. Што гэта пераліваецца ў маім целе, падумала я і засмяялася. І колькі цяпер часу? Нічога я не ведала, але ўспомніла, што напярэдадні забыла замкнуць дзверы.

Заходзіць пакаёўка.

— Кветкі твае не палітыя, — гаворыць яна.

Я зусім забыла пра кветкі.

— У цябе памятая сукенка, — не сунімаецца яна.

Дзе гэта я сукенку памяла, думаю я, і мне робіцца весела; мусіць, памяла яе ўночы?

У садовую браму заязджае каляска.

— І твайго ката ніхто не дагледзеў, — гаворыць пакаёўка.

Але мне цяпер не да кветак, не да сукенкі і не да ката, я пытаюся:

— Ці не Дундас стаіць на дварэ? Неадкладна прасі яго ў мае пакоі, я яго чакаю, нешта... нешта...

І я думаю: а што, калі ён ізноў як увойдзе, дык замкнецца?

Ён стукае ў дзверы. Я адчыняю яму і сама замыкаюся, каб яго ўважыць.

— Ізэлін! — ускрыквае ён і доўга цалуе мяне ў вусны.

— Я па цябе не пасылала, — шапчу я.

— Хіба? — перапытвае ён.

Ізноў я зусім разгубілася і адказваю:

— Так, я пасылала па цябе, я так па табе сумавала. Пабудзь крыху са мною.

І ад каханья я мружу вочы. Ён мяне не выпусціў, я прытулілася да яго і схавалася на яго грудзях.

— Здаецца, зноў спявае нехта? — пытаецца ён і ўслухоўваецца.

Але пачуўшы гэта, я перапыніла яго так хутка, як толькі магла, і адказала:

— Не, ну як толькі табе ў галаву прыйдзе, што нехта там спявае! Нікога там няма.

Ён цалаваў мае грудзі.

— Гэта нейкая курыца квохча, — сказала я ў апошні момант.
— Пачакай крыху, пайду замкну дзверы, — сказаў ён і хацеў быў ісці.

Я затрымала яго і прашаптала:

— Яна замкнутыя...

Ізноў надышоў вечар, і Дундас паехаў. Ува мне пералівалася нешта залатое. Я стала перад люстрам і пабачыла пару закаханых вачэй, нешта варухнулася ўва мне, калі я пабачыла свае вочы, а ў маім сэрцы ўсё нешта пералівалася і пералівалася. Божа ты мой, я ніколі раней не глядзела на сябе такімі вачыма, і ад замілавання я пацалавала ў вусны свой адбітак у люстры...

Вось я і расказала табе пра сваю першую ноч, і ранак, і вечар за ёй. Іншым разам я раскажу табе пра Свэнда Хэрлуфсена. Яго я таксама кахала, вунь на той выспе — бачыш? — было гэта, і я сама веславала яму насустрач ціхімі летнімі начамі, бо я кахала яго. Я раскажу табе таксама пра Стамера, святара, я яго кахала. Я кахала іх усіх...

Скрозь дрымоту я чую, як ля Сірылюна спявае певень.

— Ізэлін, ты чуеш, нам таксама спявае певень! — радасна ўсклікнуў я, цягнучы рукі.

Я прагнуўся. Эзоп стаяў каля мяне. Знікла, са шчымлівым шкадаваннем думаю я і азіраюся. Нікога навокал! Нікога! Узбуджаны і ашалелы, іду я дадому. Яшчэ рана, у Сірылюне безупынна спявае певень.

Каля хаты стаіць жанчына, Ева. У яе ў руках вяроўка, і яна ідзе па вецце на падпал. Для гэтай жанчыны настае раніца жыцця, грудзі яе мерна ўздымаюцца, сонца залаціць ёй скуру.

— Вы толькі не падумайце, што я... — лапоча яна.

— Пра што мне не думаць, Ева?

— Што я ішла да вас, я проста праходзіла міма...

І яе твар заліваецца густой чырванню.

XXI

Нага па-ранейшаму не давала мне спакою, часта надакучліва свярбела ўначы, і праз гэта не ішоў сон, а то нагу праціна-

ла вострым пякучым бодем, а на змену надвор'я абавязкова нясцерпна вярэдзіла. Нага доўга не давала мне спуску. Але я не кульгаў.

Міналі дні.

Пан Мак вярнуўся дадому, і хутка я адчуў наступствы яго вяртання. Мне больш не дазвалялі карыстацца яго лодкай, і я аказаўся ў няпростым становішчы, бо сезон палявання яшчэ не пачаўся і я не мог настраляць сабе дзічыны. Але чаму без дай прычыны ён забраў у мяне лодку? Двое рабочых пана Мака вывозілі раніцамі ў мора нейкага незнаёмца.

Неяк я сустрэў доктара.

— У мяне забралі лодку, — паскардзіўся я яму.

— Сюды прыехаў нейкі незнаёмец, — патлумачыў ён. — Яго кожны дзень вывозяць у мора, а вечарам забіраюць назад. Ён даследуе марское дно.

Незнаёмец быў з Фінляндыі, пан Мак пазнаёміўся з ім зусім выпадкова на караблі. Незнаёмец вяртаўся з экспедыцыі па Шпіцбергене з калекцыямі ракавінак і малых марскіх жывёл, яго называлі баронам. У сядзібе пана Мака яму адвялі вялікую залу і яшчэ адзін пакой. Яму аказвалася асаблівая пашана.

У мяне скончылася мяса, пэўна, папрашу Эдварду даць мне крыху ежы павячэраць, думаў я. І іду ў Сірылюн. Адразу заўважаю, што на Эдвардзе новая сукенка, вельмі доўгая. Эдварда здаецца дарослай.

— Прабачце, што я не ўстаю, — проста сказала яна і падала мне руку.

— На жаль, маёй дачцэ сёння нядужыцца, — сказаў пан Мак. — Прастудзілася, не адзелася як след... Вы, пэўна, прыйшлі даведацца пра вашу лодку? Я вымушаны прапанаваць вам іншую, меншую. Яна не новая, але калі спраўна вычэрпваць з яе ваду... У нас пасяліўся навуковец, самі разумееце, такім людзям... У яго зусім не бывае вольнага часу, ён цэлымі днямі працуе і прыязджае дадому толькі вечарам. Пабудзьце, пакуль ён не прыедзе, пазнаёміцеся з ім, вам абавязкова будзе цікавае гэтае знаёмства. Вось яго візітная картка, з каронай, барон. Найшаноўнейшы чалавек. Я пазнаёміўся з ім зусім выпадкова.

Ага, на вячэру не пакідаюць, падумаў я. Ну і дзякуй Богу, не атрымалася — і не трэба, пайду дадому, у мяне яшчэ ёсць крыху рыбы. Тым і павячэраю. Баста.

Вярнуўся барон. Невялікі ростам, гадоў сарака, выцягнуты вузкі твар з высокімі скуламі і рэдкай чорнай бародкай. Погляд у яго быў калючы і пранізлівы, балазе ён насіў акулёры з тоўстымі шкельцамі. На запінках у яго — пяціканцовая карона, такая самая, як на візітнай картцы. Ён прысутльваўся, хударлявыя рукі пакрытыя сеткай блакітных жылак, а пазногці, здавалася, нібы з жоўтага металу.

— Дужа рады, пан лейтэнант. Ці доўга вы тут жывяце?

— Некалькі месяцаў.

Прыемны чалавек. Пан Мак заахвоціў яго расказаць пра сваю калекцыю ракавінак і малых марскіх жывёл, і той радасна пачаў тлумачыць нам, які від гліны ёсць на Курхолмэне, пасля схадзіў у залу і прынёс узоры бурых водарасцяў з Белага мора. Ён увесь час падымаў да носа правую руку і папраўляў указальным пальцам залатыя акулёры з тоўстымі шкельцамі. Пан Мак дэманстраваў сваю невычарпальную зацікаўленасць. Мінула гадзіна.

Барон згадаў няшчасце, якое са мною здарылася, стрэл у нагу. Загаілася? Сапраўды? Прыемна чуць.

Хто расказаў яму пра гэта выпадак, падумалася мне. Я спытаў:

— А ад каго барон дазнаўся пра няшчасце?

— А як жа... ад каго яшчэ? Паненка Мак міласціва пра тое паведаміла. Праўда, паненка Мак?

Эдварда густа пачырванела.

Я прыйшоў сюды бязрадасны, некалькі дзён запар мяне мучыў беспрасветны адчай, але калі я пачуў апошнія словы барона, ува мне адразу ўспыхнула радасць. Я не глядзеў на Эдварду, але думаў: дзякую табе, бо ты гаварыла пра мяне, твае вусны вымаўлялі маё імя, нават калі яно нічога для цябе не значыла. Дабранач.

Я развітаўся. Эдварда не паднялася, спасылаючыся дзеля ветлівасці на дрэннае самаадчуванне. З падкрэсленай абыякавасцю яна падала мне руку.

А пан Мак заўзята нешта даводзіў барону. Расказваў пра свайго дзёда, консула Мака:

— Не помню, можа, я ўжо расказваў вам, але гэтую шпільку да грудзей майго дзеда прышпіліў сам кароль Карл Юхан.

Я выйшаў на двор, ніхто мяне не праводзіў. Мінаючы вокны залы, я адным вокам зазірнуў у пакой: Эдварда, статная, высокая, стаяла там, расхінаючы абедзвюма рукамі гардзіны, і выглядала з акна. Я ёй не пакланіўся, я ўсё чыста забыў, віхор безнадзейнасці захапіў мяне і павёў хутчэй прэч ад гэтага месца.

Затрымайся, спыніся на імгненне, сказаў я сам сабе, падыходзячы да лесу. Госпад міласцівы, гэтаму павінен прыйсці канец! Я так моцна раззлаваўся, што аж застагнаў. Вось жа, я, мусіць, зусім страціў рэшткі гонару, я паспадзяваўся на міласць Эдварды, але яна доўжылася ўсяго тыдзень, а пасля без следу прапала, я ж усё ніяк не мог гэтага ўразумець. Цяпер маё сэрца будзе шукаць яе: у пыле, паветры, на зямлі пад маімі нагамі, у Бога на небе...

Я зайшоў у хату, дастаў рэшту рыбы і паеў.

Вось так жывеш, спускаючы жыццё на нейкую шалапутную школьніцу, і ночы твае запаўняюцца нязбытнымі мроямі. Душнае паветра цісне на галаву, застаялае, колішняе паветра. А ў той самы час у небе грае найдзівоснейшы блакіт і горы вабяць да сябе. Ідзі, Эзоп, ідзі сюды!

XXII

Мінуў яшчэ адзін тыдзень. Я пазычыў у каваля лодку і лавіў рыбу. Кожны вечар, калі гэты чужы барон вяртаўся дадому, яны з Эдвардай гулялі разам, я бачыў іх каля млына. Адноўчы нават прайшлі паўз маю хату, я тут жа адышоў ад акна і на ўсякі выпадак ціхенька зачыніў дзверы на засаўку. Тое, што яны гулялі разам, мяне ніяк не ўразіла, я толькі паціснуў плячыма. А іншым разам я сустрэўся з імі на дарозе, і мы павіталіся, я дазволіў барону першым зняць капялюш, а сам адно крануўся двума пальцамі свайго, каб не падацца няветлівым. Я няспешна пайшоў далей, акінуўшы іх абыякавым позіркам.

Прайшоў чарговы дзень.

А колькі яшчэ заставалася такіх васьм бясконцых дзён! Паньлы настрой апаноўваў мяне, нішто не радавала сэрца, нават бяскрыўны шэры камень каля хаты рабіўся пануры

і прыгнечаны, калі я паўз яго праходзіў. Збіралася на дождж, бязбожна парыла, і я не знаходзіў спасу ад гэтай духаты, левая нага пачынала садзецц, уранку я бачыў, як не стаялася ў аглоблях каню пана Мака; усё гэта прыкметы, паводле якіх я вызначаў надвор'е. Трэба запасціся харчам, пакуль не ўсчалася непагадзь, падумаў я.

Я начапіў Эзопу ашыійнік, згроб сваё рыбацкае прычындалле, павесіў на плячо паляўнічую торбу і выправіўся да прыстані. Мяне адольвала нейкая трывога.

— Калі прыбывае паштовы параход? — спытаў я рыбака.

— Паштовы параход? Дык ён прыйдзе аж праз тры тыдні, — адказаў ён.

— Чакаю з ім сваю ўніформу, — патлумачыў я.

Раптам я пабачыў прадаўца з лаўкі пана Мака. Павітаўся з ім за руку і сказаў:

— Скажыце мне, прашу вас, у Сірылюне што, больш не гуляюць у твіст?

— Яшчэ як гуляюць, — адказаў ён.

Паўза.

— А я вось ніяк не выберуся апошнім часам, — сказаў я.

Я прыплыў на месца рыбалкі. Парыла несусветна, камарэча збівалася ў раі, і мне даводзілася курыць табаку ўвесь час, каб хоць неяк ад яе адбіцца. Клявала пікша, я выцягваў яе падхватнікам, улоў выдаўся на славу. А калі веславаў назад, яшчэ і дзвюх гагарак падстрэліў.

Каля прыстані я пабачыў каваля. Той быў заняты справай. Раптам мне ў галаву прыйшло запрасіць яго на вячэру:

— Магу я вас запрасіць?

— Не, — адказаў ён, — атрымаў проці ночы загад ад пана Мака.

Я паківаў галавою і падумаў, што так нават і лепей.

Я выцягнуў з лодкі сваю здабычу і пайшоў дадому дарогаю, якая вяла паўз хату каваля. Ева была дома адна.

— Так захацелася цябе пабачыць, — сказаў я ёй. Я сапраўды расхваляваўся, пабачыўшы яе, яна не наважвалася падняць на мяне вочы. — Я закаханы ў тваю маладосць і ў твае пяшчотныя вочы, — сказаў я. — Пакарай мяне, калі хочаш, бо я думаў пра іншую болей, чым пра цябе. Я прыйшоў сюды,

адно каб пабачыць цябе, душа млее па табе, з галавы ты не ідзеш. Хіба ты не чула, як я цябе клікаў уночы?

— Я нічога не чула, — жахаючыся, адказала яна.

— Я клікаў Эдварду, паненку Эдварду, а думаў пра цябе. І прачнуўся ад таго. Не сумнявайся, пра цябе я думаў, на мяне нельга сердаваць, бо я агаварыўся, калі назваў імя Эдварды. Але давай больш не будзем пра яе гаварыць. Божа міласцівы, як жа ты мне да душы, Ева! У цябе такія пунсовыя вусны! І ножкі твае прыгажэйшыя, чым у Эдварды, сама паглядзі. — І я прыпадняў ёй сукенку, каб яна зірнула на свае ногі.

Нейкая дагэтуль не вядомая мне радасць прамільгнула ў яе вачах; яна хоча адварнуцца ад мяне, але перадумвае і абвівае мне шыю рукою.

Праходзіць некаторы час. Мы размаўляем, седзячы на доўгай лаўцы, размаўляем пра самае рознае. Я сказаў:

— Ты не паверыш, але паненка Эдварда да гэтай пары не навучылася добра размаўляць, яна гаворыць, нібы дзіця, кажа «больш шчаслівей», я сам чуў. А як табе падабаецца яе лоб? Мне не падабаецца. У яе лоб як у д'ябла. І рук яна сваіх ніколі не мые.

— Хіба мы не дамаўляліся больш пра яе не гаварыць?

— Так, а як жа. Я проста забыўся.

Зноў праходзіць некаторы час. Я пра нешта думаю, нічога ўголас не гавару.

— Чаму твае вочы павільгатнелі? — пытае Ева.

— Прыгожы ў яе лоб, — гавару я, — і рукі яна мые. Толькі аднойчы здарылася, зусім выпадкова, што яна іх не памыла. Нагаварыў я табе тут. — І раптам я апантана працягваю праз зубы: — Я бесперастанна думаю пра цябе, Ева, але здаецца мне, ты не чуеш, што я табе кажу. Калі Эдварда пабачыла Эзопа першы раз, яна сказала: Эзоп — гэта такі мудрэц, здаецца, фрыгіец. Ну хіба не глупства? Яна прачытала пра гэта ў нейкай кнізе перад тым, як са мною сустрэцца, я ў гэтым не сумняваюся.

— І што з гэтага? — пытае Ева.

— Помню, яна яшчэ расказвала, што настаўнікам Эзопа быў Ксанф. Ха-ха-ха.

— А што тут смешнага?

— А на якую халеру трэба было расказваць, што настаўнікам Эзопа быў Ксанф? Ну скажы ты мне. Але ты сёння не ў гуморы, а то зайшлася б ад смеху.

— Ну, так, гэта пацешна, — гаворыць Ева і пачынае смяцца напружаным, вымушаным смехам. — Але я да канца ўсё роўна не разумею.

Я маўчу і думаю, маўчу і думаю.

— Табе хочацца, каб мы лепей сядзелі і маўчалі? — асцярожна пытаецца Ева, і дабрата свеціцца ў яе вачах. Яна праводзіць рукою па маіх валасах.

— Сама дабрата, ты сама дабрата! — вырывацца ў мяне, і я моцна прыціскаю яе да сваіх грудзей. — Здаецца мне, я паміраю ад кахання да цябе, я люблю цябе ўсё больш і больш, я нарэшце рашуся і забяру цябе з сабою, калі буду ад'язджаць. Вось пабачыш, забяру. А ты б паехала са мной?

— Так, — адказвае яна.

Я амаль не чую гэтае «так», але здагадваюся па тым, як яна дыхае, па ўсёй яе постаці, мы кідаемся адно аднаму ў абдымкі, і яна аддаецца мне амаль у непрытомнасці.

Праз нейкую гадзіну я цалую Еву на развітанне і сыходжу. У дзвярах сутыкаюся з панам Макам.

Самім панам Макам.

Ён амаль ускоквае ў хату і зазірае ў залу, стаіць у дзвярах і глядзіць перад сабою.

— Вось як! — ускрыквае ён і замаўкае, не ў стане гаварыць, яго нібы агрэлі абухом па галаве.

— Вы, мусіць, не разлічвалі мяне тут сустрэць? — гавару я, вітаючыся.

Ева не варушыцца.

Пан Мак бярэ сябе ў рукі, напускае на сябе нейкую дзівакаватую ўпэўненасць і адказвае:

— Вы памыляецеся, вас мне якраз і трэба. Нагадваю вам, што з першага красавіка па пятнаццатае жніўня забараняецца паляваць менш як за дзвесце метраў ад месцаў гнездавання гагар. А вы сёння аж дзве застрэлілі каля вострава, вас бачылі.

— Я падстрэліў дзвюх гагарак, — разгублена сказаў я. Тут да мяне дайшло, што ён мае поўнае права мяне папракаць.

— Гагаркі ці гагары, не мае значэння. Вы палявалі там, дзе паляваць забаронена.

— Прызнаю сваю віну, — сказаў я. — Выпусціў з-пад увагі, улічу надалей.

— Вам трэба было ўлічыць гэта раней.

— А я і ў траўні паляваў у тых мясцінах. Калі ладзілі паездку на астравы. Вы мяне самі заахвочвалі.

— Гэта іншая справа, — сказаў як адрэзаў пан Мак.

— Чорт вазьмі, ну тады хіба вы не ведаеце, што рабіць?

— Усё я ведаю, — адказаў ён.

Ева чакала, пакуль мы разыдземся; калі я пайшоў, хутка выскачыла і яна, накінула на плечы хустку і накіравалася, падалося мне, да прыстані. Пан Мак пацягнуўся дадому.

Я думаю пра тое, што адбылося. Трэба ж умець так выкруціцца! І ўсё ён бачыць! Адзін стрэл, два стрэлы, дзве гагаркі — усё роўна штраф, усё роўна давядзецца плаціць. Вось і ўсё, вось мы і разлічыліся з панам Макам і яго домам. Урэшце, усё адбылося прыстойна і хутка...

Пачаўся беспрасветны буйны дождж. Сарокі ляталі блізка ад зямлі, а калі дома я адпусціў Эзопа з павадка, той пачаў есці траву. Падняўся вецер.

XXIII

За мілю пада мною праглядаецца мора. Ідзе дождж, а я накіроўваюся ў горы, ад дажджу ўкрывае мяне скала. Я раскурваю люльку, раз-пораз набіваю яе новым тытунём, які кожны раз, калі я яго падпальваю, пачынае варушыцца, здаецца, што з попелу вылазяць маленькія вогненныя вужакі. Нешта падобнае адбываецца ў маёй галаве. Перада мною на зямлі ляжыць грудок сухога голля — усё, што засталася ад разбуранага птушынага гнязда. І мая душа — нібы гэта гняздзечка.

Я помню ўсё, што здарылася, да самых драбніц, і адчуванні, якія ў мяне былі наступнага дня, таксама. Хо-хо, нясоладка мне было...

Я сяджу ў гарах, а мора бурліць, і вецер вые, і вушы бязбожна закладае ад раз'юшанай непагадзі. Сярод мора шторм калашмаціць ветразі малых і вялікіх караблёў, на караблях людзі, некуды ж ім трэба, адзін Бог ведае, куды іх нясе гэтая парою, думаю я. Мора падкідвае пеністыя хвалі ўгору, і грукоча, і шалее, быццам у ім поўна вялізных ашалелых пачвараў, якія брыкаюцца, і б'юцца, і верашчаць адна адной у вушы, або не, гэта правяць баль дзесяць тысяч чарцей, і скуголяць, і носяцца, уціснуўшы галаву ў плечы, хвошчуць мора, пакуль не запеніцца, сваімі вострымі крыламі. А далёка-далёка ў моры ляжыць падводная скала, па-над ёю падымаецца ва ўсім белым марскі ўладар і траесе галавою ўслед лядачым ветразям, якія пнуцца супроць ветру ў акіян, хо-хо, у самы акіян, на бязлюдныя водныя прасторы...

Якое шчасце, што я адзін, што ніхто не бачыць маіх вачэй, я даверліва прыціскаюся да скалы і ведаю, што ніхто не стаіць у мяне за спінаю і не назірае за мною ўпотаі. З пранізлівым крыкам над гарою пралятае нейкая птушка, і ў гэты момант крыху далей ад мяне адрываецца ад скалы вялізны камень і коціцца ў мора. А я сяджу сабе ціхенька, адпачываю, ува мне трапеча пяшчотнае адчуванне спакою, бо я надзейна схаваны ад дажджу, які ўсё барабаніць і барабаніць. Я зашпільваю плашч на ўсе гузікі і дзякую Богу за тое, што ў мяне такое цёплае адзенне. Прайшоў час. Я заснуў.

Вечарэе, я рухаюся дадому, па-ранейшаму ідзе дождж. Я вачам сваім не веру. На сцежцы перада мною стаіць Эдварда. Уся прамоклая, нібыта доўга хадзіла пад дажджом, але ўсміхаецца. Вось табе маеш, думаю я, і мяне ахоплівае абурэнне, я злосна сціскаю стрэльбу і іду проста на яе, не зваяжучы на яе ўсмешку.

— Добры дзень! — першая вітаецца яна.

Толькі падышоўшы бліжэй да яе, адказваю:

— Вітаю вас, чароўная паненка!

Ёй робіцца няёмка ад майго задзірыстага тону. Ах, я сам не ведаю, што кажу. Яна палахліва ўсміхаецца, не адводзячы ад мяне вачэй.

— Вы, мабыць, у горы сёння хадзілі? — пытаецца яна. — Прамоклі пад дажджом. У мяне з сабою хустка, накіньце, яна мне не трэба... Вы, мусіць, і знацца са мною не хочаце. —

І яна апускае вочы і качае галавою, калі разумее, што хустку я не вазьму.

— Якая яшчэ хустка? — абураюся я, заходзячыся ад злосці, і не хаваю здзіўлення. — У мяне плашч з сабою, можа, возьмеце? Ён мне не трэба, думаў пазычыць каму-небудзь, так што бярыце. Любая рыбачка згадзілася б за мілую душу.

Я заўважыў, як яна раптам напружылася, чакаючы, што я скажу далей. І яна так уважліва прыслухоўвалася, што зноў зрабілася непрыгожаю, разявіла рот. Стаіць з хусткай у руках, белай шаўковай хусткай, якую зняла з шыі. Ну, і я плашч зняў.

— Богам прашу, надзеньце плашч! — крычыць яна. — Не здымайце! Няўжо вы так моцна на мяне злуюцеся? Не здымайце, Божа ты мой, надзеньце плашч, а то прамокнеце.

Я зноў накінуў плашч на плечы.

— Вы куды ідзяце? — не падумаўшы, спытаў я.

— Нікуды... І як вам толькі ў галаву магло прыйсці зняць плашч...

— А што гэта вы сёння без свайго барона? — пацікавіўся я. — Ніколі не паверу, што па такім надвор'і граф у моры...

— Глан, я вам хацела нешта сказаць...

Я перапыняю яе:

— Ці не зробіце ласку перадаць герцагу маё прывітанне?

Мы глядзім адно на адно. І я гатовы адразу ж перарваць яе, няхай толькі рот адкрые. Нарэшце на яе твары з'яўляецца пакутлівы выраз, я адводжу вочы і гавару:

— Ведаеце, гнаць вам трэба гэтага прынца, паненка Эдварда. Ён вам не пара. Запэўніваю вас, апошнімі днямі ён толькі і разважае, варта яму ажаніцца з вамі ці не, вы не такога заслугоўваеце.

— Не будзем пра гэта зараз, добра? Глан, я думала пра вас, вы гатовыя былі зняць з сябе плашч і прамокнуць дзеля некага іншага, я іду да вас...

Я паціскаю плячыма і працягваю:

— Я б параіў вам доктара. А чым не добрая партыя? Мужчына ў росквіце гадоў, не дурны сабою. Падумайце.

— Паслухайце ж хвіліну...

— Эзоп, мой сабака, чакае мяне дома. — Я зняў капялюш, пакланіўся і на развітанне дадаў: — Усяго найлепшага, чароўная паненка.

І пайшоў.

А яна як закрычыць мне ўслед:

— Не рві мне сэрца. Сёння я ішла да цябе, стаяла тут і чакала, пакуль ты прыйдзеш, і ўзрадавалася, пабачыўшы цябе. Учора я ледзь не звар'яцела, бо ў галаву ўвесь час лезлі нейкія думкі, я нічога вакол сябе не заўважала і думала толькі пра цябе. Сёння сяджу ў зале, заходзіць чалавек, я вачэй не падымаю, але ведаю, хто гэта. Правеславаў учора амаль два кіламетры, сказаў ён. Не стаміліся, спытала я. А як жа, дужа стаміўся, і моцна руці намазоліў, паскардзіўся ён. Я яшчэ падумала: ну гляньце, знайшоў на што наракаць! Пазней ён сказаў: я чуў, як нехта шаптаўся ўночы пад маімі вокнамі, гэта ваша пакаёўка і прадавец з лаўкі абменьваліся кампліментарамі. І што тут такога, яны заручаныя, сказала я. Добра, але ж на дварэ другая гадзіна ночы! І што з таго, пацікавілася я, ноч іхняя — што хочучь, тое і робяць. Тады ён паправіў на носе свае залатыя акулеры і сказаў: але дазвольце, хіба вам не здаецца, што так не робяць? Я па-ранейшаму не падымала на яго вачэй, і мы прасядзелі моўчкі хвілін дзесяць. Можа, прынесці вам хустку на плечы, спытаў ён. Не трэба, дзякую, адказала я. Дазвольце ўзяць вашу ручку, сказаў ён. Я не адказала, мае думкі былі далёка. Ён раптам паклаў мне на калені маленькую каробачку, я адкрыла гэту каробачку і пабачыла там брошку. Брошку з каронай, я налічыла ў ёй дзесяць каменьчыкаў... Глан, я ўзяла яе з сабою, хочаш пакажу? Яна раздаўленая, глядзі, раздаўленая... Навошта мне гэтая брошка, спытала я. Каб вы сябе ёю ўпрыгожвалі, адказаў ён. Я працягнула каробачку яму назад і сказала: не трэба, у маіх думках іншы чалавек. І хто гэта, спытаў ён. Адзін паліўнічы, адказала я, ён мне падарыў на ўспамін два цудоўныя пёркі, а брошку забярыце назад. Але ён не захацеў узяць брошку назад. Тут я першы раз за ўсю размову паглядзела на яго, ён свідраваў мяне вачыма. Брошку назад я не забяру, рабіце з ёй, што хочаце, хоць растапчыце, сказаў ён. Тады я ўстала, наступіла на брошку абцасам і раздавіла. Гэта адбылося сёння ўранку... Я чакала чатыры гадзіны, а па абедзе пайшла з дома.

Па дарозе сустрэла яго. Куды вы, спытаў ён. Да Глана, адказала я, хачу прасіць яго мяне не забываць... І вось з гадзіны дня я чакала цябе, я стаяла пад дрэвам і бачыла, як ты набліжаешся, ты быў нібы бог. Я так люблю тваю постаць, бараду і плечы, ўсё-ўсё ў табе люблю... А табе так не цярыцца ісці, ідзі ж, калі я табе не патрэбная, калі ты нават не глядзіш на мяне...

Я стаяў і слухаў. Калі яна змоўкла, я пайшоў далей. У мяне не хапала сілы на адчай, я ўсміхаўся, але сэрца нібы скамянела.

— Праўда ваша, — сказаў я і зноў спыніўся. — Вы хацелі мне нешта сказаць?

— Хацела нешта сказаць? Але ж я ўсё, што хацела, сказала, вы хіба не чулі? Я больш нічога, нічога вам не скажу...

Яе голас задрожэў, але мяне гэта зусім не кранула.

XXIV

Наступнай раніцы, калі я выходжу на двор, Эдварда ўжо стаіць каля маёй хаты.

За ноч я ўсё ўзважыў і прыняў рашэнне. Не, я больш не стану хадзіць на павадку ў гэтай капрызнай асобы, цёмнай рыбацкай дзеўкі, ці не пара выкінуць яе імя з галавы, ці не доць яму там сядзець і верадзіць маю душу? З мяне хопіць! Мне падалося, між іншым, што я зрабіўся ёй бліжэйшы, мусіць, праз гэту сваю абыякавасць і здзекі з яе. Ах, трэба ж было яе так прынізіць, яна доўгі час да мяне прамаўляла, а я вазьмі і спакойна скажы: вы хацелі мне нешта сказаць...

Яна стаяла каля каменя. Яна была вельмі ўзрушаная і хацела кінуцца мне насустрач, і памкнулася была, але спынілася і пачала заломваць рукі. Я зняў капялюш і моўчкі ёй пакланіўся.

— Мне сёння хочацца ад вас толькі аднаго, Глан, — пранікнёна пачала яна. А я і не варухнуўся, слухаў, што яна далей скажа. — Я чула, што вы былі ў каваля. Аднойчы вечарам. Ева была дома адна.

Я здзівіўся:

— І хто вам гэта паведаміў?

— Я не шпіёніла, — закрычала яна, — я пачула пра гэта ўчора ўвечары, мне бацька расказаў. Калі я ўся мокрая прый-

шла ўчора дадому, бацька сказаў: сёння ты зняважыла барона. Нікога я не зневажала, адказала я. Дзе ты была, пытаў ён далей. Я адказала: у Глана. Тады бацька мне пра гэта і расказаў.

Пераадольваючы роспач, я гавару:

— Ева сюды таксама прыходзіла.

— І Ева сюды прыходзіла? Сюды, да вас у хату?

— І не аднойчы. Я сам запрашаў яе. Мы размаўлялі.

— Проста тут!

Паўза. А ты як хацела, думаю я, а сам гавару:

— Калі вы робіце мне такую ласку і ўмешваецеся ў мае справы, то я не стану нічога ад вас утойваць. Учора я прапанавал вам доктара, вы над гэтым падумалі? Прынц жа ні на чорце не варты.

Яе вочы загараюцца гневам:

— Знаеце што, а вось ён якраз і варты! — узрушана прамаўляе яна. — Ён лепшы ад вас, ён у гасцях не б'е кубкі і шклянкі, і мой абутак яму не замінае. А вы што думалі? У яго добрыя манеры, а вы толькі і можаце, што людзей смяшыць, мне сорамна за вас, з вамі ў свет нікуды не выйдзеш, вось як!

Яе словы мяне дужа зачэпілі, я апускаю голаў і адказваю:

— Вы маеце рацыю, у мяне сапраўды ніякіх манер. Але змільцеся, вы ж мяне зусім не ведаеце, я жыву ў лесе, гэта прыносіць мне радасць. Сам-насам з сабою я нікому не замінаю тым, што я такі, які ёсць, але калі я аказваюся сярод людзей, то раблю ўсе намаганні, каб зрабіцца такім, якім належыць быць. За апошнія два гады я бываў сярод людзей вельмі мала...

— У кожную хвіліну ад вас можна чакаць найгоршага, — не суніралася яна. — Так хутка і з сіл выб'ешся, прыглядаючы за вамі.

Літасці ў яе словах не было ні на грам! Ува мне разліваецца невыносны пякельны боль, ад яе напорыстасці я ледзь не падаю. А Эдварда ўсё ніяк не змоўкне:

— Можа, Ева патрапіць прыгледзец за вамі. Адно дрэнна — яна замужам.

— Ева? Вы сказалі, яна замужам? — перапытаў я.

— Так, замужам!

— За кім яна замужам?

— А то вы не ведаеце. Ева замухам за кавалём.

— Хіба яна не дачка яго?

— Не, жонка. Ці вы думаеце, я вас падманваю?

Я між тым ні пра што не думаў, проста пачутае ніяк не ўкладалася ў галаве. Хіба Ева замухам?

— Вы зрабілі цудоўны выбар, — гаворыць Эдварда.

Ды калі ж гэта, нарэшце, скончыцца? Я ўвесь затросся ад абурэння:

— А доктару вы ўсё ж не адмаўляйце. Прыслухайцеся да сяброўскай парады, ваш прынц — стары ёлупень. — І тут я пачаў плявузгаць на яго, як толькі мог, дадаў яму гадоў, не пакінуў без увагі яго лысую галаву і падслепаватыя вочы; запэўніваў, што ўсе гэтыя кароны на запінках не што іншае, як піжонства. — Дарэчы, у мяне не ўзнікла ніякага жадання з ім знаёміцца, — сказаў я. — Нічога асаблівага ў ім няма, яму бракуе выразнасці, ён нішто.

— Як гэта нішто, як гэта нішто! — крычала яна, закліпваючыся ад злосці. — Ён не тое, што ты сабе думаеш, лесавік ты гэтакі! Ах, пачакай толькі, ён з табой яшчэ паразмаўляе, я яго сама папрашу. Калі ты не верыш, што я яго люблю, то ты памыляешся. Я выходжу за яго замуж, я буду думаць пра яго днямі і начамі. Помні: я яго люблю. І няхай Ева ходзіць, ха-ха, Божа, хай ходзіць, мне да гэтага ніякай справы. Так, а зараз мне трэба адсюль выбірацца... — Яна сарвалася з месца і сіганула па сцежцы прэч, азірнулася, уся збялелая, і прастанала: — І больш ніколі, ніколі не трапляйся мне на вочы!

XXV

Лісце жаўцее, бульбянік выцягнуўся і завітнеў, ізноў надышоў паляўнічы сезон, я страляў курапатак, глушцоў і зайцоў, а аднойчы нават арла ўпаляваў. Маўклівае, бяскрайняе неба, халаднаватыя ночы, звонкія пералівы і знаёмыя гукі лясоў і палёў. Такі велічны і ціхамірны быў свет...

— Ад пана Мака я пра тых дзвюх падстрэленых гагарак так нічога і не пачуў, — раскажаў я доктару.

— Скажыце дзякуй Эдвардзе, — адказаў ён. — Я дакладна ведаю, сам чуў, як яна за вас заступалася.

— Няма за што мне ёй дзякаваць, — сказаў я...

Indian summer, indian summer⁸. Сцежкі нагадвалі паясы, якімі падперазаўся пажаўцелы лес, з кожным днём прыбывала зор на небе, месяц нібыта зацягнула серабрыста-залатым ценем...

— Божа мой, Ева, ты замужам?

— Хіба ты не ведаў?

— Не, не ведаў.

Яна маўчыць і сціскае маю руку.

— Божа мой, дзіця ты дзіця, што нам цяпер рабіць?

— Тое, што хочаш ты. Ты, мусіць, яшчэ не ад'язджаеш, я шчаслівая, пакуль ты тут.

— Не, Ева.

— Так, так, толькі пакуль ты тут!

Яна выглядае такою самотнай і ўвесь час сціскае маю руку.

— Не, Ева, ідзі! І не прыходзь болей!

І мінаюць ночы, і настаюць дні. Ужо прайшло тры дні з тае размовы. Ева ідзе з вязанкай. Колькі ж вецця на падпал нацягала сёлета гэтае дзіця!

— Ева, пакладзі ношу, дай пагляджу, ці твае вочы такія ж блакітныя, як раней.

Вочы яе чырвоныя.

— Не, ну ўсміхніся ж зноў, Ева! Я не адштурхну цябе болей, я твой, твой...

Вечар. Ева спявае, я чую яе песню і ўва мне разліваецца гарачыня.

— Ты сёння спяваеш, Ева?

— Так, бо я шчаслівая.

І ёй даводзіцца станавіцца на дыбачкі, каб абхапіць мяне за шыю, бо яна ніжэйшая за мяне.

— Ева, у цябе ўсе рукі падрапанья! Божа, што зрабіць, каб ты іх болей не драпала?

— Нічога.

Яе твар так неверагодна ззяе.

⁸ Indian summer — бабіна лета (анг.).

— Ева, ты гаварыла з панам Макам?

— Толькі адзін раз.

— Што ён сказаў і што ты сказала?

— Мы трапілі да яго ў няміласць, майго мужа ён прымушае працаваць дзень і ноч на прыстані, мне таксама прысесці не дае. Прыказаў мне рабіць мужчынскую работу.

— Чаму ён робіць гэта?

Ева апускае вочы долу.

— Чаму ён гэта робіць, Ева?

— Бо я люблю цябе.

— А ён адкуль пра гэта ведае?

— Я сама яму сказала.

Паўза.

— Памажы Божа, каб толькі ён злітаваўся над табою, Ева!

— Гэта не мае значэння. Цяпер гэта не мае ніякага значэння.

І нібыта квоялая трапяткая песенька, гучаў яе голас пасярод лесу.

Лісце яшчэ болей жаўцее, набліжаецца восень, зор на небе прыбывае, месяц цяпер сам зрабіўся ценем, серабрыста-зала-тым ценем... Марозу яшчэ не было, яшчэ нічога не было, адно прахалодная цішыня і мітуслівае жыццё ў лесе. Кожнае дрэва стаяла ў задуменні. Ягады паспелі.

Надышло дваццаць другога жніўня, а следам — тры жалезныя ночы⁹.

XXVI

Першая жалезная ноч.

Сонца садзіцца а дзвятай гадзіне. На зямлю кладзецца мутны змрок, зорак амаль не відаць, праз дзве гадзіны праступае месяц. Я блукаю па лесе з паляўнічай торбай на плячы і сабакам, я распальваю вогнішча, і святло ад яго мігціць паміж сосен. Марозу няма.

⁹ Жалезныя ночы — так называюцца ў Нарвегіі тры ночы ў жніўні, калі могуць ударыць замаразкі. Назва паходзіць са старажытнаісландскай мовы, дзе словы «жалеза» і «мароз» абзначаліся адным словам.

Першая жалезная ноч, гавару я. І нейкая незразумелая радасць і ад гэтай пары, і ад гэтых мясцінаў працінае мяне наскрозь...

Здравіца за людзей, і жывёл, і птушак, за гэтую самотную ноч сярод лесу, за сам гэты лес! Здравіца за цемру і шапаценне Бога паміж дрэвамі, за асалоду, якую нясе гэтая салодкая бязмежная ціша, за зялёнае лісце і за жоўтае лісце! Здравіца за гукі жыцця, якія я чую, за морду, якая фыркае ў траве, за сабаку, які вынюхвае нешта на зямлі! Аглушальная здравіца за ляснога ката, які стаіўся, і пільнуе, і рыхтуецца скочыць, каб злавіць у поцемках малога верабейку! Здравіца за гэтае бласлаўленае безгалоссе зямнога царства, за зоркі і за ражок месяца, за ўсіх і ўся!..

Я падымаюся і прыслухоўваюся. Ніхто мяне не чуў. Я зноў саджуся на зямлю.

Дзякую за гэтую самотную ноч, за горы, за шапаценне цемры і мора, за ледзь улоўнае біццё майго сэрца! Дзякую за жыццё, за душу, за ласку перажыць гэту ноч, ад усяго майго сэрца дзякую! Прыслухайцеся на ўсходзе і прыслухайцеся на захадзе, проста прыслухайцеся! Вось ён, Вечны Бог! Гэтая ціша, што шамаціць ля маіх вушэй, — гэта рух крыві Сусвету, так Бог пераплятае мяне з усім існым. Я заўважаю павуцінне, якое ільсніцца ў водбліску вогнішча, нехта вяслуе па моры, на небе пераліваецца паўночнае ззянне. О, ад усёй маёй неўміручай душы — дзякую, дзякую шчыра за тое, што менавіта я сяджу тут!

Цішыня. Упала і глуха стукнулася аб зямлю хваёвая шышка. О, шышка ўпала, думаю я. Месяц стаіць высока ў небе, рэшткі агню квола мігцяць на паўзгарэлых галавешках і хутка зусім прападуць. І сярод ночы я выпраўляюся дадому.

Другая жалезная ноч, тая ж цішыня і ніякіх маразоў. Мая душа неспакойная. Я механічна падыходжу да дрэва, насоўваю капялюш на лоб і прытульваюся спінаю да гэтага дрэва, заклаўшы рукі за голаў. Я ўглядаюся ў вогнішча і паглыбляюся ў думкі, агонь такі яркі, што мяне асяляпляе, але я гэтага не адчуваю. Я доўга стаю і не адводжу вачэй ад вогнішча, аж пакуль не слабеюць ад стомы цягліцы, я так-сяк згінаю здранцвелья ногі і сядваю на зямлю. І толькі цяпер да мяне даходзіць, што я нарабіў. І трэба ж было так доўга глядзець на агонь?

Эзоп навастрыў вушы і прыслухоўваецца, крокі, паміж дрэ-
вамі паказваецца Ева.

— Сёння ўвечары мяне адолелі сумныя думы, — гавару я.

Яна ад спачування нічога не адказвае. Тады я гавару:

— Я люблю тры рэчы. Сон пра каханне, які мне аднойчы
прысніўся, цябе і гэтую зямлю.

— А што ты любіш больш за ўсё?

— Сон.

Зноў зрабілася ціха. Эзоп пазнаў Еву і, схіліўшы галаву
на бок, глядзіць на яе. Я мармычу:

— Сёння мне сустрэлася дзяўчына, яна ішла за руку са сва-
ім каханкам. Наблізіўшыся, дзяўчына паказала на мяне, яна
ледзь стрымлівалася, каб не засмяцца.

— З чаго яна смяялася?

— Гэтага я не ведаю. Мусіць жа, з мяне. Чаму ты пытаешся?

— Ты яе пазнаў?

— Так. І павітаўся.

— А яна цябе хіба не пазнала?

— Не, яна зрабіла выгляд, што не пазнае... Але навошта
ты мяне распытваеш? Так не прыгожа. Я ўсё роўна не скажу
табе яе імя.

Паўза.

Я зноў мармычу:

— З чаго яна смяялася? У яе вецер у галаве, але з чаго яна
смяялася? Божа міласцівы, што я ёй такога зрабіў?

Ева адказвае:

— Неміласэрна яна зрабіла, пасмяяўшыся з цябе.

— Як гэта неміласэрна! — крычу я. — Не нагаворвай
на яе, нічога неміласэрнага яна не рабіла, і правільна, што
пасмяялася з мяне. Каб на цябе халера, закрый рот і ідзі ад-
сюль, чуеш?

І Ева спалохана замаўкае. Я гляджу на яе і шкадую, што нага-
варыў ёй грубых словаў, мне робіцца яе шкада, і я заломваю рукі.

— Ідзі дадому, Ева. Цябе я люблю больш за ўсё, бо як я магу
любіць сон? Я толькі хацеў пажартаваць, я люблю адну цябе.
А зараз ідзі дадому, я прыйду да цябе заўтра; помні, я належу
адной табе, і не забывай пра гэта. Дабранач.

І Ева ідзе дадому.

Трэція жалезная ноч, ноч неверагоднага напружання. І ніякіх замаразкаў! Замест марозу — нерухомае цяпло, якое пакінула пасля сябе сонца, ноч — нібыта волкая дрыгва. Я расклаў вогнішча...

— Ева, часам прыемна, калі цябе цягнуць за валасы. Такою змрочнаю можа зрабіцца душа чалавека. Бывае, цябе цягнуць за валасы па далінах і па ўзгор'ях, і калі хто спытае, што гэта тут адбываецца, чалавек абьякава адказвае: мяне цягнуць за валасы! А калі спытаюць: можа, табе патрэбна дапамога, каб вызваліцца, чалавек адказвае: не. І калі спытаюць: але ці вытрываеш ты, чалавек адказвае: яшчэ як вытрываю, бо я люблю руку, якая цягне мяне... Ева, ты ведаеш, што такое спадзяванне?

— Так, думаю, што ведаю.

— Ведаеш, Ева, спадзяванне — гэта таямніца, нешта неймавернае. Выходзіць чалавек раніцаю з дома і спадзяецца па дарозе спаткацца з тою, што такая мілая сэрцу. А ці сустрэнецца яна гэтаму чалавеку? Не. А чаму не? Бо ў яе тою раніцаю поўна спраў, і ёй трэба ў іншыя месцы... У гарах я пазнаёміўся са старым сляпым лапландцам. Пяцьдзясят васьм гадоў ён анічога не бачыў, а цяпер яму за семдзсят. Яму часам здаецца, што ён бачыць усе лепш і лепш, зрок вяртаецца да яго, думае ён. Калі нішто не перашкодзіць, то ён хутка пабачыць сонца. Галава яго яшчэ не такая сівая, а вочы зацягнутыя бельмамі. Калі мы сядзелі ў яго зямлянцы і курылі, ён расказаў мне пра ўсё, што пабачыў да таго, як аслеп. Ён быў крэпкі і здаровы, стрыманы ў пачуццях, вынослівы і заўсёды спадзяваўся. Калі я зазбіраўся назад, ён вывеў мяне і пачаў паказваць у розныя бакі. Туды будзе поўдзень, а туды — поўнач, гаварыў ён. Ідзі спярша ў гэтым напрамку, а калі спуścішся з гары, то павярні ў тым, настаўляў ён. Правільна, адказаў я. І тады лапландзец задаволена засмяўся: вось бачыш, яшчэ сорок-пяцьдзясят гадоў таму я не ведаў дарогі, а цяпер бачу лепей, чым тады, бачу ўсё лепш і лепш. Сказаўшы гэта, ён сагнуўся і палез назад у зямлянку, у свой адвечны прыцемак, свой зямны прыстанак. І ён ізноў уладкоўваецца перад вогнішчам, як заўсёды, поўны спадзяванняў, што праз некалькі гадоў ён пабачыць сонца... Ева, спадзяванне — гэта нешта

неверагодна дзіўнае. Вазьмі хоць бы мяне, я спадзяюся аднойчы забыць тую, якую ўранку сустрэў на дарозе.

— Ты гаворыш так забытана.

— Трэцяя жалезная ноч. Абяцаю, Ева, заўтра я прачнуся іншым чалавекам. Але пакуль пакінь мяне аднаго. Заўтра ты мяне не пазнаеш, я буду смяяцца і цалаваць цябе, мая чараўніца. Уяві толькі, у мяне засталася толькі адна ноч, а потым я зраблюся іншым чалавекам, засталася ўсяго некалькі гадзін. Дабранач, Ева.

— Дабранач.

Я кладуся бліжэй да вогнішча і гляджу на языкі полымя. З дрэва ляціць на зямлю хваёвая шышка, а разам з ёю — некалькі сухіх іголак. Ноч — нібы бездань. Я закрываю вочы.

Праз гадзіну ўсё ўнутры мяне пачынае круціцца ў нейкім рытме, я раблюся сугучным гэтай усюдыснай цішыні, я пачынаю звінец на яе лад. Я гляджу на рог месяца, ён вісіць пасярод неба, быццам белая ракавінка, і ўва мне абуджаецца любоў да гэтай ракавінкі, і я адчуваю, як чырванее. Вось які ён, месяц, апантана шапачу я, месяц! І сэрца павольна і выразна пасылае яму насустрач свае ўдары. Мінае некалькі хвілін. Узняўся нямоцны вецер, незнаёмы вецер прыляцеў да мяне, паветра пачынае ціснуць. Што гэта, азіраюся — нікога. Вецер кліча, і мая душа ахвотна адгукаецца на покліч, і я адчуваю, што ўжо не валодаю сабою, што мяне быццам прыгарнулі да нябачных грудзей, слёзы туманяць мне вочы, я дрыжу — недзе паблізу стаіць Бог і глядзіць на мяне. Мінае яшчэ некалькі хвілін. Я паварочваю галаву, паветра ўжо не так цісне, і я нібыта бачу спіну нейкага духа, што бязгучна вандруе па лесе...

Некаторы час я яшчэ намагаюся пераадолець цяжар ва ўсім целе, пачуцці выслізгваюць з-пад маёй улады, стома робіцца беспрасветнай, і я засынаю мёртвым сном.

Калі прачынаюся, ноч даўно мінула. Ах, як я намучыўся апошнім часам, у галаве памутнела, нібы ў гарачцы, я думаю, што мяне адольвае нейкая хвароба. Усё вакол перавярнулася дагары нагамі, я глядзеў на свет непрытомнымі вачыма, мною авалодаў безнадзейны смутак.

Цяпер усё скончылася.

XXVII

Восень. Лета прайшло, знікла гэтак жа раптоўна, як і пачалося, ах, якое ж яно было кароткае! Цяпер дні халодныя, я хаджу на паляванне, лаўлю рыбу і спяваю песні ў лесе. А выдаюцца дні, калі ад мора напаўзае густы туман і ахінае ўсё цёмнаю заслонаю. У адзін з такіх дзён нешта здарылася. Я вандраваў па лесе і выйшаў да суседняй парафіі, акурат да дома, дзе жыве доктар. Там было багата незнаёмых мне людзей, маладыя дамы, з якімі мне раней даводзілася сустракацца, маладыя людзі, якім цяжка было ўседзець на месцы, нібы гарэзлівым жарабцам.

Да садовай брамкі пад'ехала каляска; у калясцы сядзела Эдварда. Яна сумелася, пабачыўшы мяне. Бывайце, ціха вымавіў я. Але доктар затрымаў мяне. Спачатку Эдварду прыгнятала мая прысутнасць, яна нават вачэй не падымала, калі я нешта гаварыў, але пакрысе яна крыху разышлася і нават спытала мяне пра нейкую драбязу. Яна была ненатуральна бледная, ажно шэрая. З каляскі яна не выходзіла.

— Я раз'язджаю па справах, — сказала яна і засмяялася. — Я ехала аж ад галоўнай царквы, дзе нікога з вас не было; мне казалі, што вы ўсе тут. Я ехала некалькі гадзін, каб знайсці вас. Заўтра ўвечары ў нас невялікі прыём з нагоды ад'езду на наступным тыдні барона, і мне наказалі запрасіць вас усіх. Яшчэ мы ладзім танцы. Заўтра ўвечары.

Усе пачалі раскланьвацца і дзякаваць.

Звяртаючыся да мяне, яна дадала:

— І вы ласкава прыміце запрашэнне. Не пасылайце ў апошні момант перадаць, што не прыйдзеце. — Гэта яна сказала толькі для мяне. Хутка яна паехала назад.

Я раптам расчуліўся ад такой прыязнасці, на некаторы час нават адышоў ад людзей, каб парадавацца. Пазней развітаўся з доктарам і яго гасцямі і пайшоў дадому. Яна была такая добразычлівая! Такая добразычлівая! Што мне ёй за гэта зрабіць такога прыязнага? Мае рукі слабелі, па іх разлівалася салодкая прахалода. Божа ты мой, я проста дрыжу ад радасці, думаў я, рукі мяне не слухаюцца, а на вачах слёзы ад безда-

паможнасці праз тое, што са мною адбываецца. Дадому я дабраўся позна ўвечары. Я зайшоў на прыстань і спытаў аднаго рыбака, ці прыйдзе паштовы параход да заўтрашняга вечара. О не, паштовы параход прыйдзе не раней, чым на наступным тыдні. Я паспяшаўся дадому, а там агледзеў свой найлепшы гарнітур. Пачысціў яго, знайшоў там-сям некалькі дзірак і, плачучы, пачаў іх зашываць.

Скончыўшы з дзіркамі, я прылёг. Спакой мой доўжыўся не больш за хвіліну, раптам у галаву прыходзіць думка, я ўскокваю, як варам абліты, і застываю сярод хаты. Усё гэта зноў яе хітрыкі, мармычу я. Мяне не запрасілі б, калі б я выпадкова не аказаўся разам з тымі, каго запрашалі. Яна ж яшчэ і да мяне спецыяльна звярнулася, каб прыйшоў, а не пасылаў людзей са сваімі адгаворкамі...

Ноч выдалася бяссонная, і калі павярнула на світанне, я пайшоў у лес, азяблы, змораны і знерваваны. Ну і няхай у Сірылюне рыхтуюцца да прыёму! А мне што з таго? Ісці туды або перадаваць прабачэнні я не збіраюся. Пан Мак — чалавек у найвышэйшай ступені разважлівы, вось і прыём у гонар барона ладзіць, а я не пайду, зразумела вам?..

Над абшарамі вісеў густы туман, узялася шызым інеем і прыметна пацяжэла вопратка, твар мой быў халодны і вільготны. Наляцеў вецер і раскатурхаў сонны туман, то прыпадымаў яго ўверх, то прыпускаў уніз.

Пачынала змяркацца, напаўзала цемень, за туманам я нічога не бачыў, нават ніякіх ценяў, каб можна было па іх зарыентавацца. Я туляўся гадзінамі, пакуль не выйшаў на дарогу дадому, хоць спяшацца не было куды, мяне зусім не ўстрывожыла, што я згубіў напрамак і не пазнаваў месца. Нарэшце я прыхіляю стрэльбу да нейкага дрэва і выцягваю компас. Дакладна вызначаю па ім напрамак і іду. Была восьмая, а можа, і дзвяцятая гадзіна.

І раптам — вось табе і маеш.

Недзе праз паўгадзіны да мяне пачынае даносіцца скрозь туман музыка, і неўзабаве я пазнаю мясціны: я акурат каля галоўнага будынка Сірылюна. Няўжо компас задурый мне галаву і завёў туды, куды мне трапіць зусім не хацелася? Нехта мяне гукае, гэта доктар. І хутка я ўжо сярод гасцей.

Ах, мусіць, ружэйны ствол паўздзейнічаў на компас, і стрэлка паказала не туды. Некалі раней са мной такое ўжо здаралася, і вось ізноў. Не ведаю, што і думаць. Мабыць, без лёсу тут не абышлося.

XXVIII

Цэлы вечар я сядзеў з прыкрым пачуццём, што мне не варта было сюды заходзіць. Маёй прысутнасці амаль ніхто не заўважаў, усе былі занятыя адно адным, Эдварда ледзь са мной прывіталася. Я добра прыклаўся да чаркі, таму што адчуваў сябе нежаданым госцем, а яшчэ і паблукаў дарогаю.

Пан Мак усім прыязна ўсміхаўся і ўсяляк выяўляў сваю гасціннасць, на ім быў фрак, і выглядаў ён цудоўна. То прыбязыць сюды, а то скочыць у суседнюю залу, прападзе сярод паўсотні запрошаных, дзесьці падтанцуе, дзесьці пажартуе і пасмяецца. У яго вачах было нешта таямнічае.

Гукі музыкі і абрыўкі размоў разляталіся па ўсёй сядзібе. Пяць пакояў былі занятыя гасцямі, а ў вялікай зале ладзіліся танцы. Калі я прыйшоў, вачэру яшчэ не прыбіралі. Пакаёўкі бегалі туды-сюды з келіхамі і віном, бліскучымі меднымі каўнікамі, цыгарамі, люлькамі, пірагамі і садавіной. Усяго было ўволю. Пакоі асветленыя жырандолямі, у якія панаўтыркалі неверагодна тоўстых свечак, адлітых спецыяльна для прыёму, акрамя таго, на ўсю моц паліліся новыя алейныя лямпы.

Ева дапамагала на кухні, я краем вока яе заўважыў. Трэба ж такое, яшчэ і Ева тут.

Барон быў цэнтрам увагі, нягледзячы на сваю маўклівасць, сціпласць і несамавітасць. На ім таксама быў фрак з падмятымі крысамі — відаць, як ляжаў у чамадане, так і апранулі. Ён быў заняты Эдвардай, вачэй ад яе не адводзіў, чокаўся з ёю і звяртаўся да яе «панначка», нібыта яна была дачкой пастара ці местачковага доктара. Я адчуваў да яго нейкую непрыязнасць, нават глядзець спакойна не мог, калі ён мне трапляўся на вочы, я адразу адварочваўся з паньлым, недарэчным выразам твару. Калі ён да мяне звяртаўся, я адказваў коротка і адразу ж сціскаў вусны.

Я вась яшчэ што запомніў з таго вечара. Стаяў я разам з ма-
ладой бялявай дзяўчынай і расказваў ёй нейкую гісторыю,
а яна смяялася. Гісторыя як гісторыя, нічога смешнага ў ёй
не было, але я быў пад чаркаю і, мусіць, смешна яе расказаў,
ужо не помню, з галавы выскачыла. Але не ў тым справа —
калі я павярнуўся, за маёй спінаю стаяла Эдварда. Яна глядзе-
ла на мяне з ухваленнем.

Пазней я заўважыў, як яна павяла бялявую за сабою, каб
выпытаць, што я такога забаўнага ёй паведаміў. Магу сказаць,
што погляд Эдварды змяніў мой настрой у лепшы бок, я ўвесь
вечар непрыкаяна туляўся з пакоя ў пакой, а тут настрой па-
святлеў, я далучыўся да размоў і пацяшаў народ. Наколькі мне
помніцца, нічога дрэннага я не рабіў...

Я стаяў на дварэ на лесвіцы. Аж раптам выходзіць Ева і неш-
та нясе. Заўважыла мяне, падышла, хутка правяла далонню
па маіх руках, усміхнулася і пайшла ў пакой. Я ўжо хацеў пайс-
ці за ёю, але пабачыў Эдварду, якая стаяла ў вітальні і глядзе-
ла на мяне. Яна з мяне вачэй не зводзіла. Не сказала ні слова.
Я прайшоў у залу.

— Уявіце сабе, лейтэнант Глан забаўляецца, прызначаючы
спатканні пакаёўкам проста тут, на лесвіцы, — раптам гучна аб-
вясціла Эдварда. Яна стаяла ў дзвярах. Шмат хто яе чуў. Пасля яна
засмяялася, нібы пажартавала, але твар яе зрабіўся зусім белы.

Я нічога не адказаў, толькі прамармытаў:

— Мы выпадкова сутыкнуліся, яна выходзіла, мы сутыкну-
ліся ў вітальні...

Мінуў час, можа, нейкая гадзіна. Нейкая дама перакуліла
келіх з віном сабе на сукенку. Убачыўшы гэта, Эдварда адразу
закрычала:

— Што там здарылася? Няўжо зноў Глан насаволіў?

Я тут быў ні пры чым, стаяў у іншым канцы залы, калі гэта
здарылася. Я зноў пачаў часта прыкладацца да чаркі і не ады-
ходзіў ад дзвярэй, каб не замінаць танцам.

Вакол барона па-ранейшаму збіраліся дамы, ён усё выба-
чаўся, што запакаваў калекцыі і нічога паказаць не можа —
ні бурых водарасцяў з Белага мора, ні гліны з Курхолмэна,
ні надзвычай цікавых каменных пародаў, здабытых з дна
мора. Дамы з цікавасцю разглядалі яго залінкі: калі карона

пяціканцовая — гэта ўжо барон. Між тым доктара абышлі ўвагаю, нават яго кароннае «каб ты высах ды выпетраў» не рабіла ніякага ўражання. Але калі Эдварда пачынае гаварыць, доктар тут як тут, выпраўляе яе моўныя памылкі, ставіць на месца заўвагамі, не дазваляе ёй высунуцца — і ўсё гэта з ціхім адчуваннем сваёй перавагі.

Яна сказала:

— ... перад тым, як мяне паглыне даліна смерці.

А доктар перапытаў:

— Што паглыне?

— Даліна смерці. Хіба не так?

— Я чуў пра раку смерці. Пэўна, гэта вы і мелі на ўвазе.

Пазней яна сказала, што нешта там трэба берагчы, як зрэнка вока...

— Як зрэнку вока, — падправіў доктар.

— Няхай будзе «зрэнку вока», — пагадзілася яна.

Але доктар не сунімаўся:

— Вы б хоць дзякуй сказалі, што я вас выратаваў.

У барона бровы папаўзлі ўверх, і ён неўразумела паглядзеў на доктара праз тоўстыя акуляры. Яму, мабыць, яшчэ ніколі не даводзілася чуць такую ахінею. Але доктар нічога не заўважыў. Што яму да гэтага барона!

Я не адыходжу ад дзвярэй. У зале танцуюць. Мне пашчасціла разгаварыцца з гувернанткай, якая жыла ў пастара. Мы гаманілі пра вайну, Крымскую кампанію, падзеі ў Францыі, імператара Напалеона, яго пратэктарат над туркамі; гэтая маладая дама чытала ўлетку газеты і магла расказаць пра падзеі ў свеце. Нарэшце мы ўладкоўваемся на канапе і працягваем размову.

Праходзіць міма Эдварда і раптам спыняецца каля нас:

— Прабачце мне, пан лейтэнант, што я перашкодзіла вашамосці там, на лесвіцы. Больш такое не паўторыцца.

Яна зноў засмяялася, адводзячы вочы.

— Паненка Эдварда, закрыйце рот, — сказаў я.

Яна назвала мяне «вашамосцю», нічога добрага ў гэтым не было, яна надзвычай злапамятная. Я ўспомніў доктара і перасмыкнуў плячамі гэтак жа, як ён. Яна сказала:

— А чаму вы не на кухні? Ева ж на кухні. Там месца і вашамосці.

Яе твар злосна перакрывіўся.

Я не часта бываў на прыёмах, але на тых, дзе бываў, я яшчэ ніколі не чуў, каб з кім-небудзь размаўлялі такім тонам. Я сказаў:

— Вы часам не баіцеся, што вас не так зразумеюць, паненка Эдварда?

— Не баюся. Хоць, пэўна, мяне можна не так зразумець. А што?

— Вы часам так неразважліва гаворыце. Цяпер, напрыклад, мне падалося, што вы паказалі мне на кухню, але гэта, безумоўна, непаразуменне. Мне добра вядома, што на такую бессаромнасць вы не здольная.

Яна адыходзіць ад нас на некалькі крокаў. Я бачу, што мае словы зрабілі на яе ўражанне. Яна паварочваецца і ідзе назад:

— Ніякае гэта не непаразуменне, пан лейтэнант, вы правільна пачулі, я паказала вашамосці на кухню, — гаворыць яна, цяжка дыхаючы.

— Эдварда! — ускрыквае перапалоханая гувернантка.

Я зноў завёў пра вайну і Крымскую кампанію, але думкі мае былі далёка. Увесь хмель выветрыўся, я нібы ачмурэў, зямля плыла ў мяне з-пад ног, і я зноў, на жаль, як шмат разоў раней, страціў унутраную раўнавагу. Я падымаюся і іду прэч. Мяне спыняе доктар.

— Я толькі што чуў, як вас усхваляюць, — гаворыць ён.

— Усхваляюць? Хто?

— Эдварда. Яна стаіць вунь там і бліскае на вас вачыма. Я ніколі не забуду яе словы, яна выглядала закаханаю, яна заўляла, што захапляецца вамі.

— Вось і добра, — адказаў я, смеючыся. Ах, у галаве ўсё зблыталася.

Я падышоў да барона, нахіліўся да яго, быццам хацеў яму нешта нашаптаць, і калі аказаўся ад яго зусім блізка, то ўзяў і плюнуў яму ў вуха. Ён падскочыў і з неўразуменнем вырачыўся на мяне, маўляў, што гэта ўсё азначае. Пазней я бачыў, як ён расказаў пра гэта Эдвардзе, і тая засмуцілася. Яна, мусіць, падумала пра свой чаравік, які я выкінуў у мора, пра кубкі і келіхі, якія я меў няшчасце разбіць, пра іншыя парушэнні правілаў добрага тону; усё гэта ажыло ў яе памяці. Мне было сорамна, усё скончылася, куды б я не павярнуўся, мяне паўсюль сустра-

калі недаўменныя і спалоханыя позіркі, і я пайшоў з Сірылюна, ні з кім не развітаўшыся, нікому не падзякаваўшы.

XXIX

Барон ад'язджаў. Няхай едзе! Я зараджу стрэльбу, і пайду ў горы, і гучна бабахну ў гонар барона і Эдварды. Я прадзяўбу глыбокую нару ў гары, закладу туды выбухоўку і разнясу гару на друзачкі — у гонар барона і Эдварды. І вялізны камень адарвецца ад гары і пакоціцца ў мора ў той самы момант, калі яго карабель будзе праплываць міма. Я ведаю адно месца, жолаб на схіле гары, па якім увесь час коцяцца камяні, і вядзе ён проста ў мора. Далёка ўнізе ляжыць карабельная бухта.

— Два буры! — гавару я кавалю.

І каваль куе мне два буры...

Еве загадалі вазіць ад млына да прыстані вазы пана Мака. Яна мусіла рабіць мужчынскую работу, цягаючы мяхі з зернем і мукою. Я сустракаю яе і люблюся ёю, які ж у яе пасвяжэлы твар. Божа, а якая ў яе пяшчотная ўсмешка. Мы бачыліся штовечар.

— Ты выглядаеш так, нібыта і гора не маеш, Ева, любая мая.

— Ты называеш мяне сваёй любай! Я толькі цёмная жанчына, але табе я буду адданая. Я буду табе адданая, нават калі мне дзевядзецца памерці за гэта. Пан Мак з кожным днём лютуе ўсё больш, але я не зважаю на гэта; ён злуе, а я маўчу. Ён схпіў мяне за руку і ад злосці аж пачарнеў. Гора ў мяне толькі адно.

— І што гэта за гора?

— Пан Мак пагражае мне. Ён кажа: ага, значыць у цябе ў думках адзін лейтэнант! Я адказваю: так, ён адзін мне любы. Тады ён кажа: ты ў мяне дачакаешся, я яго выправаджу адсюль! Ён сказаў гэта ўчора.

— Не звяртай увагі, нічога ён мне не зробіць... Ева, дазволь паглядзець на твае танюсенькія ножкі. Закрый вочы, а я пагляджу!

І закрыўшы вочы, яна абвівае маю шыю. Яна ўся дрыжыць. Я нясу яе ў лес. Конь стаіць і чакае.

Я дзяўбу гару, каб закласці выбухоўку. Восеньскае паветра крыштальна чыстае. Удары гучаць ясна і роўна, Эзоп здзіўлена глядзіць на мяне. У маіх грудзях разліваецца пачуццё задаволенасці, нікому ў галаву не прыйдзе, што я сяджу ў гарах.

Пералётныя птушкі ўжо адляцелі — добрай дарогі і шчасліва вярнуцца! У кустах і ў бураломе засталіся зімаваць адны сінічкі, і гаічкі, і розныя завірушкі: пі-пі-пі! Усё вакол так неверагодна перамянілася, карлікавая бяроза крывавіць чырвоным сокам на шэрыя камяні, кветкі званочкаў і скрыпеню калышуцца па-над верасоўнікам і ціхенька шапочуць песеньку: ш-ш-ш-ш! І над гэтым усім, выцягнуўшы шыю, кружляе арлан і выглядае здабычу.

Надыходзіць вечар, я кладу малаток і бур пад камень, а сам адпачываю. Усё вакол дрэмле, на поўначы вылузваецца месяц, ад гор паўзуць агромністыя цені. Поўня — быццам палымяная выспа, быццам таямнічы масянжовы круг, вакол якога я кружляю, дзівуючыся на яго. Эзоп падымаецца, нешта яго трывожыць.

Што такое, Эзоп? Што да мяне, я стаміўся ад журбы, я хачу выкінуць яе з галавы, утапіць у моры. Так што ляжы ціха, Эзоп, не трэба мяне трывожыць яшчэ больш. Ева пытаецца: у такія гадзіны ты думаеш пра мяне? Я адказваю: я заўсёды думаю пра цябе. Ева зноў пытаецца: а ці прыносяць табе радасць думкі пра мяне? Я адказваю: адну толькі радасць і прыносяць, і нічога акрамя радасці. Ева зноў кажа: твая галава сівец. А я адказваю: так, настаў час сівець. Але Ева пытаецца: ты сівец ад думак? А я на гэта адказваю: мусіць, ад думак. Нарэшце Ева кажа: значыць, ты не толькі пра мяне думаеш... Эзоп, ляжы ціха, я табе іншую гісторыю раскажу...

Але Эзоп і не думае класціся, нюхае паветра, павярнуўшыся у бок даліны, скуголіць і цягне мяне за штаніну. Калі я нарэшце ўстаю і іду за ім, ён зрываецца з месца як апараны. Неба па-над лесам ірдзее, я прыспешваю хаду, раптам бачу вогнішча, вялізнае пажарышча. Я спыняюся і ўглядаюся, раблю некалькі крокаў і зноў углядаюся — гарыць мая хата.

Пажар быў справай рук пана Мака, я адразу гэта скеміў. Згарэлі звярыныя шкуры, і птушыныя крылы, і чучала арла — згарэла ўсё. Што цяпер? Я спаў дзве ночы пад адкрытым небам, але ў Сірылюн прасіць прыстанку не пайшоў, нарэшце наняў занядбаную рыбацкую хатку непадалёк ад прыстані, пазатыкаў сухім мохам дзіркі ў сценах. Я спаў на ахапку чырвонага верасу, які нацягаў з гор. Ізноў у мяне быў дах над галавою.

Эдварда прыслала чалавека сказаць, што чула пра маё няшчасце, і ад імя бацькі прапанавала заняць адзін пакой у Сірылюне. Эдварда спачувала? Эдварда паказвала сваю высакароднасць? Я нічога не адказаў. Дзякуй Богу, жытло ў мяне было, і я дужа ганарыўся тым, што мне не давялося ісці на паклон да Эдварды. Я сустрэў яе аднойчы, яна ішла пад руку з баронам, я паглядзеў ім абаім у вочы і на хаду пакланіўся. Яна спынілася і спытала:

— Вы не хочаце ў нас пажыць, пан лейтэнант?

— Я ўладкаваўся ў іншым месцы, — адказаў я і таксама спыніўся.

Яна пазірала на мяне, цяжка дыхаючы.

— Мы б вам нічога дрэннага не зрабілі, — сказала яна.

У маёй душы цьмяна заварушылася ўдзячнасць, але я быў не ў стане нешта вымавіць.

Барон павольна рушыў наперад.

— Вы, пэўна, мяне і бачыць не хочаце? — спытала яна.

— Дзякую, што прапанавалі пасяліцца ў вас пасля таго, як згарэла мая хата, — сказаў я. — І гэта тым больш высакародна, бо на тое не было волі вашага бацькі. — І я зняў капялюш і пакланіўся ёй.

— Божа ты мой, вы мяне і бачыць не хочаце, Глан? — выпаліла яна.

Барон гукнуў яе.

— Барон гукае вас, — сказаў я і зноў нізка пакланіўся.

І я накіраваўся ў горы да сваёй шахты. Больш ніхто, ніхто не выведзе мяне з сябе. Я сустрэў Еву. Бачыш, крыкнуў я. Пан

Мак не здолеў мяне адсюль справадзіць. Ён спаліў маю хату, а я знайшоў іншую...

У яе руках былі шчотка і вядро з дзёгцем.

— Ева, навошта гэта?

Пан Мак перавярнуў лодку на карабельнай прыстані пад гарою і загадаў яе пасмаліць. Ён назірае за ўсім, што яна робіць, яна мусіць скарыцца.

— Але чаму ён паслаў на карабельную прыстань менавіта цябе? Чаму не даў іншай работы?

— Пану Маку так хацелася...

— Ева, Ева, любая мая, з цябе зрабілі рабыню, а ты не скардзішся. Вось ізноў ты ўсміхаешся, і жыццё зіхаціць у тваёй усмешцы, нават калі цябе зрабілі рабыняй.

Калі я прыйшоў да сваёй шахты, мяне чакала неспадзяванка. Я заўважыў, што нехта сюды зазіраў, я ўважліва прыгледзеўся да слядоў на пяску і пазнаў адбіткі доўгіх вострых чаравікаў пана Мака. Навошта ён ходзіць тут, што вынюхвае, падумаў я і азірнуўся. Нікога. Нічога не выклікала ў мяне падзрэння.

І я пачаў стукаць па буры, не думаючы, што раблю нешта дрэннае.

XXXII

Прыбыў паштовы параход, прывёз мне ўніформу, на пароходзе мусіў ад'язджаць барон са сваімі скрынямі, грузанымі ракавінкамі і ўзорамі марскіх парод. Цяпер на карабель кацілі з прыстані бочкі з селядцамі і рыбіным тлушчам, грузіць скончаць толькі бліжэй к вечару.

Я туга набіваю пораху ў абодва ствалы стрэльбы. Набіўшы стрэльбу, задаволена ківаю. Падымаюся на гару і шахту таксама запаўняю порахам; ізноў задаволена ківаю. Цяпер усё гатова. Пачынаю чакаць.

Я чакаў некалькі гадзін. Я чуў увесь час, як грузілі параход на прыстані. Змяркалася. Нарэшце разносіцца гудок, усё пагрузілі, карабель адплывае. Засталося счакаць некалькі хві-

лін. Месяца на небе яшчэ не было, і я вар'яцеў, намагаючыся хоць нешта разгледзець у гэтай цемры.

Калі паказаўся нос парахода, я падпаліў бікфордаў шнур, а сам хутка адбег далей. Мінае хвіліна. Раптам раздаецца выбух, слуп дробнага камення падымаецца ў паветра, гара дрыжыць, ад яе адрываецца каменная глыба і, грукочучы, ляціць уніз. Суседнія горы скаланае рэха. Я хапаюся за стрэльбу і разраджаю адзін ствол; рэха падхапіла і прымножыла стрэл. Праз хвіліну разраджаю другі ствол; паветра скаланулася ад такога салюту, і рэха панесла грукат па белым свеце; здавалася, усе горы разам гучна грымелі ўслед параходу. Гэта працягваецца нядоўга, паветра ўціхамірваецца, рэха ў гарах сціхае, зноў у ф'ёрдзе ціха. Карабель знікае ў цемры.

Мяне трасе, я бяру буры і стрэльбу пад пахі і, ледзь трымаючыся на нагах, спускаюся з гары. Я выбраў карацейшы шлях, іду па прапаленым следзе, які пакінула па сабе абрынутая мною лавіна. Эзоп бяжыць побач, матае галавою і чмыхае ад дыму.

Калі я спусціўся на карабельную прыстань, то пабачыў такое, ад чаго ўва мне ўсё перавярнулася: каменнай глыбай раструшчыла карабель, які смалілі, а побач, побач ляжала Ева, расціснутая насмерць, знявечаная так, што не пазнаць, — выбухам ёй пашматавала ногі і живот. Ева памерла на месцы.

XXXIII

Што яшчэ напісаць? Некалькі дзён я не браўся за стрэльбу, запасу правіянту ў мяне не было, але і есці зусім не хацелася, са сваёй халупы я не выходзіў. Еву адвезлі ў царкву на белым чоўне пана Мака, я пайшоў да могілак па сушы.

Ева памерла. Помніш яе дзявочую галоўку, прычасаную як у манашкі? Яна прыходзіла нячутна, клала на зямлю сваю ношу і ўсміхалася. А ты бачыў, якім жыццём прамянілася яе ўсмешка? Змоўкні, Эзоп, я ўспомніў адну дзіўную песню, склалі яе чатыры чалавечыя вякі таму, у час, калі жыла Ізэлін, калі ў царкве правіў Стамэр.

Адну дзяўчыну зняволілі і пасадзілі ў мураваную вежу. Яна кахала аднаго пана. Чаму? Спытай вецер і зоркі, спытай Бога, які стварыў гэтае жыццё, бо ніхто больш пра гэта не ведае. І пан гэты быў ёй сябрам і каханкам, але час не стаіць на месцы, і вось аднойчы сустрэлася яму іншая, і пачуцці яго перамяніліся.

Быццам юнак, кахаў ён дзяўчыну. Ён часта называў яе сваім блаславеннем і сваёй галубкай, а яна прывячала яго гарачымі распасцёртымі абдымкамі. Ён сказаў: аддай мне сваё сэрца! І яна аддала. Ён сказаў: любая, а ці можна мне яшчэ цябе пра нешта папрасіць? І яна зачаравана адказала: прасі. Яна аддала яму ўсё, а ён нават не падзякаваў.

Іншую пакахаў ён, нібы раб, нібы вар'ят, нібы жабрак. Чаму? Спытай прыдарожны пыл і апалае лісце, спытай Бога, які стварыў гэтае таямнічае жыццё, бо ніхто больш пра гэта не ведае. Яна нічога яму не дала, нічога не дала, а ён ёй так дзякаваў. Яна сказала: аддай мне свой спакой і розум! І толькі тое яго засмучала, што яна не папрасіла яго аддаць ёй жыццё.

А дзяўчыну затачылі ў вежу...

— Што ты робіш, дзяўчына, сядзіш і смяешся?

— Я згадваю, што было дзесяць гадоў таму. Я сустрэлася з ім.

— Ты ўсё яшчэ яго помніш?

— Я ўсё яшчэ яго помню.

І праходзіць час...

— Што ты робіш, дзяўчына, сядзіш і смяешся?

— Я вышываю на абрусе яго імя.

— Чыё імя? Таго, хто зняволіў цябе?

— Так, таго, каго я сустрэла дваццаць гадоў таму.

— Ты ўсё яшчэ яго помніш?

— Я па-ранейшаму яго помню.

І праходзіць час...

— Што ты робіш, вязніца?

— Я старэю, і вочы мае не бачаць, каб вышываць, я абдзіраю вапну са сцен. З вапны я зраблю глечык яму ў падарунак.

— Ты пра каго гаворыш?

— Пра майго люблага, які затачыў мяне ў вежу.

— Ты смяешся з таго, што ён зняволіў цябе?

— Я думаю пра тое, што ён скажа. Глядзі, глядзі, скажа ён, мая дзяўчына прыслала мне маленькі глечык, за трыццаць гадоў яна не забыла мяне.

І праходзіць час...

— Што, вязніца, ты сядзіш і нічога не робіш, але ўсё роўна ўсміхаешся?

— Старэю, старэю, вочы мае аслеплі, адно думкі засталіся.

— Пра таго, каго ты сустрэла сорак гадоў таму?

— Пра таго, каго я сустрэла ў маладосці. Мабыць, сорак гадоў таму.

— Мо ты не ведаеш, што ён памёр? Ты бляднееш, старая, не адказваеш, вусны твае бяскроўныя, ты больш не дышаеш...

Бачыш, якую дзіўную песню склалі пра дзяўчыну ў вежы. Пачакай крыху, Эзоп, я нешта забыў: аднойчы з двара да яе данёсся голас каханага, і яна ўпала на калені і пачырванела. Было ёй тады сорак гадоў...

Я аддаю цябе зямлі, Ева, і пакорна цалую пясок на тваёй магіле. Сэрца поўніцца пяшчотнымі ружовымі ўспамінамі пра цябе, на мяне нібы сыходзіць міласць, калі я ўспамінаю, як ты ўсміхалася. Ты аддавала ўсё, усё аддавала ты, і выходзіла гэта ў цябе так лёгка, бо ты была дзіцяткам, якое радуецца жыццю. А іншая, што пашкадуе нават погляду, з галавы не ідзе. Чаму? Спытай дванаццаць месяцаў і караблі на моры, спытай Бога, які даў мне гэтае невытлумачальнае сэрца...

XXXIV

Мяне спыталі:

— Вы больш не ходзіце на паляванне? Эзоп носіцца за здабычай па лесе, палюе на зайца.

Я адказаў:

— Падстрэльце яго за мяне.

Мінула некалькі дзён, да мяне прыйшоў пан Мак, вочы ў яго запалі, твар пашарэў. Я яшчэ падумаў: няўжо напраўду я здольны бачыць чалавека наскрозь? Ці я памыляюся? Не ведаю.

Пан Мак расказаў пра лавіну, пра катастрофу. Няшчасны выпадак, трагічная акалічнасць, маёй віны ў тым няма.

Я сказаў:

— Нехта любой цаной намагаўся разлучыць мяне з Евай, і яму гэта ўдалося. Няхай пакарае яго Бог!

Пан Мак падазрона глянуў на мяне. Прамармытаў нешта пра прыгожае пахаванне. Грошай не пашкадавалі.

Я дзіву даваўся яго бязмежнай крывадушнасці.

Ён не будзе настойваць на кампенсацыі за раструшчаную маёй лавінай лодку.

— Як жа так, — сказаў я, — няўжо вы не спагоніце з мяне за лодку, і за вядро дзэгцю, і за шчотку?

— Не, дарагі мой пан лейтэнант, — адказаў ён, — уявіце сабе! — І ён кінуў на мяне поўны нянавісці погляд.

За тры тыдні я ні разу не бачыў Эдварду. Хаця не, адзін раз бачыў, сустрэўся з ёю ў лаўцы, куды зайшоў купіць хлеба, яна стаяла за прылаўкам і перабірала скруткі матэрыі. Акрамя яе ў лаўцы былі толькі тья двое, што там працавалі.

Я гучна павітаўся, яна падняла на мяне вочы, але не адказала. Мне раптам расхацелася прасіць пры ёй прадаць мне хлеба, я падышоў да прадаўцоў і папрасіў шроту і пораху. Пакуль мне ўсё ўзважвалі, я скоса на яе паглядаў.

На ёй шэрая сукенка, з якой яна даўно вырасла, месцамі прадзіраўленая; у яе часта ўздымаліся грудзі! Як яна выцягнулася за лета! Задуменны твар, выразныя стрэшкі броў, нібы дзве таямніцы; яе рухі зрабіліся больш рахманымі. Я глянуў на яе рукі, мяне дужа ўразілі гэтыя доўгія тонкія пальцы, я аж сцэпануўся. Яна па-ранейшаму перабірала скруткі матэрыі.

Мне хацелася, каб Эзоп пазнаў яе і пабег да яе за прылавак, тады б я адразу ж клікнуў яго і папрасіў прабачэння, цікава, што б яна тады адказала?

— Калі ласка! — гаворыць прадавец.

Я расплаціўся, згроб пакункі і развітаўся. Яна падняла на мяне вочы, але так нічога і не вымавіла. Ну і няхай, падумаў я; яна, мусіць, ужо заручылася з баронам. А хлеба ў той раз я так і не купіў.

Калі я выходзіў з лаўкі, то зірнуў у акно. Ніхто мне ўслед не глядзеў.

XXXV

І вось уночы пайшоў снег, і ў маёй хацінцы зрабілася холадна. Там стаяла грубка, на якой я гатаваў ежу, але дровы гарэлі дрэнна, а са шчылін у сценах дзьмула, нягледзячы на тое, што я іх пазатыкаў. Восень скончылася, і дні рабіліся карацейшымі. Першы снег доўга не ляжаў і раставаў на сонцы, нанова агаляючы зямлю, а вось начамі марозіла, і вада пакрывалася скарынкай лёду. І ўся трава, і ўсе кузуркі паўміралі ад холаду.

Людзей ахінула нейкая таемная маўклінасць, усе маўчалі, думалі пра сваё, вочы прагнулі зімы. Больш не галёкалі на сушыльні, і мора сцішэла, усё ішло насустрач бясконцай палярнай ночы, калі сонца засынае ў моры. Глуха б'юцца аб ваду вёслы самотнай лодкі.

Да берага вяслуе нейкая дзяўчына.

— Дзе ты была, дзеванька?

— Нідзе.

— Нідзе? Паслухай, я цябе пазнаў, я спаткаўся з табою ўлетку.

Яна прыстала да берага, выйшла на сушу і прывязаала лодку.

— Ты пастушка, ты вязала панчоху, я бачыў цябе нежак уночы.

На яе шчоках праступае румянец, і яна сарамліва ўсміхаецца.

— Дзеванька мая, прыходзь да мяне, дазволь паглядзець на цябе. Ці не Генрыета цябе завуць?

Але яна нічога не адказвае і праходзіць міма. Спачатку восень, а пасля зіма наклалі на яе свой адбітак, усе яе пачуцці ўжо заснулі.

Сонца закацілася ў мора.

XXXVI

Першы раз я надзеў уніформу і пайшоў у Сірылюн. Сэрца грукала.

Мне ўспомнілася ўсё з таго самага першага дня, калі Эдварда падышла да мяне і на вачах ва ўсіх абняла, а пасля на працягу

некалькіх месяцаў тварыла такое, ад чаго ў мяне сівела галава. Сам вінаваты? Можа і так, відаць, не туды павяля мяне пучыводная зорка. Я думаў: як бы яна злараднічала, калі б сёння я кінуўся да яе ног і расказаў сваю заповітную таямніцу! Яна, мабыць, прапанавала б мне сесці, і наліла б нам віна, і, падносячы келіх да рота, сказала б: пан лейтэнант, дзякую за той час, калі мы былі разам, я ніколі яго не забуду! І я ўжо напаўняюся шчасцем, і надзея зацэплілася ва мне, а яна раптам ставіць келіх на стол, так і не прыгубіўшы. І яна не будзе хаваць ад мяне, што наліла сабе дзеля блізіру і зрабіла гэта наўмысна. Вось якая яна.

Няхай так, хутка праб'е апошняя гадзіна!

І ідучы далей, я ўсё думаў: мундзір з новымі прыгожымі галунамі мусіць яе ўразіць. А шабля якая — аж звініць, датыкаючыся да паркету. Па мне пракацілася хваля нейкай нервовай радасці, і я сказаў сабе: хто ведае, чым усё гэта скончыцца? Я ўзняў галаву, пачаў дырыжыраваць рукою. Досыць прыніжэння, пакажы свой гонар! Вось і добра, што ўсё так атрымалася, больш ніякіх заляцанняў. Прабачце, што не сватаюся да вас, чароўная паненка...

Пан Мак сустрэў мяне на дварэ, вочы яго яшчэ больш запалі, твар яшчэ мацней пашарэў.

— Значыцца, ад'язджаеце? Апошнім часам хапілі вы ліха. Хата згарэла, — і пан Мак ухмыльнуўся.

Здавалася, што перада мной самы мудры чалавек у свеце.

— Заходзьце, пан лейтэнант, Эдварда дома. Бывайце. Мы, пэўна, пабачымся на прыстані, калі параход будзе адыходзіць. — І ён рушыў сваёй дарогай, нешта насвістваючы і задуменна апусціўшы голаў.

Эдварда сядзела ў зале і чытала. Калі пабачыла мяне ў мундзіры, неяк сумелася, яна глядзела на мяне, нахіліўшы галаву набок, нібы птушка, нават пачырванела. Ад нечаканасці яна адкрыла рот.

— Я прыйшоў развітацца, — нарэшце сказаў я.

Яна ўсхапілася, я бачыў, як яе ўсхвалявалі мае словы.

— Глан, вы ад'язджаеце? Зараз?

— Як толькі прыбудзе параход. — Я хапаю яе за рукі, за абедзве рукі, і ў нейкай неразважлівай узнёсласці прамаўляю: — Эдварда! — І дух заняло, і я адно гляджу ёй у вочы.

А яна стаіць, халодная, недаверлівая, непакорная. Усё ў ёй супраціўляецца мне, яна напышліва задзірае голаў. І вось я, нібы жабрак, які просіць міласціну, выпускаю яе рукі, яна адыходзіць. Помню толькі, што я як заведзены пачаў паўтараць: «Эдварда! Эдварда!» Паўтараў доўга, аж пакуль яна не адказала: «Што? Вы хацелі нешта сказаць?» А сказаць мне не было чаго.

— Уявіць толькі, вы ўжо ад'язджаеце! — паўтарыла яна. — Цікава, хто прыедзе да нас на наступны год?

— Нехта іншы, — адказаў я. — Хату, мусіць, адбудуюць наноў. Паўза. Яна зноў узяла ў рукі кнігу.

— Прабачце, бацькі няма дома, — сказала яна. — Але я перадам, што вы прыходзілі.

На гэта я нічога не адказаў. Я падышоў да яе, яшчэ раз узяў яе руку і сказаў:

— Бывайце, Эдварда.

— Бывайце, — адказала яна.

Я адчыніў дзверы і зрабіў выгляд, што збіраюся выходзіць. А яна ўжо ўладкавалася з кнігай, паглыбілася ў чытанне, нават старонку перагарнула, так старанна чытала. Мой ад'езд не зрабіў на яе ніякага, зусім ніякага ўражання.

Я кашлянуў.

Яна павярнула галаву да дзвярэй і здзіўлена спытала:

— Вы яшчэ тут? Мне падалося, вы пайшлі.

Божа мілы, якім вялікім было яе здзіўленне, яна асабліва не асцярожнічала і ненатуральна перабольшвала, і мне раптам падумалася, што яна, мусіць, увесь час ведала, што я стаю за яе спінаю.

— Іду, — сказаў я.

Тут яна паднялася і падышла да мяне.

— Раз ужо вы ад'язджаеце, мне б хацелася атрымаць ад вас што-небудзь на ўспамін, — сказала яна. — Я нават ведаю, што, але баюся, гэта занадта. Вы не пакінулі б мне Эзопа?

Не доўга думаючы, я пагадзіўся.

— Тады прыводзьце яго заўтра, — сказала яна.

Я пайшоў.

Азірнуўся на вокны. Нікога.

Усё скончылася...

Апошняя ноч у хацінцы. Я доўга думаў, лічыў гадзіны да раніцы, і калі развіднела, у апошні раз прыгатаваў снаданне. Дзень выдаўся халодны.

Чаму яна прасіла мяне прывесці ёй сабаку? Хіба яна яшчэ не ўсё мне сказала, хіба было яшчэ нешта напаследак? Я ні на што не спадзяваўся. І як яна будзе даглядаць Эзопа? Эзоп, Эзоп, яна замучыць цябе! Яна будзе лупцаваць цябе пры кожным зручным выпадку, яна будзе цябе мучыць...

Я падазваў Эзопа, прылашчыў яго, прытуліў да сваёй галавы і ўзяў стрэльбу. Сабака радасна заскуголіў, думаў, мы пойдзем на паляванне. Я шчыльней прытуліў яго да сябе, прыставіў ствол да яго патыліцы і націснуў на курок.

Я заплаціў чалавеку, каб той аднёс застрэленага Эзопа Эдвардзе.

XXXVII

Параход адыходзіў увечары.

Я пайшоў да прыстані, мае рэчы даўно пагрузілі. Пан Мак паціснуў мне руку і заўважыў, што з надвор'ем мне пашанцавала, распагодзілася, ён бы і сам па такім надвор'і куды-небудзь праехаўся. Развітацца са мною ішоў доктар, за ім тэпала Эдварда; я адчуў, як у мяне затрэсліся паджылкі.

— Хацеў праводзіць вас, — сказаў доктар.

Я падзякаваў.

Эдварда паглядзела мне ў вочы:

— Дзякую вашамосці за сабаку. — І яна сціснула вусны так, што яны аж пабялелі. Яна зноў назвала мяне «вашамосць».

— Калі параход адыходзіць? — спытаў доктар чалавека на прыстані.

— Праз паўгадзіны.

Я маўчаў.

Эдвардзе не стаялася на месцы.

— Доктар, хіба нам не пара дадому? — спытала яна. — Я зрабіла даручэнне.

— Вы выканалі даручэнне, — паправіў доктар.

Яна крыва ўсміхнулася праз гэтыя вечныя доктаравы выпраўленні:

— Хіба я не тое сказала?

— Не тое, — адрэзаў доктар.

Я паглядзеў на яго. Гэты маленькі чалавек быў непакісны і няўмольны; ён склаў план і ўпарта яго прытрымліваўся. А што, калі ён прайграе? Напэўна ж і выгляду не пакажа, нават твар не скрывіць.

Цямнела.

— Ну, бывайце, — сказаў я. — І дзякую за гасціннасць.

Эдварда моўчкі паглядзела на мяне і адварнула — утаропілася ў параход.

Я падняўся на палубу. Эдварда па-ранейшаму глядзела на параход. Калі я стаяў на палубе, доктар крыкнуў мне «бывайце». Я зірнуў на прыстань, Эдварда адразу ж адварнула і пайшла дадому, так прыпусціла, што доктару за ёю не ўгнацца.

Смутак агарнуў маё сэрца...

Параход адплываў, яшчэ можна было разабраць словы на шылдзе пана Мака «Склад солі і бочак». Хутка літары параспываліся. Ярчэй праступілі месяц і зоркі, вакол высіліся горы і, як бачыць вока, адны лясы. Там стаіць млын, менавіта там стаяла мая хата, якая згарэла; на папялішчы цяпер адно высокі шэры камень. Ізэлін, Ева...

Даліны і горы накрывае палярная ноч.

XXXVIII

Я напісаў гэта, каб неяк забавіць час. Ад тае летняе пары ў Нурлане ў мяне засталіся прыемныя ўспаміны, хоць шмат разоў мне даводзілася лічыць гадзіны, каб неяк зрушыць з месца час, аднак час і не думаў запавольваць свой бег. З тае пары ўсё перамянілася, дні нібыта спыніліся.

Яшчэ надараюцца вясёлыя гадзіны, але сам час стаіць на месцы, я нават розуму не дабярэ, як ён можа так непарушна стаяць на месцы. Я адстаўны вайсковец і вольны як вецер, у мяне ўсё добра, я выходжу ў свет, раз'язджаю ў калясках, зрэчас прымружваю адно вока і пішу, манерна задраўшы

ўгору ўказальны палец, я казычу месяц пад падбароддзем, і мне здаецца, што ён смяецца, аж заходзіцца ад смеху ад тае блазенскай радасці, што нехта казыча яго пад падбароддзем. Усё вакол усміхаецца. Я адкаркоўваю бутэльку і клічу да сябе вясёлых гасцей.

Што да Эдварды, дык пра яе я не думаю. Ды і як тут яе не забыць, калі мінула столькі часу? У мяне ёсць гонар. А калі хто спытаецца, ці даймае мяне нейкі смутак, я адразу так і кажу — ніякі смутак мяне не даймае...

Кора ляжыць на падлозе і глядзіць на мяне. Раней быў Эзоп, а цяпер вось Кора — ляжыць і глядзіць. На каміне цікае гадзіннік, праз адчыненныя вокны чуецца гарадская мітусня. Нехта стукае ў дзверы — паштальён прынёс мне ліст. На сургучы — адбітак кароны. Я ведаю, ад каго гэты ліст, ведаю за гадзю або мне гэта, мусіць, явілася ў адну з бяссонных начэй. Але ў лісце нічога няма, там толькі два зялёныя пяры.

Мяне прабірае золкі страх, я халадзею. Два зялёныя пяры, мармычу я. Ну, і што з таго? Аднак чаму мне так холадна? Ах, пэўна, чортаў скразняк.

І я зачыняю вокны.

Два пяры на маім стале, разважаю я далей, я нават ведаю, што гэта за пёры, яны нагадваюць мне пра адзін жарт, пачуты ў Нурлане, даўнішняе непрыкметнае здарэнне, загубленае ў чарадзе іншых падзей. І мне раптам бачыцца твар, і я нібыта чую голас, і голас гаворыць: калі ласка, пан лейтэнант, птушыныя пёры вашамосці!

Пёры вашамосці...

Кора, ляжы ціха, чуеш, паспрабуй толькі зрушыцца з месца, і я адлупцюю цябе так, што месца жывога не застанецца! Ну і спэка, невыносная спэка, і трэба ж дадумацца пазачыняць вокны! Вокны зноў насцеж, дзверы насцеж, заходзьце, не мінайце, вясёлыя госці! Гэй, ты, пасланец, перадай усяму гораду, каб прыходзілі...

Праходзіць дзень, а час не рухаецца з месца.

Напісаў я ўсё гэта толькі сабе на забаву, павесяліўся, колькі хацеў. Ніякі смутак мяне не гняце, мяне папросту некуды цягне, куды — не ведаю, але далёка адсюль, мабыць, у Афрыку ці ў Індыю. Бо маё месца сярод лясоў і адзіноты.

Смерць Глана

Запіскі 1861 года

I

Колькі б сям'я Глана ні давала паведамленняў у газеты пра пошукі зніклага лейтэнанта Томаса Глана, назад ён ніколі не вернецца. Ён загінуў, і я нават ведаю, як.

Але нават калі я нарэшце і раскажу пра гэта, яго сям'я наўрад ці спыніць пошукі, і мяне гэта ніколькі не здзівіць, бо Томас Глан быў чалавекам незвычайным і ва ўсіх адносінах прыемным. Я прызнаюся ў гэтым дзеля справядлівасці і не зважаючы на тое, што асабіста для мяне Глан быў ворагам, і ўспаміны пра яго нічога, акрамя нянавісці, ува мне не абуджаюць. Выглядаў ён высакародна, маладжава і прывабна. Калі ён глядзеў на людзей сваімі палымянымі звярынымі вачыма, людзі адчувалі яго ўладу над сабою, нават я. Адна дама, расказваюць, неяк абуралася: «Калі ён на мяне глядзіць, я бянтэжуся, яго позірк такі жывы, што быццам ворушыцца каля мяне».

Але ў Томаса Глана былі і свае заганы, і я не маю намеру іх утойваць, бо я яго ненавіджу. Часам ён мог быць дужа прастадушным, як дзіця, і лагодным — мабыць, праз гэта жанчыны так да яго цягнуліся, але тое ведае адзін Бог. Глан мог балбатаць з жанчынамі пра розную бязглуздзіцу і смяяцца з іх дурной балбатні, тым ён іх і ўраджаў. Нейк ён сказаў пра аднаго мажнага чалавека, быццам той перасоўваецца, напхаўшы сабе ў штаны тлушчу, і тут жа сам пасмяяўся са сваёй дасціпнасці, хоць я б на яго месцы пасаромеўся. Пазней, калі нам давалося засяліцца ў адну хату, ён зноў паказаў сваю дзяціннасць:

аднойчы ўранку да мяне зайшла гаспадыня і спытала, што падаць на снаданне, ну, я і выпаліў, не падумаўшы, — «яйку і лусту хлеба». Томас Глан якраз сядзеў у маім пакоі — ён паяліўся на гарышчы, пад самым дахам, — і раптам як засмяецца з маёй агаворкі і як пачне мяне па-ўсякаму дражніць. «Яйку і лусту хлеба», — не сунімаючыся, паўтараў ён, аж пакуль я так здзіўлена на яго не глянуў і не папрасіў спыніць свае кпіны.

Можа стацца, што пазней я ўспомню пра яго заганы больш і тады абавязкова ўсё запішу, прычым зраблю гэта бязлітасна, бо ён па-ранейшаму мой вораг. Навошта мне з ім высакароднічаць? Але мушу заўважыць, што языком ён мянціў, толькі калі быў пад мухай. А хіба п'янства не вялікая загана?

Калі я сустрэўся з ім ўвосень 1859 года, яму было трыццаць два — мой аднагодак. У той час ён насіў шырокую бараду і ваўняныя кашулі з адкрытай да непрыстойнага шыяй — здаралася, ён наўмысна не зашпільваў верхні гузік. Яго шыя спачатку здавалася мне неверагодна прыгожай, але пакрысе, калі мы рабіліся заклятымі ворагамі, я пачаў разумець, што шыя ў яго не прыгажэйшая за маю, толькі я сваю напакане не выстаўляю. Упершыню мы сустрэліся на рачной пераправе, я ехаў на паляванне туды ж, куды і ён, і неўзабаве мы вырашылі наняць разам запрэжаны валамі воз, бо чыгунка туды не дабрацца. Я спецыяльна не называю тых мясцін, куды мы ехалі, каб ніхто не напаў на наш след, але сям'я Глан можа спыніць пошукі праз газеты, бо ён памёр акурат у тых мясцінах, куды мы ехалі і якія я не хацеў бы выдаваць.

Абмоўлюся, аднак, што яшчэ да сустрэчы з Томасам Гланам я чуў пра яго, так што прынамсі імя было мне знаёмае. Я чуў, што ў яго была сувязь з адной маладой паўночніцай са знатнай сям'яй, што пазней ён неяк яе скампраментаван і ўласна праз тое яна з ім і парвала. Яму хапіла дурасці паклясціся ёй за гэта адпомсціць, маладая ж асоба помсце і не думала замінаць: калі яму так хочацца, то ёй усё адно. З тае пары імя Томаса Глана зрабілася вядомым, ён гуляў, шалеў, п'янстваваў, скандаляў з усімі запар, нават выйшаў у адстаўку, пакінуў вайсковую службу. Ну і дзіўны спосаб адпомсціць за тое, што табе далі гарбуза!

Пра яго стасункі з гэтай маладой асобай расказвалі і іншае, ён быццам нікога не кампраментаваў, проста яе сям'я выставіла яго за дзверы, яна сама з гэтым дапамагла, бо да яе пасватаўся адзін шведскі граф, імя якога я не буду тут называць. Але гэтым чуткам я давяраць не збіраюся і прытрымліваюся іншай версіі, бо ненавіджу Томаса Глана і веру, што ён быў здольны на найгоршае. Але што там насамрэч здарылася, ён сам ніколі не расказаў — ні слова пра сувязь з высокапастаўленай дамай, хоць я ніколі і не распытваў. Што мне да гэтага ўсяго?

На пераправе мы, помніцца, гаварылі пра адно маленькае селішча, куды мы ехалі і дзе ніхто з нас раней не бываў.

— Там павінен быць гатэль, — сказаў Глан, разглядаючы карту. — Калі нам пашанцуе, мы можам спыніцца там; старая гаспадыня, як мне расказвалі, напалову англічанка. Правадыр жыве ў суседнім мястэчку, кажуць, ён мнагажэнец, некаторым жонкам усяго дзесяць гадоў.

Ні пра нейкага там правадыра, у якога багата жонак, ні пра гатэль я нічога не ведаў, таму і маўчаў, а Глан усміхаўся, і мне яшчэ падалося тады, што ў яго прыгожая ўсмешка.

Забыў, дарэчы, сказаць, што яго ніяк нельга было назваць бездакорна прыгожым, нават нягледзячы на яго высакародны выгляд. Ён сам расказаў, што на левай назе ў яго старое кулявое раненне, якое дужа яго даймала, калі змянялася надвор'е.

II

Праз тыдзень мы ўладкаваліся ў вялікай хаціне, якая называлася гатэлем, у старой гаспадыні, напалову англічанкі. Які гэта быў гатэль! Сцены гліняныя, з драўлянымі планкамі, а ў планках поўна тэрмітаў, ад якіх няма спасу. Я жыву ў пакоі каля залы з зеленаватым акном, якое выходзіла на вуліцу, але было такое мутнае, што праз яго амаль нічога не было відаць, а Глан выбраў сабе маленькі катушок на гарышчы, таксама з адным акном на вуліцу, але ў тым катушку было нашмат цясней і цямней. Сонца так награвала саламяную страху, што ў яго пакоі ўдзень і ўночы стаяла невыносная спякота, акрамя таго, лесвіцы наверх

не было, а толькі разваленыя драбіны на чатыры прыступкі. Што я мог зрабіць? Я прапанаваў Глану выбраць:

— Тут два пакоі, адзін унізе, другі наверх, выбірайце!

І Глан, агледзеўшы абодва, выбраў верхні, мусіць, каб лепшы пакінуць мне; але і я ў сваю чаргу ад душы яму падзякаваў. Я яму нічога не вінны.

Пакуль не сышла найгоршая спёка, на паляванні мы не хадзілі, а спакойна сядзелі каля хаціны, бо спёка і сапраўды была невыносная. Мы спалі, павесіўшы над ляжанкамі маскітную сетку, каб не так даймала машкара, але здаралася, што ў сетцы забытваўся нейкі падслепаваты кажан і, намагаючыся вызваліцца, раздзіраў яе ўшчэнт; з Гланам такое здаралася часта, бо ўночы ён расчыняў акно, каб неяк уратавацца ад гарачыні, мне ж шанцавала. Удзень мы ляжалі на поспілках каля нашай хаты, курылі і назіралі за жыццём вакол. Тутэйшыя жыхары былі цемнаскурыя, з тоўстымі губамі, ва ўсіх — колцы ў вушах і безжыццёвыя карыя вочы; ніякага амаль адзення на іх не было, адно баваўняная павязка або плячёнка з лісця на сцёгнах, а ў жанчын — кароткая баваўняная спаднічка. Дзеці голыя і ўдзень, і ўночы, ва ўсіх выпіраюць вялізныя і круглыя, бліскучыя ад алею жываты.

— Жанчыны тут занадта тоўстыя, — сказаў Глан.

Я таксама лічыў, што жанчыны там занадта тоўстыя, і пэўна, першы пра гэта падумаў не Глан, а я, але яго першынства я аспрэчваць не збіраюся. Дарэчы, не ўсе жанчыны былі гідкія, хоць твары ў іх тлустыя і азызлыя; аднойчы ў селішчы я сустрэў дзяўчынку, маладзенькую напаўтамілачку, доўгавалосую, белазубую, прыгажэйшую за ўсіх. Я ўбачыў яе аднойчы ўвечары каля рысавага поля, яна ляжала на жываце ў высокай траве і махала нагамі. Мы з ёю знайшлі паразуменне і разумеліся столькі, колькі мне хацелася, разышліся ж толькі наступнай раніцай, і яна не адразу пайшла дадому, а зрабіла выгляд, што вяртаецца з суседняга селішча, у якім і начавала. У той вечар Глан сядзеў каля хаткі разам з дзвюма надта маладзенькімі дзяўчаткамі, ім, мусіць, было не больш за дзесяць гадоў. Ён сядзеў з імі і піў рысавае пітво — такі ўжо ў яго густ.

Праз дні два мы выправіліся на паляванне. Ішлі праз чайныя і рысавыя палі, праз зараснік травы, пакідаючы за спінаю селішчы, прабіраліся берагам ракі — і апынуліся ў лесе; вакол нас — дзіўныя, незнаёмыя расліны: бамбук, манга, тамарынды, цікі, сальяныя дрэвы, расліны, багатыя на каўчук і алей, і яшчэ Бог ведае якія, некаторыя з іх мы ніколі ў вочы не бачылі. Вады ў рацэ было небагата, яе не прыбудзе аж да сезону дажджоў. Мы напалявалі дзікіх галубоў і курак, пад вечар нам сустрэліся дзве пантэры, а па-над нашымі галовамі ляталі папугаі. Глан страляў неверагодна трапна, ніколі не хібіў, але і стрэльба ў яго была лепшая за маю, я таксама некалькі разоў пацэліў надзвычай трапна. Я ніколі не хваліўся, а вось Глан часта прыгаворваў: гэтага я паказычу за вухам, а таму падсмалю хвост, прычым прыгаворваў яшчэ да стрэлу, а калі птушка падала, аказвалася, што ён трапіў ёй менавіта ў хвост або ў галаву. Калі мы натрапілі на дзвюх пантэр, Глану абавязкова захацелася заваліць са сваёй стрэльбы і іх, але я адгаварыў яго, бо пачынала цямнець і ў нас засталіся толькі два патроны. Яму і тут хацелася пакарасавацца, ён, маўляў, заваліць пантэру з аднаго стрэлу.

— А ўсё-ткі я шкадую, што не стрэліў, — сказаў ён мне. — Чаму вы так страшэнна асцярожнічаеце? Хочаце да старасці дажыць?

— Я рады, што вы лічыце мяне разумнейшым за сябе, — адказаў я.

— Давайце не будзем сварыцца праз такія дробязі, — тады сказаў ён.

Гэта былі яго словы, а не мае; калі б яму захацелася пасварыцца, хай бы і сварыўся, я не супраць. Ува мне ўжо тады пачала нараджацца непрыязь да яго праз такія легкадумныя паводзіны і гэтую яго абаяльную натуру. Прагульваўся я напярэдадні з Мэгі, сваёй сяброўкай-тамілачкай, ні пра што не думаў, мы абое былі ў цудоўным настроі. Глан тым часам сядзіць каля хаціны, вітае нас і ўсміхаецца, калі мы праходзім побач; Мэгі ўбачыла яго ўпершыню і пачала пра яго распытваць. І так ён яе ўразіў, што хутка мы з ёй і разышліся, пайшлі кожны ў свой бок.

Калі я расказаў пра гэта Глану, ён толькі адмахнуўся, маўляў, нічога асаблівага не здарылася. Але я гэтага не забыў. Не мне ж ён усміхаўся, калі мы праходзілі каля хаты, ён усміхаўся Мэгі.

— А што гэта яна ўвесь час жуе? — спытаў ён мяне.

— Не ведаю, — адказаў я, — зубы ёсць, вось і жуе.

Я і сам ведаў, што Мэгі ўвесь час нешта жуе, даўно гэта заўважыў. Але яна жавала не бетэль, бо яе зубы былі надзвычай белыя, проста звыкла жаваць усё запар, цягнуць у рот тое, што трапіцца пад руку, і жаваць, быццам ёй смачна. Жавала яна шмат што — грошы, шматкі паперы, птушыныя пёры, усё ішло ў ход. Але нічога заганнага ў гэтым не было, бо яна ўсё адно заставалася найпрыгажэйшай дзяўчынай у селішчы, а Глан папросту мне зайздросціў, вось і ўсё.

Наступным вечарам, дарэчы, я зноў сябраваў з Мэгі, а пра Глана мы не ўспаміналі.

III

Мінуў тыдзень, кожны дзень мы выбіраліся на паляванне і вярталіся з кучай дзічыны. Адноўчы ўранку, калі мы толькі ўвайшлі ў лес, Глан раптам схапіў мяне за руку і прашаптаў: стой! У той жа момант ёй паднімае стрэльбу і страляе. На гэты раз ён забіў маладога леопарда. Я таксама мог тады стрэліць, але Глану захацелася забраць перамогу сабе, і ён стрэліў першы. Ну, будзе зараз выхваляцца, падумаў я. Мы наблізіліся да забітага звера, ён не варушыўся, куля ўвайшла ў левы бок і сядзела ў хрыбце.

Я не люблю, калі мяне трымаюць за рукі, а таму сказаў яму:

— Так бы і я мог стрэліць.

Глан паглядзеў на мяне.

Я зноў кажу:

— Вы сумняваецеся ў гэтым?

Глан і на гэта нічога не адказаў. Затое зноў прадэманстраваў сваю дзяціннасць і разрадзіў стрэльбу ў здохлага леопарда, гэтым разам у галаву. Я здзіўлена на яго гляджу.

— Так, — тлумачыць ён, — не хачу, каб думалі, што я трапіў леопарду ў бок.

— Вы сёння сама ласкаваеце, — сказаў я.

Для задавальнення сваёй пыхі яму мала проста стрэліць, яму заўсёды трэба быць першым. Дурань маляваны! Але мне ўсё адно, я яго ні ў чым не абвінавачваю.

Увечары, калі мы падыходзілі да селішча з забітым леапардам, многія тутэйшыя павыходзілі на нас паглядзець. Глан сказаў толькі, што мы ўранку падстрэлілі звера, і больш не казырыўся. Мэгі таксама прыйшла паглядзець.

— Хто застрэліў леапарда? — пацікавілася яна.

— А то ты не бачыш слядоў ад дзвюх куль, мы застрэлілі яго ўранку, калі прыйшлі ў лес. — І ён перавярнуў звера і паказаў ёй дзве раны: у баку і ў галаве. — Тут прайшла мая куля, — сказаў ён і паказаў на рану ў баку, і праз яго дурасць атрымлівалася, што я трапіў у галаву. Спрачацца мне не хацелася, і я яго не выпраўляў. Пазней Глан частаваў тутэйшых рысавым пітвом, усе пілі столькі, колькі хацелі.

— Яны абое стралялі, — мармытала сабе пад нос Мэгі, увесь час паглядаючы на Глана.

Я адвёў яе ў бок і сказаў:

— Чаму гэта ты ўвесь час на яго глядзіш? Хіба мы не разам?

— Разам, — адказала яна. — Паслухай, я прыйду да цябе ўвечары.

Наступнага дня Глан атрымаў той ліст. Ліст даставілі спяша на рачную пераправу, а пасля ён кружляў яшчэ сто восемдзсят міль, пакуль яго не ўручылі Глану. Ліст быў надпісаны жаночай рукой, я яшчэ тады падумаў, што гэта, мусіць, ад той яго пасіі з высакароднай сям'і. Чытаючы ліст, Глан нервова ўсміхаўся, а пасля заплаціў пасыльнаму з лішкам, бо той прынёс ліст аж у гэтыя мясіны. Але хутка ён ізноў зрабіўся маўклівым і панурым і толькі глядзеў перад сабою. Увечары ён піў разам з тутэйшым старым карлікам і яго сынам, набраўся да чорцікаў, пачаў мяне абдымаць і запрашаць у кампанію.

Пасля ён гучна зарагатаў і сказаў:

— А хіба нам тут пагана, сядзім сабе ў Індыі і палюем на дзікіх жывёл, га? Гэта ж так смешна, праўда? І п'ем за ўсе краіны свету і за ўсіх прыгожых жанчын, замужніх і незамужніх, далёкіх і блізкіх. Хо-хо-хо! Уявіце сабе, да чалавека заляцаецца замужня жанчына, сапраўды замужня жанчына!

— Графіня! — з'едліва сказаў я. І ў мяне атрымалася так з'едліва, што яму зрабілася балюча. Ён заскуголіў, як той сабака, так яму балела. Раптам ён зморшчыў лоб і часта замір-

гаў, задумаўся, відаць, ці не зашмат ён толькі што нагаварыў, быццам яго нікчэмная таямніца некаму патрэбная. І тут мы ўбачылі, што да нашай хаты з крыкамі нясецца чародка дзяцей: тыгры, ай-яй-яй, тыгры! Тыгр схапіў дзіця паблізу селішча, у хмызах паміж селішчам і ракою.

А Глану толькі скажы пра тыграў, выпітае ўжо дало яму ў галаву, і ён, гатовы знішчыць усё на сваім шляху, схапіў карабін і кінуўся да хмызоў, нават капялюш не надзеў. Але калі ён насамрэч такі адважны, то чаму ён узяў з сабою карабін, а не паляўнічую стрэльбу? Праз раку яму давялося ісці ўброд, гэта было небяспечна, але рака амаль перасохла, бо сезон дажджоў пакуль не распачаўся; хутка да мяне данесліся два стрэлы, а пасля яшчэ і трэці. Тры кулі на аднаго звера, падумаў я, дзвюма можна заваліць ільва, а тут нейкі тыгр! Але нават тры стрэлы дзіця не ўратавалі, калі Глан падаспеў, яно было разарванае і напалову з'едзенае; калі б не хмель, Глан бы і пальцам не паварушыў, каб уратаваць дзіця.

Ноч ён правёў у суседняй хаціне, аблашчаны ўдавою і дзвюма яе дочкамі, і аднаму толькі Богу вядома, каго з іх ён больш упадабаў.

Два наступныя дні Глан толькі і рабіў, што піў, і таварышаў у яго было хоць адбаўляй. Ён і мяне падбухторваў да п'янкі, але я не падаўся, ён ужо і сам не разумеў, што вярзе, папракаў мяне, быццам я яму зайздросчу.

— Вас асляпляе зайздрасць, — сказаў ён.

Мая зайздрасць! Зайздросціць яму!

— Ну, ведаеце, — сказаў я, — зайздросціць вам! Чаго гэта я буду вам зайздросціць?

— А то не, хіба не зайздросціце, — адказаў ён. — Дарэчы, сёння ўвечары я бачыў Мэгі, жуе, як заўсёды.

Я прыкусіў язык і пайшоў.

IV

Мы зноў пачалі хадзіць на паляванне. Глан адчуваў віну перада мною і папрасіў прабачэння.

— Зрэшты, усё гэта наганяе на мяне такую жудасную нуду, — сказаў ён, — я хачу, каб вы аднойчы схібілі і ненарокам пусцілі мне кулю ў шыю.

Мабыць, ізноў верадзіў яму душу гэты ліст ад графіні. Я адказаў:

— Як пасцелеш, так і выпішся.

З кожным днём ён рабіўся ўсё больш маўклівы і хмуры, да бутэлькі не прыкладаўся і шмат не гаварыў; шчокі яго запалі.

Аднойчы мне раптам пачулася, як пад маім акном нехта балбоча і смяецца, і я вызірнуў у акно: Глан ізноў павесялеў і размаўляў ва ўвесь голас з Мэгі. У ход ішлі ўсе спакуслівыя чары. Мэгі, мусіць, толькі выйшла з дома, і ён яе адразу ўпільнаваў. Ім і ў галаву не прыйшло, што яны заляцаюцца адно да аднаго акурат у мяне пад акном.

Адчуваючы, як дрыжаць мае рукі і ногі, я ўзвёў курок на стрэльбе, але пасля зноў паставіў яе ў кут. Я выйшаў на двор і ўзяў Мэгі за руку; мы моўчкі пайшлі за селішча; Глан адразу знік у хаце.

— Чаму ты зноў з ім загаварыла? — спытаў я Мэгі.

Яна не адказала.

Мяне ахапіў такі смяротны адчай, а сэрца так моцна забілася, што мне цяжка было дыхаць. Ніколі яшчэ Мэгі не была такой прыгожай, як тады, ніколі яшчэ я не бачыў ніводнай белай жанчына, якая б магла быць такою ж прыгожай, і таму я забыўся, што яна тамілка, забыўся пра ўсё на свеце.

— Дык адкажы мне, чаму ты з ім загаварыла?

— Ён мне падабаецца, — адказала яна.

— Больш за мяне?

— Так.

Вось табе маеш, ён ёй падабаецца больш за мяне, было б з кім мяне параўноўваць! Хіба я не быў да яе добрым, то грошык ёй дам, а то і падарунак зраблю? А яна мне што за гэта?

— Ён смяецца з цябе, ён гаворыць, што ты жуеш, — сказаў я.

Яна не зразумела, тады я патлумачыў, што ў яе ёсць звычка заўсёды нешта цягнуць у рот і жаваць, і дадаў, што менавіта з гэтага Глан і пацяшаецца. Ніколі яшчэ я не бачыў яе такою ўражанаю.

— Паслухай, Мэгі, — працягваў я, — ты заўсёды будзеш маёй, хіба ты не гэтага хочаш? Я ўсё абдумаў, я забяру цябе з сабою, калі паеду, і мы пажэнімся, чуеш, мы паедзем туды, дзе я жыву. Хочаш?

І гэта яе таксама ўразіла, Мэгі пажвавела і шчабятала нешта ўсю дарогу. Яна згадала Глана толькі аднойчы:

— А Глан паедзе з намі?

— Не, — адказаў я, — не паедзе. Цябе гэта засмучае?

— Не, не, — адразу ж адказала яна, — я буду толькі рада.

Больш пра яго яна нічога не сказала, і я супакоіўся. Калі я паклікаў яе да сябе, яна пайшла.

Праз пару гадзін яна сышла, і я ўскараскаўся да Глана і пастукаў у тоненькія трысняговыя дзверы.

— Я прыйшоў сказаць, што заўтра нам не варта ісці на паляванне, — пачаў я.

— Чаму? — спытаў Глан.

— Таму што я не абяцаю, што не схіблю і ненарокам не пушчу вам кулю ў шыю.

Глан нічога не адказаў, і я палез уніз. Пасля такога папярэджання ён нізашто не наважыцца пайсці заўтра са мною на паляванне; але чаму ён цягне Мэгі проста мне пад вокны і з усіх сіл да яе заляцаецца? Чаму ён не паехаў дадому, калі ліст сапраўды клікаў яго назад? Замест гэтага ён толькі ходзіць туды-сюды і, сціснуўшы зубы, ускрыквае: «Ніколі! Ніколі! Хай мяне лепей разрэжуць на часткі!»

Але наступнай раніцай — і гэта пасля майго папярэджання! — Глан стаяў каля майго ложка і крычаў:

— Пад'ём! Пад'ём, нябожа! Надвор'е — лепей не прыдумаеш, мы проста павінны сёння нешта ўпаляваць. А ўчора вечарам вы казалі поўную лухту.

Было толькі чатыры гадзіны ранку, але я хутка падняўся і сабраўся, гатовы да ўсяго, таму што не варта грэбаваць маім папярэджаннем. Перад тым, як выйсці з хаты, я зарадзіў стрэльбу, зрабіў гэта ў яго на вачах, каб бачыў. У дадатак надвор'е выдалася не такое цудоўнае, як ён распісваў, ішоў дождж, і праз гэта ён яшчэ больш пачаў з мяне кпіць. Але я рабіў выгляд, што мяне нічога не турбуе, і моўчкі ішоў побач з ім.

Цэлы дзень мы бадзяліся па лесе, кожны думаў пра сваё. Мы нічога не ўпалявалі, распужалі ўсю дзічыну, бо думалі не пра паляванне, а зусім пра іншае. Бліжэй да полудня Глан пачаў мяне абганяць, быццам хацеў даць мне лепшую магчымасць ажыццявіць свае планы. Ішоў акурат перад дулам маёй стрэльбы, але і гэты здзек я вытрымаў. Дадому мы вярнуліся пад вечар, нічога не здарылася. Я падумаў: ну, цяпер ён паразумнее і адчэпіцца нарэшце ад Мэгі!

— Гэта быў самы доўгі дзень у маім жыцці, — паведаміў Глан увечары, калі мы стаялі каля хаціны.

Больш нічога мы адзін аднаму не сказалі.

У наступныя дні ён быў у паганым настроі, мусіць, ізноў не даваў спакою той кляты ліст. Я не магу трываць, не, я не магу больш трываць, паўтараў ён раз-пораз уночы, ды так, што чуваць было на ўсю хату. У сваёй змрочнасці ён дайшоў да таго, што пачаў ігнараваць нават самыя прязныя пытанні нашай гаспадыні, а па начах толькі стагнаў у сне. Сумленне спаць не дае, думаў я, але чаму ён не едзе дадому? Мусіць, гонар не дазваляе: нельга вяртацца туды, адкуль некалі прагналі.

З Мэгі я сустракаўся штовечар, а Глан з ёй больш не загаворваў. Я заўважыў, што жаваць яна зусім перастала, і мне гэта падабалася, я думаў: вось яна больш і не жуе, адной заганай меней, я люблю яе ўдвай болей! Аднойчы яна спытала пра Глана, спытала дужа асцярожна. Ён захварэў? Паехаў?

Калі ён не памёр і не ад'ехаў, то ляжыць сабе дома, адказаў я. Мяне гэта зусім не турбуе. Ён апошнім часам зрабіўся зусім невыносны.

Але калі мы падышлі да хаціны, то ўбачылі Глана, які ляжаў на посцілцы, заклаўшы рукі за галаву і глядзячы ў неба.

— А вось, дарэчы, і ён, — сказаў я.

Мэгі накіравалася проста да яго, я і стрымаць яе не паспеў, і радасна сказала:

— А я болей не жую, глядзі! Ні пер'я, ні грошыкаў, ні папэры, я больш нічога не жую.

Глан нават не зварухнуўся, ледзь глянуў на яе, і мы з Мэгі рушылі далей. Я ўпікнуў яе, што яна парушыла абяцанне і загаварыла з Гланам, яна адказала, што ёй проста хацелася пасатавіць яго на месца.

— Добра, пастаў яго на месца, але атрымліваецца, што ты дзеля яго перастала жаваць? — спытаў я.

Яна не адказала. Вось як, нават адказваць не хоча?

— Ну, адкажы ж, гэта дзеля яго?

— Не, не, гэта дзеля цябе, — адказала яна нарэшце.

А інакш і быць не магло. Навошта ёй нешта рабіць дзеля Глана?

Увечары Мэгі паабяцала, што прыйдзе да мяне, і прыйшла.

V

Яна прыйшла а дзясятай, я пачуў знадворку яе голас, яна гучна звярталася да дзіцяці, якога трымала за руку. Чаму яна не заходзіць і што гэта за дзіця? Я падглядаю за ёю і здагадваюся, што яна дае некаму сігнал, гаворачы з дзіцем занадта гучна, пасля я заўважаю, што яна цішком глядзіць на гарышча, на акно Глана. Мабыць, ён кіўнуў ёй або рукою махнуў, учуўшы яе голас знадворку. Ва ўсякім разе, мне хапае розуму скеміць, што калі гаворыш з дзіцем, якое стаіць побач, не трэба задзіраць галаву ўгору.

Я ўжо хацеў быў выйсці і прыцягнуць яе за руку, як раптам яна адпусціла дзіця і, пакінуўшы яго на дварэ, зайшла да нас. Пачуліся яе крокі. Нарэшце, з'явілася, зараз я ёй пакажу!

Я чую, як Мэгі ступае па хаціне, мне гэта не трызніцца, яна ўжо зусім блізка. Але замест таго, каб увайсці да мяне, яна карскаецца па прыступках наверх, на гарышча, у Гланаў катух, я чую гэта, чую занадта добра. Я расчыняю дзверы, але Мэгі ўжо наверху, ляпаюць дзверы і болей нічога не чуто. Гэта было а дзясятай.

Я вяртаюся да сябе ў пакой, дастаю стрэльбу і зараджаю яе, нягледзячы на позні час. Апоўначы падымаюся і падслухоўваю пад Гланавымі дзвярыма, я чую, што Мэгі там, чую, як яна лашчыцца да Глана, і зноў спускаюся ўніз. А першай зноў падымаюся наверх, на гэты раз за дзвярыма ціха. Чакаю пад дзвярыма, пакуль яны прагнуцца. Трэцяя гадзіна, чацвёртая, працнуліся яны толькі а пятай. Ну, вось і добра, падумаў я і ні пра што іншае думаць не мог, толькі пра тое, што яны

прачнуліся і ім дужа добра. Але раптам да мяне знізу, з пакоя гаспадыні, даляцелі шум і валтузня, і я мусіў хутка спусціцца, каб мяне тут не заспелі. Глан і Мэгі прачнуліся, і я мог бы яшчэ шмат чаго падслухаць, але трэба злазіць.

Апынуўшыся ў калідоры, я падумаў: тут яна прайшла, дакранулася рукою да маіх дзвярэй, але дзверы гэтыя не адчыніла, паднялася наверх па прыступках, вунь па тых няшчасных прыступках, па гэтай лесвіцы на чатыры прыступкі.

Мой ложкак стаяў неразабраны, але я так і не прылёт, сеў каля акна, не выпускаючы з рук стрэльбы. Маё сэрца не білася, яно быццам замерла.

Праз нейкія паўгадзіны я зноў пачуў крокі Мэгі. Я прыціснуўся да шыбы і бачыў, як яны выходзіць з хаты на двор. На ёй кароценькая баваўняная спаднічка, якая нават каленяў не закрывае, а паверх плячэй — ваўняны шалік, пазычаны ў Глана. Больш на ёй нічога няма, ды і спаднічка так памялася, што здавалася яшчэ карацейшай. Мэгі крочыла павольна, як заўсёды, а на маё акно нават не азірнулася. Прайшла і знікла за хацінамі.

Праз некаторы час спусціўся Глан з карабінам пад пахаю, поўны рашучасці ісці на паляванне. Ён быў змрочны, ні з кім не вітаўся. Дарэчы, прыбраны, старанна паголены. Як на вяселле, падумаў я.

Я не прымусіў сябе чакаць і пайшоў за ім, ніхто з нас не прамовіў ні слова. Першых дзвюх курак мы разнеслі амаль ушчэнт, бо стралялі з карабінаў, засмажылі пад дрэвам тое, што ад іх засталася, і моўчкі з’елі. Набліжаўся поўдзень.

Глан крыкнуў:

— Вы ўпэўнены, што зарадзілі сваю стрэльбу? А то раптам трапіцца нешта. Праверце яшчэ раз.

— Правяраў, зараджана, — адказаў я.

Раптам ён на кароткае імгненне знік у хмызняку. Як жа мне карцела яго прыстрэліць, знішчыць, як сабаку! Але не трэба спяшацца, хай паходзіць з гэтымі думкамі, ён зразумеў, што ў мяне ў галаве, а то не пытаў бы, ці ў мяне зараджана. Нават сёння не мог без сваёй пыхі, прыбраўся, надзеў новую кашулю, а гэты выраз твару... Які напышлівы ў яго выраз твару!

Недзе а першай гадзіне ён становіцца перада мною, бледны і злы:

— Не, так больш працягвацца не можа! Паглядзіце ж урэшце, ці зарадзілі вы стрэльбу.

— Прыглядайце лепш за сваёй, — адказаў я. Але я добра ведаў, чаму ён так апантана пытаецца ў мяне пра стрэльбу.

І ён зноў пакрочыў далей. Мой адказ так асадыў яго, што ён панік і заняпаў духам.

Праз некаторы час я падстрэліў голуба і зноў падзарадзіў стрэльбу. Пакуль я набіваў дула, Глан глядзеў на мяне з-за дрэва, хацеў упэўніцца, што я сапраўды зараджаю, і раптам ва ўсё горла як запяе псалом, ды не абы-які, а шлюбны. Так я і думаў: прыбраўся ў найлепшае, псалмы пра шлюб завывае, думае, мабыць, што так ён выглядае больш прывабна. Галосычы свае псалмы, ён шкандыбаў перада мной, апусціўшы голаў. Ён ні на крок не аддаляўся ад дула маёй стрэльбы, пэўна, думаў: ну, вось зараз усё і скончыцца, таму я гэты вясельны псалом і спяваю! Але калі і на гэты раз нічога не адбылося, ён змоўк і павярнуўся да мяне.

— Усё роўна сёння мы нічога не напалюем, — сказаў ён і вінавата ўсміхнуўся, быццам выбачаўся перада мною і хацеў загладзіць сваю віну за спевы на паляванні. Але нават тады ўсмешка яго была прыгожаю, усё нутро яго, здавалася, заліваецца слязамі, вусны дрыжаць, хоць, пэўна, і ў такі адказны момант ён ламаў камедыю.

Я яму не баба, і ён бачыць, што мяне нічым не проймеш, ён разнерваваўся, пабялеў, замітусіўся каля мяне, то з левага боку падступіцца, то з правага, а то спыніцца проста перада мною і стаіць, чакае. Раптам недзе а пятай прагрымеў стрэл, і ў мяне каля левага вуха прасвістала куля. Я падняў галаву: за некалькі крокаў ад мяне нерухома стаяў Глан і пільна на мяне глядзеў, у яго руках дымілася стрэльба. Няўжо ён хацеў мяне застрэліць? Я сказаў:

— Вы схібілі, апошнім часам вы дрэнна страляеце.

Але ён страляў добра і ніколі не хібіў, яму папросту хацелася вывесці мяне з сябе.

— Дык чорт вас вазьмі, адпомсціце мне, — закрычаў ён.

— Прыйдзе час — адпомшчу, — сказаў я і сціснуў зубы.

Стаім мы так і глядзім адзін на аднаго, аж раптам Глан паціскае плячыма і крычыць мне: «Баязлівец». Навошта яму спатрэбілася яшчэ і баязліўцам мяне называць? Я ўскінуў стрэльбу на плячо, прыцэліўся яму проста ў твар і спусціў курок.

Як пасцелеш, так і выспішся...

І цяпер хопіць сям'і Глан расшукваць яго, мяне заўсёды абураюць розныя ідыёцкія паведамленні пра ўзнагароду за звесткі пра чыюсьці смерць. Томас Глан загінуў ад няшчаснага выпадку, у яго трапіла шалёная куля, калі ён паляваў у Індыі. Суд занёс яго імя і дату смерці ў бланк, бланк падшылі да пратакола, а ў пратаколе гэтым напісана, кажу я вам, што ён загінуў, і загінуў ён менавіта ад шалёнай кулі.

Пераклала Лідыя Ёхансэн

Вікторыя

Раман

I

Сын млынара ішоў і думаў. Гэта быў рослы, асмуглы ад сонца і ветру чатырнаццацігадовы хлопец, якога вельмі займала ўсякая ўсячына.

Калі ён вырасце, то будзе вырабляць запалкі. Такое рамяство вабіла сваёй небяспечнасцю: яму б серай параз'ядала пальцы, і ніхто б не наважыўся вітацца з ім за руку. За такі вусцішны занятак сябрукі яго б вельмі паважалі.

Ён даглядаў у лесе птушак. Ён жа ўсіх іх ведаў, ведаў, дзе яны робяць гнёзды, разумеў іх крыкі і адказваў ім, свішчучы на розныя лады. Шмат разоў ён падкормліваў іх шарыкамі, якія катаў з мукі, назграбанай у бацькі на млыне.

Усе гэтыя дрэвы абапал сцяжыны былі яго добрымі знаёмымі. Увесну ён браў з іх сок, а ўзімку быў ім за добрага татачку і абтрасаў з іх снег, каб не патрушчылася галлё. Ды што там, кожны каменьчык на закінутай каменяломні, калі прайсці вышэй, быў яму знаёмы: ён высек на іх розныя літары і значкі і парасстаўляў іх, нібы парафінаў нейкага святара. Якіх толькі дзівосаў не здаралася ў гэтай старой каменяломні.

Ён сышоў са сцежкі і спустыўся да става. Млын круціўся, аглушальны і натужны грукат стаяў вакол яго. Ён прывык хадзіць тут і ўголас размаўляць з сабою: кожная пырска, здавалася, жыла сваім маленькім лядачым жыццём, а далей, ля заслоны, вада падала проста ўніз і нагадвала бліскучую тканіну, якая вісела і сохла. У ставе ніжэй за вадаспад вадзіліся рыбы, шмат разоў ён закідваў туды вуду.

Калі ён вырасце, то зробіцца нырцом. А чаму не — будзе ныраць у мора з палубы карабля і спускацца ў чужыя царствы і землі, дзе калышуща дзівосныя лясы, а на самым дне стаіць каралавы палац. І прынцэса махае яму з акенца і мовіць: «Заходзь!»

Раптам ён чуе, што яго гукаюць. Бацька крычыць яму: «Юханэс!»

— Да цябе пасланец з палаца. Пераправіш моладзь на востраў!

Ён прыспешыў хаду. Якая вялікая міласць выпала на долю сына млынара.

Маёнтак сапраўды можна было палічыць за маленькі палац сярод зялёных краявідаў, дзівосны самотны палац. Будынак быў драўляны, пафарбаваны ў белы колер, з безліччу выгнутых акенцаў на сценах і на даху, і калі наязджалі госці, над круглай вежай заўсёды лунаў сцяг. Просты люд так і казаў — «палац». Па адзін бок ад маёнтка ляжала бухта, па іншы цягнуўся густы лес, а ўдалечыні віднелася некалькі невялічкіх сялянскіх паселішчаў.

Юханэс прыстаў да берага і дапамог моладзі падняцца ў лодку. Ён іх ведаў, гэта былі дзеці гаспадара палаца і іхнія сябры з горада. Усе абулі высокія гумовыя боты, на Вікторыі ж былі маленькія чаравічкі, ды і мінула ёй усяго дзесяць гадоў, таму калі яны прычалілі да вострава, яе давялося несці на руках.

— Давай панясу, — прапанаваў Юханэс.

— Я сам! — адказаў Ота, гарадскі хлопец узросту першай камуніі, і ўзяў яе на рукі.

Юханэс пазіраў, як яе паднялі на высокі бераг. Ён чуў, як яна падзякавала. Пасля Ота загадаў:

— А ты глядзі лодку. Як там яго завуць?

— Юханэс, — адказала Вікторыя. — Добра, няхай глядзіць лодку.

Ён застаўся на беразе. Астатнія рушылі ўглыб вострава з кошыкамі для птушыных яек. Некаторы час ён стаяў і раздумваў: яму вельмі хацелася пайсці з імі, а лодку можна проста выцягнуць на бераг. Хіба цяжка? І зусім не цяжка. Ён схапіўся за лодку і падштурхнуў яе да берага.

Ён чуў смех і вясёлую балбатню маладых людзей, якія сыходзілі ўсё далей. Добра, бывайце. Але яны б маглі і яго з сабою ўзяць. Ён ведаў, дзе знаходзяцца гнёзды, мог паказаць да іх дарогу і ведаў пра дзіўныя, схаваныя ў гарах норы, дзе

жылі драпежныя птушкі са шчаціністымі дзюбамі. Аднойчы яму нават трапіўся гарнастай.

Ён ізноў сцягнуў лодку на ваду і павеславаў да іншага краю вострава. Ён адплыў даволі далёка, калі пачуў крык:

— Плыві адсюль прэч! Птушак пужаеш.

— Я толькі хацеў паказаць вам гарнастая, — адказаў ён. Крыху пачакаў: — А то мы маглі б выкурыць змей з гнязда. У мяне з сабою запалкі.

Яму не адказалі. Ён развярнуў лодку і павеславаў назад. Выцягнуў лодку на бераг.

Калі ён будзе дарослым, то купіць у султана востраў і нікому не дасць да яго прыстаць. Карабель з гарматамі будзе бараніць яго прыбрэжжа. Гаспадару, прыйдуць з дакладам рабы, на рыфы наткнуўся карабель, маладыя людзі гінуць. Няхай гінуць, адкажа ён. Гаспадару, яны просяць ратунку, іх яшчэ можна выратаваць, і з імі жанчына ў белым. Выратаваць, скамандуе ён грымучым голасам. І вось пасля столькіх гадоў перад яго вачыма зноў дзеці гаспадара маёнтка, і Вікторыя падае да яго ног і дзякуе за выратаванне. Няма чаго дзякаваць, гэта быў мой абавязак, адказвае ён, хадзіце па маіх уладаннях свабодна. І перад гасцямі расчыняюцца дзверы палаца, і ім падносяць залатыя талеркі, і трыста чарнаскурых рабынь спяваюць і танчаць перад імі цэлую ноч. А калі гаспадарскія дзеці мусяць вяртацца дадому, Вікторыя не хоча ехаць з імі, яна падае ніцма перад імі і галосіць, кажа, што яна яго кахае. Дазвольце мне застацца, не ганіце прэч, гаспадару, зрабіце мяне адной з вашых рабыняў...

Ён раптам бяжыць углыб вострава. А як жа, трэба ратаваць гаспадарскіх дзяцей. Хто ведае, можа, яны недзе заблукалі? Можа, Вікторыю зашчаміла паміж двума камянямі, і яна не здолее выбрацца? Яму варта толькі падаць ёй руку — і ён яе вызваліць.

Убачыўшы яго, дзеці вельмі здзівіліся. Ён што, пакінуў лодку?

— Я наказаў табе глядзець за лодкай, — сказаў Ота.

— Паказаць вам, дзе маліны? — спытаў Юханэс.

Цішыня. Раптам Вікторыя спытала:

— Няўжо тут ёсць маліны? А дзе?

Але гарадскі хлопец хутка знайшоўся і сказаў:

— Нам цяпер не да малін.

Юханэс сказаў:

— Я ведаю таксама, дзе можна назбіраць ракавінак.

Зноў цішыня.

— А перліны ў іх ёсць? — спытаў Ота.

— Уявіць толькі, а калі там і праўда перліны! — сказала Вікторыя.

Юханэс адказаў, што не ведае, ці ёсць там перліны, але ракавінкі ляжаць далей у моры на белым пяску. Па іх трэба плысці на лодцы і ныраць.

З задумы пасмяяліся, і Ота сказаў:

— З цябе ўжо нырэц дык нырэц.

Юханэсу зрабілася цяжка дыхаць.

— Калі вы хочаце, я падымуся на гару і скіну вялізны камень у мора, — сказаў ён.

— Навошта?

— Проста так. Каб вы паглядзелі.

Гэтую прапанову таксама адхілілі, і Юханэс, прысаромлены, больш нічога не казаў. Ён адпаравіўся шукаць птушыныя яйкі далей ад усіх, на іншы бок вострава.

Калі ўсе зноў сабраліся ўнізе ля лодкі, выявілася, што ў Юханэса нашмат больш яек, чым у іншых. Ён асцярожна трымаў іх у шапцы.

— І дзе гэта ты назбіраў столькі яек? — спытаў гарадскі.

— Я ведаю, дзе гнёзды, — адказаў шчаслівы Юханэс. — Я пакладу іх у твой кошык, Вікторыя.

— Не смей! — закрычаў Ота. — Гэта яшчэ навошта?

Усе глянулі на яго. Ота паказаў на шапку і спытаў:

— Хто мне гарантуе, што яна чыстая?

Юханэс маўчаў. Яго шчасце скончылася. Ён пайшоў з яйкамі назад.

— Што з ім? Куды ён пайшоў? — нецярпліва спытаў Ота.

— Куды ты, Юханэс? — крыкнула Вікторыя і пабегла следам.

Ён спыніўся і ціхенька прамовіў:

— Пакласці яйкі назад у гнёзды.

Некаторы час яны глядзелі адно на аднаго.

— А ўвечары я іду ў каменяломню, — сказаў Юханэс.

Яна не адказала.

— Я мог бы паказаць табе пячору.

— Але я баюся пячоры, — адказала яна. — Ты сказаў, што там цёмна.

Тады Юханэс, нягледзячы на сваё вялікае засмучэнне, усміхнуўся і бадзёра сказаў:

— Цёмна, але ж я з табою.

Ён з самага дзяцінства любіў гуляць у старой каменяломні. Людзі чулі, як ён там нешта майструе і гаворыць сам з сабою; іншым разам ён уяўляў сябе святаром і правіў імшу.

Месца тое было даўно закінутае, каменне парасло мохам, і ўсе сляды ад бура і кіркі амаль прапалі. Але ў глыбіні гэтай патаемнай пячоры сын млынара прыбраўся, усё адмыслова аздобіў і гаспадарыў там, нібы верхавод самай адважнай у свеце банды разбойнікаў.

Ён звоніць у срэбны званочак. Убягае маленькі чалавечак, карлік з дыяментавай шпількай на шапцы. Гэта слуга. Ён нізка кланяецца. «Калі прынцэса Вікторыя прыбудзе, неадкладна прасі яе!» — загадвае Юханэс гучным голасам. Карлік зноў нізка кланяецца і знікае. Юханэс лена пацягваецца на мяккай канаве і думае. Вунь туды ён яе правядзе, і пасадзіць, і паднясе ёй далікатныя стравы на срэбным і залатым посудзе; пячору будзе асвятляць жывое полымя; за полагам з залатой парчы ў самых глыбінях пячоры ёй пасцелюць ложак, і дванаццаць рыцараў будуць стаяць ля яе на варце...

Юханэс падымаецца, паўзе з пячоры і прыслухоўваецца. Ніжэй па сцежцы зашамацела галлё і лісце.

— Вікторыя! — гукае ён.

— Я тут, — адказвае яна.

Ён выходзіць ёй насустрач.

— Мне страшна, — гаворыць яна.

Ён паціскае плячыма і адказвае:

— Я толькі што там быў. Я цяпер адтуль.

Яны ідуць у пячору. Ён паказвае ёй на камень — прысесці — і гаворыць:

— На гэтым камені сядзеў волат.

— Аёй, больш ні слова, не раскажвай мне пра гэта! А табе было не страшна?

— Не.

— Ты гаварыў, што ў яго толькі адно вока, а гэта ў троля адно вока.

Юханэс задумаўся.

— У яго было два вокі, але на адно ён аслеп. Ён мне сам казаў.

— А што яшчэ ён табе казаў? Але не — не гавары!

— Ён спытаў, ці я хачу яму служыць.

— Але ж ты, напэўна, не захацеў? Барані цябе Божа ад такога.

— Я не адмовіўся. Не наадрэз.

— Ты мо здурнеў! Ты што, хочаш, каб цябе зацягнулі ў глыбіню гары?

— Ды не ведаю я. На зямлі ж таксама не салодка.

Паўза.

— Як гэтыя гарадскія панаехалі, ты ад іх не адыходзіш, — гаворыць ён.

Зноў паўза.

Юханэс не сунімаецца:

— Але ж я мацнейшы за ўсіх іх, я магу падняць цябе і панесці з лодкі. Я ўпэўнены, што пратрымаў бы цябе на руках цэлую гадзіну. Глядзі.

Ён узяў яе на рукі. Яна абхапіла яго за шыю.

— Годзе, адпусці, а то табе цяжка.

Ён ізноў апусціў яе на зямлю. Яна сказала:

— Але Ота таксама моцны. Ён нават з дарослымі біўся.

Юханэс не верыць і перапытвае:

— З дарослымі?

— Так, з дарослымі. У горадзе.

Паўза. Юханэс думае.

— Так-так, хопіць пра гэта, — гаворыць ён. — Я ведаю, што я зраблю.

— І што ты зробіш?

— Наймуся да волата.

— Не, ты здурнеў, чуеш! — крычыць Вікторыя.

— Аг, цяпер усё роўна. Пайду і наймуся.

Вікторыя думае, як знайсці выйсце.

— Але калі твой волат больш не прыйдзе?

Юханэс адказвае:

— Прыйдзе.

— Сюды? — адразу ж перапытвае яна.

— Так.

Вікторыя падымаецца і накіроўваецца да выхаду.

— Хадзем адсюль.

— А куды спяшацца? — кажа Юханэс, які і сам спалатнеў. — Ён прыйдзе не раней за ноч. Акурат апоўначы.

Вікторыя спакайнее і зноў сядзе на сваё месца. Але Юханэсу цяжка ўправіцца з тым пярэпалахам, які ён сам і ўчыніў, яму робіцца вусцішна, і ён гаворыць:

— Калі табе карціць ісці, то ў мяне на дварэ ёсць камень з тваім імем. Я магу табе паказаць.

Яны вылазяць з пячоры і ідуць да каменя. Вікторыю перапаўняе гонар і радасць. Юханэс расчуліўся ледзь не да слёз і гаворыць:

— Калі ты паглядзіш на яго, то ўспомніш мяне, калі мяне не будзе. Згадаеш добрым словам.

— Так, — адказвае Вікторыя. — Але ж ты некалі вернешся?

— Гэта аднаму Богу вядома. Мо і не вярнуся.

Яны паціху ідуць дадому. Юханэс ледзь не плача.

— Ну, бывай, — гаворыць Вікторыя.

— Не, я правяду цябе яшчэ крыху.

Тое, што яна так неміласэрна можа з ім развітацца — і чым хутчэй, тым лепш, — распаліе злосць у яго абражанай душы. Ён раптам спыняецца і адкрыта абураецца:

— Але што я хачу табе сказаць, Вікторыя. Ніхто пра цябе так, як я, больш клапаціцца не будзе. Гэта ўсё, што я хацеў табе сказаць.

— Але Ота таксама пра мяне клапаціцца, — пярэчыць яна.

— А як жа! — абураецца ён.

Некаторы час яны крочаць моўчкі.

— А ў мяне ўсё будзе цудоўна. Ты не бойся. Бо ты ж яшчэ не ведаеш, што мне абяцалі ўзнагароду.

— І якую табе абяцалі ўзнагароду?

— Паўцарства. І гэта яшчэ не ўсё.

— Падумаць толькі, ажно паўцарства!

— А яшчэ прынцэсу.

Вікторыя спынілася.

- Гэта, мусіць, няпраўда!
- Праўда, — сказаў ён.
- Паўза. Вікторыя кажа:
- А вось цікава, як яна выглядае?
- О, Бог з табою, яна прыгажэйшая за усіх людзей на зямлі. А то ты не ведала?
- Вікторыя ўражаная.
- Можа, ты з ёю яшчэ і ажэнішся? — пытаецца яна.
- Так, — адказвае ён, — напэўна, ажанюся. — І ўсё ж, калі Вікторыя напэўду засмучаецца, ён дадае: — Але аднойчы я, можа стацца, вярнуся. Прыйду, пагляджу, што тут і як на зямлі.
- Але тады не бяры яе з сабою, — просіць Вікторыя. — Навошта яна табе тут?
- Я магу вярнуцца і сам.
- Ты мне гэта абяцаеш?
- Так, гэта я табе абяцаю. Але навошта столькі клопату? Мне твайго клопату не трэба.
- Не гавары так, чуеш, — адказвае Вікторыя. — Я ўпэўнена, што яна не будзе цябе так моцна любіць, як я.
- Яго маладое сэрца закалацілася ад стоенай радасці. Ён мог бы праваліцца скрозь зямлю, так радасна і няёмка яму зрабілася ад яе слоў. Ён не адважыўся глянуць на яе, толькі адвёў вочы ўбок. Падняў з зямлі галінку, абадраў з яе кару і пачаў сцябаць па далоні. Нарэшце засвістаў ад хвалявання.
- Ну, пайду мо дадому, — гаворыць ён.
- Ну, бывай, — адказвае яна і падае яму руку.

II

Сын млынара з'ехаў. З'ехаў надоўга, хадзіў у школу і многа вучыўся, пасталеў, зрабіўся вялікім і моцным, і над верхняй губою ў яго з'явіўся пушок. Да горада дарога няблізкая, наездзіцца туды-сюды дадому было дорага, ашчадны млынар трымаў сына ў горадзе зімою і летам шмат гадоў запар. Той увесь час чытаў.

Цяпер ён быў дарослым чалавекам, яму споўнілася васямнаццаць, а пасля і дваццаць гадоў.

І вось аднойчы ўвесну пад вечар ён сышоў з парахода на бераг. Над палацам лунаў сцяг, бо гаспадарскі сын вярнуўся дадому на вакацыі тым самым параходам; па яго да прыстані прыслалі каляску. Юханэс прывітаў гаспадара маёнтка, яго жонку і Вікторыю. Якой дарослай і ладнай зрабілася Вікторыя! Яна на яго прывітанне не адказала.

Ён ізноў зняў капялюш і пачуў, як яна пытаецца ў брата:

— Дытлеф, хто гэта з намі вітаецца?

Брат адказаў:

— Гэта ж Юханэс, Юханэс Мёлер.

Яна зноў глянула на яго, але яму падалося няёмкім вітацца яшчэ раз. Каляска паехала.

Юханэс пайшоў дадому пешкі.

Божухна, якой жа цацачнай і маленькай зрабілася гасцёўня! Ён мусіў нагнуцца, каб зайсці ў дзверы. Бацькі сустрэлі яго з чаркай. У душы нешта зашчымела, усё было такім кранальным і дарагім, бацька і маці зрабіліся такімі сівымі і чулівымі, яны абдымалі яго пасля расстання і ласкава прасілі зноў дадому.

У той самы вечар ён вырашыў прайсціся і на ўсё паглядзець — на млын, і на каменяломню, і на рыбацкія месцы, — ён смутна прыслухоўваўся да шчэбету знаёмых птушак, якія назівалі сабе на дрэвах гнёздаў, і зайшоў да высокага мурашніка ў лесе. Мурашоў там больш не было, мурашнік спустцеў. Ён пакалупаў у ім рагулькай: анічога жывога не засталася. Калі ён прагульваўся, то заўважыў, як багата высеклі маёнткавага лесу.

— Пазнаеш родныя мясціны? — спытаў бацька, усміхаючыся. — Пабачыў сваіх драздоў?

— Пазнаю, але не ўсё. Лес высеклі.

— Лес гэты гаспадара маёнтка, — адказаў бацька. — Кіньма лічыць чужыя дрэвы. Усім трэба грошы, а пану трэба шмат грошай.

Міналі дні, дні пагодлівых і бестурботных, цудоўны час у адзіноце са светлымі ўспамінамі дзяцінства, цягаю назад да зямлі і неба, паветра і гор.

Ён крочыў сцежкаю, якая вяла да палаца. Уранку яго ўджаліла аса, і верхнюю губу разнесла. Калі б зараз ён каго сустрэў, то хутка б павітаўся і адразу ж пайшоў далей. Але нікога

не было. У маэнткавым садзе яму трапілася адна жанчына, і, параўняўшыся з ёю, ён толькі пакланіўся. То была гаспадыня маэнтка. Яго сэрца па-ранейшаму заходзілася ў грудзях кожны раз, калі ён праходзіў каля палаца. Дагэтуль у крыві сядзела пашана да вялікай сядзібы з безліччу акенцаў, да строгага і справядлівага гаспадара.

Ён павярнуў да прыстані.

Раптам ён пабачыў, як насустрач яму ідуць Дытлеф і Вікторыя. Юханэс знякавеў: яны, пэўна, падумалі, што ён за імі вачыўся. А тут яшчэ гэтая распухлая губа. Ён прыцішыў хаду, не ведаючы, ці ісці яму далей. Усё ж пайшоў. Яшчэ здалёк ён, вітаючыся, зняў капялюш і так і нёс яго ў руцэ, аж пакуль не мінуў іх. Яны моўчкі пакланіліся яму ў адказ і, не спяшаючыся, пайшлі сваёй дарогай. Вікторыя паглядзела яму проста ў вочы; яе твар крыху змяніўся.

Юханэс шкандыбаў да прыстані, яго ахапіла нейкая трывога, хада зрабілася нервовай. Не, падумаць толькі, як вырасла Вікторыя, сапраўды дарослая, прыгажэйшая, чым раней. Яе бровы, падобныя на два тоненькія аксамітныя шнурочки, амаль сыхадзіліся на пераносі. Вочы пацямнелі, зрабіліся амаль чорнымі.

Дадому ён выбраў ісці праз лес, каб далей ад маэнткавага сада. Цяпер ніхто не скажа, што ён дыхае ў патыліцу гаспадарскім дзецям. Ён узышоў на пагорак, згледзеў прынадны камень і сеў на ім. Птушкі заходзіліся ў звонкіх няўрымслівых спевах, зазывалі адна адну, галубіліся, пырхалі туды-сюды з рагулькамі ў дзюбах. У паветры стаяў саладкаваты пах прэлай зямлі, маладога лісця і спаракнелых дрэваў.

І трэба ж такое: якраз тою самаю сцэжкаю ішла Вікторыя, ішла з іншага боку проста да яго.

Яму зрабілася прыкра, але дзецца не было куды. Гэтым разам яна напэўна падумае, што ён ходзіць за ёю следам. Ці яму зараз зноў вітацца? Можна, адвесці вочы ўбок? Яшчэ і гэтая распухлая губа.

А калі яна падышла бліжэй, ён падняўся і зняў капялюш. Яна ўсміхнулася і кінула.

— Добры вечар. З прыездам, — сказала яна.

Яе вусны, здалося яму, крыху дрыжэлі, але хутка яна ўзяла сябе ў рукі.

Ён сказаў:

— Так дзіўна, я і не ведаў, што ты тут.

— Адкуль жа вам ведаць? Мне ўзбрыло ў галаву, вось я і прыйшла сюды.

Аёй — ён ёй тыкнуў.

— І як доўга вы будзеце гасцяваць дома? — спытала яна.

— Усе вакацыі.

Ён выбіраў словы. Яна адразу зрабілася такой далёкай. Навошта ёй спатрэбілася загаварыць з ім?

— Дытлеф гаворыць, што вы такі разумны, Юханэс. І экзамены вы добра здаеце. А яшчэ ён гаворыць, што вы пішаце вершы — гэта праўда?

Ён адказаў коротка, каб хутчэй выкруціцца:

— Так, праўда. Усе пішуць.

Пэўна, яна хутка пойдзе, бо замаўчала.

— А мяне, вось жа, сёння аса ўкусіла, — сказаў ён і паказаў ёй на свой рот. — Таму я так і выглядаю.

— Вас так даўно не было дома, што тутэйшыя восы вас адразу і не прызналі.

Так і ёсць, яе зусім не цікавіць, што яго ўджаліла аса. Ну і няхай. Яна стаяла і круціла залачоную ручку чырвонага парасона, а да астатняга ёй ніякай справы не было. А ён жа гэтую добразычлівую паненку на руках насіў, і не раз.

— І я тутэйшых вос не прызнаю, — адказаў ён. — А раней мы сябравалі.

Але яна не зразумела глыбокага сэнсу яго слоў і не адказала. А сэнс там быў глыбокі, ды яшчэ які.

— Я нічога тут не пазнаю. Лес і той павысякалі.

Па яе твары прабегла хмурынка.

— А мо вам тут і вершы пісацца не будуць, — сказала яна. — Падумаць толькі, а калі вы аднойчы і мне які верш прысвеціце? Не, што гэта я кажу! Вось бачыце, як я мала цяплю.

Ён глядзеў на зямлю, узрушаны і маўклівы. Такая ветлівая, але ж кпіць з яго, гаворыць напышлівыя словы і глядзіць, як ён на іх рэагуе. Але прабачце — ён не толькі дні і ночы на пра­лёт сядзеў і пісаў, ён яшчэ і чытаў больш за ўсіх...

— Ну што ж, мы яшчэ ўбачымся. А пакуль — бывайце...

Ён нічога не адказаў: капялюш ў рукі — і ходу.

Ведала б яна, што ён пісаў вершы для яе адной і ні для каго іншага, ёй прысвячалася ўсё да апошняга радка, нават вершы пра ноч, нават пра імшарнікі. Ён ніколі ёй пра гэта не скажа.

У нядзелю прыйшоў Дытлеф. Хацеў, каб Юханэс пераправіў яго на востраў. «Зноў веславаць», — падумаў Юханэс і пагадзіўся. Ля прыстані ў нядзелю было нялюдна і спакойна, прыгравала сонца. Здалёку даносіліся пералівы музыкі — з боку мора, вунь з тых астравоў: паштовы карабель рабіў ладны паўкруг, каб прыстаць да берага, і гэта на яго палубе гучала музыка.

Юханэс адвязаў лодку і сеў на вёслы. Ён быў у летуценным і ціхамірным настроі і глядзеў на свет праз заслону квецені і залацістага калосся, якую спляталі празрыстасць гэтага дня і музыка з карабля.

Чаму не ішоў Дытлеф? Юханэс стаяў на беразе і пазіраў на людзей і карабель, быццам і не трэба яму нікуды. Ён думаў: не буду больш сядзець на вёслах, паплыву да берага. І пачаў разварочваць лодку.

Раптам ён бачыць, як спярша мільгае, а пасля плюхаецца ў ваду нешта белае; людзі на караблі і на прыстані пачынаюць спалохана крычаць, вочы глядзяць, а рукі цягнуцца туды, дзе плюхнулася гэтае белае. Музыка адразу ж сціхла.

Юханэс кінуўся да месца здарэння. Ён дзейнічаў інстынктыўна, без роздуму і ваганняў. Ён не чуў, як на палубе заходзілася крыкам маці: «Дачушка! Дачушка!» Ён нікога не бачыў. Як сядзеў, так і скочыў у ваду і нырнуў.

Яго не было імгненне, хвіліну; усе бачылі, як бурліла вада на тым месцы, дзе ён нырнуў, і ўсе зразумелі, што ён шукае. На палубе стаяла паніка.

Вось ён зноў вынырнуў, на некалькі сажняў далей ад месца здарэння. Яму ашалела крычалі і паказвалі: «Не, сюды трэба, сюды!»

І ён нырнуў зноў.

Яшчэ адзін пакутлівы момант, нейкая жанчына і нейкі мужчына на палубе, не змаўкаючы, галосыць і заломваюць рукі. Яшчэ адзін чалавек на караблі скінуў нацельнік і чаравікі і скочыў у ваду — гэта штурман. Ён накіраваўся дакладна туды, дзе дзяўчынка ўпала ў ваду, і ўсе на караблі цяпер толькі на яго і спадзяюцца.

Над паверхню мора зноў высунулася галава Юханэса, яшчэ далей, чым той раз, на шмат сажняў далей. Ён згубіў свой капялюш, яго галава блішчэла на сонцы, нібы ў цюленя. Відаць, яму нешта замінае плысці, яму цяжка грэбці рукамі, у адной руцэ ён штосьці трымае. У той жа момант ён узяў ношу зубамі, нейкі вялікі вузел — то была няшчасная дзяўчынка. Яму радасна крычалі з карабля і з берага, нават штурман пачуў, што крыкі ўжо іншыя, падняў галаву над вадою і азірнуўся.

Нарэшце Юханэс нагнаў лодку, якая адплыла крыху ўбок, перакінуў туды дзяўчынку, а пасля залез сам; ён рабіў усё, не задумваючыся. Людзі бачылі, як ён схіліўся над дзяўчынкай і літаральна разарваў адзенне на яе спіне, пасля схапіў вёслы і пачаў шалёна веславаць да карабля. Калі няшчасную выцягнулі на палубу, раздалося шматгалосае ўрачыстае «ўра!».

— Як гэта вы яе так далёка знайшлі? — спытаў яго хтосьці.

Ён адказаў:

— Я ныраў тут. Тут цячэнне. Я ведаў.

Да борта прабіраецца нейкі чалавек, бледны нібы смерць, з крывою ўсмешкаю і заплаканымі вачыма.

— Падыміцеся на палубу на хвілінку! — крычыць ён уніз. — Я хачу вам аддзячыць. Я так вам удзячны. Толькі на хвілінку.

І бледны нібы смерць, чалавек зноў знікае ў натоўпе.

Яму кідаюць трап, Юханэс падымаецца на палубу.

Там ён прабыў нядоўга: назваў сваё імя і адрас, яго, прамоклага да ніткі, абняла нейкая жанчына, бледны і ашалелы мужчына сунуў яму ў руку свой гадзіннік. Юханэс увайшоў у каюту, дзе над няшчаснай дзяўчынкай завіхаліся двое, яны сказалі: «Выкараскаецца, пульс ёсць!» Юханэс глянуў на хворую — маладзенькую бялявую дзяўчынку ў кароценькай сукенцы, падранай на спіне. Пасля нехта надзеў на яго капялюш, і Юханэса вывелі.

Ён не помніў, як давеславаў да берага і выцягнуў лодку на сушу. Чуў толькі, як яшчэ крычалі «ўра» і як зноў весела грала музыка, калі карабель рушыў далей. Хваляй прыемнасці абдало яго з ног да галавы, ён усміхаўся і варушыў губамі.

— Значыцца, наша прагулка сёння адмяняецца, — сказаў Дытлеф. Выгляд у яго быў незадаволены.

Падышла Вікторыя і хутка прамовіла:

— Не, ну ты здурэў! Яму трэба дадому перамяніцца.

— Падумаеш, ну і што такога, яму дзевятнаццаць!

Юханэс пайшоў дахаты. У яго вушах не сціхала музыка і гучнае «ўра», нешта несла яго далей. Ён мінуў хату і пайшоў праз лес да каменяломні. Тут ён выбраў сабе добра прагрэтае сонцам месца. Ад адзення ішла пара. Ён сеў. Ад тлумнага і радаснага неспакою яму не сядзелася на месцы. Ён быў такі шчаслівы! Ён укленчыў і, заліваючыся гарачымі слязамі, пачаў дзякаваць Богу за гэты дзень. Яна была там, яна чула, як крычалі «ўра». Ідзіце дадому і пераапраницеся ў сухое, сказала яна.

Ён сядзеў і ад радасці ўвесь час смяяўся. Ну вось яна і пабачыла, як ён справіўся, як учыніў геройства, яна глядзела на яго з гонарам, калі ён выплыў з тапеліцай у зубах. Вікторыя, Вікторыя! Калі б толькі яна ведала, што кожную хвіліну свайго жыцця ён цалкам належаў ёй! Яму хацелася быць яе служкаю, яе рабом і расчышчаць яе шлях. І цалаваць яе малюсенькія чаравічкі, і ўпрэгчыся ў яе каляску, і падкідаць паленца ў яе печ сцюдзёнай парою. У печ ён бы падкладаў адно залатыя паленцы, Вікторыя!

Ён азірнуўся. Ніхто яго не чуў, ён быў адзін. Дарагі гадзіннік ён трымаў у руцэ, той цікаў, той ішоў.

Дзякую, дзякую за гэты цудоўны дзень! Ён паляпаў рукою па моху на каменні і сухіх галінках. Вікторыя яму не ўсмінулася — не дык не, гэта не ў яе звычцы. Яна адно стаяла на прыстані, шчокі яе злёгка ірдзеліся. Можа, ёй хацелася, каб ён аддаў ёй гадзіннік?

Сонца пакрысе заходзіла, і цяплынь спадала. Ён адчуў, што на ім мокрае адзенне. І пабег дадому, лёгкі, нібы пёрка.

У маёнтку ладзілі летні прыём, паназ'язджалася гарадскіх, былі танцы і музыкі. І цэлы тыдзень па-над круглаю вежаю ўдзень і ўночы лунаў сцяг.

Быў час звозіць сена ў маёнтак, але ўсе коні занятыя шчаслівымі гасцямі, сена так і ляжыць на полі. Месцамі лугі яшчэ не пакошаныя, але найміты возяць каляскі або сядзяць на вёслах — і трава пакрысе палегла.

А ў жоўтай зале не змаўкала музыка...

У такія дні стары млынар спыняў жорны і зачыняў млын. Жыццё навучыла: бывала, вясёлыя гараджане прыйдуць гур-

там на млын і забаўляюцца мяхамі з жытам. Па начах цёпла і светла, а таму свавольстваў чынілася аж занадта. Заможны камергер неяк па маладосці прынёс на млын у ночвах мурашнік. Цяпер камергер пастарэў, але Ота, ягоны сын, яшчэ наведваўся ў маёнтак і выдумляў дзівацкія пацехі. Пра яго шмат чаго можна было пачуць...

Па лесе разносіўся стук капытоў і крыкі. То маладыя госці гойсалі верхам, коні з маёнтка замыліліся і ашалелі. Вершнікі наблізіліся да хаты млынара, пачалі ляскаць пугамі і хацелі было заехаць у хату. Хаця дзверы былі вельмі нізкія, ім усё роўна карцела заехаць у хату на конях.

— Добры дзень, добры дзень. Мы да вас у госці.

Млынар прыкра ўсміхаўся з тае пацехі.

Яны спешыліся, прывязалі коней і адпусцілі жорны.

— Латак пусты! — закрычаў млынар. — Вы ж паломіце жорны!

Але ў аглушальным шуме ніхто нічога не чуў.

— Юханэс! — на ўсе грудзі гукнуў млынар у бок каменяломні.

Прыбег Юханэс.

— Яны мне жорны патрушчаць, — крычаў бацька і паказваў на млын.

Юханэс, не спяшаючыся, рушыў да гарадскіх. Ён быў вельмі бледны, жылы на скронях набраклі. Ён пазнаў Ота, камергерава сына, апранутага ў кадэцкую форму; з ім былі яшчэ двое. Адзін з іх усміхнуўся і павітаўся — не хацеў нікога ўгнавіць.

Юханэс не крычаў, не махаў рукамі, ён папросту ішоў наперад. Вось спыніўся акурат насупраць Ота. Раптам бачыць, як з боку лесу імчаць дзве вершніцы, адна з іх — Вікторыя. Яна апранутая ў зялёны строй для верхавой язды і скача на белай кабыліцы з маёнткавай стайні. З каня не злазіць, а сядзіць і азірае ўсіх запытлівым поглядам.

Тады Юханэс адыходзіць убок, падымаецца да става і адкрывае заслону; грукат пакрысе цішэе, млын спыняецца.

Ота крычыць:

— Не, няхай круціцца. Навошта ты яго спыняеш? Няхай круціцца, кажучы.

— Гэта ты пусціў млын? — спытала Вікторыя.

— Так, — адказаў ён, смеючыся. — А навошта яму стаяць? Чаму ён не круціцца?

— А таму што ён пусты, — адказаў Юханэс, задыхаючыся, і паглядзеў на Ота. — Вам гэта зразумела? Жорны пустыя.

— Млын жа пусты, чуеш? — паўтарыла Вікторыя.

— А адкуль мне пра тое ведаць? — спытаў Ота і засмяўся. — А чаму ён пусты, пусты чаму, я пытаюся? Хіба там не было збожжа?

— На каня! — перапыніў яго адзін з таварышаў, каб скончыць спрэчку.

Яны расселіся па конях. Адзін з іх папрасіў у Юханэса прабачэння перад тым, як паскакаць прэч.

Вікторыя была апошняя. Праскакаўшы крыху, яна павярнула каня і пусцілася назад.

— Калі ласка, прасіце за нас у вашага бацькі прабачэння, — сказала яна.

— Лепей, каб кадэт сам папрасіў, — адказаў Юханэс.

— Так, так, канечне, але... У яго галаве адны свавольствы... Я вас так даўно не бачыла, Юханэс.

Ён падняў на яе вочы, не разумеючы, ці правільна ён пачуў. Няўжо яна забыла апошняю нядзелю, яго вялікі дзень!

Ён адказаў:

— Я вас бачыў на прыстані ў нядзелю.

— Вось як, — хутка адказала яна. — Падумаць толькі, як добра, што вы дапамаглі штурману ў пошуках. Вы ж з ім знайшлі дзяўчынку?

Абражаны, ён коратка адказаў:

— Так. Мы знайшлі дзяўчынку.

— Ці гэта, — яна нібы раптам нешта ўспомніла, — ці гэта вы яе самі знайшлі... Вось жа, якая розніца. Так, так, спадзяюся, вы папросіце вашага бацьку дараваць нам. Дабранач.

Яна кіўнула яму, усміхнулася, падабрала лейцы і паскакала прэч.

Калі Вікторыя знікла, Юханэс, раззлаваны і неспакойны, выправіўся ў лес. Там ён знайшоў Вікторыю, якая самотна стаяла каля дрэва. Схіліўшыся да камля, яна ўсхліпвала.

Можа, упала? Можа, ударылася?

Ён падышоў да яе і запытаўся:

— Што з вамі?

Яна зрабіла крок наперад, працягнула да яго рукі і пагля-
дзела заплаканымі вачыма. Пасля спынілася, апусціла рукі
і адказала:

— Са мной нічога, я злезла з каня і адпусціла яго, каб бег
наперад... Юханэс, ніколі больш не глядзіце на мяне так. Вы
стаялі ля става і глядзелі на мяне. Што вам трэба?

Ён прамармытаў:

— Што мне трэба? Я не разумею...

— Якое ў вас запясце, — сказала яна і раптам паклала сваю
далонь на ягоную. — Якое ў вас шырокае запясце. І які вы
цёмны скурай, нібы арэх...

Ён сцэпануўся, хацеў быў схапіць яе за руку. Але яна пада-
брала сваю сукенку і сказала:

— Не, са мной нічога. Мне папросту хацелася прайсціся
дадому пешкі. Дабранач.

III

Юханэс зноў з'ехаў у горад. Міналі дні і гады, доўгі неспа-
койны час за працаю і мроямі, заняткамі і вершамі. Юханэс
рабіў поспехі, ён удала склаў верш пра Эстэр, «іўдзейскую
дзяўчыну, якая зрабілася царыцаю персіянаў», які надрукавалі
і за які заплацілі. Іншы верш, «Нетры каханья», напісаны
ад імені манаха Вэнта, прынёс яму вядомасць.

А што такое каханне? Ветрык, які авявае ружы, не — план-
ктон у крыві. Каханне — гэта пякельная мелодыя, якая нават
сэрцы старых вымушае танчыць. Гэта нібы стакротка, якая рас-
пускае свае пялёсткі толькі насустрач ночы, і гэта нібы кураслеп,
які завяне ад аднаго толькі подыху, а ад дотыку ўжо і памрэ.

Так і каханне.

Яно здольнае зруйнаваць чалавека, аднавіць яго і зноў апа-
ліць; яно здольнае прылашчыць мяне сёння, цябе — заўтра
ўранку, а іншага — заўтра ўночы, бо такое яно мінучае.
Але яно таксама ў змозе трываць, нібы невыгойнае таўро,
і нязгасна палымнець аж да самай смерці, бо такое яно жыву-
чае. Дык якое яно, каханне?

О, каханне — гэта летняя ноч, асветленая зорамі на небе і ахінутая водарам зямлі. Але чаму яно вымушае маладога ісці патаемнымі шляхамі і чаму яно падымае старога на ногі ў яго самотнай хаціне? Ах, каханне робіць з чалавечага сэрца грыбны сад, шчодры і бессаромны сад, дзе растуць чароўныя і дзёрзкія грыбы.

Ці не яно вымушае чарныца красціся поначы па зачыненых садах і падглядаць у вокны за людзьмі, якія спяць? Ці не яно зводзіць чарніцу з тропу і запамарочвае розум прынцэсы? Яно схіляе голаў караля долу, аж яго валасы замятаюць дарожны пыл, і ад яго ён шапоча сарамотныя словы, і смяецца, і высалапляе язык.

Такое яно, каханне.

Не, не, яно зусім іншае, ні на што астатняе ў свеце не падобнае. Яно сыходзіць поначы ўвесну на зямлю, калі юнаку бачацца два вокі, два вокі. Ён утаропліваецца, ён глядзіць. Ён цалуе вусны, і ў ягоным сэрцы нібы сустракаюцца два прамяні: зорка і сонца, якое ззяе ёй насустрач. Ён падае ў абдымкі, і больш анічога ў свеце не чуе і не бачыць.

Кяханне — гэта першае слова Бога, першая думка, якая працяла ягоны розум. Калі ён сказаў: «Хай будзе святло!» — сталася каханне. І ўсё, што ён стварыў, было вельмі добра, і ён анічога не хацеў з таго перайначыць. І зрабілася каханне пачаткам свету і свету ўладаром, але ўсе ягоныя шляхі поўняцца кветкамі і крывёю, кветкамі і крывёю.

Стаяў вераснёвы дзень.

Гэтая глухая вуліца была ягоным заўсёдным месцам для шпацыру, ён праходжваўся па ёй, нібы па сваім пакоі, бо ніколі ніхто з чужых яму тут не трапляўся, а паабাপал яе цягнуліся сады з дрэвамі, убранымі чырвоным і залатым лісцем.

Адкуль узялася тут Вікторыя? Як яе шлях завярнуў сюды? Ён не памыліўся, і ўчора ўвечары са свайго акна ён таксама бачыў, як яна там ішла.

Сэрца ягонае закалацілася. Ён ведаў, што Вікторыя была ў горадзе, прынамсі, так ён чуў, але яна круцілася ў такіх колах, куды сыну млынара не было ходу. З Дытлефам ён таксама не асабліва знаўся.

Ён схамянуўся і рушыў насустрач даме. Пазнала яна яго ці не? Сур'ёзная і задуменная, яна ішла сваёю дарогай, ганарліва трымаючы галаву на стройнай шыі.

Ён павітаўся.

— Добры дзень, — павольна адказала яна.

Не падобна было, што яна думала спыняцца, таму ён моўчкі мінуў яе і пайшоў, знікавеўшы, далей. Там, дзе вулічка заканчвалася, ён павярнуў назад, як рабіў звычайна. Я буду глядзець убок, а не на яе, думаў ён. Толькі зрабіўшы нейкія два дзясяткі крокаў, ён падняў на яе вочы.

Яна спынілася каля вітрыны.

Мо пайсці прэч, нырнуць на іншую вуліцу? Што яна там выглядае? Вітрына была бедная — невялічкае акенца лаўкі, у якім грувасціліся брускі чырвонага мыла, крупы ў слоіках і некалькі пагашаных марак на продаж.

Ён, мусіць, зробіць яшчэ нейкія дзсяткі два крокаў і павярне назад.

Раптам яна падняла на яго вочы і пайшла насустрач. Ішла шпарка, нібы на нешта наважыўшыся, і калі пачала гаварыць, адчулася, што ёй цяжка дыхаць. Яна нервова ўсміхалася.

— Добры дзень. Дзіўна неяк, што я вас сустрэла.

Аднаму Богу вядома, што сталася з яго сэрцам: яно не білася, яно дрыжэла. Ён хацеў нешта вымавіць, але ў яго не атрымалася, толькі вусны варухнуліся. Прыемны водар ішоў ад яе адзення, ад яе жоўтай сукенкі, а можа, ад яе твару. У той момант ён яшчэ добра не разгледзеў яе, толькі пазнаў тонкія плечы і доўгую вузкую руку, у якой быў парасон. Яе правая рука. А на руцэ — пярсцёнак.

Спярга ён зусім не звярнуў на гэта ўвагі, і ніякага адчування няшчасця ў яго не ўзнікла. Адно рука яе падавалася неверагодна прыгожаю.

— Я ўжо цэлы тыдзень у горадзе, — паведаміла яна, — а вас яшчэ не сустракала. Не, я аднойчы бачыла вас на вуліцы — нехта сказаў, што гэта былі вы. Вы зрабіліся такім дужым.

Ён прамармытаў:

— Я ведаў, што вы гасцюеце ў горадзе. Доўга тут прабудзеце?

— Яшчэ некалькі дзён. Не, не доўга. Хутка зноў дадому.

— Дзякуй вам, што павіталіся, — сказаў ён.

Паўза.

— Дарэчы, я заблудзілася, — сказала яна. — Я жыву ў камергера. Як туды прайсці?

— Я вас праводжу, калі дазволіце.

Яны пайшлі разам.

— Ота дома? — спытаў ён, каб нешта сказаць.

— Так, дома, — коротка адказала яна.

Некалькі мужчын выйшлі з дзвярэй, яны неслі фартэпіяна і загадзілі ходнік. Вікторыя падалася ўлева, аказаўшыся бок у бок са сваім праважатым. Юханэс паглядзеў на яе.

— Прабачце, — сказала яна.

Ад гэтага кранання яго ахапіла млявасць, на нейкае імгненне ён адчуў яе подых на сваёй шчацэ.

— Я бачу, у вас пярсцёнак, — сказаў ён і нібыта абьякава ўсміхнуўся. — Пэўна, вас можна павіншаваць з заручынамі?

Што яна адкажа? Ён не глядзеў на яе, але стрымліваў дыханне.

— А вы самі? — адказала яна, — Хіба ў вас няма пярсцёнка? Але не... Сапраўды, нехта гаварыў... Пра вас цяпер так шмат усяго расказваюць і ў газетах пішуць.

— Я напісаў некалькі вершаў, — адказаў ён. — Але ж вы, напэўна, іх не чыталі.

— Хіба была не цэлая кніга? Я думала...

— Так, невялічкая кніжачка таксама.

Яны прыйшлі, яна не спяшалася, хоць, вядома, ёй трэба было да камергера. Яна села на лаўку. Ён стаяў побач з ёю.

Тут яна раптам падала яму руку і сказала:

— Сядайце ж і вы.

І толькі калі ён сеў, яна прыбрала руку.

«Цяпер або ніколі!» — падумаў ён. Ён ізноў паспрабаваў загаварыць насмешлівым і абьякавым тонам, усміхнуўся, паглядзеў угору. Як добра.

— Дык значыцца, вы заручыліся і нават сказаць мне не хочаце. Мне, вашаму даўняму суседу.

Яна задумалася.

— Я не пра тое з вамі хацела пагаварыць, — адказала яна.

Ён раптоўна пасур'эзнеў і ціха сказаў:

— Так, так, разумею.

Паўза.

Ён зноў пачаў:

— Безумоўна, я ўвесь час ведаў, што ў мяне нічога не атрымаецца... так, што не са мною... Я толькі сын млынара, а вы... Безумоўна, так і павінна быць. І я не разумею, як я наважваюся сядзець побач з вамі і расказваць пра ўсё гэта. Бо мне варта стаяць перад вамі або уклечыць перад вамі вунь там. Гэта было б правільней. Але гэта, пэўна... І ўсе гэтыя гады, што я тут жыў, зрабілі сваё. Пэўна, у мяне паболела смеласці. Бо я ўжо ніякае не дзіця, і я ведаю, што па адным толькі вашым загадзе мяне ў турму не кінуць. Таму я і гавару вам усё гэта. Але вам не трэба на мяне за гэта сердаваць, я лепш памаўчу.

— Не, гаварыце. Гаварыце, што вы толькі хочаце.

— Вы дазваляеце? Усё, што я хачу? Але тады ваш пярсцёнак не павінен мне замінаць.

— Не, — ціха адказала яна, — ён вам ні ў чым замінаць не будзе. Не.

— Што? Што ж тады атрымліваецца? Ды Бог з вамі, Вікторыя, ці я памыляюся? — Ён падскочыў і схіліўся, каб зазірнуць ёй у твар. — Я хацеў сказаць, няўжо пярсцёнак нічога для вас не значыць?

— Сядзьце.

Ён сеў.

— О не, калі б вы толькі ведалі, як я пра вас думаў! Божа, каб я хоць калі пусціў у сэрца іншую думку! Сярод усіх, каго я бачыў і пра каго чуў, для мяне існавалі толькі вы і ніхто, акрамя вас. Я быў не ў стане думаць па-іншаму: Вікторыя — самае чароўнае і самае прыгожае, што толькі я ведаю! Паненка Вікторыя, заўсёды думаў я. Вось жа, я цудоўна разумеў, што я для вас далейшы за ўсіх, але я вас ведаў — так, ужо аднаго гэтага мне было дастаткова, — ведаў, што вы недзе жывяце і, можа, успамінаеце мяне зрэчас. Канечне, вы пра мяне не ўспаміналі, але часта ўвечары я сядзеў у сваім крэсле і думаў, што вы, можа, зрэчас мяне ўсё ж успамінаеце. Ведаеце, для мяне тады нібы адкрываліся нябёсы, паненка Вікторыя, і таму я пісаў вам вершы і купляў для вас кветкі на ўсе грошы, якія ў мяне былі, і нёс іх дадому, і ставіў

у ваду. Усе мае вершы прысвечаныя вам, за вельмі рэдкім выключэннем, ды тыя я і не друкаваў. Але вы, бадай, і надрукаванае не чыталі. Цяпер я працую над вялікай кнігай. О Божа, як я вам удзячны, бо я так вамі перапоўнены і ў вас уся мая радасць. Заўсёды я чуў або бачыў нешта, што мне пра вас нагадвала, — і ўдзень, і ўночы. Я напісаў вашае імя на столі і, калі кладуся, гляджу на яго, але пакаёўка, якая прыбіраецца ў мяне, яго не бачыць, я напісаў яго такімі малюсенькімі літаркамі, каб бачыў толькі я і ніхто больш. Якая-ніякая — а мне радасць.

Яна адварнулася і дастала з-за гарсажа нейкую паперчыну.

— Глядзіце! — сказала яна, цяжка дыхаючы. — Я выразала яго і захавала. Каб вы ведалі, што вечар я чытаю яго. Калі тата ўпершыню мне яго паказаў, я пайшла да акна, каб прачытаць. «Дзе ж ён? Ніяк не знайду», — сказала я і вярнула газету. Але я яшчэ як знайшла і нават паспела прачытаць. І я была такою шчасліваю.

Ад паперкі ішоў тонкі водар яе грудзей, яна сама яе разгарнула і паказала яму, гэта быў адзін з яго першых вершаў, чатыры невялічкія слупкі, прысвечаныя ёй, вершніцы на белым кані. Гэта было прызнанне з глыбіняў сэрца — няхітрае і гарачае, выбліск, які нельга было стрымаць, які ішоў ад радкоў, нібы ад зорак, калі яны запальваюцца.

— Так, — сказаў ён, — гэта я напісаў. Як даўно тое было, стаяла ноч, за маім акном шумелі таполі, калі я сядзеў і складаў яго. Не, вы што, сапраўды яго захавалі? Дзякую! Вы яго захавалі. О! — зачаравана вымавіў ён, і голас яго гучаў ціха. — Падумаць толькі, як блізка вы цяпер сядзіце. Я адчуваю дотык вашай рукі, ад вас ідзе цяпло. Шмат разоў, калі я заставаўся адзін і думаў пра вас, ад хвалявання мяне прабіраў холад, але цяпер я сагрэўся. Калі я прыезджаў дадому апошні раз, якою прыгожаю вы мне здаваліся, але цяпер вы яшчэ прыгажэйшая. Вашы вочы, бровы, ваша ўсмешка, — не, я нават не ведаю, усё разам, усё ў вас.

Яна ўсміхнулася, глядзячы на яго з-пад напалову апушчаных павек, пад доўгімі вейкамі бачылася густая сінь. Ад яе ішло святло. Здавалася, яна таксама адчувала гэтую найвышэйшую ўцеху і несвядома вяла рукою ўслед за яго словамі.

— Дзякую! — сказала яна.

— Не, Вікторыя, не дзякуйце мне, — адказаў ён. Уся ягоная душа памкнулася ёй насустрач, і яму хацелася гаварыць яшчэ і яшчэ; нарэшце ён разгубіўся, яго нібы апаілі. — Але Вікторыя, калі вы хоць зусім трошкі мяне любіце... я нават не ведаю, але скажыце, што любіце, нават калі гэта і не так. Прашу вас! О, абяцаю вам, што я зраблюся вядомым, я зраблюся вельмі вядомым, нечувана вядомым. Вы нават і не здагадаецеся, якім вядомым я магу зрабіцца; я час ад часу раздумваю над гэтым і ведаю, што я шмат на што здольны. Часта мае сілы рвуцца з мяне, поначы я хаджу туды-сюды па пакоі, бо мяне перапаўняюць відзежы. За сцяною ляжыць сусед, ён не можа заснуць, ён стукае ў сцяну. Досвіткам ён ідзе да мяне, ён сварыцца. Але гэта нічога, што ён мне зробіць, калі я так доўга пра вас думаў — і мне пачало здавацца, быццам вы побач. Я іду да окна і спяваю, днее, на дварэ шумяць таполі. Дабранач, гавару я насустрач дню. Гавару вам. Цяпер яна спіць, думаю я, дабранач, хай блаславіць яе Бог! Пасля я кладуся. І так з вечара ў вечар. Але я ніколі не думаў, што вы такая прыгожая. Калі вы з'едзеце, я буду помніць вас менавіта такой, якая вы цяпер. Я запамню кожную рыску вашага твару...

— Вы больш не прыедзеце дадому?

— Не. У мяне справы. Не, што я такое кажу, канечне, прыеду. Выпраўлюся неадкладна. У мяне справы — хоць якія там у мяне могуць быць справы. Вы калі-нікалі гуляеце там па садзе? Калі-небудзь выходзіце па вечарах? Я б мог з вамі бачыцца, вітацца з вамі, а больш мне нічога і не трэба. Але калі вы хоць крыху мяне любіце, калі вы мною не пагрэбуеце, не пагідзіцеся мною, дык... Зрабіце мне гэтую ласку... Ведаеце, ёсць такая пальма, карыфа, яна цвіце толькі адзін раз у жыцці, і здараецца гэта, калі ёй добра пад семдзсят гадоў. І цвіце яна толькі раз. Цяпер я цвіту. Я знайду грошы і прыеду дадому. Я прадам тое, што напісаў, я ж цяпер працую над вялікай кнігай, і яе я цяпер прадам, прадам заўтра ж, усё, што ёсць з напісанага. Мне за гэта добра заплацяць. Вы хочаце, каб я прыехаў дадому?

— Так.

— Дзякую, дзякую! Прабачце, я шмат на што спадзяюся, шмат у што веру, гэта так цудоўна — шмат у што верыць. Гэта самы шчаслівы дзень майго жыцця...

Ён зняў капялюш і паклаў яго побач з сабою.

Вікторыя азірнулася, ніжэй па вуліцы ішла нейкая дама, а крыху вышэй — старая з кашом. Вікторыя захвалявалася, дастала гадзіннік.

— Вам час ісці? — спытаў ён. — Скажыце ж нешта перад тым, як пойдзеце, дазвольце мне пачуць ваш... Я люблю вас і кажу гэта цяпер. Усё залежыць ад таго, што вы адкажаце, ці мне... Усё ў ваших руках. Што вы скажаце?

Паўза.

Ён апусціў галаву.

— Не, лепш не гаварыце! — папрасіў ён.

— Не тут, — адказала яна. — Я скажу гэта, калі мы прыйдзем. Яны пайшлі.

— Кажуць, вы збіраецеся ажаніцца з дзяўчынкай, якую аднойчы выратавалі. Як яе завуць?

— Вы маеце на ўвазе Камілу?

— Каміла Сэер. Кажуць, вы збіраецеся з ёю ажаніцца.

— Вось як. Чаму вы пра гэта пытаецеся? Яна ж яшчэ дзіця. Я бываў у іх дома, маёнтак іхні вялікі і заможны, як ваш, я бываў там шмат разоў. Не, яна ж яшчэ дзіця.

— Ёй пятнаццаць. Я з ёй сустракалася, мы былі разам. Яна мне вельмі спадабалася. Такая чароўная!

— Я не збіраюся з ёю жаніцца, — сказаў ён.

— Ну, не дык не.

Ён паглядзеў на яе. Яго твар пазмрачнеў.

— Але чаму вы цяпер пра гэта гаворыце? Вы хочаце пераключыць маю ўвагу на іншую?

Яна хутка рушыла наперад, не адказваючы. Яны спыніліся перад сядзібаю камергера. Яна схопіла яго за руку і пацягнула ўверх па лесвіцы да ўваходных дзвярэй.

— Я туды не пайду, — нападзіўлена сказаў ён.

Яна пазваніла, павярнулася да яго, яе грудзі часта ўздымаліся.

— Я вас люблю, — сказала яна. — Вы разумееце? Я люблю толькі вас.

Раптам яна хутка пацягнула яго ўніз па лесвіцы, на тры чатыры прыступкі ўніз, абняла яго і пацалавала. Ён адчуў, як яна дрыжыць, прыціскаючыся да яго.

— Я люблю толькі вас, — сказала яна.

Дзверы расчыніліся. Яна адштурхнула яго і кінулася ўверх па лесвіцы.

IV

Сыходзіць ноч, бярэцца на ранне — сіняватае і асцярожнае вераснёвае ранне.

Лагодна шапочуць таполі ў садзе. Адчыняецца акно, з яго высоўваецца чалавек і спявае. На ім аніякага пінжака, ён выглядае ў свет, нібы расхрыстаны вар'ят, які ап'янеў ноччу ад шчасця.

Раптам ён адварочваецца ад акна і глядзіць на дзверы: нехта да яго пастукаў. Ён крычыць: «Заходзьце!» Заходзіць чалавек.

— Добры дзень! — гаворыць ён гасцю.

Гэта чалавек пажылога веку, бледны і раззлаваны, і ў яго з сабою лямпа, бо на дварэ яшчэ як след не развіднела.

— Я зноў прашу вас, спадар Мёлер, спадар Юханэс Мёлер, ну нельга ж так, — заходзячыся злосцю, гугніў ён.

— Нельга, — адказаў Юханэс, — вы маеце рацыю. Я сядзеў і пісаў, у мяне так добра яно ішло, глядзіце, усё гэта я напісаў за адну ноч, якая добрая выдалася ноч. Але цяпер я скончыў. Я адчыніў акно і крыху спяваў.

— Вы на ўсю моц гарлапанілі, — гаворыць сусед. — А яно ж сярод ночы.

Юханэс кідаецца да сваіх запісаў на сталe, хапае жменю вялікіх і малых аркушаў.

— Вы толькі паглядзіце! — крычыць ён. — Я ніколі так плённа не пісаў. Гэта нібы бліскала нястомная маланка. Я неяк бачыў, як па тэлеграфным провадзе бегла маланка, яна выглядала, барані вас Божа, нібы вогненнае прасцірадла. Так і мяне пранізала сённяя ўночы. І што мне было рабіць? Я ўпэўнены, што вы больш не будзеце на мяне сердаваць, калі пачуеце, як у мяне складна атрымалася. Я сядзеў і пісаў, чуеце, я не варушыўся, я згадаў пра вас і працаваў цішэй. Пасля настаў момант, калі я больш нічога не помніў, грудзі мае разрывала, мо, тады я і ўстаў з-за стала, можа, я і ноччу ўставаў і некалькі разоў хадзіў па пакоі. Я быў такі шчаслівы.

— Уночы я вас не надта і чуў, — гаворыць сусед. — Але як можна ў такі ранні час гэтак галёкаць?

— Канечне, нельга. Але ж я вам усё растлумачыў. Вы зразумеіце, мне яшчэ ніколі не надаралася такой ночы. Учора са мною нешта адбылося. Іду я вуліцаю і насустрэч мне — маё шчасце, чуеце, мая зорка і маё шчасце. Ведаеце, яна мяне тады пацалавала. А як чырванеліся яе вусны, а як я яе кахаю, яна мяне пацалавала і я быў што п'яны. Вы калі-небудзь так моцна хваляваліся, што аж язык аднімаўся? У мяне адняўся, сэрца калацілася так, што ўсё цела трэслася. Я пабег дадому і заснуў; я сядзеў на крэсле і спаў. Прачнуўся ўвечары. Душа мая хвалявалася і поўнілася захапленнем, і я пачаў пісаць. Што я пісаў? Вось яно! Мяне перапаўнялі дзіўныя і чароўныя думкі, нябёсы адкрыліся, нібы цёплае лецеўка агарнула маю душу, я прыгубіў віна з рук анёла, я выпіў яго, яно хмяліла, я піў яго з гранатавага кубка. Хіба я чуў, як біла гадзіны? Хібы бачыў, як дагарала лямпа? Далібог, вы мяне разумееце! Я перажыў усё зноў, і зноў ішоў вуліцаю з маёй любай, і зноў усе на яе азіраліся. Мы пайшлі ў парк і сустрэлі караля, і я зняў капялюш і нізка яму пакланіўся ад шчасця, і кароль азірнуўся, каб на яе паглядзець, паглядзець на маю любую, бо яна велічная і гожая. Мы зноў падаліся ў горад, і ўсе шкаляры азіраліся, каб на яе паглядзець, бо яна маладая і на ёй светлая сукенка. Калі мы наблізіліся да чырвонай камяніцы, то зайшлі ў сярэдзіну. Я ступаў за ёю ўверх па прыступках і жаданне маё было ўкленчыць перад ёю. І тады абвіла яна мяне сваімі рукамі і пацалавала. Гэта здарылася са мною ўчора ўвечары, не так даўно. Калі б вы спыталі мяне, што я напісаў, дык я адкажу, што гэта адна суцэльная бесперапынная песня радасці, шчасцю, і яе я пісаў. Нібы шчасце скінула перада мною свае адзенні і, смеючыся, разляглося перада мной, і ў яго была доўгая шыя, і яно цягнулася да мяне.

— Няхай так, але мне насамрэч не хочацца з вамі больш размаўляць, — раздражнёна і засмучана гаворыць сусед. — Я з вамі размаўляю апошні раз.

Юханэс спыняе яго каля дзвярэй.

— Пачакайце крыху. Калі б вы толькі бачылі — ваш твар нібы асвятліла сонцам. Я ўбачыў гэта цяпер, калі вы павяр-

нулiся, гэта ўсё лямпа, яна кінула жмут святла на ваш лоб. Вы больш не злавалі, я гэта бачыў. Так, я расчыніў акно, так, я спяваў занадта гучна. Я быў шчаслівым братам усім людзям. Такое часам здараецца. Розум памірае. Мне варта было паду-маць, што вы яшчэ спіце...

— Увесь горад яшчэ спіць.

— Так, яшчэ ж зарана. У мяне для вас падарунак. Прыме-це? Гэта срэбра, мне ім аддзячылі. Дзяўчынка, якую я некалі выратаваў, падарыла мне яго. Калі ласка! Тут месціцца двац-цаць цыгарэт. Не прымеце? Вось яно як, вы не курыце. Вы б прывыклі. Дазволіце зайсці да вас уранку і папрасіць праба-чэння? Мне так хочацца нешта зрабіць, папрасіць, каб вы мне даравалі...

— Дабранач.

— Дабранач. Я проста зараз і кладуся. Абяцаю вам. Вы больш ад мяне ані гуку не пачуеце. А надалей я выпраўлюся. Сусед пайшоў.

Юханэс раптам адчыніў дзверы і наўздагон яму сказаў:

— Дарэчы, я ж з'езджаю. Я больш не буду вас турбаваць, заўтра я з'езджаю. Забыў вам сказаць.

Нікуды ён не паехаў. Розная драбяза затрымала яго, трэба было яшчэ тое-сёе зрабіць, нешта дакупіць, за нешта запла-ціць, была раніца і быў вечар. Ён не чуў пад сабою ног.

Нарэшце ён пазваніў у дзверы камергеравай сядзібы. «Вік-торыя дома?»

Вікторыя выйшла па справах.

Ён тлумачыць, што яны землякі, паненка Вікторыя і ён, ён хацеў толькі павітацца з ёю, калі б яна была дома, дазволіць сабе з ёю павітацца. Ён хацеў перадаць вестку сваім дадому. Не дык не.

Пасля ён накіраваўся ў горад. Можа, ён яе там сустрэне, па-бачыць, можа, яна будзе ехаць у калясцы. Ён бадзяўся па го-радзе аж да вечара. Каля тэатра ўбачыў яе, павітаўся, усміх-нуўся і павітаўся, і яна павіталася ў адказ. Ён хацеў падысці да яе бліжэй, усяго некалькі крокаў, як раптам заўважыў, што яна не адна, побач з ёю Ота, камергераў сын. Ён быў у лей-тэнанцкай уніформе.

Юханэс падумаў: «Можа, яна мне махне рукою або падміргне?» А яна паспешліва прайшла ў тэатр, пачырванелая, апусціла галаву, нібы хаваючыся ад яго.

Можа, ён яе пабачыць? Ён купіў білет і зайшоў у тэатр. Ён ведаў, дзе знаходзіцца камергерская ложа — а як жа, у гэтых багаццяў і ложы свае. Яна сядзела там ва ўсёй сваёй красе і азіралася па баках. Можа, яна на яго паглядзіць? Куды там!

Калі адыгралі першы акт, ён шукаў яе ў калідоры. Зноў павітаўся; яна неяк здзіўлена на яго паглядзела і кінула.

— Вады можна папіць там, — сказаў Ота і паказаў наперад. Яны прайшлі міма яго.

Юханэс глядзеў ім услед. Дзіўнаю смугою яму завалакло вочы. Усе вакол абураліся і бурчалі, ён механічна прасіў прабачэння, але з месца не сыходзіў. Яна знікла.

Калі яна паказалася зноў, ён нізка ёй пакланіўся і сказаў:

«Прабачце мне...»

Ота адказаў на вітанне, прыжмурыўшы вочы, пачаў у яго ўглядацца.

— Гэта ж Юханэс, — нагадала яна. — Хіба ты не пазнаеш? Вам, відаць, цікава, як там маюцца дома, — працягвала яна і твар яе быў гоным і спакойным. — Напраўду я не ведаю, але напэўна ж усё добра. Цудоўна. Я перадам прывітанне млынару.

— Дзякую. Вы хутка едзеце?

— На днях. Так, так, я абавязкова перадам прывітанне млынару.

Яна пакланілася і пайшла.

Юханэс глядзеў ёй услед, аж пакуль яна не знікла з вачэй, і выйшаў на вуліцу. Вечнае бадзянне, цяжкі і бязрадасны шпацыр па вуліцах, каб хоць неяк змарнаваць час. А дзясятай гадзіне ён стаяў каля камергеравай сядзібы і чакаў. Спектакль, мусіць, хутка скончыцца, яна прыедзе з хвіліны на хвіліну. Можа, яму пашчасціць адчыніць дзверцы каляскі і зняць перад ёю капялюш, адчыніць дзверцы каляскі і пакланіцца аж да самай зямлі.

Нарэшце недзе праз паўгадзіны яна прыбыла. Ён так і будзе стаяць ля брамы, каб яго бачылі? Ён паспешліва пайшоў па вуліцы, не азіраючыся. Ён чуў, як адчынілі браму камергеравай сядзібы, як уехала каляска і як браму зноў зачынілі. І толькі тут ён азірнуўся.

Можа, з гадзіну ён хадзіў туды-сюды паўз сядзібу. Ён анічога не чакаў і ніякіх спраў у яго тут не было. Раптам адчыняецца брамка і з яе на вуліцу выходзіць Вікторыя. На ёй няма капялюшыка, яна толькі накінула шаль на плечы. Яна ўсміхаецца — напўнясмела, напўнапышліва — і пытаецца, каб пачаць гаворку:

— А вы ўсё ходзіце і думаеце?

— Не, — адказаў ён. — Думаю? Ну што вы, я проста хаджу.

— Я бачыла, як вы па вуліцы туды-сюды ходзіце, і хацела... я вас са свайго акна бачыла. Мне хутка зноў трэба ісці.

— Дзякую, што выйшлі, Вікторыя. Я быў засмуціўся, але гэта прайшло. Прабачце, што павітаўся з вамі ў тэатры; на жаль, я таксама запытваўся пра вас тут, у камергерскім доме, мне хацелася ўбачыцца з вамі і пачуць ад вас, што вы мелі на ўвазе, што было ў вас наўме.

— Вы ж і так ведаеце, — сказала яна. — Заўчора я столькі ўсяго вам нагаварыла, што вы, напўна, усё зразумелі.

— Я пакуль яшчэ не ўсё зразумеў.

— Хопіць гаварыць пра гэта. Я вам даволі ўсяго нагаварыла, нават болей, чым трэба было, і цяпер вам так баліць. Я вас люблю, ні заўчора, ні цяпер я вам не маніла, але нас так шмат раздзяляе. Я так вас шаную, і пагаварыць з вамі добра, і ні з кім іншым мне так не добра, як з вамі, але... Вось жа, мне больш нельга стаяць так з вамі, нас могуць пабачыць з вокнаў. Юханэс, вы мала што ведаеце, таму не прасіце мяне больш расказаць вам, што я маю на ўвазе. Я не знаходзіла спакою ні ўдзень, ні ўночы, і я не адмаўляюся ні ад аднаго свайго слова. Але гэта немагчыма.

— Што для вас немагчыма?

— Усё. Абсалютна ўсё. Паслухайце, Юханэс, дазвольце мне абысціся без тлумачэнняў, якія не патрэбныя ні вам, ні мне.

— Вось яно што. Добра, не тлумачце! Але ж атрымліваецца, што заўчора вы мяне абкруцілі вакол пальца. Выходзіць, што вы выпадкова стрэлі мяне на вуліцы і былі ў добрым гуморы — і вось...

Яна павярнулася і хацела ісці.

— Я недзе памыліўся? — спытаў ён. Ён перамяніўся з твару, зрабіўся зусім бледны. — Я хацеў спытаць, як я страціў вашу...? Няўжо я ў нечым правінаваціўся за гэтыя два дні і дзве ночы?

— Не. Зусім не. Я толькі ўзважыла ўсё, вы ж, напэўна, таксама? Ведаеце, гэта зусім немагчыма. Вы мне такі дарагі, я вас так шаную...

— Вы мне такі дарагі...

Яна падымае на яго вочы, яго ўсмешка яе абражае, і ў яшчэ большым запале яна працягвае:

— Божа, ці вы не разумееце, што бацька ніколі гэтага не дазволіць? Навошта вы прымушаеце мяне гэта вам казаць? Вы ж самі разумееце. Ну няўжо з гэтага што-небудзь атрымалася б? Ці не мая тут рацыя?

Паўза.

— Ваша, — адказвае ён.

— Да таго ж, — працягвае яна, — знойдзеца ці мала прычын... І ў тэатры вам не варта было да мяне падыходзіць, я вас так спужалася. Ніколі больш так не рабіце.

— Не буду, — кажа ён.

Яна бярэ яго за руку.

— Можа, вы б дадому наведаліся? Вы б такую ласку мне зрабілі. Якая гарачая ў вас рука, а мне холадна. Не, пайду. Дабранач.

— Дабранач, — адказвае ён.

Вуліца, настылая і бляклая, цягнулася праз горад, нібы пясчаны пас, ні канца ёй не было, ні краю. Яму насустрач ішоў хлопчык, які прадаваў звялыя і пабітыя ружы; ён гукнуў яго, узяў адну ружу, даў хлопцу маленечкі залаты грошык, пяць крон, няхай будзе падарунак, і рушыў далей. Хутка на вочы яму трапілася групка малечы, што корпалася каля падваротні. А вось хлапчанё гадоў дзесяці сядзіць ціхенька і проста глядзіць перад сабою, у яго блакітныя стомленыя вочы, якія цікуюць за гульнёю, запальныя шчокі і квадратнае падбароддзе, а на галаве зрэбная шапка. Дакладней, падшэўка пад шапку. Яна была дзіцяці замест парыка, хвароба назаўсёды знявечыла яго. Ягоная душа, пэўна, таксама надзвычай ссохлася.

Юханэс заўважаў усё на сваім шляху, хоць туляўся без аніякага разумення, у якой частцы горада ён знаходзіўся або куды ішоў. А тут яшчэ пачаўся дождж, ён не заўважыў яго і не раскрыў парасон, хоць насіўся з ім цэлы дзень.

Калі ён нарэшце дайшоў да пляцоўкі, дзе стаялі лаўкі, ён накіраваўся да адной і сеў. Дождж не сунімаўся, Юханэс мі-

маволі раскрыў парасон ды так і сядзеў. Хутка яго разабрала непераадольная дрымота, галаву завалакло туманам, ён заплюшчыў вочы, пачаў вадзіць носам і заснуў.

Ён прахапіўся ад таго, што нехта з пракожых гучна размаўляў. Ён тады падняўся і пашкандыбаў далей. У галаве праяснела, ён успомніў усё, што адбылося, да дробязяў, нават таго малага, якому ён даў пяць крон за ружу. Яму ўявілася, як малы ўзрадаваўся, калі пабачыў сярод сваіх медзякоў гэты незвычайны грошык — не нейкія там дваццаць пяць эрэ, а сапраўдныя пяць крон золатам. Бог з ім!

А малечу, пэўна, разагнала дажджом, і яны працягвалі гуляць у падваротні, скакалі ў класы, білі шары, а гэты выродлівы старэча гадоў дзесяці сядзеў і паглядаў на іх. Хто ведае, можа, ён сядзеў і цешыўся з нечага, можа, у яго ў пакойчыку на заднім двары была якая забаўка, лялька або юрок. Можа, яшчэ не ўсё было страчана ў ягоным жыцці, і ў ягонай кволай душы яшчэ цеплілася надзея.

Паўз яго прайшла прыгожая і зграбная жанчына. Ён страпнуўся, спыніўся. Не, ён яе не ведаў. Яна выйшла з бакавой вуліцы і пайшла хутка, парасона ў яе з сабою не было, нягледзячы на ўлеву. Ён дагнаў яе, зазірнуў у твар і пайшоў далей. Якая яна была прыгожая і маладая! Яна змокне, застудзіцца, а ён ніяк не наважыцца да яе падыйсці. І тады ён закрыў парасон, каб не ёй адной мокнуць. Дадому ён вярнуўся апоўначы.

На ягоным стале ляжаў канверт, картка з запрашэннем. Сэеры былі б рады, калі б ён завітаў да іх заўтра ўвечары. Ён сустрэнецца са знаёмымі, сярод іх — хто б мог падумаць? — Вікторыя, паненка з палаца. З найлепшымі пажаданнямі.

Ён так і заснуў на эдліку. Праз пару гадзін прахапіўся ад таго, што яго калоціць ад холаду. Напаўсонны, працяты дрыготкаю, стомлены недарэчнасцямі мінулага дня, ён прысеў да стала і хацеў адказаць на запрашэнне, адмовіцца.

Ён чыркानуў некалькі слоў і хацеў быў сысці ўніз да паштовай скрыні. Раптам да яго дайшло, што Вікторыю таксама запрасілі. А яна ж нічога яму не сказала, яна, пэўна, баялася, што ён прыйдзе, яна не жадала сустракацца з ім там пры іншых.

Ён разрывае на дробныя кавалкі свой адказ, піша новы, дзякуе і абяцае прыйсці. Яго рука дрыжыць ад нейкага ўнутра-

нага неспакою, яго апаноўвае нейкая асаблівая злараднасць. А чаму б яму не пайсці? З якой прычыны яму хавацца? Досьці!

Ён не знаходзіць сабе месца ад гэтай неўтаймаванай апантанасці. У момант ён выдзірае прыгаршч лісткаў з насценнага календара і аказваецца на тыдзень наперад. Яму ўяўляецца, што ён нечаму рады, нечым праз меру захапляецца, яму хочацца цешыцца гэтым імгненнем, ён запаліць люльку, уладкуецца ў фатэлі і пачне злараднічаць. Люлька забілася, ён марна намагаецца знайсці які нож або ёршык і раптам здзірае стрэлку з гадзінніка ў кутку, каб прабіць ёю люльку. Яму радасна глядзець на гэтае блюзнерства, ён пачынае смяцца ўнутры і азіраецца вакол, што б яшчэ такое зламаць.

Час ідзе. Нарэшце ён кідаецца ў ложак, не распранаючыся, у мокрым, і засынае.

Калі ён прачнуўся, па дварэ даўно развіднела. Дождж паранейшаму не сунімаўся, на вуліцы мокра. У галаве ўсё блыталася, рэшткі сну мяшаліся з учарашнімі падзеямі; тэмпературы не было, наадварот, гарачка адступіла, ён адчуў нейкі халадок, нібы цэлую ноч вандраваў па душным лесе і апынуўся нарэшце каля прахалоднага азярца.

Стукаюць у дзверы, у паштальёна для яго пісьмо. Ён распячатвае канверт, глядзіць на ліст, чытае і ледзь разумее. Ліст ад Вікторыі, цыдулка, паўаркушыка: яна забыла яму сказаць, што сёння ўвечары збіраецца да Сэераў; там яна спадзявалася з ім пабачыцца, хацела лепш яму патлумачыць, папрасіць, каб ён на яе забыўся, прыняў гэта як мужчына. Прабачэнні за нікчэмную паперчыну. З найлепшымі пажаданнямі.

Ён пайшоў у горад, паснедаў, вярнуўся дадому і нарэшце адпісаў Сэерам, што не прыйдзе, што не можа прыйсці, калі б, напрыклад, заўтра вечарам, то іншая справа.

Адказ ён адправіў з пасыльным.

V

Надышла восень, Вікторыя вярнулася дадому і дамы на маленькай бакавой вулачцы занурыліся ў сваю звыклую цішыню. У Юханэса ў пакоі па начах гарэла святло. Запальвалася

з надыходам вечара, калі пачыналі мігацець зоркі, і тушылася, калі бралася на дзень. Ён не пакладаючы рук працаваў, пісаў вялікую кнігу.

Міналі тыдні і месяцы; ён жыў самотна, да Сэераў больш не наведваўся. Часцяком яго фантазія рабіла з ім дурныя жарты і падкідала ў яго кнігу розныя глупствы, якія ён пазней вымушаны быў выкрэсліваць і выкідаць прэч. Гэта яму дужа замінала. Раптоўны шум у начной цішыні, ляскатанне фурманкі па брукаванцы здольныя былі павярнуць у іншы бок хаду ягоных развагаў:

— Прэч з дарогі, сцеражыся!

Навошта? Ну навошта саступаць дарогу гэтай фурманцы? Яна прамінула, яна цяпер, пэўна, ужо за рогам. А там, мабыць, стаіць чалавек без паліто, без шапкі, нахіліўся і падставіў галаву насустрач фурманцы, ён хоча, каб яго пераехала, знявечыла да непазнавальнасці, забіла. Чалавек хоча памерці, гэта яго справа. Ён больш не зашпільвае кашулі і не зашнуроўвае ўранку чаравікі, ён ідзе расхрыстаны, яго хударлявыя грудзі непрыкрытыя — шукае смерці... Чалавек ляжаў на божай пасцелі, напісаў ліст да сябра, цыдулку, маленькую просьбу. Чалавек той памёр і пакінуў пасля сябе ліст. На ім дата і подпіс, літары накрэмзаныя, як і мае быць, нязграбна, бо таго, хто пісаў, праз гадзіну не стала. Як дзіўна. Ён нават па старой завядзёнцы закруціў загагуліну пад сваім імем. А праз гадзіну яго не стала... Іншы чалавек ляжыць самотны ў невялічкім пакойчыку, абабітым дошкамі і пафарбаваным у блакітнае. Што тут такога? Анічога. Ва ўсім вялізным свеце ён — менавіта той, хто хутка памрэ. Ён толькі пра гэта і думае; ён думае пра гэта, пакуль у яго стае сіл. Ён заўважае, што звечарэла, што гадзіннік на сцяне паказвае восем, а ён аніяк не ўцяміць, чаму гадзіннік не выбівае час. Ён не б'е. Ужо і за восем перабегла, гадзіннік цікае, але па-ранейшаму не б'е. Бядак, яго мозг ужо пачаў засынаць, гадзіннік прабіў час, а ён таго не заўважыў. Пасля ён робіць дзірку ў фотакартцы з выяваю маці — навошта яму цяпер гэтая фотакартка і навошта ёй вісець цэлаю, калі ён памірае? Яго спакутанаваньня вочы спыняюцца на вазоне, які стаіць на стале, і ён цягне да яго руку, марудна і задуменна скідвае вялікі вазон, той разлятаецца

на друзачкі. Навошта яму стаяць цэлым? Пасля ён выкідвае ў акно свой бурштынавы муштук. Навошта ён яму цяпер? Ён цалкам перакананы, што муштук яму больш не спатрэбіцца. А праз тыдзень чалавек памёр...

Юханэс падымаецца і пачынае хадзіць туды-сюды па пакоі. Сусед за сцяною прачынаецца, больш не чуваць ягонага храпу, затое адтуль даносіцца ўздых, пакутніцкі стогн. Юханэс на пальчыках вяртаецца да стала і сядзе на месца. Вецер шамаціць таполямі за ягоным акном і працінае да костак. Старыя таполі паскідалі лісце і зрабіліся падобнымі на няшчасных пачвараў; іх каравыя галіны стукаюць аб сцяну дома, нагадваючы гук сякеры, або скрыпяць, як стары млын, які ўсё меле і меле.

Ён углядаецца ў свае паперы і чытае напісанае. Вось жа, і гэтым разам фантазія не туды яго завяла. Ён не меўся пісаць пра смерць або фурманку. Ён піша пра сад, зялёны і шчодры сад каля свайго дома, маёнткавы сад. Пра яго ён піша. Цяпер сад ляжыць апусцелы і занесены снегам, але Юханэс усё роўна пра яго піша — не пра зіму і снег, а пра вясну, і водар, і ласкавы ветрык. І стаіць надвечорак. А далей прасціраецца мора — спакойнае і глыбокае, нібы вылітае са свінцу; пахне бэз, на кустах набрынялі пупышкі і ўжо павылазіла першае зялёнае лісцейка, і так паўсюль ціха, аж чутно, як па той бок затокі такуе цецярुक. У прысадах стаіць Вікторыя, самотная, уся ў белым, дваццацігадовая. Проста стаіць. Яе постаць узвышаецца над самымі гонкімі кустамі ружаў, яна глядзіць на мора, на лясы, на сонныя горы ўдалечыні, яна нагадвае белую здань пасярод зялёнага сада. Чуваць, як па дарозе нехта ідзе, яна робіць некалькі крокаў насустрач, бліжэй да зарослай альтанкі, абаліраецца на агароджу і глядзіць уніз. Чалавек на дарозе здымае капялюш, нізка кланяецца і вітаецца. Яна таксама вітаецца. Чалавек азіраецца, ці ніхто за ім не падглядае, і падыходзіць бліжэй да сцяны. Тады яна падаецца назад і крычыць: «Не, не!» І махае рукамі. «Вікторыя, — гаворыць ён, — тое, што вы аднойчы сказалі, аказалася чыстай праўдай, мне не трэба нічога выдумляць, бо гэта немагчыма». «Так, — адказвае яна, — тады чаго вы хочаце?» Ён падышоў да яе зусім блізка, адно сцяна іх раздзяляе, і так ёй адказвае: «Чаго я хачу? Разумеце, я хачу пастаяць тут хвіліну. Апошні

раз. Я хачу падысці да вас як мага бліжэй; цяпер я зусім блізка ад вас!» Яна маўчыць. Мінае хвіліна. «Дабранач», — гаворыць ён, і зноў здымае капялюш, і кланяецца ці не да зямлі. «Дабранач», — адказвае яна. І ён ідзе, не азіраючыся...

І пры чым тут смерць? Ён камячыць спісаны аркуш і кідае яго на прыпечак. Да іншых скрэмзаных аркушаў, якія пойдучь на падпал, — мімалётнай гульні фантазіі, якая сягнула за свае межы. І зноў ён піша пра чалавека на дарозе, вандроўніка, які павітаўся і пайшоў прэч, калі яго хвіліна выйшла. А там у садзе засталася стаяць дзяўчына ў белым, дваццаці гадоў. Ён ёй быў не патрэбны, ну што ж тут зробіш. Але яму пашчасціла пастаяць ля сцяны, за якою яна жыве. Бліжэй да яе ён ніколі не бываў.

Мінаюць тыдні і месяцы, зноў настала вясна. Снег ужо сышоў, далёка ў небе звінела, нібы ад гаманлівага ручая, які бег ад сонца да месяца. Прыляцелі ластаўкі, і ў лесе за горадам пачалося кіпучае жыццё: мітусіліся ў клопатах жывёлы, шчабяталі на розныя лады птушкі. Ад зямлі ішоў свежы салаткаваты водар.

Яго праца доўжылася цэлую зіму пад нязменны стукат сухога таполевага вецця аб сцяну дома і ўдзень, і ўночы. Але прыйшла вясна, пасціхалі вятры, і стары млын спыніў малацьбу.

Ён расчыняе акно і выглядае на двор, вуліца ўжо апусцела, хоць да поўначы яшчэ далёка, зоркі мігцяць на чыстым ад хмараў небе, заўтрашні дзень будзе цёплым і сонечным. Яму чуоцца гукі горада, якія перамешваюцца з вечным цурчаннем у небе. Раптам да яго даносіцца паравозны гудок, гэты сігналіць начны цягнік — нібы самотны крык пеўня прарэзвае начную цішу. Час вяртацца да працы, гэты паравозны гудок абудзіў яго ад зімы.

І ён зачыняе акно і зноў ідзе да пісьмовага стала. Адсоўвае ўбок кнігі, якія чытаў, кладзе перад сабою аркуш. І бярэцца за пяро.

Хутка яго вялікая праца будзе скончаная, не хапае хіба заключнага раздзела, апошняга вітання, нібы з карабля, які адпльвае, і ён ужо круціцца ў яго галаве.

Чалавек сядзіць у карчме ля дарогі, ён падарожнік і рыхтуецца да далёкай-далёкай вандроўкі. Валасы і барада яго ссівелі, яму багата гадоў, але ў яго яшчэ ёсць сілы і моц, і не такі

ён стары, як здаецца. На двары стаіць яго вазок, коні адпачываюць, вазніца задаволены і шчаслівы, бо атрымаў віна і харчу ад падарожнага. Калі чалавек запісвае сваё імя, гаспадар пазнае яго, і схіляецца перад ім, і выказвае яму вялікую пашану. «Хто цяпер жыве ў палацы?» — пытае чалавек. Гаспадар адказвае: «Капітан, ён надта заможны; жонка яго добрая да ўсіх». «Да ўсіх? — пытаецца чалавек і сам сабе ўсміхаецца, — да мяне таксама?» І чалавек сядзе і бярэцца за пяро, а пасля чытае напісанае, гэта верш, тужлівы і спакойны, у тых словах багата горычы. Але пасля ён ірве аркуш на дробныя кавалкі, сядзіць нерухома і працягвае рваць на яшчэ драбнейшыя кавалкі. Вось стукаюць у дзверы, і заходзіць жанчына, апранутая ў жоўтае. Яна падыходзіць вэлом, гэта ўладальніца палаца, пані Вікторыя. Якая яна велічная. Чалавек саскоквае з месца, яго панурую душы нібы раптам заліло яркім святлом. «Вы такая з усімі добрая, — у распачы гаворыць ён, — вось і да мяне вы таксама прыйшлі». Яна не адказвае, яна проста стаіць, і глядзіць на яго, і густа чырванее. «Што вам трэба? — пытае яна з такой самай горыччу, як і раней. — Вы завіталі сюды, каб нагадаць мне пра мінулае?» «Я бачу вас апошні раз, міласлівая пані, я ад'язджаю назаўсёды». Маладая ўладальніца палаца па-ранейшаму не адказвае, але вусны яе дрыжаць. Ён гаворыць: «Ці не хопіць з вас, што я аднойчы ўжо прызнаўся ў сваёй неразважлівасці, дык слухайце ж, я зноў гэта раблю: вы не выходзілі ў мяне з галавы, я вас не варты. Цяпер вы задаволеная?» Ён робіцца ўсё больш апантаным і працягвае: «Вы мне адмовілі, вы выбралі іншага; я быў сялянінам, мядзведзем, тым варварам, які, як некалі казалі, туляўся па паляўнічых сцежках караля!» І тады чалавек падае на крэсла, і заходзіцца плачам, і моліць: «О, ідзіце! Прабачце мне, ідзіце сваёю дарогаю». Чырвань знікла з твару маладой пані. І яна гаворыць, і словы яе льюцца так мілагучна і павольна: «Я вас люблю, і каб вам зусім было зразумела, я люблю толькі вас. Бывайце!» І тады пані закрыла твар рукамі і выбегла вонкі...

Ён адкладае пяро ўбок і адкідваецца на спінку крэсла. Вось, кропка, канец. Кніга ляжала перад ім, стос спісаных аркушаў, праца дзевяці месяцаў. Цёплае задавальненне напаўняе яго, бо праца нарэшце даведзеная да канца. І пакуль ён сядзіць так

і глядзіць у акно, за якім прабіваецца на дзень, у галаве яго шуміць і стукае, і дух яго працуе далей. Радасць перапаўняе яго, галава яго — нібы непрыбраны здзічэлы сад, дзе ад зямлі падымаецца пара.

Нейкім дзіўным чынам апынаецца ён у глыбокай вымерлай даліне, дзе няма нічога жывога. Воддаль, самотныя і забытыя, стаяць органы і граюць. Ён падыходзіць да іх бліжэй, разглядае, органы сплываюць крывёю, кроў точыцца ў іх з аднаго боку, але яны граюць. Ён рухаецца далей і прыходзіць на плошчу. Там так ціха, не відаць ні дрэўца, не чуваць ні гуку, — вымерлая плошча. Але на зямлі — сляды ад абутку, і ў паветры нібы яшчэ лунаюць апошнія прамоўленыя тут словы: плошча апусцела зусім нядаўна. Яго апаноўвае дзіўнае адчуванне, гэтыя словы, якія яшчэ лунаюць над плошчай, яго палохаюць, падступаюць да яго бліжэй, душаць яго. Ён ад іх адбіваецца, а яны не адступаюць, і гэта ўжо зусім не словы, а старыя дзяды, зграя старых дзядоў, што танчаць; яны цяпер стаяць у яго ўваччу. Чаму яны танчаць і чаму ў іх ні каліва весялосці, калі яны танчаць? Ад усёй гэтай старэчай кампаніі вее холадам, яны яго не бачаць, яны сляпыя, а калі ён гукае іх, яны не чуюць, яны мёртвыя. Ён ідзе на ўсход, да сонца, і выходзіць да скалы. Нейкі голас пыгае: «Ты каля скалы?» «Так, — адказвае ён, — я стаю каля скалы». Тады голас гаворыць: «Скала, ля якой ты стаіш, — гэта мая нага; я ляжу звязаны на краі свету, прыйдзі і вызвалі мяне!» І ён выпраўляецца на край свету. Ён падыходзіць да моста, і там яго спыняе нейкі чалавек, ён адбірае цені: чалавек з мускусу. Ён халадзее ад жаху, згледзеўшы чалавека, які збіраецца адабраць у яго цень. Ён плюе на яго і трасе ў яго бок кулакамі, але чалавек стаіць, і не варушыцца, і чакае яго. «Вярніся!» — крычыць голас у яго за спіною. Ён паварочваецца і бачыць, як па сцежцы коціцца галава і паказвае яму дарогу. Галава чалавечая, час ад часу яна бязгучна смяецца. Ён кідаецца за ёю. Яна коціцца некалькі дзён і некалькі начэй, і ён усё крочыць за ёю; каля марскога прыбярэжжа яна знікае пад зямлёю і болей не паказваецца. Ён брыдзе па моры і апынаецца пад вадою. Перад ім узвышаецца высокая брама, а насустрач яму плыве вялікая рыбіна, якая брэша. У яе развяваецца грыва, і яна скача на яго, як сабака. За рыбінаю стаіць Вікторыя.

Ён цягне да яе рукі, на ёй аніякага адзення, яна смяецца з яго, а ў яе валоссі свішча шторм. Тады ён крычыць ёй, сам чуе свой крык — і прачынаецца.

Юханэс устае і ідзе да акна. Амаль развіднела, і ў маленькім люстэрку, прычэпленым да аконнай рамы, ён бачыць, што яго скроні пачырванелі. Ён тушыць лямпу і яшчэ раз перачытвае ў шэрані досвітку апошнюю старонку сваёй кнігі. Пасля кладзецца спаць.

У той самы дзень, бліжэй да вечара, Юханэс разлічыўся за пакой, аднёс рукапіс выдаўцу і пакінуў горад. Ён з'ехаў на чужыну, ніхто не ведаў, куды.

VI

Вялікую кнігу надрукавалі — цэлае каралеўства, маленькі шумны свет настраюў, галасоў і поглядаў. Яе куплялі, чыталі і забывалі. Прайшло некалькі месяцаў, па восені Юханэс надрукаваў яшчэ адну кнігу. І што цяпер? Пра яго адразу загаварылі, яму спадарожнічаў поспех, новая кніга напісалася далёка ад радзімы, далёка ад месца падзеяў і была як неразведзенае крэпкае віно.

«Дарагі чытач, перад табою апавяданне пра Дыдрыка і Ізэлін. Напісанае яно ў шчаслівы перыяд жыцця, у часы без смутку, калі ўсё здавалася такім простым, напісанае з добрымі пачуццямі да Дыдрыка, якому Бог паслаў каханне».

Юханэс быў на чужыне, ніхто не ведаў, дзе. І прайшло некалькі гадоў, перш чым пра яго зноў пачулі.

— У дзверы пастукалі, ці мне падалося? — аднойчы ўвечары гаворыць стары млынар.

І яны з жонкай замаўкаюць і прыслухоўваюцца.

— Не, падалося, — адказвае жонка, — дзясятая гадзіна, хутка ноч.

Праходзіць некалькі хвілін.

Ізноў стукаюць у дзверы, моцна і настойліва, нібы нехта нарэшце наважыўся гэта зрабіць. Млынар адчыняе. На парозе стаіць гаспадарская дачка.

— Не пужайцеся, гэта я, — гаворыць яна і нясмела ўсміхаецца. Яна заходзіць у хату, ёй прапануюць сесці, але яна адмаўляецца. Яна захінулася ў адну хустку, на нагах лёгенькія чаравічкі, хоць вясна яшчэ не ўвабралася ў сілу і на дарогах слата.

— Я адно хацела вас папярэдзіць, што прыезджае лейтэнант, — гаворыць яна. — Лейтэнант, мой жаніх. І яму, пэўна, хочацца пастраляць тут вальдшнэпаў, дык каб вы не пужаліся.

Млынар з жонкаю здзіўлена глядзяць на паненку. Раней іх ніколі не папярэджвалі, што гаспадарскія госці збіраюцца на паляванне ў лясы ці палі. Яны ёй дзякуюць: з яе боку гэта так ласкава.

Вікторыя ідзе назад да дзвярэй.

— Гэта ўсё, што я мелася вам сказаць. Я падумала, што людзі вы старыя, лепш будзе вас папярэдзіць.

Млынар адказвае:

— Не варта было вам турбавацца! У вас, мабыць, і чаравікі прамоклі.

— Не, дарога сухая, — коратка адказвае яна. — Я ўсё роўна была на шпацыры. Дабранач.

— Дабранач.

Яна адсоўвае клямку і выходзіць з хаты. На парозе абарочваецца і пытае:

— А што там Юханэс, можа, вы што ад яго чулі?

— Не, нічога, дзякуй, што не забываецца. Нічога не чуваць.

— Ён, можа, хутка вернецца. Я думала, вы што чулі.

— Анічога з той вясны не было. Юханэс з'ехаў на чужыну.

— Так, на чужыну. Яму там добра. Ён жа сам піша ў кнізе, што жыве без смутку. Так яму, відаць, там добра.

— А як жа, а як жа, каб толькі Бог даў. Мы яго чакаем, але ён ні нам, ні каму іншаму не піша. Але мы ўсё роўна чакаем.

— Там яму ўжо, напэўна, лепей, бо ніякага смутку ў яго. Мне хацелася папытаць, ці прыедзе ён дадому ўвесну. Дабранач.

— Дабранач.

Млынар з жонкаю праводзяць яе на вуліцу. Яны глядзяць, як яна ідзе назад да маэнтка з высока паднятай галавой, у лёгкіх чаравічках ступае па расхлябанай гразкай сцежцы.

Праз пару дзён прыходзіць ліст ад Юханэса. Ён прыедзе дадому недзе праз месяц, калі дапіша новую кнігу. Увесь гэты

час жылося яму добра, праца хутка будзе завершаная, чаго толькі не перажыла ягоная душа...

Млынар выпраўляецца ў маёнтак. Па дарозе знаходзіць насоўку, на ёй ініцыялы Вікторыі, мусіць, згубіла заўчора ўвечары.

Паненка дома, але пакаёўка ёй усё перадасць. Чаго вы хацелі?

Млынар аднекваецца, не гаворыць. Ён лепш пачакае.

Нарэшце паненка сыходзіць уніз.

— Я чула, вы хочаце са мною пагаварыць? — пытаецца яна і адчыняе дзверы ў залу.

Млынар уваходзіць, аддае насоўку і кажа:

— А мы ліст ад Юханэса атрымалі.

Яе твар святлее, на імгненне, на адно толькі імгненне. Яна адказвае:

— Дзякую вам. Насоўка і праўда мая.

— Хутка ён прыедзе дадому, — працягвае млынар амаль шэптам.

Яна напускае на сябе абьякавасць.

— Гаварыце гучней, млынар: хто прыедзе? — перапытвае яна.

— Юханэс.

— Юханэс? І што?

— Нічога, толькі... Мы падумалі, што лепей будзе вам сказаць. Мы з жонкай параіліся і вырашылі пераказаць навіну вам. Заўчора вы пыталіся, ці ён прыедзе ўвесну. Дык вось, ён прыязджае.

— Пэўна, радасці вам будзе? — заўважае паненка. — Калі ён прыязджае?

— Праз месяц.

— Вось як. Можа, у вас што яшчэ?

— Не. Мы толькі думалі, калі вы пыталіся, то... А так нічога. Толькі гэта.

Млынар зноў загаварыў шэптам.

Яна праводзіць яго да дзвярэй. У вітальні ім сустракаецца яе бацька, і яна яму гаворыць нібы незнарок, гучна і абьякава:

— Млынар кажа, што Юханэс дадому вяртаецца. Ты ж помніш Юханэса?

А млынар пакідае маёнткавы двор і абяцае сабе, што больш ніколі, ніколі не будзе дурнем і іншым разам не павядзецца на падбухторванні жонкі, калі той зноў нешта стукне ў галаву. Так ён ёй і скажа.

VII

Гэту танклявую рабіну каля грэблі яму некалі хацелася зрэзаць на вуды; прайшло багата гадоў, і дрэва зрабілася таўсцейшым за яго руку. Ён задуменна агледзеў рабіну і рушыў далей.

Уздоўж ракі буялі непразныя зараснікі густалістай папараці, цэлы гушчар, скрозь яго худоба натаптала сцежак, па-над якімі цяпер перапляталіся атожылкамі папараці. Ён рушыў гушчаром, як у дзяцінстве, разграбаючы зеляніну і намацаваючы, куды ступіць. Машкара разляталася ва ўсе бакі ад гэтага вялікага чалавека.

Вышэй ля камяломні ён знайшоў цярноўнік, кураслеп і фіялкі. Ён нарваў кветак, знаёмыя пахі вярталі яго назад, у былое. Удалечыні віднеліся засмужаныя пагоркі суседняга хутара, а на тым беразе затокі закукавала зязюля.

Ён сеў і пачаў напяваць, калі раптам пачуў, як сцэжкаю нехта ідзе.

Стаяў вечар, сонца амаль зайшло, хаця паветра было яшчэ цёплым. Па-над лясамі, палямі і затокай разлеглася бяскрайняя цішыня. Да камяломні ішла нейкая жанчына. Гэта была Вікторыя. У руках яна несла кошык.

Юханэс падняўся, павітаўся і сабраўся пайсці.

— Я не хацела вам перашкаджаць, — сказала яна. — Я толькі кветак нарваць.

Ён не адказаў. І не падумаў, што ў яе садзе ёсць якія хочаш кветкі.

— Я і кошык на кветкі ўзяла, — працягвала яна. — А можа, нічога я не знайду. Да нас прыезджаюць госці, дык каб стол аздобіць было чым. Для гасцей.

— Тут кураслеп і фіялкі, — сказаў ён. — А далей, па правы бок, расце хмель. Але хмелю гэтай парой, пэўна, яшчэ не будзе.

— З таго часу, як я вас апошні раз бачыла, вы зрабіліся яшчэ бляднейшым, — заўважыла яна. — Гэта было два гады назад. Я чула, вас не было. Я чытала вашы кнігі.

Ён па-ранейшаму маўчаў. Яму раптам падумалася, што ён мог, пэўна, сказаць: «Добрага вечару, паненка!» — і пайсці. Да наступнага каменя быў адзін крок і яшчэ адзін крок

да месца, дзе яна стаяла, а адтуль ужо можна ісці, быццам нічога і не здарылася. Яна стаяла на яго дарозе. У жоўтай сукенцы і чырвоным капялюшыку, яна была чароўная і прыгожая, з адкрытай шыяй.

— Я стаю ў вас на дарозе, — прамармытала яна і адышла ўніз. Ён зрабіў усе, што мог, каб не паказаць хвалявання.

Іх раздзяляў усяго адзін крок. Яна не саступіла са сцэжкі, каб ён прайшоў, а засталася стаяць. Яны не адрывалі вачэй адно ад аднаго. Раптам яна пачырванела, адвяла позірк і саступіла ўбок; яе твар зрабіўся разгубленым, але яна ўсміхалася.

Ён прайшоў паўз яе і спыніўся, яго ўразіла гэтая разгубленая ўсмешка, сэрца рванулася ёй насустрач, і ён раптам сказаў:

— За гэты час вы, напэўна, шмат разоў бывалі ў горадзе? За гэтыя два гады?.. Цяпер я ўспомніў, дзе раней можна было назбіраць кветак: на пагорку, дзе замацаваны ваш флагшток.

Яна павярнулася, і ён са здзіўленнем заўважыў, што яе твар зрабіўся бледным і ўсхваляваным.

— Можа, вы да нас зойдзеце? — сказала яна. — Калі будзь госці? Да нас прыязджаюць госці, — працягвала яна, зноў чырванееючы. — З горада. Праз пару дзён, а калі дакладней, я вам скажу пазней. Прыйдзеце?

Ён не адказаў. Няма чаго яму рабіць сярод гэтых людзей, не для яго гэты маёнтак.

— Толькі не адмаўляйцеся. Сумаваць вам не давядзецца, я пра гэта паклапачуся, у мяне для вас сюрпрыз.

Паўза.

— Вы мяне ўжо больш нічым не можаце здзівіць, — адказаў ён.

Яна прыкусіла губу; разгубленая ўсмешка зноў з'явілася на яе твары.

— Чаго вы ад мяне хочаце? — ціха вымавіла яна.

— Мне ад вас нічога не трэба, паненка Вікторыя. Я сядзеў на камені, а зараз думаў ісці, каб вам не замінаць.

— Вось як, а я цэлы дзень хадзіла-хадзіла, аж пакуль сюды не забрыла. Я магла б пайсці ўздоўж ракі, іншаю сцэжкаю, тады б я сюды не трапіла, асабліва калі...

— Дарагая паненка, гэтыя мясціны вашы, а не мае.

— Я некалі вас дужа пакрыўдзіла, Юханэс, мне б хацелася загладзіць сваю віну, усё выправіць. У мяне сапраўды для вас сюрпрыз, які, думаю... спадзяюся, вам спадабаецца. Я больш нічога сказаць не магу. Але прашу вас, прыходзьце.

— Калі гэта вас хоць трошкі парадзе, то я прыйду.

— Праўда?

— Так, і дзякуй вам за вашу прыязнасць.

Спусціўшыся ў лес, ён павярнуўся і паглядзеў назад. Яна села на камень; кошык стаяў на зямлі. Ён не пайшоў дадому, а хадзіў сцэжкаю туды-сюды. Тысячы пытанняў не давалі яму спакою. Сюрпрыз? Яна сама толькі што сказала, ну вось толькі што, і голас яе дрыжэў. У ім расце бурлівая і трывожная радасць, ад якой пачынае шалёна біцца сэрца, і ён нібы лунае па-над сцэжкаю. Хіба выпадкова, што сёння яна таксама была ў жоўтай сукенцы? Ён бачыў яе руку, на якой некалі сядзеў заручальны пярсцёнак, — нікага пярсцёнка больш не было.

Праходзіць гадзіна. Пахі лесу і зямлі ахінулі яго, напоўнілі грудзі, праніклі ў самае сэрца. Ён лёг на зямлю, сашчапіўшы рукі за галавою, і некаторы час услухоўваўся ў кукаванне зязюлі, якое даносілася з таго берага затокі. Усё паветра вакол яго было пранізанае гарэзлівымі птушынымі спевамі.

Вось ён ізноў гэта перажыў! Там, ля каменяломні, у жоўтай сукенцы і крывава-чырвоным капялюшыку яна была падобная на легкакрылага матылька, які пырхаў з каменьчыка на каменьчык, аж пакуль не сеў перад ім. «Я не хацела вам перашкодзіць», — сказала яна і ўсміхнулася; яе вусны пунсавелі, выгнутыя ва ўсмешцы, увесь твар свяціўся, вакол яе зіхацелі зоркі. У яе на шыі праступіла некалькі тоненькіх блакітных жылак, а ледзь прыкметнае рабацінне пад вачамі надавала твару асаблівую цеплыню. Яна ўступіла ў сваю дваццатую вясну.

Сюрпрыз? Што яна яшчэ прыдумала? Можа, ёй хацелася паказаць яму яго кнігі, пакласці гэтыя два-тры тамы перад ім і парадаваць яго тым, што яна ўсе іх купіла і разрэзала? Вось, калі ласка — крышачку ўвагі і суцяшэння! Не адмаўляйцеся ад майго сціплага падарунка!

Раптам ён падскоквае. Вікторыя ідзе назад, у кошыку пуста.

— Не знайшлі кветак? — з удаванай абыякавасцю спытаў ён.

— Не, я перадумала. Я не па кветкі хадзіла, а так, пасядзець. Ён сказаў:

— Пакуль не забыў: не варта вам думаць, што вы мяне неяк пакрыўдзілі. Вам няма чаго загладжваць перада мною або ў нечым суцяшаць мяне.

— Не-не, — расхвальявана адказала яна. І змоўкла, паглядзела на яго задумліва. — Не. Я падумала, што той раз... Мне не хацелася, каб вы ўвесь час злаваліся на мяне за тое, што адбылося.

— Я на вас не злуюся.

Яна зноў задумалася. Але раптам фанабэрыста ўзняла галаву і сказала:

— Вось і добра. А я, прызнацца, не ведала. Вы б раней казалі, што вам усё роўна. Ну вось і добра, не будзем больш пра гэта.

— Не будзем. А вы засталіся такою ж напышліваю, як раней.

— Бывайце, — сказала яна. — Бывайце.

— Бывайце, — адказаў ён.

Кожны рушыў сваёй дарогай. Ён спыніўся і азірнуўся. Вунь яна. Ён працягнуў да яе рукі і бязгучна, так пяшчотна залапатаў: «Я на вас не злую, не, не злую; я вас па-ранейшаму люблю, я люблю вас...»

— Вікторыя! — крыкнуў ён.

Яна пачула, скаланулася і павярнула галаву, але не спынілася.

Мінула некалькі дзён. Юханэс не знаходзіў сабе месца, усё валілася з рук, сон не ішоў, ён амаль цэлымі днямі бадзяўся па лесе. Цяпер ён падняўся на вялізны пагорак, зарослы соснамі, дзе стаяў флагшток: на ім лунаў сцяг. Сцяг быў падняты і над круглаю вежаю маэнтка.

Нейкае дзіўнае напружанне ахапіла яго. У маэнткак прыехалі госці, там, пэўна, збіраліся ладзіць свята.

Вечар выдаўся спакойным і цёплым; як вокам кінуць, пульсавала мора. Да берага набліжаўся параход, пакідаючы за сабою белаяпенныя стужкі, якія веерам разыходзіліся па вадзе. З маэнтка выехалі чатыры каляскі і накіраваліся да прыстані.

Параход прычаліў, госці сышлі на бераг і расселіся па калясках. З боку маэнтка прагрымела некалькі стрэлаў; на круглай вежы стаялі два чалавекі, якія зноў і зноў набівалі порох

у паляўнічыя стрэльбы і палілі з іх. Грукнула дваццаць адзін раз, каляскі зніклі за брамаю маёнтка, і страляніна спынілася.

Дык значыць, у маёнтку свята — для гасцей паднялі сцяг і зладзілі салют. У калясках сядзелі ваенныя, мабыць, прыехаў таксама Ота, лейтэнант.

Юханэс спустыўся з пагорка і накіраваўся да хаты. Яго нагнаў чалавек з маёнтка, спыніў. У чалавека ў шапцы быў ліст, яго перадала паненка Вікторыя, прасіла адказаць.

Юханэс прачытаў ліст, сэрца білася. Вікторыя запрашала яго ў маёнтка, звярталася з цёплымі словамі і дужа прасіла прыйсці. Яна запрашала яго сёння ўвечары. Адказ прасіла пераказаць з пасланцом.

Незвычайная і нечаканая радасць апанавала яго, кроў кінулася ў галаву, і ён адказаў чалавеку, што дзякуе за запрашэнне, што прыйдзе, як толькі збярэцца, што адразу і прыйдзе.

— Калі ласка, вазьміце!

Ён працягнуў пасланцу да смешнага шмат грошай і паімчаў дадому пераапранацца.

VIII

Упершыню ў жыцці ўваходзіў ён у маёнтка брамаю і падымаўся на другі паверх шырокай лесвіцай. За дзвярыма гулі галасы, сэрца забілася хутчэй, ён пастукаў у дзверы і ўвайшоў.

Гаспадыня, яшчэ не старая жанчына, выйшла насустрач і прыязна павіталася з ім, паціснула руку. Ёй было так прыемна яго бачыць; яна помніла яго зусім малым, а цяпер ён такі дарослы, дужы... І, падалося, гаспадыні карцела сказаць яшчэ нешта, бо яна ніяк не адпускала яго і занадта дапытліва ўглядалася ў яго твар.

Гаспадар таксама падышоў і параўнаўся. Як сказала жонка, ён такі дарослы, дужы, і справа не толькі ва ўзросце. Ён жа яшчэ і знакаміты. Вельмі, вельмі прыемна...

Яго прадстаўлялі шанойным гасцям, камергеру з ордэнамі на ўсе грудзі, камергеравай жонцы, гаспадару суседняга маёнтка, Ота, лейтэнанту. Вікторыі відаць не было.

Мінула трохі часу. У залу ўвайшла Вікторыя, бледная, нейкая нерашучая: яна вяла за руку маладую дзяўчыну. Разам яны абшлі залу, павіталіся з гасцямі, сказалі пару слоў кожнаму. Спыніліся перад Юханэсам.

Вікторыя ўсміхнулася і абвясціла:

— Глядзіце, а вось і Каміла, чым не сюрпрыз? Вы знаёмыя.

Яна стаяла нейкі час і разглядала іх абаіх, а пасля пакінула залу.

Юханэс аслупянеў і ніяк не мог уцяміць, што адбываецца. Дык вось які сюрпрыз падрыхтавала яму Вікторыя: паклапацілася, знайшла замест сябе іншую. Чуеце, вы двое, пабярыцеся і жывіце! Вясна красуе, сонца свеціць — разнасцежце вокны, калі вам хочацца, бо сад духмяніцца і шпакі забавляюцца ў бярозавым веці. Чаму ж вы не гаворыце адно з адным? Давайце, усміхніцеся ж!

— Так, мы знаёмыя, — проста загаварыла Каміла. — Вы тут непадалёк мяне некалі з вады выцягвалі.

Яна была маладая, светлая, гарэзлівая, уся ў ружовым, сямнаццацігадовая. Юханэс саўладаў з сабою, засмяўся, па чаў адказваць на жарты. Пакрысе яе вяселае шчабятанне і сапраўды вярнула яму настрой, яны доўга размаўлялі, яго сэрца супакоілася. Яна з дзіцячай пары яшчэ не страціла звычкі наіўна схіляць галаву набок і ўважліва лавіць кожнае яго слова. Яна зусім не змянілася, ну які ж тут сюрпрыз.

Зноў увайшла Вікторыя, гэтым разам пад руку з лейтэнантам і, наблізіўшыся да Юханэса, спытала:

— Вы знаёмыя з Ота, маім жаніхом? Вы павінны яго помніць.

Маладыя людзі цудоўна помнілі адзін аднаго. Яны кажуць патрэбныя словы, суправаджаючы іх патрэбнымі жэстамі, і разыходзяцца. Юханэс і Вікторыя застаюцца адны. Ён пытае:

— Гэта і быў ваш сюрпрыз?

— Так, — з неахвотаю, раздражнёна адказвае яна, — я зрабіла ўсё, што ад мяне залежала, і ўсё, што было ў маіх сілах. Толькі прашу вас, не прыкідвайцеся, а лепш скажыце мне дзякуй: я ж бачыла, як вы ўзрадаваліся.

— Дзякую вам. Так, узрадаваўся.

Яго ахапіла такая шчымлівая роспач, ён спалатнеў. І сапраўды, за тое, што яна некалі зрабіла яму балюча, цяпер яна

ўжо ад усяе душы яго пашкадавала і суцешыла. Удзячнасці яго не было межаў.

— Я бачу, у вас сённа зноў заручальны пярсцёнак, — па-змоўніцку сказаў ён. — Глядзіце, больш яго не здымайце.

Паўза.

— Ну што вы, больш не буду, — адказала яна.

Яны глядзелі адно аднаму проста ў вочы. Яго вусны дрыжалі, ён махнуў галавою ў бок лейтэнанта і злосна прасіпеў:

— А ў вас добры густ, паненка Вікторыя. Ён мужчына прыгожы. А якія ў яго шырокія плечы ў эпалетах.

Яна спакойна адказала:

— Не, ён зусім не прыгожы. Але ў яго добрыя манеры. Што немалаважна.

— Гэта вы на мяне намякаеце. Дзякую! — ён гучна засмяяўся і нахабна дадаў: — А што ўжо зусім важна, дык гэта набітыя грашыма кішэні.

Яна адразу ж ад яго адышла.

Ён пераходзіў ад аднае сцяны да другой, не знаходзячы сабе месца. Каміла звярталася да яго, пра нешта пыталася, а ён не чуў і не адказваў. Яна зноў нешта сказала, нават дакранулася да яго рукі, і зноў пра нешта спытала.

— Не, ну што вы ўсё ходзіце і думаеце, — крыкнула яна, смеючыся. — Усё думаеце і думаеце!

Вікторыя пачула гэта і адказала:

— Яму патрэбна адзінота. Ён і мяне прагнаў. — І раптам яна падышла да яго бліжэй і гучна сказала: — Вы, напэўна, ходзіце і думаеце, як папрасіць у мяне прабачэння. Не тлуміце сабе галаву. Мне самой трэба прасіць у вас прабачэння за тое, што так позна вас запрасіла. Гэта было так неразважна з майго боку. Але я позна пра вас згадала, уяўляеце, амаль зусім выпусціла вас з памяці. Усё ж, спадзяюся, вы не крыўдуеце, бо ў мяне сапраўды галава была занятая зусім іншым клопатам.

Ён аслупянела глядзеў на яе; Каміла пераводзіла позірк з Юханэса на Вікторыю, нічога не разумеючы. Вікторыя стаяла перад імі са збялелым халодным тварам і задаволена ўсміхалася. Яна цешылася сваёй помстай.

— Во якія кавалеры сённа пайшлі, — сказала яна, звяртаючыся да Камілы. — Што з такіх возьмеш? Вунь сядзіць мой

жаніх і красамоўнічае пра паляванне на лася, а тут стаіць паэт і думае... Можа, вы б нам пра нешта расказалі, паэт!

Яго аж перасмыкнула; на скронях выступілі жылы.

— Ну што ж, калі просіце, то чаму б і не расказаць.

— О не, навошта такі клопат?

Яна хацела была ісці.

— Вы першая пачалі, — павольна вымавіў ён, усміхаючыся, хаця з голасам так справіцца і не здолеў. — Для пачатку ці не скажа нам паненка Вікторыя, у каго яна апошнім часам такая закаханая?

На некалькі імгненняў зрабілася зусім ціха; усе трое чулі, як біліся іх сэрцы. Каміла няўпэўнена адказала:

— Вікторыя, як і мае быць, закаханая ў свайго жаніха. Яна зусім нядаўна з ім заручылася, хіба вы пра тое не ведалі?

Дзверы ў сталовую расчыніліся.

Юханэс знайшоў сваё месца і спыніўся ля яго. Вакол стала ўсчалася неверагодная мітусня, у яго ў вачах рабаціла ад процьмы людзей, у вушах шумела.

— Калі ласка, сядайце, гэта ваша месца, — прыязна сказала гаспадыня. — Будзе тлумна, пакуль усе не рассядуцца.

— Прабачце! — сказала раптам Вікторыя за яго спінаю.

Ён саступіў убок.

Яна ўзяла яго картку і пераставіла яе далей, аж на сем квертаў далей, побач са старым, які некалі быў губернёрам у маёнтку і, па чутках, прыкладаўся да чаркі. Замест яго карткі прынесла і паставіла іншую, а пасля і сама села за стол.

Ён стаяў убаку і за ўсім назіраў. У гаспадыні раптам з'явіўся нейкі неадкладны клопат на другім канцы стала, і яна завіхалася там, унікаючы яго позірку.

Ён яшчэ больш збянтэжыўся і, уражаны, пайшоў да свайго новага месца, а тое, што прызначалася яму раней, заняў гарадскі сябра Дытлефа, малады чалавек з дзяментаравымі гузкімі на кашулі. Злева ад яго сядзела Вікторыя, справа — Каміла.

Вячэра пачалася.

Стары губернёр згадаў, якім Юханэс быў у дзяцінстве, і яны разгутарыліся. Губернёр расказаў, што ў маладосці таксама пісаў вершы, рукапісы да гэтай пары недзе ляжаць, ён

дасць іх пачытаць Юханэсу, калі надарыцца. Сёння старога запрасілі на сямейную ўрачыстасць, каб і ён змог парадавацца заручынам Вікторыі. Гаспадар і гаспадыня маёнтка зрабілі яму такую ласку па старой дружбе.

— Я нічога з таго, што вы напісалі, прызнацца, не чытаў, — сказаў ён. — Я чытаю толькі тое, што напісаў сам, калі мне хочацца што-небудзь пачытаць: у маім стане хапае розных вершаў і аповяданняў. Яны выйдуць кніжкаю пасля маёй смерці; мне хочацца, каб публіка ведала, хто я быў такі. Мы, старэйшае пакаленне паэтаў, не такія спрытныя, каб усё адразу несці ў друкарню, не тое, што сённяшнія маладзёны. Ваша здароўе!

Вячэра ішла сваім парадкам. Гаспадар стукае па келіху і ўстае. Яго высакародны сухарлявы твар жвавее і выглядае дужа шчаслівым. Юханэс слухае, нізка павесіўшы галаву. Яго келіх пусты, ніхто яму не прапаноўвае наліць, ён сам сабе налівае да краёў і, не падымаючы галавы, слухае. Прамова пачалася!

Гаспадар гаварыў доўга і ўзнёсла, яго радасна заахвочвалі з усіх бакоў; заручыны абвешчаныя. З усіх бакоў стала на адрас гаспадарскай дачкі і камергерава сына пасыпаліся віншаванні.

Юханэс выпіў да дна.

Праз некалькі хвілін ні знаку ад яго збянтэжанасці не засталася, да яго вярнуўся ранейшы спакой; ад віна ў целе пацяплела. Ён чуе, як слова пераходзіць да камергера і як зноў лунаюць «бравы» і «ўра» і звіняць келіхі. Яго погляд спыняецца раптам на Вікторыі: яна сядзіць бледнаватая і нейкая панурая і вачэй не падымае. А вось Каміла, наадварот, ківае яму і ўсміхаецца, і ён ківае ёй у адказ.

Гувернёр не спыняе балабоніць побач з ім:

— Ну і добра, ну і добра, што гэтыя двое пабраліся. А вось мне не наканавана. Я быў маладым студэнтам, грандыёзныя планы на будучае, такі таленавіты; мой бацька належаў да старажытнага роду, вялікая сядзіба, багацце, безліч караблёў. Таму планы на будучае ў мяне былі, не пабаюся гэтага слова, грандыёзныя. Яна таксама была маладая і з заможнай сям'і. Прыходжу я да яе, адкрываю ёй сваё сэрца. А яна мне — не. Ну што тут будзеш рабіць? Не, не пойдзе і ўсё, сказала яна. Мне нічога іншага не заставалася, як занурыцца ў працу і пе-

ранесці гэта, як і належыць мужчыну. А потым ў бацькі справы разладзіліся, пачаліся страты, па вэксялях плаціць няма чым, карацей, банкрут. А мне што рабіць? Зноў пераношу гэта, як і належыць мужчыну. І тут яе нібыта падмянілі, ад яе ранейшай і следу не засталася. Зноў яна з'яўляецца ў маім жыцці, сама знаходзіць мяне ў горадзе. Вы пытаецеся, што ёй ад мяне трэба было? Я быў бедным, жыў на сціплае ўтрыманне настаўніка, ад усіх маіх планаў на будучае не засталася ні звання, а вершы пыліліся глыбока ў шуфлядзе — а яна вазьмі ды з'явіся, цяпер я твая, кажа. Бяры!

Гувернёр паглядзеў на Юханэса і запытаўся:

— Ну, можаце вы яе зразумець?

— А яна вам што, ужо не трэба была?

— А што мне было з ёю рабіць? Гол як кол, на рэбры нацягнуць няма чаго, жыву на адно настаўніцкае ўтрыманне, тытунь у люльцы толькі па нядзелях, ну што мне было рабіць? Не мог жа я яе зняславіць. Але скажыце вы мне: вы яе разумееце?

— І як склаўся яе далейшы лёс?

— О Божа, а то вы адказу не ведаеце. Яна выйшла замуж за нейкага там капітана. Праз год. Ён служыў у артылерыі. Ваша здароўе!

Юханэс сказаў:

— Я чуў, што ёсць жанчыны, якія шукаюць выхаду сваёй спагадзе. Калі ў чалавека ўсё добра, яны яго ненавідзяць і адчуваюць сябе непатрэбнымі, а калі з ім нешта пойдзе не так і даводзіцца скарацца лёсу, яны тут як тут і радасна аб'яўляюць, што вось, маўляў, я твая.

— Але чаго ёй не хапала, калі ўсё ішло добра? У мяне на будучае планы былі — бы ў якога бога.

— Атрымліваецца, яна чакала, пакуль вас не зломіць. Тут адзін Бог ведае.

— Але мяне не зламаць. Ніколі. Я захаваў сваю годнасць і адразу ж даў ёй ад брамы ды прама. Што вы на гэта скажаце?

Юханэс на тое нічога не сказаў.

— Але вы, пэўна, маеце рацыю, — працягваў стары гувернёр. — І перад Богам, і перад усімі яго анёламі вы ж маеце рацыю, — вымавіў ён надзіва радасна і зноў выпіў. — Нарэшце яна

выйшла замуж за старога капітана, даглядае яго цяпер, таўчэ яму ежу і камандуе гаспадаркай. Вось табе і капітан артылерыі.

Юханэс падняў галаву. Вікторыя сядзела з келіхам у руцэ і глядзела на яго. Яна высокая ўзнесла келіх. Яго нібы токам ударыла, і ён таксама схапіўся за келіх. Рукі дрыжэлі.

Але яна гукнула яго суседа і засмяялася; яна назвала не яго імя, а губернерава.

Прысромлены Юханэс паставіў келіх на стол і разгублена ўсміхнуўся. Усе на яго глядзелі.

Стары губернер да слёз расчуліўся, бо яго вучаніца зрабіла яму такую ласку. Ён не прымусіў сябе доўга чакаць і кульнуў чарку.

— А цяпер я ўжо стары, — працягваў ён, — хаджу, тапчу зямлю, самотны і нікому не вядомы. Такі мой лёс. Ніхто ніколі не зазіраў мне ў душу і ніхто ніколі не чуў, каб я скардзіўся. Скажыце, вы калі-небудзь бачылі, як туркаўка п’е? Гэта гаротніца спярша закаламуціць крышталёна чыстую ваду ў крынічцы і толькі пасля з яе нап’ецца. Ці гэта не туркаўка так п’е?

— Не ведаю.

— Не ведаеш дык не ведаеш. Няхай будзе туркаўка, хто ж яшчэ. Вось і я такі. Не атрымалася ў мяне быць з тою, з кім хацелася, але ўсё адно ў маім жыцці радасцяў было ці мала. А я іх усе каламучу. Увесь час каламучу. Каб расчараванне знянацку не заспела. Вунь сядзіць Вікторыя. Яна толькі што са мною выпіла. Я быў яе настаўнікам; хутка яна выйдзе замуж, і мне ад таго так радасна, у мяне такое шчасце, нібыта я ўласную дачку замуж выдаю. А можа, я яшчэ і дзяцей яе буду вучыць. Што б я тут ні казаў, а багата радасцяў у жыцці. А тое, што вы гаварылі пра спагаду, жанчын і пакору лёсу, — чым больш я пра тое думаю, тым больш з вамі згаджаюся. Далібог, у вас... Прабачце, я на хвіліначку.

Ён устаў, узяў келіх і скіраваўся да Вікторыі. Ён ужо дрэнна трымаўся на нагах і ішоў згорблена.

Прамовы не супыняліся, нешта сказаў лейтэнант, гаспадар суседняга маёнтка падняў чарку за жанчын, на якіх усё трымаецца. Раптам устаў малады чалавек з дьяментавымі гузікамі і загаварыў пра Юханэса. Ён, маўляў, бярэ з дазволу прысутных слова і вітае маладога паэта ад імя маладых га-

сцей. Бясконца ліліся шчырыя падзякі ад імя равеснікаў, узнёслыя словы пра заслужанае прызнанне і захапленне.

Юханэс вушам сваім не верыў. Ён шапнуў гувернёру:

— Гэта ён пра мяне гаворыць?

Гувернёр адказаў:

— Так. Ён мяне апярэдзіў. Гэта я павінен быў сказаць прамову на ваш адрас, Вікторыя мяне ў абед прасіла.

— Што-што, хто вас прасіў?

Гувернёр утаропіўся ў яго:

— Ніхто, — замітусіўся ён.

Пакуль гучала прамова, усё госці глядзелі на Юханэса, гаспадар прыязна ківаў у яго бок, а спадарыня камергерша не адводзіла ад яго шкельцаў свайго ларнета. Калі прамова скончылася, усе выпілі.

— Ну, што ж вы, адказвайце цяпер, — сказаў гувернёр. — Ён зрабіў прамову ў ваш гонар. Праўда, трэба было б і старэйшаму таварышу даць слова, больш вопытнаму. Бо я з ім зусім не згодны. Зусім не згодны.

Юханэс паглядзеў у бок, дзе сядзела Вікторыя. Гэта яна папрасіла маладога чалавека з дзяментавымі гузікамі сказаць прамову; навошта ёй гэта спатрэбілася? Спыра яна да аднаго з гэтым звярнулася, яшчэ па абедзе хадзіла з такімі думкамі — навошта ёй гэта спатрэбілася? А цяпер сядзіць, апусціўшы вочы, быццам нічога і не здарылася.

Раптам яму на вочы навярнуліся слёзы, ён гатовы быў кінуцца да яе ног і дзякаваць ёй. Не, ён гэта зробіць пазней, калі паразыходзяцца ад стала.

Каміла размаўляла з суседзямі па абодва бакі і ўвесь час усміхалася. Яна была задаволеная, яна нічога акрамя сапраўднай радасці за свае сямнаццаць гадоў яшчэ не зведала. Яна некалькі разоў ківала Юханэсу і заахвочвала да прамовы.

Ён падняўся.

Прамова атрымалася кароткаю, яго голас гучаў прыемна і пранікнёна. На гэтую ўрачыстасць, калі ўся сям'я святкуе такую радасную падзею, запрасілі і яго таксама, чужаніцу, — выцягнулі, нікчэмнага, на свет. Яму хацелася падзякаваць таму, каму першаму ў галаву прыйшла гэтая мілая думка і хто нагаварыў яму так багата прыязных слоў. Але яму таксама хацела

ся адзначыць добразычлівасць, з якою спадарства выслухала хвалу на яго, чужаніцы, адрас. Бо адзіная прычына яго прысутнасці на гэтай урачыстасці — гэта тое, што ён сын суседа...

— А то як жа! — раптам крыкнула Вікторыя, бліснуўшы вачамі.

Усе азірнуліся, яе шчокі палымнелі і грудзі часта ўздымаліся. Юханэс змоўк. Усталявалася няёмкая ціша.

— Вікторыя? — са здзіўленнем у голасе звярнуўся да яе спадар маёнтка.

— Працягвайце! — зноў крыкнула яна. — У вас была адзіная прычына, ну, далей! — І тут раптам яе вочы згаслі, яна пачала бездапаможна ўсміхацца і ківаць галавою. Пасля павярнулася да бацькі: — Ну, сказала абы-што. Ён жа сам абы-што гаворыць. А перашкодзіць я не мела намеру...

Юханэс, пачуўшы гэтае тлумачэнне, раптам усё зразумеў; сэрца моцна забілася. Ён заўважыў, з якою бязмежнаю спагадаю гаспадыня маёнтка глядзела на Вікторыю і ледзь не плакала.

— Так, нагаварыў абы-чаго, паненка Вікторыя мае рацыю, — сказаў ён. Вельмі міла з яе боку нагадаць яму, што ён не толькі сын суседа, але і сябар дзяцінства, з якім вадзіліся дзеці гаспадара, і акурат таму ён сёння тут прысутнічае. Ён удзячны паненцы, што паправіла яго. Тут ён адчувае сябе як дома, маёнткавыя лясы некалі былі ўсім яго светам, а за імі мроілася невядомая краіна, казка. І ў тых гады Дытлеф і Вікторыя часта запрашалі яго павандраваць ці пагуляць разам, — гэта былі яго наймацнейшыя ўражанні дзяцінства. Пазней ён не раз вяртаўся ў думках да гэтай шчаснай пары і кожны раз упэўніваўся, што яна як нішто іншае паўплывала на яго творчае жыццё, і калі часам напісанае ім, як гаварылі, брала за жывое, то гэтае жывое ішло ў яго ад даўніх успамінаў — гэта водбліскі таго шчасця, якое падарылі яму ў дзяцінстве два гэтыя таварышы. Таму ў тым, што ён напісаў, вялікая і іх заслуга. Да ўсіх добрых пажаданняў з нагоды заручынаў ад сябе яму хацелася б яшчэ і падзякаваць дзецям гаспадара за цудоўныя гады, калі ніхто і нішто не стаяла паміж імі, за той шчасны, кароткі летні дзень...

Прамова, дакладней, спроба сказаць прамову. Нічога смешнага ў ёй не было, але выйшла не так і дрэнна, прысутныя

вярнуліся да пітва, ежы і застольнай гутаркі. Дытлеф суха сказаў маці:

— Бач ты, ніколі не падумаў бы, што я пісаў за яго раманы.

Але гаспадыня маёнтка не смяялася. Яна разам са сваімі дзецьмі падняла келіх і сказала:

— Падзякуйце, падзякуйце яму. Яго можна зразумець, дзіцем ён быў такім самотным... Вікторыя, што ты робіш?

— Хачу папрасіць служанку, каб галінку бэзу яму аднесла ў знак падзякі. А што, нельга?

— Нельга, — адказаў лейтэнант.

Пасля вячэры госці паразыходзіліся па пакоях, у галерэю, паразбрыдаліся па садзе. Юханэс спусціўся на першы паверх, у залу, што выходзіла вокнамі ў сад. Зала не пуставала — пара курцоў, гаспадар суседняга маёнтка і яшчэ нехта напаўголаса размаўлялі там пра фінансы гаспадара дома. Яго сядзіба занядбаная, усё зарасло, агароджа павалілася, лясы высыкаюцца, кажуць нават, што яму ніколі не справіцца з непамернай страхоўкай на сядзібу і маёмасць.

— І колькі страхоўкі?

Гаспадар суседняга маёнтка назваў суму, непамерна высокую суму.

— А то, у маёнтку заўсёды раскашавалі, куплялася ўсё найлепшае. Узяць хоць бы гэтую вячэру, яна ім у капейку абыдзецца! Але цяпер неяк тут пуставата, нават на гаспадыні аздобаў паменела, таму зяцевы грошы цалкам дарэчы, каб вярнуць былы бляск.

— А колькі за ім даюць?

— І не пытайцеся, там грошай незлічона.

Юханэс устаў і пайшоў у сад. Цвіў бэз, моцна пахла першацветам і нарцысамі, язмінам і ландышамі. Ён знайшоў сабе зацішны куток каля агароджы і сеў там на камень; за разложыстым кустом яго ніхто не бачыў. Ён знямог ад перажытага, змучыўся, нібы катаржанін, ён ужо нічога не цяміў і хацеў быў падацца дадому, але не знайшоў сілаў ды так і сядзеў — скрушна і панікла. Аж раптам чуе, як нехта гаворыць, ідучы па дарожцы, нехта знаёмы, ён пазнаў голас Вікторыі. Стаіў дыханне, пачакаў, хутка праз лісце бліснула і ўніформа лейтэнанта. Заручанья шпацыравалі разам.

— Мне здаецца, тут нешта не так, — гаварыў ён. — Ты ўслухоўваешся ў кожнае яго слова, прымаеш да сэрца ўсё, што ён гаворыць, раптам перабіваеш. Што ўсё гэта значыць?

Яна спыняецца і ганарліва на яго глядзіць.

— Табе гэта цікава? — пытаецца яна.

— Так.

Яна нічога не адказвае.

— Калі гэта нічога не значыць, то і няхай, — працягваў ён. — Тады можаш не гаворыць.

Яна апускае галаву.

— Нічога гэта не значыць, — адказвае яна.

Яны ідуць далей. Лейтэнант нервова смыкае эпалетами і гучна прамаўляе:

— Хай сцеражэцца. А то афіцэрская рука пачухае яму за вухам.

Яны павярнулі да альтанкі.

Юханэс яшчэ доўга сядзеў на камені, такі ж прыгнечаны і журботны. Усё зрабілася яму нямільым. У лейтэнанта былі падзэрні, а нявеста аднеквалася. Яна сказала тое, што і трэба было сказаць, каб супакоіць афіцэрава сэрца, і пайшла далей. У вецці над іх галовамі сакаталі шпакі. Няхай так. Дай ім Бог доўгага жыцця... Падчас вячэры ён прамаўляў для яе, прамаўляў ад усяго сэрца; цяжка было заглядзіць яе ўчынак, калі яна яго так бессаромна перапыніла, а пасля нават і не падумала падзякаваць. Яна толькі ўзяла келіх і выпіла. Маўляў, п'ю за вас, гляньце, як я прыгожа гэта раблю... А заадно гляньце збоку на жанчыну, якая п'е. Хай яна п'е з кубка, з келіха, з чаго заўгодна — паглядзіце на яе збоку. Яна вырабляецца так, што аж моташна. Яна выцягвае губы і ледзь кранае самым іх краёчкам напой, а калі вы незнарок яшчэ і на руку яе паглядзіце, то яна месца сабе не знойдзе. Увогуле ніколі не глядзіце на рукі жанчыны. Яна гэтага не вытрымае, яна капітулюе. Яна адразу ж іх схвае або складзе прыгажэй, каб толькі прыкрыць нейкую зморшчынку, вуглаватасць пальца або няроўнасць пазногця. Нарэшце яна не вытрымае і, знерваваўшыся, спытаецца: «А што гэта вы так разглядаеце?..» Аднойчы яна яго пацалавала, толькі аднойчы, неяк улетку. І так даўно, што аднаму Богу вядома, ці гэта праўда. Як тое здарылася, можа,

яны на лаўцы сядзелі? Доўга размаўлялі, а калі ўсталі, каб пайсці, то ён аказаўся так блізка ад яе, што незнарок дакрануўся да яе рукі. Ня ўваходных дзвярэй яна яго пацалавала. «Я вас люблю!» — сказала яна... Яны толькі што прайшлі паўз яго, яны, пэўна, да гэтай пары сядзяць у альтанцы. Лейтэнант казаў, што яму ахвота заляпіць яму аплявуху. Ён добра чуў, ён не спаў, але і не падняўся і не выйшаў яму насустрач. Афіцэрская рука, сказаў лейтэнант. Няхай, Юханэсу ўсё роўна...

Ён падняўся з каменя і пайшоў да альтанкі. Яна пуставала. На веранду дома выйшла Каміла і крыкнула яму: у зале на першым паверсе падалі каву. Ён пайшоў на яе голас. Заручаньня сядзелі там, акрамя іх у пакоі яшчэ шмат гасцей. Яму налілі кавы, і ён пайшоў і ўладкаваўся наводдаль.

Каміла загаварыла да яго. Яе твар так свяціўся і яна глядзела на яго такімі вялікімі вачамі, што ён не стрымаўся, адгукнуўся, адказаў на яе пытанні, засмяўся. Дзе ён быў? У садзе? Не, няпраўда, яна шукала яго ў садзе і не знайшла. Так што не, у садзе яго не было.

— Вікторыя, хіба ён быў у садзе? — пытаецца яна.

Вікторыя адказвае:

— Не, не бачыла.

Лейтэнант прыкра на яе глядзіць і, каб папярэдзіць сваю нявесту, наўмысна гучна звяртаецца да гаспадара суседняга маёнтка:

— Вы, помніцца, запрашалі мяне папаляваць на вальдшнэпаў?

— Было такое, — адказвае гаспадар суседняга маёнтка. — Запрашэнне застаецца ў сіле.

Лейтэнант глядзіць на Вікторыю. Яна ніяк не рэагуе і сядзіць сабе хоць бы што, зусім не адгаворвае ад палявання на вальдшнэпаў на пару з гаспадаром суседняга маёнтка. Ён усё больш мяняецца з твару, нервова гладзіць сябе па вусах.

Каміла зноў пытаецца пра нешта ў Вікторыі.

Лейтэнант рэзка падымаецца і гаворыць суразмоўцу:

— Вось і цудоўна, сёння ўвечары я еду з вамі.

З гэтымі словамі ён пакідае залу.

Гаспадар суседняга маёнтка і некаторыя з гасцей ідуць следам.

Кароткая паўза.

Раптам расчыняюцца дзверы і зноў уваходзіць лейтэнант. Ён незвычайна ўзрушаны.

— Ты нешта забыў? — пытаецца Вікторыя, падымаючыся яму насустрач.

Ён робіць некалькі мітуслівых крокаў каля дзвярэй, нібы не можа ўстаяць на адным месцы, і ідзе проста на Юханэса, якога як бы мімаходам ударае. Пасля ляціць назад да дзвярэй і зноў пачынае там падскокваць.

— Асцярожней, вы трапілі мне ў вока, — сказаў Юханэс і напружана ўсміхнуўся.

— Вы памыляецеся, — адказаў лейтэнант, — я даў вам аплявуху. Вам гэта зразумела? Зразумела?

Юханэс дастаў насоўку, выцер вока і сказаў:

— Ніякай аплявухі вы мне не далі. Вы ж ведаеце, што я магу скруціць вас у вузел і засунуць у кішэнь.

Ён падняўся.

Лейтэнант у адно імгненне расчыніў дзверы і выскачыў прэч.

— Я даў вам аплявуху! — крыкнуў ён, азіраючыся. — Даў, ёлупень!

І з усяе сілы ляснуў дзвярыма.

Юханэс зноў сеў.

Вікторыя па-ранейшаму стаяла пасярод пакоя. Яна не зводзіла з яго вачэй і была белая нібы смерць.

— Ён вас ударыў? — з неверагодным здзіўленнем у голасе спытала Каміла.

— Гэта ненаўмысна. Трапіў у вока, вы ж бачыце.

— Божа, яно пачырванела, там кроў. Вы хоць не трыце, дайце я вам яго прамыю. Ваша насоўка такая грубая, прыбрыце яе, дайце я сваёй. Не, вы бачылі такое, у самае вока!

Вікторыя таксама хуценька выцягнула насоўку. Моўчкі. Пасля паволі рушыла да шкляных дзвярэй, спынілася ля іх і так і засталася стаяць спінаю да залы, вызіраючы вонкі. Яна разадрала насоўку на дробныя шматкі. А праз некаторы час расчыніла дзверы і пайшла, ціха і панура.

IX

Каміла, гарэзлівая і бестурботная, ішла да млына. Ішла адна. З парога адразу накіравалася ў хату і, усміхаючыся, сказала:

— Прабачце, не пастукала. Ад ракі такі шум ідзе, што я падумала, вы мяне ўсё роўна не пачуеце, — яна агледзелася і ўсклікнула: — Як жа тут цудоўна! Цудоўна! А дзе Юханэс? Я знаёмая Юханэса. Як яго вока?

Ёй прынеслі зэдлік сесці.

Паслалі на млын па Юханэса. Яго вока балела і апухла.

— Я да вас без запрашэння, — сказала Каміла, згледзеўшы на парозе Юханэса, — проста захацелася прыйсці. Вам трэба прыкладаць да вока халоднае.

— Абыдзецца і так, — адказаў ён. — Дай вам Бог здароўечка за клопат, а вы як тут апынуліся? Мо хацелі млын паглядзець? Дзякуй, што завіталі! — ён абняў маці, павярнуў яе да госці і сказаў: — А гэта мая маці.

Яны спусціліся да млына. Стары млынар зняў капялюш, нізка пакланіўся і нешта сказаў; Каміла не расчула, але ўсмінулася і вымавіла ў адказ:

— Дзякую, дзякую. Мне дужа хацелася паглядзець на млын.

Грукат яе спярша напужаў, яна ўзяла Юханэса за руку і нясмела паглядзела на мужчынаў сваімі вялікімі вачыма — можа, тыя што скажуць. Яе нібы аглушыла. Уся гэтая безліч колаў і рознага прыладдзя прывяла яе ў захапленне, яна пачала смяцца, апантана гармасіць Юханэса за рукаў і тыкаць кругом пальцам. Млын спынілі і зноў завялі, каб яна бачыла, як ён працуе.

Нават пакінуўшы млын, Каміла некаторы час працягвала гарыць да смешнага гучна, быццам у яе ўвушшу яшчэ грукатала.

Юханэс праводзіў яе назад да маёнтка.

— Уявіць толькі, як яму ў галаву прыйшло ўдарыць вас у вока? — сказала яна. — А сам адразу ж знік, паляваць, бачыце, паехаў з суседскім гаспадаром. Атрымалася так жудасна непрыемна. Вікторыя цэлую ноч не змагла заснуць, — расказвала яна.

— Яна яшчэ адаспіцца, — адказаў ён. — Калі вы ад'язджаеце дадому?

— Заўтра. А калі вы будзеце ў горадзе?

— Пад восень. А сёння ўвечары можна з вамі сустрэцца?

Яна выкрыкнула:

— Так, ну канечне, можна! Вы гаварылі, што ў вас ёсць нейкая пячора, абавязкова мне яе пакажыце.

— Я прыйду па вас, — сказаў ён. Па дарозе назад ён доўга сядзеў на камені і летуцеў. Радасныя і светлыя думкі луналі ў яго галаве.

Увечары ён прыйшоў да маэнтка, спыніўся каля брамы і перадаў са слугой, што ён прыйшоў да Камілы. Пакуль ён чакаў, у акне на другім паверсе на нейкае імгненне паказалася Вікторыя; яна толькі глянула на яго, адварнулася і знікла ў глыбіні пакоя.

Выйшла Каміла, ён павёў яе паказаць каменяломню і пячору. У яго на душы было неверагодна спакойна і добра, побач з гэтай маладой дзяўчынай яму дыхалася лёгка, яе светлыя ціхамірныя словы ахіналі яго, нібы блаславенне. Сёння добрыя духі спрыялі Юханэсу...

— Помню, Каміла, як вы мне аднойчы падарылі нож. У срэбных ножнах. Я паклаў яго ў скрыню разам з іншымі рэчамі, бо мне не было дзе ім карыстацца.

— Не карысталіся і не карысталіся, што з таго?

— А тое, што я яго, мусіць, згубіў.

— Не пашанцавала, бывае і так. Але я знайду для вас такі самы. Прынамсі пастараюся.

Яны ішлі назад.

— А помніце вялізны медальён, які вы мне некалі падарылі? Круглы такі і цяжкі, з чыстага золата, і стаяў ён на падстаўцы. На медальёне вы яшчэ загадалі выгравіраваць некалькі добрых слоў.

— Так, помню.

— Летась, калі я быў за мяжою, я падарыў ваш медальён, Каміла.

— Трэба ж! Аддалі? А навошта?

— Я падарыў яго майму малодшаму сябру на добры ўспамін. Рускаму. Ён укленчыў і шчыра дзякаваў мне за яго.

— Так моцна ўзрадаваўся? Божа ты мой, безумоўна, ён моцна ўзрадаваўся, так моцна, што аж укленчыў! Я вам другі медальён падару замест гэтага, каб і ў вас быў.

Яны выйшлі на сцежку, якая злучала млын і маёнтак.

Юханэс спыніўся і сказаў:

— Тут, ля зарасніку, са мною некалі здарылася адна гісторыя. Адночы ўвечары я ішоў тут — я тады часта блукаў тутэйшымі мясцінамі, каб развеяць сваю самоту. Было лета, і на небе — ні хмурынкі. Я прылёг у зарасніку, аж чую — ідуць двое. Паненка спынілася ў задуменні. Яе праважаты спытаў: «Чаму вы спыніліся?» Яна не адказала, і ён зноў спытаў: «Што з вамі?» «Нічога, — адказала яна, — а вы не глядзіце на мяне так». «А як жа мне на вас глядзець?» «Я ж ведаю, што вы мяне любіце, — сказала яна ў адказ, — але зразумейце, тата гэтага не дазволіць; гэта немагчыма». «Ніхто ж і не кажа, што магчыма», — прамармытаў ён. Тады яна гаворыць: «Якая ў вас тут шырокая рука — надзіва шырокія запясці!» І раптам дакранулася да іх.

Паўза.

— І што далей? — спытала Каміла.

— Гэтага я не ведаю, — адказаў Юханэс. — Але навошта яна загаварыла пра яго запясці?

— А мо яна іх упадабала. А яшчэ калі на ім была нейкая белая кашуля... О, я разумею. Яна, пэўна, была ў яго закаханая.

— Каміла! — сказаў ён. — А калі б я быў вельмі ў вас закаханы і пачакаў некалькі гадоў... Я толькі пытаюся... Адным словам, я вам не пара, але ці не згадзіліся б вы быць маёю, калі б я зрабіў вам прапанову праз год ці два?

Паўза.

Каміла раптам чырванее і бянтэжыцца, усім сваім зграбным цела яна падаецца то ўперад, то назад, складвае рукі. Ён абдымае яе і пытае:

— Вы думаеце, вы згадзіліся б? Вы згодная?

— Так, — адказвае яна і прыпадае да яго грудзей.

Наступнага дня ён праводзіць яе на прыстань. Цалуе яе маленькія рукі, такія дзіцячыя і бязвінныя, поўны ўдзячнасці і радасці.

Вікторыя не прыйшла.

— Чаму цябе адправілі адну?

Каміла з жахам у вачах расказвае, што маёнтак у жудаснай жалобе. Уранку прыйшла тэлеграма, гаспадар, прачытаўшы,

страшэнна збялеў, стары камергер і жонка камергера загаласілі: учора ўвечары на паляванні забілі Ота.

Юханэс сціснуў руку Камілы.

— Забілі? Лейтэнанта?

— Так. Яго цела вязуць у маёнтак. Які жах!

Яны ішлі, кожны думаў пра сваё; толькі галас на прыстані, крыкі матросаў на караблі прымусілі іх прыйсці ў сябе. Каміла нясмела працягнула Юханэсу руку, ён пацалаваў яе і сказаў:

— Я цябе не варты, Каміла, ва ўсіх адносінах не варты. Але я зраблю ўсё, што будзе ў маіх сілах, каб ты была шчаслівая, калі ты пагодзішся быць маёю.

— Я згодная. Я заўсёды, заўсёды пра гэта марыла.

— Я прыеду праз некалькі дзён, — сказаў ён. — Праз нейкі тыдзень мы зноў убачымся.

Яна ўзышла на палубу. Ён памахаў ёй услед, ён махаў ёй, аж пакуль бачыў яе постаць. А калі ён павярнуўся, каб ісці дадому, то заўважыў, што проста за ім стаіць Вікторыя і махае хустачкай услед Каміле.

— Я крыху спазнілася, — сказала яна.

Ён не адказаў. А што, уласна, яму было сказаць? Сучешыць яе або павіншаваць, паціснуць ёй руку? Яе голас быў вельмі сумны, а выраз твару безнадзейны, на ёй ляжаў цень няшчасця.

Прыстань пакрысе апусцела.

— Пачырваненне з вашага вока так і не сышло, — сказала яна, адыходзячы ад яго. Потым азірнула.

Ён не варухнуўся.

Тады яна тут жа вярнула да яго.

— Ота памёр, — жорстка выпаліла яна, спапяляючы яго вачамі. — А вы нават слова не вымавілі, які вы напышлівы. Ён быў у сто разоў лепшы за вас, чуеце? А ведаеце, як ён памёр? Яго застрэлілі, яму разарвала галаву, гэтую маленькую, дурную галаву. Ён быў у сто разоў...

І тут яна разрыдалася і паспяшалася дадому, ступаючы няцвёрда і спатыкаючыся.

Позна ўвечары ў хату млынара пастукалі; Юханэс адчыніў дзверы і выглянуў на двор. Там стаяла Вікторыя і махала яму, каб выходзіў. Ён выйшаў. Яна спрытна схапіла яго за руку і пацягнула за сабою; пальцы ў яе былі нібы ледзяшы.

— Не бяжыце так, лепш прысядзьце, — сказаў ён. — Прысядзьце і аддыхайцеся, вы ўся запыханая.

Яны прыселі.

Яна прамармытала:

— Вы, напэўна, думаеце, што я за вамі бегаю!

— Я думаю, што вы вельмі няшчасная, — адказвае ён. —

А цяпер паслухайце мяне, Вікторыя, вы павінны супакоіцца. Можна, вам патрэбна мая дапамога?

— Богам прашу, прабачце мне ўсё, што я вам сёння нагаварыла! — узмалілася яна. — Так, я вельмі няшчасная, я няшчасная ўжо столькі гадоў. Я сказала, што ён быў у сто разоў лепшы за вас, але гэта няпраўда, прабачце мне! Ён памёр, я была з ім заручаная, не больш за тое. Вы думаеце, па сваёй волі я з ім заручылася? Вы гэта бачыце, Юханэс? Гэта мой заручальны пярсцёнак, я атрымала яго даўно, вельмі-вельмі даўно, а проста зараз я выкіну яго прэч! — І яна кінула пярсцёнак у лясны зараснік; абое пачулі, як ён недзе ўпаў. — Гэта было патрэбна тату. Тата збяднеў, гаспадарка зруйнаваная, а Ота мусіў атрымаць неблагую спадчыну. Ты выйдзеш за яго замуж, сказаў мне тата. Я не хачу, адказала я. Падумай пра сваіх няшчасных бацькоў, сказаў ён, пра маёнтак, наш старажытны род, мой гонар. Я згодная, адказала я на гэта, пачакай тры гады, і я зраблю, як ты просіш. Бацька быў вельмі ўдзячны і чакаў, Ота чакаў, усе чакалі, але пярсцёнак я атрымала адразу. Прайшло ці мала часу, і далей чакаць не мела сэнсу. Навошта нам адкладаць? Прывозь жаніха, сказала я тату. Блаславі цябе Бог, сказаў ён і падзякаваў мне яшчэ раз за падатлівасць. Хутка прыбыў Ота. Я не ездзіла сустракаць яго на прыстань, я стаяла ля акна ў сваім пакоі і бачыла, як яго каляска набліжаецца да маёнтка. Раптам я пабегла да мамы і ўпала ля яе на калені. Што з табой, дзіцятка, спытала яна. Я не магу, адказваю я, не, я не магу яго прыняць, ён прыехаў, ён стаіць унізе, можа, лепей застрахуйце маё жыццё, а я пайду і ў моры ўтаплюся або ў раку кінуся, так для мяне будзе лепш. Мама мяняецца з твару і плача, схіліўшыся нада мною. Уваходзіць тата. Ну што ж, любая Вікторыя, выходзь сустракай госця, гаворыць ён. Я не магу, не магу, адказваю я і паўтараю пра страхаванне майго жыцця, можа, ён злітуецца і зробіць гэта. Тата маўчыць,

але садзіцца на крэсла, дрыжыць, нешта думае. Калі я падымаю вочы, то гавару: вядзі мне майго мужа, я прыму яго.

Вікторыя змаўкае. Дрыжыць. Юханэс бярэ абедзве яе рукі, каб сагрэць.

— Дзякую, — гаворыць яна. — Юханэс, прашу вас, сцісніце мае рукі мацней! Зрабіце ласку! Божа, які вы цёплы! Я так вам удзячная! А тое, што я нагаварыла на прыстані, прабачце мне.

— Даўно прабачыў і забыў. Можа, вам хустку прынесці?

— Не, дзякую. Але я сама не разумею, чаму мяне калоціць, бо ў галаве нібы гарыць. Юханэс, мне так хацелася папрасіць у вас прабачэння...

— Годзе вам выбачацца. Супакойцеся лепш. Пасядзіце ціхенька.

— Вы прамаўлялі ў мой гонар, вы для мяне цэлюю прамову склалі. Я была сама не свая, пакуль вы стаялі і гаварылі, я нічога, акрамя вашага голасу, не чула. Ён ліўся, нібы арганная музыка, і я думала, што вар'яцею, так ён мяне чараваў. Тата спытаў мяне, чаму я на вас накрычала і спыніла, яму было так няёмка. А мама ні пра што не пыталася, яна зразумела. Я ўсё ёй расказала, расказала ўпершыню шмат гадоў таму, а два гады таму, вярнуўшыся дадому з горада, паўтарыла. Калі я з вамі сустрэлася.

— Не трэба пра тое.

— Не, прабачце мне, чуеце, злітуйцеся! Ну, што мне яшчэ зрабіць, каб атрымаць вашае прабачэнне? Тата дома месца сабе не знаходзіць, закрыўся ў кабінце, яму цяпер так цяжка. Заўтра нядзеля, ён адпусціў людзей — гэта адзінае, што ён загадаў сёння зрабіць. Ён шэры з твару, нічога не гаворыць, так на яго падзейнічала смерць зяця. Я сказала маме, што пайду да вас. Мы абое, ты і я, заўтра мусім выправіцца ў горад разам з камергерам, сказала яна. Я пайду да Юханэса, паўтарыла я. Тата больш не ў стане нас утрымліваць, ён застанецца тут, дадала маці і болей да гэтай размовы не вярталася. Я расчыніла дзверы, каб ісці. Мама паглядзела на мяне. Я іду да яго, толькі і сказала я. Мама падышла і пацалавала мяне: ідзі, блаславі вас Бог!

Юханэс выпусціў яе рукі:

— Ну вось, цяпер вы сагрэліся.

— Вялікі дзякую, і сапраўды, цяпер мне так цёпла... Яна сказала, блаславі вас Бог. Я ўсё сказала маме, яна ўвесь час пра гэта ведала. Любая мая, каго ж ты ў такім разе кахаш, спытала яна. Навошта ты пытаешся, адказала я, я кахаю Юханэса і ўсё жыццё толькі яго і кахала, кахала, кахала...

Ён хацеў быў ісці.

— Позна ўжо. Вас не хопяцца дома?

— Не, — адказала яна. — Яны ведаюць, што я вас кахаю, Юханэс, і вы гэта адчулі, праўда? Я так па вас сумавала ўсе гэтыя гады, што і вымавіць цяжка. Я блукала гэтымі сцежкамі і думала: лепей пахаджу крыху па лесе, недалёка ад дарогі, бо і ён тут хадзіў. І хадзіла. У той дзень, калі мне сказалі, што вы прыеджаеце, я апранулася ў светлае, светла-жоўтае, я вар'яцела ад нецярпення, мне так хацелася вас пабачыць, я сабе месца не знаходзіла. Ты сёння ўся свецішся, сказала мама. Я хадзіла і мармытала ўвесь час: ён зноў дома! Ён такі цудоўны, і ён зноў дома, якая радасць! Наступнага дня я не стрымалася, зноў апранулася ва ўсё светлае і пайшла ў камялямною, каб з вамі сустрэцца. Вы ж помніце? Я з вамі сустрэлася, але сказала вам, што збіраю кветкі, а ішла ж туды зусім не па кветкі. Вы не асабліва мне ўзрадаваліся, але ўсё роўна дзякую, хоць вас пабачыла. Апошні раз мы сустракаліся больш за два гады таму. Калі я вас убачыла, у вас у руках была галінка, вы махалі ёю, а калі пайшлі, я падабрала тую галінку і ўпотаікі забрала дадому...

— Так, Вікторыя, — сказаў ён з трымценнем у голасе, — але вам больш не варта мне ўсё гэта расказваць.

— Як хочаце, — сказала яна і злякана схапіла яго за руку. — Не варта, не дык не. — Яна пачала нервова пляскаць па яго руцэ. — Хай будзе не варта, я і не спадзявалася, што вам захацацца ўсё гэта выслухоўваць. Я нарабіла вам столькі клопату. Ці прабачыце вы мне хоць калі-небудзь?

— Прабачу, я вам усё прабачу. Але справа не ў тым.

— А ў чым?

Паўза.

— Я заручаны, — адказаў ён.

Х

Наступнага дня, у нядзелю, да млынара прыйшоў сам гаспадар і папрасіў удзень адвезці цела лейтэнанта Ота на параход. Млынар не адразу зразумеў і здзіўлена паглядзеў на гаспадара, але той коратка патлумачыў, што адпусціў людзей на імшу ў царкву і дома са слуг нікога не засталася.

Гаспадар, пэўна, не спаў ноч, сам зрабіўся падобным да нябжыка, да таго ж ён няголены. Па колішняй звычцы ён увесь час круціў сваім шпацырным кіем і важна трымаў галаву.

Млынар апрануў свой найлепшы гарнітур і пайшоў. Сам запрог коней, а вынесці цела яму дапамог гаспадар. Усё прайшло ціха, амаль таемна, без людзей.

Млынар рушыў да прыстані. За ім — камергер з жонкай, а таксама гаспадыня маэнтка і Вікторыя. Яны ішлі пешкі. Гаспадар доўга стаяў на прыступках і час ад часу махаў ім услед; вецер перабіраў яго сівыя валасы.

Калі цела паднялі на палубу, праважатыя таксама ўзышлі на параход. Гаспадыня маэнтка крыкнула ад бартавіны млынару, каб кланяўся гаспадару, і Вікторыя таксама прасіла кланяцца.

І параход адчаліў. Млынар доўга глядзеў яму ўслед. Дзьмуў моцны вецер, і мора было неспакойнае; праз хвілін пятнаццаць параход знік за даляглядам. Млынар паехаў назад.

Ён завёў коней у стайню, падкінуў сена і хацеў быў ісці да гаспадара, каб перадаць паклон ад сямейнікаў. Аднак выявілася, што дзверы на кухню зачыненыя. Ён абышоў кругом і хацеў зайсці праз парадную, але яна таксама была зачыненая. Час абедальны, а гаспадар спіць, разважаў млынар. Але чалавек ён быў спраўны і прывык выконваць тое, што яго просяць, а таму спусціўся ў людскую, каб хто-небудзь перадаў гаспадару паклон. У людской не было ні душы. Ён ізноў на двор, абышоў кругом, на ўсякі выпадак зазірнуў у дзявоцкую. І там ні душы. Увесь двор нібы вымер.

Ён хацеў быў ісці, калі раптам заўважыў святло ў сутарэнні і спыніўся. Праз частыя краты на вокнах яму было выразна відаць, як у сутарэнне ўвайшоў чалавек са свечкаю ў адной

руцэ і крэслам, абабітым чырвоным шоўкам, у другой. Гэта быў гаспадар маэнтка, гладка паголены і прыбраны нібы на баль. Можа, пастукаць у акно і перадаць паклон ад гаспадыні, падумаў млынар, але нібы застыў на месцы.

Гаспадар там часам пасвяціў вакол сябе, азірнуўся. Выцягнуў мех ці то сена, ці то саломы і павалок яго да дзвярэй. Паліў мех нейкай вадкасцю з бачка. Пасля сцягнуў да дзвярэй скрыні, снапы жыта і садовыя драбіны — усё, што там валялася, — і іх таксама паліў. Млынар заўважыў яшчэ, як гаспадар асцярожнічае з вадкасцю, сочыць, каб не абмачыць пальцы або не трапіць на адзежу. Далей ён узяў недагарак свечкі, паставіў яго на мех і асцярожна падклаў саломы. А сам сеў на крэсла.

Млынар як зачараваны сачыў за ўсімі гэтымі дзеяствамі праз акенца і раптам адчуў бяду. Гаспадар сядзеў на крэсле, не варушачыся і назіраючы, як спывае свечка; рукі ён склаў на каленях. Млынар бачыў, як гаспадар змахнуў пылінку з чорнага рукава камзола і зноў склаў рукі.

Тут у перапалоханага да смерці старога млынара вырваўся крык.

Гаспадар паварочвае галаву і глядзіць у акно. Раптам ускоквае і падбгае да шыбы, спыняецца, стаіць, намагаецца нешта разгледзець. У яго вачах адбіваецца страшэнная пакута. Рот перакрыўлены; ён сціскае абедзве рукі ў кулакі і трасе імі ў акно, пагрозліва і нема, пасля адну руку адпускае і адыходзіць у глыб сутарэння. Але, не заўважыўшы крэсла, штурхае яго, свечка падае. У гэты момант усё займаецца полымем.

Млынар крычыць і адскоквае ад акна. Бегае нейкі час па двары, ашалелы ад жаху, і нічога не можа зрабіць. Кідаецца да акна, выбівае шыбы і што ёсць сілы крычыць, пасля нагінаецца, хапаецца за жалезныя краты і хістае іх, гне, вырывае.

Тут да яго даносіцца голас, голас без слоў, стогн, нібы з таго свету, ён гучыць двойчы, і да смерці напалоханы мельнік бяжыць на злом галавы ад акна, праз увесь двор, сцежкаю і дадому. Нават не наважваецца азірнуцца.

Калі праз некалькі хвілін ён прыбег назад разам з Юханэсам, увесь маэнтак быў у агні. Прыбегла таксама некалькі работнікаў з прыстані, але і яны нічога не маглі зрабіць. Усё было страчана.

А млынар маўчаў як магіла.

ХІ

Калі хто спытае, што такое каханне, то гэта толькі вецер, які прашуміць у ружах і неўзабаве сціхне. А часам яно нібы непарушная пячаць, якая кляймоуе на ўсё жыццё, аж да самай смерці. Бог стварыў яго ў шматлікіх праявах, на век або на кароткі час.

Дзве маці ідуць дарогаю і гутараць. Адна апранутая ў радасныя блакітныя адзенні, таму што яе каханы вярнуўся дадому пасля падарожжа. Другая апранутая ў жалобу. Было ў яе тры дачкі, дзве смуглявыя і адна бялявая, і бялявая памерла. Дзесяць гадоў таму яна памерла, аж дзесяць гадоў таму, а маці да гэтай пары носіць па ёй жалобу.

— Які сёння цудоўны дзень! — захапляецца маці ў блакітным і пляскае ў ладкі. — Цяпло п'яніць мяне, каханне п'яніць мяне, мяне перапаўняе шчасце. Я б магла распрануцца дагала проста тут, на дарозе, і абвіць рукамі сонца, і пацалаваць яго.

А жанчына ў чорным маўчыць, і не ўсміхаецца, і не адказвае.

— Ты ўсё дачушку аплакваеш? — пытае па прастаце сваёй жанчына ў блакітным. — Хіба не прайшло дзесяць гадоў, як яна памерла?

Жанчына ў чорным адказвае:

— Так. Цяпер ёй было б пятнаццаць гадоў.

Тады жанчына ў блакітным кажа, каб яе суцешыць:

— Але ж у цябе жывыя яшчэ дзве дачкі, яны пры табе.

Жанчына ў чорным усхліпвае:

— Так. Але ж яны смуглявыя. А тая, што памерла, была такою бялявай.

І дзве маці развітваюцца і ідуць кожная сваёю дарогай, кожная са сваім каханнем...

А ў кожнай з тых дзвюх дачок было сваё каханне, і кахалі яны аднаго і таго ж мужчыну.

Ён прыйшоў да старэйшай і сказаў:

— Я прыйшоў да вас па параду, бо кахаю вашу сястру. Учора я здрадзіў ёй, яна заспела мяне ў калідоры, калі я цалаваў вашу служанку; яна ціхенька ўскрыкнула, амаль прастагнала, і пайшла. Што мне цяпер рабіць? Я кахаю вашу сястру, пагаварыце з ёю, Богам прашу, і памажыце мне!

І старэйшая сястра спалатнела і схапiлася за сэрца, але ўсміхнулася, нібы блаславіла яго, і адказала:

— Я дапамагу вам.

Наступнага дня ён пайшоў да малодшай сястры, і кінуўся ёй у ногі, і прызнаўся ў каханні.

Яна змерыла яго поглядам з ног да галавы і адказала:

— На жаль, я не магу падаць вам больш за дзесяць крон, калі вы па гэта прышлі. Але ідзіце да маёй сястры, у яе міласціна большая.

Сказаўшы гэта, яна ўскінула галаву і пайшла.

Але варта было ёй пераступіць парог сваёй спачывальні, як яна павалiлася на падлогу і пачала заломваць рукі ад кахання.

Зіма, і на дварэ холадна, смуга, пыл і вецер. Юханэс зноў у горадзе, у сваім старым пакоі, дзе чутно, як стукае па драўлянай сцяне таполя, і з акна відаць, як узыходзіць сонца. Цяпер сонца не было.

Яго ўвесь час займала работа, вялікія стосы спісанай паперы множылiся з кожным днём зімы. Гэта былі казкі са свету яго фантазіі, адна бясконца, асветленая чырвоным сонцам ноч.

Але дні былі не падобныя адзін да аднаго, добрыя чаргавалiся з благiмі, і часам, калі ён з галавою ўлягаў у работу, нейкая думка, нечы погляд, даўно пачутае слова маглі растрывожаць яго і ўміг заглушыць настрой. Тады ён уставаў і пачынаў хадзіць туды-сюды па пакоі, ад адной сцяны да другой; здаралася такое часта, на падлозе працерлася белаватая дарожка і з кожным днём рабілася ўсё бялейшай...

Сёння, калі я не ў стане ні працаваць, ні думаць, ні знайсці супакаенне ад успамінаў, я пачынаю запісваць тое, што перажыў неяк уночы. Дарагі чытач, у мяне сёння неверагодна блігі дзень. На дварэ ідзе снег, на вуліцы амаль нікога, усё панура, і на душы пуста. Я хадзіў па вуліцы, а цяпер гадзінамі хаджу па пакоі, намагаючыся хоць неяк уціхамірыцца; але ўжо вечарэе, а мне ніяк не палепшала. Мне варта было б палымнець, а я халодны і бледны, нібы затухлы дзень. Дарагі чытач, у гэтым стане я пастараюся напісаць пра светлую і цікавую ноч. Можна, праца суцешыць мяне, і праз некалькі гадзін я зноў павесялею...

У дзверы стукаюць, і ўваходзіць Каміла Сэер, яго маладая нявеста, з якою ёй патаемна заручаны. Ён адкладае пяро ўбок і ўстае ёй насустрач. Яны ўсміхаюцца адно аднаму і вітаюцца.

— Ты не пытаешся пра баль? — адразу пачынае яна і ўладкоўваецца ў крэсле. — Я танцавала кожны танец. Разыходзіцца пачалі толькі а трэцяй. Я танцавала з Рычмандам.

— Дзякую, што ты прыйшла, Каміла. Я быў засумаваў, а ты такая радасная — мне і лягчэй. А цяпер раскажы, што за ўбранне было на табе на балі?

— Канечне, чырвонае. О Божа, ужо і не прыпомню, але ж я і нагаварылася, і насмяялася. Было так цудоўна. Так, я была ў чырвонай сукенцы, без рукавоў, зусім без рукавоў. Рычманд служыць у дыпламатычнай місіі ў Лондане.

— Вось як.

— Яго бацькі ангельцы, але ён нарадзіўся тут. Што здарылася з тваімі вачамі? Яны такія чырвоныя. Ты плакаў?

— Не, — адказвае ён і смяецца, — проста ўсе вочы прагледзеў, калі ўглядаўся ў свае казкі, а там так сонечна. Каміла, будзь добрай дзяўчынкай, адкладзі і не шматуй больш гэты аркуш.

— О Божа, я так загаварылася, што і не заўважыла. Прабач, Юханэс.

— Нічога страшнага, там толькі некалькі нататак. А цяпер скажы мяне, а ружу на валасы ты прыкалола?

— А як жа. Чырвоную ружу, амаль чорную. А ведаеш што, Юханэс, мы маглі б паехаць у Лондан у вясельнае падарожжа. Там зусім не так жудасна, як расказваюць, і ўсё гэта выдумкі, што там адзін толькі туман.

— Хто гэта сказаў?

— Рычманд. Ён сказаў гэта на балі, а ён, мусіць, ведае. Ты хіба не ведаеш Рычманда?

— Не, з ім я не знаёмы. Ён неяк прамаўляў у мой гонар; у яго яшчэ дыямантавыя гузікі былі на кашулі. Толькі гэта я і помню.

— Ён незвычайна цудоўны. Падышоў да мяне, і пакланіўся, і сказаў: «Вы, напэўна, мяне не помніце...» А ведаеш, я аддала яму сваю ружу.

— Аддала сваю ружу? Якую ружу?

— Тую, што была ў валасах. Яе і аддала.

— Ты, пэўна, дужа захапілася Рычмандам.

Яна чырванее і пачынае заўзятая апраўдвацца:

— І зусім я не захапілася. Хіба нельга некага ўпадабаць, думаць пра яго добра без таго, каб... Фу, Юханэс, ты здурэў! Я больш ніколі не згадаю яго імя.

— Бог з табою, Каміла, я не хацеў... табе не варта думаць, што я... Зусім наадварот, я падзякую яму за тое, што ён цябе пазабаўляў.

— А як жа, ты б падзякаваў, толькі пасмей! Мне з ім ужо і самой больш ніколі гаварыць не за хочацца.

Паўза.

— Ну-ну, не будзем пра гэта, — гаворыць ён. — Ты ўжо пойдзеш?

— Так, мне трэба ісці. Як твая праца? Мама цікавілася. Падумаць толькі, я не бачыла Вікторыю некалькі тыдняў, а толькі што з ёй сустрэлася.

— Толькі што?

— Калі ішла сюды. Яна ўсміхнулася. Не, падумаць толькі, яна так змарнела! Слухай, калі ты нарэшце вернешся дадому?

— Хутка, — адказвае ён і падскоквае. Чырвань разліваецца па яго твары. — Можа, у найбліжэйшыя дні. Спярша мне трэба дарабіць адну рэч, заканчэнне маіх казак. О, калі б ты ведала, што я напішу! Уяві толькі, калі паглядзець на зямлю зверху, яна выглядае, нібы папская мантыя дзіўнай прыгажосці. Паўсюль у яе складках ходзяць людзі, яны ходзяць парамі, вечарэе, і на дварэ ціха, настае час каханья. Я назаву гэта «Род зямны». Упэўнены, гэта будзе грандыёзна; я насіў гэта ў сабе так доўга, мае грудзі аж распірала, і я нібы мог абняць зямлю. Там ходзяць людзі і звяры, і лётаюць птушкі, і ва ўсіх свой час каханья, Каміла. Набліжаецца хваля асалоды, позірк гарачэе, грудзі ўздываюцца. І зямля сочыць прыемную чырвань; гэта чырвань сарамлівасці ўсіх аголеных сэрцаў, і ноч убіраецца ў ружовае. А недзе далёка дрэмлюць высокія горы; яны нічога не бачылі і нічога не чулі. І ўранку Бог ахінае ўсё сонечным цяплом. Я назаву твор «Род зямны».

— Вось як.

— Так. І я вярнуся дадому, калі дапішу. Шчыры дзякуй, што ты зайшла, Каміла. І не думай больш пра тое, што я сказаў. Я нічога благога не меў на ўвазе.

— І зусім я не думаю пра гэта. Але яго імя я ніколі больш не згадаю. Ніколі-ніколі.

Наступнага дня зноў прыходзіць Каміла. Спалатнелая і надзвычайна расхваляваная.

— Што з табой? — пытае ён.

— Са мной? Нічога, — паспешліва адказвае яна. — Я кахаю аднаго цябе. Ты нават не думай, што са мною нешта здарылася і я цябе больш не кахаю. Не, паслухай, я вось што думаю: ні ў які Лондан мы не паедзем. Што нам там рабіць? Ён зусім не ведаў, пра што гаварыў, гэты чалавек, там нашмат больш туманаў, чым ён мяркуе. Чаму ты так на мяне глядзіш? Я ж не назвала яго імя. Падумаць толькі, які хлус, ані слова праўды не сказаў; у Лондан мы не паедзем.

Ён глядзіць на яе, насцярожваецца.

— Добра, у Лондан не паедзем, — згаджаецца ён задуменна.

— Вось і цудоўна! Вырашана, мы туды не едзем. Ты скончыў пісаць пра людскі род? Бог ты мой, як гэта цікава. Зусім хутка ты яго скончыш і вернешся да нас, Юханэс. Пра час кахання, праўда? І пра цудоўную папскую мантыю ў складках, ружовую ноч, Божа, гэта ж трэба, я ўсё яшчэ помню, пра што ты расказваў. Раней я не так часта цябе наведвала, але надалей буду прыходзіць кожны дзень і спраўляцца, ці скончыў ты твор.

— Нядоўга засталася, — гаворыць ён, не зводзячы з яе вачэй.

— Сёння я сабрала твае кнігі і аднесла ў свой пакой. Хачу іх перачытаць; і зусім гэта не нудна, адно задавальненне. Паслухай, Юханэс, не мог бы ты правесці мяне дадому, як той раз; бо я, прызнацца, не ведаю, ці бяспечна мне вяртацца дадому адной. Проста не ведаю. Можа, нехта стаіць на вуліцы і пільнуе мяне, ходзіць кругамі і чакае. Я амаль... — раптам яна пачынае плакаць і праз слёзы гаворыць: — Я назвала яго хлусам, мне не варта было гэта рабіць. Мне так прыкра за тое, што я зрабіла. І зусім ён мне не хлусіў, наадварот, ён увесь час... У аўторак да нас у госці прыходзяць замежнікі, але ён не прыйдзе, а вось ты павінен прыйсці, чуеш? Ты абя-

цаеш? Усё ж мне не варта было блага адзвацца пра яго. Нават не ведаю, што ты пра мяне падумаеш...

Ён адказаў:

— Я пачынаю цябе разумець.

Яна кідаецца яму на шыю, хавае твар у яго грудзях, трымціць і хвалюецца.

— Так, але я цябе таксама кахаю, — вырываецца ў яе. — Інакш і быць не можа. Я не аднаго яго кахаю, гэта зусім не так. Калі ты летась папрасіў маёй рукі, я была такою шчасліваю; але цяпер вось ён. Я і сама не разумею, як так. Гэта насамрэч так жахліва з майго боку, Юханэс? Я, мусіць, кахаю яго самую крышачку больш за цябе; нічога не магу з сабою зрабіць, гэта мацнейшае за мяне. О Божа, з таго часу, як я яго ўбачыла, я часта начамамі не спала, і кахаю я яго ўсё болей. Што мне рабіць? Ты нашмат старэйшы за мяне, ты лепей ведаеш. Сёння ён мяне праводзіў сюды, ён стаіць на дварэ і чакае мяне, каб праводзіць назад дадому, і цяпер яму, напэўна, холадна. Ты мною пагарджаеш, Юханэс? Я яго не цалавала, не, ні разу не цалавала, вер мне; я толькі ружу сваю аддала яму. Чаму ты маўчыш, Юханэс? Скажы, што мне цяпер рабіць, бо я так больш не магу.

Юханэс маўчаў і слухаў яе.

— Мне няма чаго табе сказаць.

— Дзякую, дзякую, мілы Юханэс, гэта так міласціва, што ты не гневаешся на мяне, — вымавіла яна, выціраючы слёзы. — Але ты не вер, што я цябе не кахаю. Далібог, я буду прыходзіць да цябе нашмат часцей, чым раней, і рабіць усё, што ты захочаш. Але справа ў тым, што больш за ўсё я кахаю менавіта яго. Я нічога не магу з сабою зрабіць. Гэта не мая віна.

Не гаворачы ні слова, ён устаў, надзеў капялюш і сказаў:

— Пойдзем?

Яны спуściліся ўніз па лесвіцы.

На дварэ стаяў Рычманд. Гэта быў чарнявы малады чалавек з карымі вачамі, якія выпраменьвалі маладосць і жыццё. Ад холаду шчокі ў яго пачырванелі.

— Вам холадна? — спытала Каміла і кінулася да яго.

Яе голас дрыжаў ад хвалявання. Раптам яна кінулася назад да Юханэса, узяла яго пад руку і сказала:

— Прабач, што я не спытала, ці холадна табе. Ты не надзеў паліто; мне схадзіць па яго? Не? Добра, але прынамсі зашпілі каўнер на кашулі.

Яна зашпіліла яму каўнер.

Юханэс падаў Рычманду руку. Ён адчуваў сябе так, нібы тое, што адбываецца, адбываецца не з ім, нібы ўсё гэта на-самрэч не мае да яго ніякага дачынення. Ён слаба і невыразна ўсміхнуўся і прамармытаў:

— Прыемна зноў з вамі сустрэцца.

На твары Рычманда не было ні віны, ні крывадушнасці. Калі ён вітаўся, а пасля, зняўшы капялюш, нізка кланяўся, яго твар свяціўся радасцю ад сустрэчы.

— Я нядаўна бачыў адну з вашых кніг на вітрыне кнігарні ў Лондане, — сказаў ён. — У перакладзе. Было так прыемна яе бачыць, быццам прывітанне з радзімы.

Каміла стаяла паміж імі і глядзела то на аднаго, то на другога. Нарэшце яна сказала:

— Дык ты прыходзь у аўторак, Юханэс. Прабач, што я ўсё пра сваё, — дадала яна і засмяялася. Але адразу ж вінавата павярнулася да Рычманда і запрасіла яго таксама. — Будуць толькі знаёмыя, Вікторыя і яе маці таксама запрошаныя, і яшчэ чалавек дзесяць.

Раптам Юханэс перапыніў яе і сказаў:

— Цяпер мне, бадай, можна і дадому.

— Пабачымся ў аўторак, — адказала Каміла.

Рычманд схапіў яго руку і моцна паціснуў.

І шчаслівая маладая пара пайшла сваёй дарогай.

XII

Маці ў блакітным была ў страшэнным напружанні, яна чакала ўмоўнага знаку з сада, а сцежка адтуль не свабодная, ніхто не мог прайсці ёю, пакуль муж дома. Ох ужо гэты муж, саракагадовы пляшывы муж! Праз якія гадкія думкі быў ён сёння ўвечары такі бледны і не ўставаў з крэсла, сядзеў, нерухомы і няўмольны, утаропіўшыся ў газету?

Яна месца сабе не знаходзіла; было адзінаццаць. Дзяцей яна даўно ўціхамірыла, а муж нікуды не ішоў. Што, калі прагучыць умоўны знак, дзверы патаемным ключыкам адчыняцца — і абодва мужчыны сустрэнуцца твар у твар і паглядзяць адзін аднаму ў вочы? Яна не адважвалася нават падумаць пра такое.

Яна пайшла ў самы цёмны куток пакоя, яна заламала рукі і ўрэшце проста сказала:

— Ужо адзінаццаць. Калі ты хочаш трапіць у клуб, то табе зараз жа трэба выпраўляцца.

Ён адразу ўстаў, яшчэ больш збялеўшы, і пакінуў пакой, пакінуў дом.

Выйшаўшы з сада, ён спыняецца і прыслухоўваецца да пошвісту, умоўнага знаку. Чуюцца крокі па жвіры, у брамку ўстаўляецца і паварочваецца ключ, а крыху пазней на занавеску ў пакоі кладуцца два цені.

Ён даўно навучыўся распазнаваць гэтыя знакі, крокі і два цені на занавесцы — усё даўно яму знаёма.

Ён ідзе ў клуб. Там адчынена, вокны свецяцца, але ён не заходзіць. З паўгадзіны туляецца па вуліцах, праходзіць паўз свой сад, якія несканчоныя гэтыя паўгадзіны. Пачакаю яшчэ хвілін пятнаццаць, думае ён, і хвілін пятнаццаць расцягваюцца амаль на гадзіну. Пасля ён заходзіць у сад, падымаецца па лесвіцы і звоніць ва ўласныя дзверы.

Спускаецца пакаёўка і адчыняе дзверы, ледзь высоўвае галаву ў праём і кажа:

— Гаспадыня даўно...

Тут яна замаўкае, гледзячы на таго, хто стаіць перад ёю.

— Вось як, адпачывае, значыцца, — гаворыць ён. — Скажыце гаспадыні, што яе муж вярнуўся дадому.

І пакаёўка выконвае загад. Стукае ў дзверы гаспадыні і перадае паведамленне праз зачыненыя дзверы:

— Наказана перадаць, што гаспадар вярнуўся дадому.

Гаспадыня пытае з глыбіні пакоя:

— Што-што, гаспадар вярнуўся дадому? Хто наказаў перадаць?

— Сам гаспадар і наказаў. Ён стаіць за дзвярыма.

У пакоі падымаецца бездапаможны енк і хуткае перашэптванне, чуваць, як адчыняюцца і зачыняюцца дзверы. Пасля ўсё сціхае.

Уваходзіць гаспадар. Гаспадыня сустракае яго з заміраннем сэрца.

— Клуб зачынены, — гаворыць ён з парога па дабраце і літасці сардэчнай. — Я паслаў да цябе пакаеўку, каб не пужаць.

Яна падае на крэсла, усцешаная, вызваленая, уратаваная. У шчаслівым настроі, ад шчырага сэрца пытае яна ў мужа пра яго здароўе:

— Ты такі бледны. Ці не захварэў ты, любы?

— Я не мерзну, — адказвае ён.

— І з табой нічога не здарылася? Твой твар так дзіўна скрывіўся.

Муж адказвае:

— Не, гэта я так усміхаюся. Гэта ўсмешка ў мяне такая. Мне хочацца, каб гэта гримаса зрабілася маім сапраўдным выразам твару.

Яна слухае яго надрывісты, сіпаты голас і нічога не разумее, не разбірае ані слова. Пра што ён?

Але раптам ён моцна сціскае яе ў абдымках, трымае жалезнай хваткай, з жудаснай сілай, і шапоча ля самага яе твару:

— А што ты скажаш, калі мы наставім яму рогі... таму, хто пайшоў... возьмем і наставім рогі?

Яна ўскрыквае і кліча пакаеўку. Ён выпускае яе з ціхім сухім смяшком, шырока раскрываючы рот і пляскаючы сябе па сцёгнах.

Раніцай шчырае сэрца гаспадыні зноў перамагае, і яна гаворыць мужу:

— Учора ўночы ў цябе быў дзіўны прыпадак; ён, відаць, прайшоў, але сёння ты такі ж бледны.

— Так, — адказвае ён, — цяжка быць дасціпным у маім узросце. Больш жартаваць не буду.

Скончыўшы гісторыю пра тое, якім розным бывае каханне, манах Вэнт расказвае яшчэ адну:

— Нішто так не захапляе, як уласнае каханне!

Маладая пара толькі што вярнулася дадому, вясельнае падарожжа завяршылася, пачынаецца спакойнае жыццё.

Загарэлася і згасла знічка над іх домам.

Улетку маладыя гулялі разам і не адыходзілі адно ад аднаго. Яны зрывалі жоўтыя, чырвоныя і блакітныя кветкі і дарылі адно аднаму, яны бачылі, як ад павеву ветру калышацца трава, і чулі, як пяюць у лесе птушкі, і кожнае слова, якое яны гаварылі, было знакам кахання. Узімку яны каталіся на санях з бомамі, і неба было чыстае, і высока ў небе несліся зоркі сваім вечным шляхам.

Так мінула шмат гадоў. У маладой пары нарадзілася трое дзетак, а іх сэрцы кахалі гэтак жа, як у той дзень, калі яны ўпершыню пацалаваліся.

І вось гордага гаспадара адолела хвароба, гэтая хвароба на доўгі час прыкавала яго да ложка і жорстка выпрабавала цярдзенне яго жонкі. У той дзень, калі ён ачуняў і ўстаў з ложка, ён сам сябе не пазнаў: хвароба знявечыла яго і зрабіла зусім лысым.

Ён пакутаваў, і ў галаву яму прыходзілі благія думкі. І аднойчы ўранку ён сказаў:

— Пэўна, ты цяпер мяне больш не кахаеш?

Але жонка ўзрушылася, абняла яго, пацалавала так палка, як на святанні іх маладосці, і адказала:

— Ну што ты, я цябе кахаю, я цябе па-ранейшаму кахаю. Я ніколі не забываю, што не кагосьці іншага, а менавіта мяне ты абраў і зрабіў такой шчасліваю.

І яна пайшла ў свой пакой і адрэзала свае залатыя валасы, каб быць падобнай да каханага мужа.

І прайшло яшчэ шмат гадоў, маладая пара састарэла, а дзеці іх павырасталі. Кожную радасць дзялілі яны, як раней: улетку гулялі ў палях і глядзелі, як калышацца трава, а ўзімку хуталіся ў футра і каталіся на санях пад зорным небам. І сэрцы іх па-ранейшаму палымнелі і радаваліся, нібы апоеныя цудоўным віном.

І вось жонку паралізавала. Старая жанчына больш не ўставала на ногі, яе вазілі на крэсле на колах, гаспадар сам рабіў гэта. Але жонка так неверагодна пакутавала ад сваёй немачы, што на твары яе ад тых пакутаў з'явіліся глыбокія маршчыны.

І аднойчы яна гаворыць:

— Мне так хочацца памерці. Я такая немачная і агідная, а ты такі прыгожы, ты і не пацалуеш мяне болей, і кахаць па-ранейшаму не зможаш.

Але гаспадар узрушыўся, абняў яе і адказаў:

— Ну што ты, я кахаю цябе больш за сваё жыццё, любая мая, я кахаю цябе, як у першы дзень, як у першае імгненне, калі ты падарыла мне ружу. Ты помніш? Ты падала мне ружу і паглядзела на мяне сваімі прыгожымі вачыма; водар ружы нагадваў цябе, і я п'янеў, удыхаючы яго. Але цяпер я кахаю цябе яшчэ больш, ты прыгажэйшая, чым была ў маладосці, і сэрца маё не перастае дзякаваць табе і бласлаўляць цябе за кожны дзень, падораны мне.

Гаспадар ідзе да сябе ў пакой, пырскае сабе ў твар кіслай, каб знявечыць яго, і кажа жонцы:

— Я па неасцярожнасць апёк твар кіслай, раз'ела ўсе шчокі, і ты, пэўна, мяне больш не кахаш?

— О мой суджаны, каханы мой! — гаворыць старая, запінаючыся, і цалуе яго рукі. — Ты прыгажэйшы ад усіх на зямлі, твой голас па-ранейшаму хвалюе маё сэрца, і каханне маё да цябе мацнейшае за смерць.

XIII

Юханэс сустрэўся з Камілай на вуліцы: яна едзе разам з маці, бацькам і маладым Рычмандам; яны спыняюць каляску і прыязна з ім гавораць.

Каміла хапае яго за руку і кажа:

— Ты да нас не прыйшоў. Уяві сабе, мы ладзілі вялікі прыём; мы да апошняга цябе чакалі, але ты не прыйшоў.

— Справы перашкодзілі, — адказаў ён.

— Прабач, што я да цябе не прыходжу, — працягвала яна. — Я абавязкова зайду на днях, калі Рычманд паедзе. О, які ў нас быў прыём! Вікторыі зрабілася кепска, яе адвезлі дадому, ты чуў? Я днямі думаю яе адведаць. Ёй, пэўна, ужо лепш, а можа, яна і зусім ачуныла. Я падарыла Рычманду медальён, амаль такі самы, як у цябе. Паслухай, Юханэс, абяцай мне, што ты будзеш падкідваць у печ дроў; калі ты пішаш, то

забываешся на ўсё, і ў тваім пакоі робіцца нясцерпна холадна. Урэшце, выклікай пакаёўку.

— Добра, буду выклікаць пакаёўку, — адказаў ён.

Пані Сэер таксама звярнулася да яго, спытала, як ідзе праца над кнігай пра зямны род; ці хутка ён яе скончыць? Яна з нецярпеннем чакала яе выхаду.

Юханэс даў усе неабходныя адказы, нізка пакланіўся, і каляска паехала. Як усё гэта далёка ад яго, гэтая каляска, гэтыя людзі, гэтая размова! Унутры з'явілася адчуванне пустаты і холаду, і гэтае адчуванне не пакідала яго ўвесь час, пакуль ён ішоў дадому. Каля брамы, дзе ён жыве, хадзіў туды-сюды чалавек, стары знаёмы, былы губернер з маёнтка.

Юханэс павітаўся з ім.

На ім быў доўгі цёплы фрак, клапатліва пачышчаны, а яго твар быў зухаваты і рашучы.

— Перад вамі ваш сябар і калега, — сказаў ён. — Дазвольце паціснуць вам руку, малады чалавек. З той пары, як мы бачыліся, Бог веў мяне дзіўнымі шляхамі: я цяпер жанаты, у мяне дом, невялічкі сад, жонка. Яшчэ здараюцца ў жыцці цуды. Ці будзе вам што на гэта запярэчыць?

Юханэс здзіўлена на яго паглядзеў.

— Значыцца, нічога. Так атрымалася, што я даваў урокі яе сыну. У яе ёсць сын ад першага шлюбу; яна, натуральна, раней была замужам, аўдавала. Дык вось, я ажаніўся з удавою. Вы можаце запярэчыць, што нікому і ў галаву не магло прыйсці такое, а я ўзяў ды і ажаніўся з удавою. Сын у яе ад першага шлюбу. Я хаджу да іх, паглядаю на сад і на ўдаву, і жыву так некаторы час, і цешу сябе рознымі думкамі. Раптам вось яно, само ў рукі ідзе, і я кажу сабе: аднак такое нікому і ў галаву не магло прыйсці, ну і гэтак далей, але пагаджаюся і добра ўладкоўваюся, бо так, відаць, мне наканавана лёсам. Вось яно ўсё як выйшла.

— Віншую! — сказаў Юханэс.

— Хопіць! Больш ні слова! Ведаю, што вы зараз скажаце. Вы скажаце, а што ж яна, ваша першая, ці вы забыліся на вечнае каханне ўсёй вашай маладосці? Акурат гэта вы і скажаце. Дазвольце і мне ў сваю чаргу спытаць вас, шаноўны, куды дзелася маё першае, адзінае і вечнае каханне? Выйшла замуж за капітана артылерыі? Дарэчы, у мяне да вас яшчэ адно маленькае

пытанне: вы калі-небудзь, ну хоць калі-небудзь бачылі, каб чалавек ажаніўся з тою, з якою хоча? Я не бачыў. Існуе паданне, што Бог аднойчы пачуў маленні аднаго чалавека і даў яму ажаніцца з яго першым і адзіным каханнем. Але на гэтым боская міласць і скончылася. Чаму, зноў спытаеце вы, а я вам адкажу: а проста таму, што яна памерла адразу пасля вяселля — адразу, чуеце вы мяне, ха-ха-ха, ну проста адразу. Так яно заўсёды. Натуральна, чалавеку не наканавана ажаніцца з тою, з кім яму хочацца; а калі здараецца, што ён усім прымхам насуперак усё ж ажэніцца, то яна адразу ж і памірае. Заўсёды не адно, дык іншае. Вось чалавеку і пасланае другое каханне, самае што ні ёсць дабрадзейнае, і нікому не даводзіцца паміраць. Гавару вам, прырода прыдумала так разумна, што чалавек нічога і не адчуе. Паглядзіце хоць бы на мяне.

Юханэс сказаў:

— Бачу, што вы ўсім задаволеныя.

— Большага і не жадаю. Слухайце, адчувайце і глядзіце! Хіба штормы суровых турбот зламалі мяне? Я адзеты, абуты, мне ёсць дзе прытуліць голаў, у мяне жонка, дзеці, дакладней, адзін, пасынак. А што да маёй паэзіі, то я вам так скажу. О мой дарагі калега, я старэйшы за вас і, мусіць, крыху больш шчодра адораны прыродай. Мае вершы ляжаць у сталe. Яны будуць выдадзеныя пасля маёй смерці. Значыць, яны вам аніякай асалоды не прыносяць, запырэчыце вы. І зноў памыляецеся, пакуль я цешу імі сваіх сямейнікаў. Увечары, калі запальваецца лямпа, я адчыняю свой стол, дастаю вершы і ўголас чытаю жонцы і пасынку. Жонцы сорак гадоў, пасынку дванаццаць, абое ў захапленні. Можа, вы калі-небудзь да нас у госці прыйдзеце, вас пачастуюць вячэрай і грогам. Запрашаем. Хай Бог вас бароніць.

Ён падаў Юханэсу руку і раптам спытаў:

— Вы чулі, што здарылася з Вікторыяй?

— З Вікторыяй? Не. Хоць, пачакайце, нядаўна чуў...

— Вы не бачылі, як яна марнее, як у яе пад вачыма робіцца зусім чорна?

— Я бачыў яе мінулай вясной, калі ездзіў дадому. Яна да гэтай пары хварэе?

Гувернант адказаў ненатуральна жорстка і тупнуў нагой:

— Так.

— Мне толькі што расказвалі... А так я не бачыў, як яна марнее, я з ёю не сустракаўся. А яна дужа хворая?

— Дужа. Як бы вам так сказаць, яна памерла.

Ашаломлены Юханэс перавёў позірк з губернёра на браму, нібыта вагаючыся, ці то ісці адсюль, ці то яшчэ пастаяць, зноў паглядзеў на губернёра, на яго доўгі фрак, капялюш; усміхнуўся разгублена і горка, нібы пакутнік.

Стары губернёр са злосцю працягваў:

— Вось вам яшчэ адзін прыклад; што вы скажаце? І яна не выйшла замуж за таго, за каго хацела, за свайго каханага, абранага яшчэ з малалецтва, маладога прыгожага лейтэнанта. Ідзе ён аднойчы ўвечары на паляванне, куля трапляе яму проста ў лоб, і галава разлятаецца на кавалкі. Так і памёр, ахвяра зменлівага лёсу, пасланага яму Богам. Вікторыя, яго нявеста, праз тое захварэла, яе грыз чарвяк, тачыў ёй сэрца, ператвараючы яго ў рэшата; мы, яе сябры, бачылі гэта. А некалькі дзён таму яна паехала да Сэераў; яна мне, дарэчы, казалася, што вы таксама меліся прыйсці, але не прыйшлі. Дык вось, на той вечарыне яна танцуе, нягледзячы на свае пакуты, успаміны пра каханага захлынаюць яе і прыбаўляюць ёй сіл, яна танцуе, танцуе цэлы вечар, нібы апантаная. Пасля падае, падлогу ля яе залівае крывёю; яе падымаюць, выносяць, вязуць дадому. І неўзабаве яна памерла.

Губернёр усутыч падыходзіць да Юханэса і жорстка гаворыць:

— Вікторыя памерла.

Нібы сляпы, Юханэс пачынае вадзіць перад сабою рукамі.

— Памерла? Калі яна памерла? Няўжо праўда, няўжо Вікторыя памерла?

— Памерла, — адказвае губернёр. — Памерла сёння ўранку, як толькі развіднела. — Ён засунуў руку ў кішэню і выцягнуў тоўсты канверт. А гэты канверт яна даручыла перадаць вам. Вось ён. Пасля маёй смерці, сказала яна. Яна памерла. Я перадаю вам гэты ліст. Мая місія выкананая.

І, не развітваючыся, нічога больш не гаворачы, губернёр павярнуўся, паволі пайшоў па вуліцы і знік.

Юханэс застаўся стаяць з лістом у руцэ. Вікторыя памерла. Ён раз-пораз уголас называў яе імя нейкім сухім, амаль

надтрэснутым голасам. Ён паглядзеў на ліст і пазнаў почырк; літары то вялікія, то малыя, радкі роўныя, а той, што іх пісала, больш няма!

І ён уваходзіць у браму, падымаецца па лесвіцы, шукае патрэбны ключ, устаўляе яго ў замочную шчыліну і адчыняе дзверы. У пакоі холадна і цёмна. Ён сядзе каля акна і ў апошніх промнях сонца чытае ліст ад Вікторыі.

«Любы Юханэс! — пісала яна. — Калі Вы будзеце чытаць гэты ліст, мяне не будзе ў жывых. Мне ўсё бачыцца цяпер такім незвычайным, мне больш перад Вамі не сорамна, і я зноў Вам пішу, быццам аніякага разладу між намі не было. Раней, яшчэ да хваробы, я б лепш мучылася дзень і ноч, чым села Вам пісаць, але цяпер, калі сілы пакідаюць мяне, я пачынаю думаць інакш. Людзі бачылі, што ў мяне пайшла кроў, доктар паслухаў мяне і сказаў, што цэлая ў мяне толькі частка аднаго лёгкага, дык чаго мне цяпер саромецца?»

Я ляжу ў ложку і думаю пра апошнія словы, якія Вам сказала. Тым вечарам у лесе. Тады я і не здагадвалася, што гэта будучь мае апошнія словы, інакш я б з Вамі развіталася і падзякавала Вам. Але я ўжо Вас болей не пабачу, таму шкада, што я не кінулася да Вашых ног і не пацалавала іх і зямлю, па якой Вы хадзілі, і не паказала, як бязмежна я Вас кахаю. Цяпер я прыкутая да ложка, але ўчора, як і сёння, адзіным маім жаданнем было мець хоць самую крыху сіл, каб ізноў пабываць дома, і схадзіць у лес, і знайсці тое месца, дзе мы з Вамі некалі сядзелі разам і Вы трымалі мае рукі ў сваіх; я магла б легчы там на дзірван і шукаць рэшткі Вашых слядоў, і цалаваць там кожны верасок. Але я не магу ехаць дадому, прынамсі, пакуль крыху не папраўлюся, мяркуе мама.

Любы Юханэс! Дзіўна ўсведамляць, што я прыйшла на гэты свет адно каб пакахаць Вас і неўзабаве назаўсёды з Вамі развітацца. Паверце, як неверагодна ляжаць цяпер і чакаць свайго дня і гадзіны. Я пакідаю пакрысе жыццё, і людзей на вуліцы, і грукат калясак; вясну мне болей не сустрэць, а гэтыя дамы, і вуліцы, і дрэвы ў парку застануцца пасля мяне. Сёння я здолела падняцца ў ложку і зазірнуць у акно. Унізе, на рагу вуліцы, спаткаліся двое, павіталіся, і ўзяліся за рукі, і смяяліся з таго, што гаварылі; і такім неверагодным здалося мне,

што я, якая ляжыць і глядзіць на гэта, хутка памру. Я падумала яшчэ: а гэтыя двое на рагу вуліцы не ведаюць, што я ляжу і чакаю свайго часу; а калі б і ведалі, усё роўна яны б віталіся і гаварылі адно з адным, як цяпер. Учора ўночы, калі добра сцямнела, я думала, што настаў мой апошні момант, маё сэрца раптам спынілася, і здавалася, што я ўжо чую гукі вечнасці, якія даносяцца да мяне здалёк. Але ў наступнае імгненне я зноў вярнулася назад і зноў пачала дыхаць. Гэтае адчуванне вельмі цяжка перадаць. Але мама гаворыць, што гэта мне ўспамінаюцца гукі ракі і вадаспада, якія былі ў нашых краях.

Вялікі Божа, каб толькі Вы ведалі, як я Вас кахаю, Юханэс. Я ніколі не паказвала Вам сваіх пачуццяў, багата што гэтаму доўгі час замінала, але найперш — мая ўласная натура. Тата быў надзвычай бязлітасны да сябе, а я яго дачка. Але цяпер, калі я паміраю і нічога ўжо не зменіш, я пішу да Вас, каб расказаць пра гэта. Я сама не разумею, навошта я гэта раблю, бо для Вас ніякага значэння гэта не мае, асабліва калі мяне больш не будзе; але мне хочацца хаця б у думках быць з Вамі побач да апошняга, прынамсі, каб не адчуваць сябе яшчэ больш самотнай, чым раней. Вы чытаеце гэтыя радкі, а я нібы гляджу на Вашы плечы і рукі, і бачу, як Вы перагортваеце старонкі ліста, як трымаеце іх перад вачамі, як чытаеце. І мне здаецца, што мы не так далёка адно ад аднаго. Я не магу паслаць па Вас, таму што не маю на гэта ніякага права. Мама хацела паслаць па Вас яшчэ два дні таму, але я лепш напішу. Мне хочацца таксама, каб Вы памяталі мяне такой, якой я была да таго, як захварэла. Мне помніцца, што Вы... (тут прапушчана некалькі слоў)... мае вочы і бровы; але нават яны не такія, як раней. Таму і з гэтай прычыны я не хачу, каб Вы прыходзілі. І прашу Вас, не глядзіце на мяне ў труне. Я амаль такая самая, хіба крыху бледнаватая, і ляжу ў жоўтай сукенцы; усё ж Вы пашкадуеце, калі прыйдзеце на мяне паглядзець.

Я столькі разоў за сённяшні дзень бралася за гэты ліст, аднак жа не здолела сказаць Вам нават тысячнай долі таго, што хацела. Паміраць так жахліва, я не хачу, я ўсё яшчэ ў душы спадзяюся, што Бог збавіць мяне ад смерці, што я крыху папраўлюся, пражыву хаця б да вясны. Вясною дні даўжэйшыя і на дрэвах лісце. Калі б я паправілася, то ніколі больш

не зняважыла б Вас, Юханэс. Я так наплакалася, думаючы пра гэта! О, я б выйшла на вуліцу і паглядзіла б кожны каменьчык на брукаванцы, і спынялася б, і дзякавала кожнай прыступачцы на лесвіцы, па якой ішла б, і да ўсіх была б добраю. Хай мне будзе нясцерпна цяжка, абы толькі жыць. Я б ніколі ні на што болей не наракала, ніколі, я б усміхалася таму, хто зневажае і б'е мяне, і дзякавала б Богу за адну толькі магчымасць жыць. Маё кволае жыццё толькі пачалося, я яшчэ нікому нічога не зрабіла, а яно ўжо падыходзіць да канца. Калі б Вы толькі зналі, як мне не хочацца паміраць, можа, Вы б нешта зрабілі, зрабілі б усё, што ў Вашых сілах. Безумоўна, Вы нічога зрабіць не ў стане; але я падумала: калі Вы і ўсе людзі памаліліся б за мяне і не адпускалі, то, можа, Бог даў бы мне яшчэ пажыць. О, тады я была б такая ўдзячная, і ніколі нікога болей не зняважыла б, і з усмешкай прымала б усё, што мне паслана, толькі каб мне далі яшчэ пажыць.

Мама сядзіць ля мяне і плача. Яна праседзела і праплакала нада мною цэлую ноч. Ад гэтага мне лягчэй, ад гэтага менее горыч ад расставання. Сёння мне яшчэ вось што падумалася: а што б Вы сказалі, калі б аднойчы пабачылі мяне перад сабою на вуліцы, прыгожа апранутую, калі б я не гаварыла Вам абразлівыя рэчы, а падарыла б Вам ружу, купленую для Вас. Пасля мне адразу ж падумалася, што мне больш ніколі не зрабіць тое, што мне хочацца, бо мне ніколі не ачуняць, пакуль я не памру. Я так часта плачу, ціха ляжу і безупынна, безуцешна плачу; калі не ўсхліпваць, то ў грудзях і не баліць. Юханэс, любы, любы мой сябра, мой самы каханы на зямлі, прыйдзі да мяне і пабудзь крыху са мною, калі я пачну згасаць. Я тады не буду плакаць, я буду ўсміхацца так шчыра, як толькі змагу, ад шчасця, што Вы прыйшлі.

І куды падзеліся мой гонар і мая смеласць? Я болей не дачка свайго бацькі, але сілы пакідаюць мяне. Я доўгі час пакутавала, Юханэс, задоўга да гэтых апошніх дзён. Я пакутавала, калі Вы былі за мяжой, а з той пары, як мінулавай вясной я вярнулася ў горад, я пакутавала кожны дзень. Раней я нават не здагадвалася, як бясконца доўга можа цягнуцца ноч. За гэты час я два разы бачыла Вас на вуліцы; першы раз Вы прыйшлі паўз мяне, нешта напяваючы, але мяне Вы не бачылі.

Я спадзявалася пабачыць Вас у Сэераў, а Вы не прыйшлі. Я б ні слова Вам не сказала, нават не прайшла б паўз Вас, абы толькі здалёк Вас пабачыць. А Вы не прыйшлі. Мне падумалася, можа, гэта праз мяне Вы не прыйшлі. Аб адзінаццатай я пачала танчыць, бо не здолела больш чакаць. Так, Юханэс, я Вас кахаю, я нікога ў сваім жыцці так не кахала. Гэта піша Вікторыя, а Бог чытае, схіліўшыся над маёй галавой.

А цяпер мне час з Вамі развітвацца: зрабілася амаль цёмна і я болей нічога не бачу. Бывайце, Юханэс, дзякую Вам за кожны дзень. Калі я буду адлятаць з зямлі, я да апошняга буду Вам дзякаваць і на ўсім шляху паўтараць Вашае імя. Будзьце шчаслівы на ўсё жыццё і прабачце мне ўсё тое благое, што я Вам зрабіла, і што я болей не змагу спусціцца да Вас і папрасіць у Вас прабачэння. Будзьце шчаслівы, Юханэс, бывайце назаўжды. І дзякую яшчэ раз за кожны дзень і за кожную хвіліну. Сілы пакідаюць мяне.

Ваша
ВІКТОРЫЯ

Я запаліла лямпу, і адразу зрабілася нашмат святлей. Я ляжала ў забыцці і зноў была далёка ад зямлі. Дзякуй Богу, на гэты раз мне ўжо не так страшна, я зноў чула музыку, але галоўнае, што цемра расступілася. Я так удзячна. Але сіл пісаць у мяне болей няма. Бывай, мой каханы...»

Пераклала Лідыя Ёхансэн

НОВАЛЁўСКАЯ ПРАМОВА

Не ведаю, што і рабіць з такой высокай пашанай! Яна ўзносіць мяне да нябёсаў, і зямля ўцякае з-пад маіх ног, зала рухаецца разам са мной. Цяпер я сам не свой, сёння ў Стакгольме мяне раздзьмула ад славы і багацця, я стаю на адным месцы, але гімн маёй краіны, бурапенны «Так, мы любім гэты край»¹ падхоплівае мяне хваляю і нясе.

Мне з радасцю ўспамінаецца, як некалі раней, у дні маёй бласлаўёнай маладосці, мяне магло гэтак жа падхапіць хваляю і панесці. А ў маладосці з кім такое не здараецца? Мусіць, толькі з маладымі правымі, тымі, хто ўжо нарадзіўся старым. Самае страшнае для моладзі — гэта завязнуць у неабачліва-сці і негатыве. Ну, а ўсё астатняе на жыццёвым шляху можа ўзняць нас на хвалі і панесці. Што з таго? Мы ўсё роўна стаім на адным месцы, нам гэта толькі на карысць.

Але я пайду яшчэ далей і буду гаварыць перад выбранымі гасцямі па-сялянску проста, апярэджваючы знаных вучоных, якія возьмуць слова пасля мяне. Хутка я зноў сяду на сваё месца. Але так здарылася, што сёння я перажываю незвычайнае імгненне: з вялікай добразычліва-сці мяне знайшлі, выбралі з тысяч і адарылі вянцом! Выказваю падзяку Шведскай акадэміі і Швецыі ад імя маёй краіны за аказаную мне пашану і схіляю галаву перад цяжарам высокай узнагароды. Я ганаруся тым, што Акадэмія паверыла ў мае сілы і мая галава аказалася дастаткова моцнай, каб вытрымаць узнагароду.

З таго, што раней сказаў шануюны прамоўца, вынікае, наважуся меркаваць, што мае кнігі напісанья своеасабліва, большага мне і не трэба. Але я вучыўся ў іншых — хто з нас

¹ «Так, мы любім гэты край» — гімн Нарвегіі, напісаны на словы верша Б'ёрнстэрнэ Б'ёрнсана і музыку Рыкарда Нурдрока. Выкананы ўпершыню 17 мая 1864 года з нагоды 50-годдзя прыняцця Канстытуцыі.

не вучыцца ў іншых? Я многаму навучыўся ў шведскіх пісьменнікаў, у тым ліку шведскіх лірыкаў апошняга пакалення. І калі б сёння я быў больш дасведчаны ў літаратуры і мог назваць шэраг імёнаў, то патлумачыў бы лепей, хто мяне вучыў той самабытнасці, пра якую так добрачыліва тут выказваліся. Але гэта было б напускным мудраваннем і пустой балбатнёй, без аніякай душэўнай ноты. Ды я ўжо не малады, я не маю на тое сілы.

Што б мне хацелася зрабіць зараз, сярод усяго гэтага характара, сярод цудоўных гасцей, дык гэта падыйсці да кожнага з вас з кветкамі, і вершамі, і падарункамі, быць зноў маладым, несціся на хвалі. Вось што мне хацелася б зрабіць — з гэтай вялікай нагоды, пад заканчэнне цырымоніі. На большае я не адважуся, каб карціна не ператварылася ў карыкатуру. Мяне раздзьмула ад славы і багацця сёння ў Стакгольме — няхай так, але мне не хапае галоўнага, адзінага, мне не хапае маладосці. Трэба быць занадта старым, каб не помніць пра гэта. Нам, старым, належыць адступіць назад, але мы робім гэта з гонарам.

Хай я не ведаю, што трэба рабіць, хай не ведаю, як будзе лепш, — я п'ю свой келіх за моладзь Швецыі, за ўсіх маладых, за ўсё маладое ў жыцці!

10 снежня 1920 года, Стакгольм (Швецыя)

Пераклала Лідыя Ёхансэн

ЗМЕСТ

Голад.....	5
Пан	161
Вікторыя.....	273
Нобелеўская прмова	359

Выдадзена пры падтрымцы
Дабрачыннага фонду «Вяртанне»

ВЯРТАННЕ

Выданне кнігі стала магчымым
дзякуючы краўдфандынгавай кампаніі
на платформе Talaka.by

TALAKA^{BY}

Асобная падзяка за падтрымку праекта

Алене Аляшкевіч

Паўлу Ганчару

Вячаславу Ціхановічу

Крывічу Простаму

Дзякуем парталу Kniharnia.by
за падрыхтоўку макета электроннай кнігі (e-book)

KNIHARNIA.BY

Літаратурна-мастацкае выданне

Серыя «Noblesse Oblige»

Гамсун Кнут

ГОЛАД

Збор твораў

Адказны за выпуск *Андрэй Янушкевіч*
Рэдактар *Ганна Янкута*
Камп'ютарная вёрстка *Алена Таргоўцава*
Дызайн вокладкі *Аўгіння Багдановіч*
Карэктар *Яніна Голуб*

Падпісана да друку 23.01.2017. Фармат 60x90/16.

Папера афсетная. Друк афсетны.

Ум. друк. арк. 21,0. Ул.-выд. арк. 18,2.

Наклад 500 экз. Заказ 2645.

Індывідуальны прадпрымальнік
Янушкевіч Андрэй Мікалаевіч.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы і распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/218 ад 18.03.2015.

Вул. Шафарнянская, 3/135, 220125 г. Мінск.

<http://januskevic.by>

Таварыства з дадатковай адказнасцю «Новапрынт».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы і распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/54 ад 25.02.2014.

Вул. Геалагічная, 59, к. 4, п. 10, 220138 г. Мінск.

Кнут Гамсун (1859—1952, сапраўднае імя Кнуд Педэрсэн) — нарвежскі пісьменнік, лаўрэат Нобелеўскай прэміі 1920 года.

Лічыцца адным з самых значных прадстаўнікоў неарамантызму. Найбольш вядомыя яго творы — «Голад» (1890), «Містэрыі» (1892), «Пан» (1894), «Вікторыя» (1898) і «Плады зямлі» (1917). Дагэтуль застаецца самым папулярным нарвежскім аўтарам у свеце.

Супярэчлівыя палітычныя погляды Гамсуна і сёння выклікаюць спрэчкі сярод еўрапейскіх інтэлектуалаў. Падчас Другой сусветнай вайны ён вітаў нямецкую акупацыю сваёй краіны. «Мы не можам не любіць яго, хоць і ненавідзелі яго ўсе гэтыя гады. Гамсун — наша траўма. Ён прывід, які не хоча заставацца ў магіле», — так трапна выказаўся пра пісьменніка яго біёграф Інгар Шлетэн Колуэн.

ВЯРТАННЕ

Янушкевіч

КНИЖКА [AMG] И ОТНА ВА